

Studia Rossica Gedanensia

12

Redakcja / Edited by
Katarzyna Wojan, Zbigniew Kaźmierczyk

REDAKTOR NACZELNY / EDITOR-IN-CHIEF

Katarzyna Wojan (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland)

ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO / DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF

Zbigniew Kaźmierczyk (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland)

ZESPÓŁ REDAKCYJNY / EDITORIAL TEAM

Ewa Konęfal (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland) – sekretarz / Assistant Editor;
redaktor merytoryczny (przekładoznawstwo, naukoznawstwo) / Content Editor
(Translation Studies, Science)

Zbigniew Kaźmierczyk (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland) –
redaktor merytoryczny (literaturoznawstwo, filozofia, historia) / Content Editor (Literary Studies,
Philosophy, History)

Siarhei Padsasonny (Uniwersytet Warszawski, Polska / University of Warsaw, Poland) –
redaktor merytoryczny (literaturoznawstwo, kulturoznawstwo, komparatystyka) / Content Editor
(Literary Studies, Cultural Studies, Comparative Studies)

Żanna Śladkiewicz (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland) – redaktor
merytoryczny (językoznawstwo) / Content Editor (Linguistics)

Marta Noińska (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland) – redaktor merytoryczny
(językoznawstwo diachroniczne) / Content Editor (Diachronic Linguistics)

Katarzyna Wojan (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland) – redaktor językowy

Olga Makarowska (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska / Adam Mickiewicz
University, Poland) – redaktor językowy, język rosyjski / Language Editor, Russian

Leszek Szymański (Uniwersytet Zielonogórski, Polska / University of Zielona Góra, Poland) –
redaktor językowy, język angielski / Language Editor, English

Projekt graficzny okładki / Cover design: Maksymilian Biniakiewicz

Na okładce: *Upadek Lucyfera* Gustave'a Doré, ilustracja z *Raju utraconego* Johna Milтона (1866) /

On the cover: *The Fall of Lucifer* by Gustave Doré, illustration for Milton's *Paradise Lost* (1866)

[Domena publiczna / Public domain]

Skład i łamanie w systemie InDesign / Typesetting and tekst makeup in the InDesign system:

Maksymilian Biniakiewicz

ISSN 2392-3644 (online); ISSN 2449-6715 (print)

Wszystkie artykuły w „Studia Rossica Gedanensia” (SRG) wydawane są na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe. / All articles in „Studia Rossica Gedanensia” (SRG) are published
on Creative Commons Attribution 4.0 International CC BY 4.0
Znaczek licencji

Autorzy zgadzają się na warunki niniejszej informacji o prawach autorskich, która będzie miała
zastosowanie do publikacji w tym czasopiśmie. / The authors agree to the terms of this Copyright Notice,
which will apply to this submission if and when it is published in this journal.

Copyright © 2025 SRG and the Authors

Publikacja finansowana ze środków na utrzymanie potencjału badawczego Wydziału Filologicznego
Uniwersytetu Gdańskiego. / This publication was financially supported with the research potential funds of
the Faculty of Languages, University of Gdańsk.

ADRES REDAKCJI / EDITORIAL BOARD OFFICE

Redakcja *Studia Rossica Gedanensia*, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Gdański

ul. Wita Stwosza 51, PL 80-308 Gdańsk, Poland

Tel. / Phone +48 58 523 31 65

E-mail: srg@ug.edu.pl

DRUK I OPRAWA / PRINTING AND BINDING

Zakład Poligrafii / Printing Plant, Uniwersytet Gdański / University of Gdańsk
ul. Armii Krajowej 119/121, PL 81-824 Sopot, Poland
Tel. / Phone +48 58 523 14 49; +48 58 523 13 50; Fax: +48 58 551 05 32

Interdyscyplinarne czasopismo naukowe rusycystyczne i rosjoznawcze. Podejmuje zagadnienia związane z językiem, literaturą, kulturą, historią Rosji, a także komparatystyką. Ukazuje się raz w roku w wersji elektronicznej i drukowanej. Wersją referencyjną jest wersja elektroniczna. Do druku przyjmowane są teksty w języku polskim, rosyjskim i angielskim. Redakcja zastrzega sobie prawo redagowania tekstów. Wszystkie prace nadesłane do redakcji są poddawane anonimowej procedurze recenzyjnej. Prace należy przesyłać zgodnie z *Wytycznymi dla autorów* umieszczonymi na stronie internetowej naszego rocznika.

An interdisciplinary scientific journal published by scholars in Russian studies in Gdańsk. It deals with issues connected with the Russian language, literature, culture and history, as well as with comparative studies. The journal is published once a year in print and online. The online version is the primary one. Papers in Polish, Russian and English are accepted. The Editorial Board reserves the right to have the texts edited. Each paper submitted to the Editorial Board is subject to an anonymous review process. Papers are to be submitted in accordance with the *Guidelines for Authors* listed on the periodical's website.

Uniwersyteckie Czasopisma Naukowe / Academic Scientific Journals <https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/srg/index>

CZASOPISMO REFEROWANE I INDEKSOWANE W BAZACH / ABSTRACTED IN THE FOLLOWING INTERNATIONAL DATABASES:

ARIANTA (Naukowe i Branżowe Polskie Czasopisma Elektroniczne)
BazHum (Baza Humanistyczna)
Baza Wiedzy Uniwersytetu Gdańskiego
Biblioteka Nauki (Platforma Otwartej Nauki – ICM UW)
Brill: Linguistic Bibliography
CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities)
EBSCO Publishing
ERIH Plus (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences)
eLIBRARY.RU (Научная электронная библиотека)
Google Scholar Citations
Index Copernicus International – ICI Journals Master List
INFONA (Portal Komunikacji Naukowej)
MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals)
MLA – Modern Language Association Database (Modern Language Association of America)
MOST Wiedzy (Multidyscyplinarny Otwarty System Transferu Wiedzy)
PBN/POL-Index (Polska Bibliografia Naukowa / Polish Scholarly Bibliography)
The Norwegian Register for Scientific Journals, Series and Publishers
WorldCat OCLC

UNIwersytet Gdański • Wydział Filologiczny

University of Gdańsk • Faculty of Languages

Studia Rossica Gedanensia

ROCZNIK / ANNUAL

12

Redakcja / Edited by
Katarzyna Wojan, Zbigniew Kaźmierczyk

Tom wydany we współpracy
z Towarzystwem Literackim imienia Adama Mickiewicza – Oddziałem Gdańskim
Published in cooperation with Adam Mickiewicz Literary Society –
the Gdańsk branch

Gdańsk 2025

RADA NAUKOWA / ADVISORY EDITORIAL BOARD

Marcelina Grabska (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland) – przewodnicząca / chair

Anastasija Belovodskaja (Uniwersytet Wileński, Litwa / Vilniaus universitetas, Lietuva / Vilnius University, Lithuania)

Andrzej Bogusławski (Uniwersytet Warszawski; Polska Akademia Umiejętności, Polska / University of Warsaw; Polish Academy of Arts and Sciences, Poland)

Volodymyr V. Dubichynsky / Владимир В. Дубичинский (Uniwersytet Warszawski, Polska / University of Warsaw, Poland)

Lusine Fljyan (Państwowy Uniwersytet Lingwistyczny w Erywaniu, Armenia / Yerevan State Linguistic University, Armenia // Uniwersytet Północny, Erywań, Armenia / Northern University, Yerevan, Armenia)

Yongdeog Kim (Koreański Uniwersytet Języków Obcych, Seul, Korea Południowa / Hankuk University of Foreign Studies, Seoul, South Korea)

Jelisaveta-Kaarina Kostandi (Uniwersytet w Tartu, Estonia / Tartu Ülikool, Eesti / University of Tartu, Estonia)

Hubert Łaskiewicz (Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, Polska / Centre for East European Studies University of Warsaw, Poland)

Ludmiła Łucewicz (Uniwersytet Warszawski, Polska / University of Warsaw, Poland)

Viktorija Makarova (Uniwersytet Wileński, Litwa / Vilniaus Universitetas, Lietuva / Vilnius University, Lithuania)

Tadashi Nakamura (Uniwersytet w Kioto, Japonia / Kyoto University, Japan)

Tilmann Reuther (Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, Österreich / University of Klagenfurt, Austria)

Karolína Skwarska (Instytut Słowiański Akademii Nauk Republiki Czeskiej, Praga, Czechy / Slovanský ústav AV ČR, Praha, Czech Republic)

Encho Tilev / Энчо Тилев (Uniwersytet Płowdiwski im. Paisjusza Chilendarskiego, Bułgaria / Пловдивският университет "Паисий Хилендарски", България / University of Plovdiv Paisii Hilendarski, Bulgaria)

Dorota Urbanek (Uniwersytet Warszawski, Polska / University of Warsaw, Poland)

Natalya Ushakova / Наталя Ігорівна Ушакова (Charkowski Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Karazina, Ukraina / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна / V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine)

Bogusław Żyłko (Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi, Polska / University of Humanities and Economics in Lodz, Poland)

RECENZENCI / REVIEWERS

Anna Bednarczyk (Uniwersytet Łódzki, Polska / University of Lodz, Poland)

Anna Ginter (Uniwersytet Łódzki, Polska / University of Lodz, Poland)

Michał Głuszkowski (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska / Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland)

Halina Chodurska (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska / University of the National Education Commission, Krakow, Poland)

Monika Karwacka (Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska / University of Silesia in Katowice, Poland)

Alexandre Kliménok (Uniwersytet Lotaryński, Francja / Université de Lorraine, République française / France)

Tetyana Kosmeda (Doniecki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stusa, Winnica, Ukraina / Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, Україна / Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine)

Iwona Król (Uniwersytet Jagielloński, Polska / Jagiellonian University in Kraków, Poland)

Boris Lanin (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska / Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland)

Klara Leszczyńska-Skowron (Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, Polska / Institute of Literary Research of the Polish Academy of Sciences, Poland)

Mirosława Michalska-Suchanek (Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska / University of Silesia in Katowice, Poland)

Marina Navalna / Марина Навальна (Narodowy Uniwersytet Biozasobów i Zarządzania Naturą Ukrainy, Ukraina / Національний університет біоресурсів і природокористування України, Україна / National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine)

Péter Pátrovics (Uniwersytet Loránd Eötvösa, Węgry / Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyarország / Eötvös Loránd University, Hungary)

Sevda Polat (Uniwersytet Gelişim w Stambule, Turcja / İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye / Istanbul Gelisim University, Turkey)

Barbara Rodziewicz (Uniwersytet Szczeciński, Polska / University of Szczecin, Poland)

Beata Siwek (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska / John Paul II Catholic University of Lublin, Poland)

Julija Snežko (Uniwersytet Wileński, Litwa / Vilniaus Universitetas, Lietuva / Vilnius University, Lithuania)

Alicja Witalisz (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska / University of the National Education Commission, Krakow, Poland)

Przemysław Wywiał (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska / University of the National Education Commission, Krakow, Poland)

SPIS TREŚCI

OD REDAKTORÓW	13
I. STUDIA I ARTYKUŁY	
LITERATUROZNAWSTWO	
MAGDALENA DĄBROWSKA PRZEKŁAD ESEJU IGNACEGO KRASICKIEGO <i>SEKRET</i> W CZASOPIŚMIE „WIESTNIK JEWROPY” (KOMENTARZ HISTORYCZNO LITERACKI)	19
SIARHEI PADSASONNY КОНТЕКСТ СОВРЕМЕННОСТИ В СЕРИАЛЕ В.В. МИРЗОЕВА ПО МОТИВАМ РОМАНА <i>ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ</i>	31
OLGA SMOLNYTSKA МОТИВЫ БЫЛИЧКИ, СКАЗКИ И ЛЕРМОНТОВСКИЕ АЛЛЮЗИИ В ПРОЗЕ НАБОКОВА: КЛАССИЧЕСКИЙ ДИСКУРС (МАТЕРИАЛЫ КАНТОНАЛЬНОЙ И УНИВЕРСИТЕТСКОЙ БИБЛИОТЕКИ ЛОЗАННЫ)	42
JĘZYKOZNAWSTWO	
PIOTR CZERWIŃSKI ОБРАЗОВАНИЯ С СУФФИКСОМ -УХ(А). УЗУАЛЬНО-НОМИНАТИВНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА	59
PRZEKŁADOZNAWSTWO	
GRZEGORZ OJCEWICZ <i>PSALM 130</i> W TŁUMACZENIU MISTRZÓW SŁOWA: LEOPOLDA STAFFA, ROMANA BRANDSTAETTERA I CZESŁAWA MIŁOSZA. TRANSLATORSKA RYWALIZACJA CZY POKORA WOBEC ORYGINAŁU?	81
NAUKI O KOMUNIKACJI SPOŁECZNEJ I MEDIACH	
АНАСТАСИЯ МАКАРОВА / ANASTASIJA MAKAROVA ПРОЦЕСС ПЕРЕРАСПРЕДЕЛЕНИЯ ВЛАСТИ МЕЖДУ АГЕНТАМИ И ИНСТИТУТАМИ МЕДИАТИЗИРОВАННОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ПОЛЯ	117
HISTORIA	
SERGIUSZ LEOŃCZYK ПОЛЬСКИЕ КРЕСТЬЯНЕ В СИБИРИ В ПЕРИОД СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ПЕРЕМЕН НАЧАЛА XX ВЕКА	133

NAUKI O BEZPIECZEŃSTWIE

MARCIN SKŁADANOWSKI

TOWARDS A NEW "SOVIET PERSON": THE BIOPOLITICS OF PUTINISM THROUGH THE LENS OF ONTOLOGICAL SECURITY	145
--	-----

II. LEKSYKOGRAFIA I BIBLIOGRAFIE

KATARZYNA WOJAN

PORTRET PUTINA W POLSKICH TYTUŁACH KSIĄŻEK UKAZANY – PRÓBA JĘZYKOWEGO OBRYSU (Z DODANIEM BIBLIOGRAFII WYDAWNICTW KSIĄŻKOWYCH PIERWSZEJ ČWIERCI OBECNEGO WIEKU)	199
--	-----

III. RECENZJE, OMÓWIENIA I POLEMIKI

MAGDALENA DĄBROWSKA

„ROSJO, DOKĄDŻE PĘDZISZ, DĄJ ODPOWIEDŹ!” (ALEKSANDR ETKIND, <i>ROSJA KONTRA NOWOCZESNOŚĆ</i> . PRZEL. ANDRZEJ WOJTASIK. WARSZAWA: WYDAWNICTWO KRYTYKI POLITYCZNEJ, 2024, 199 S.)	189
---	-----

MAGDALENA DĄBROWSKA

LITERATUROZNAWSTWO I PSYCHOLOGIA (ANITA CAŁEK, <i>MOSTY ZAMIĄST BARIER. LITERATUROZNAWSTWO A PSYCHOLOGIA – O RELACJACH I WSPÓŁZALEŻNOŚCIACH</i> . KRAKÓW: WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA, 2024, 406 S.)	197
---	-----

IV. ROZMOWY NAUKOWE I WYWIADY

UMYSŁ WSCHODNI. „OBŁĘD ANTYPOLSKI ROSJAN”. ROZMAWIAJĄ STEFAN CHWIN, ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK I BARTOSZ DĄBROWSKI. ZAPISAŁA KATARZYNA WOJAN	207
--	-----

V. KRONIKA

SPRAWOZDANIA

JULIA KALKOWSKA

SPRAWOZDANIE Z WYKŁADU DR. SIARHEIA PADSASONNEGO <i>DOSTOJEWSKI CZYTANY DZISIAJ</i> (UNIWERSYTET GDAŃSKI, WYDZIAŁ FILOLOGICZNY, GDAŃSK, 27 LISTOPADA 2024 R.)	249
---	-----

MARIA URBAŃSKA-BOŻEK

UKRAINA – ROSJA: WOJNA ŚWIATÓW W UJĘCIU KULTUROWYM I FILOZOFICZNYM. CYKL WYKŁADÓW ZORGANIZOWANY PRZEZ POMORSKIE TOWARZYSTWO FILOZOFICZNO-TEOLOGICZNE ORAZ ROCZNIK „STUDIA ROSSICA GEDANENSIA” W RAMACH GDAŃSKICH WYKŁADÓW FILOZOFICZNYCH (15 MAJA – 17 CZERWCA 2025 R., GDAŃSK, PAN BIBLIOTEKA GDAŃSKA, UL. WAŁOWA 24)	255
---	-----

ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK

XVII MIĘDZYNARODOWY KONGRES SLAWISTÓW W PARYŻU (CENTRE MALESHERBES DE SORBONNE UNIVERSITÉ, PARYŻ, 25–30 SIERPNIA 2025)	275
---	-----

O AUTORACH	281
------------------	-----

CONTENTS

FROM THE EDITORS	14
I. STUDIES AND ARTICLES	
LITERARY STUDIES	
MAGDALENA DĄBROWSKA THE TRANSLATION OF THE ESSAY <i>A SECRET</i> BY IGNACY KRASICKI IN THE "VESTNIK EVROPY" PERIODICAL (A HISTORICAL-LITERARY COMMENTARY)	19
SIARHEI PADSAŃSONNY THE CONTEMPORARY CONTEXT IN THE TV SERIES BY V.V. MIRZOYEV BASED ON THE NOVEL <i>CRIME AND PUNISHMENT</i>	31
OLGA SMOLNYTSKA MOTIFS OF <i>BAILICHKA</i> , FOLKTALES AND LERMONTOVIAN ALLUSIONS IN NABOKOV'S PROSE: THE CLASSICAL DISCOURSE (MATERIALS OF THE CANTONAL AND UNIVERSITY LIBRARY OF LAUSANNE)	42
LINGUISTICS	
PIOTR CZERWIŃSKI WORD-FORMATION PATTERNS WITH THE SUFFIX -ŶX(A). USUAL-NOMINATIVE CHARACTERISTICS	59
TRANSLATION STUDIES	
GRZEGORZ OJCEWICZ <i>PSALM 130</i> TRANSLATED BY MASTERS OF THE WORD: LEOPOLD STAFF, ROMAN BRANDSTAETTER AND CZESŁAW MIŁOSZ. TRANSLATORS' RIVALRY OR HUMBLENESS TOWARDS THE ORIGINAL TEXT?	81
COMMUNICATION AND MEDIA STUDIES	
AHACTACIJA MAKAROVA / ANASTASIJA MAKAROVA THE PROCESS OF POWER REDISTRIBUTION AMONG AGENTS AND INSTITUTIONS IN THE MEDIATIZED LITERARY FIELD	117
HISTORY	
SERGIUSZ LEOŃCZYK POLISH PEASANTS IN SIBERIA IN THE PERIOD OF SOCIAL-POLITICAL CHANGES IN THE EARLY 20TH CENTURY	133

SECURITY STUDIES

MARCIN SKŁADANOWSKI

- TOWARDS A NEW "SOVIET PERSON": THE BIOPOLITICS OF PUTINISM
THROUGH THE LENS OF ONTOLOGICAL SECURITY 145

II. LEXICOGRAPHY AND BIBLIOGRAPHIES

KATARZYNA WOJAN

- THE PORTRAIT OF PUTIN SHOWN IN POLISH BOOK TITLES – AN ATTEMPT
AT A LINGUISTIC OUTLINE (WITH A BIBLIOGRAPHY OF BOOK PUBLICATIONS
FROM THE FIRST QUARTER OF THE TWENTY-FIRST CENTURY) 159

III. REVIEWS, OVERVIEWS AND POLEMICS

MAGDALENA DĄBROWSKA

- „WHITHER, THEN, ARE YOU SPEEDING, O RUSSIA OF MINE? ANSWER ME!”
(ALEKSANDR ETKIND, *ROSJA KONTRA NOWOCZESNOŚĆ*. TRANS. ANDRZEJ WOJTASIK.
WARSZAWA: WYDAWNICTWO KRYTYKI POLITYCZNEJ, 2024, 199 PP.) 189

MAGDALENA DĄBROWSKA

- LITERARY STUDIES AND PSYCHOLOGY (ANITA CAŁEK, *MOSTY ZAMIĄST BARIER*.
LITERATUROZNAWSTWO A PSYCHOLOGIA – O RELACJACH I WSPÓŁZALEŻNOŚCIACH.
KRAKÓW: WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA, 2024, 406 PP.) 197

IV. SCIENTIFIC DISCUSSIONS AND INTERVIEWS

- THE EASTERN MIND. “THE RUSSIANS’ ANTI-POLISH OBSESSION”.
STEFAN CHWIN, ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK, AND BARTOSZ DĄBROWSKI DISCUSS
MIŁOSZ IN THE CONTEXT OF RUSSIAN AND WESTERN RELIGIOUS THOUGHT.
TRANSCRIBED BY KATARZYNA WOJAN 207

V. CHRONICLE

SCIENTIFIC REPORTS

JULIA KALKOWSKA

- A REPORT ON THE LECTURE BY DR SIARHEI PADSASONNY
DOSTOEVSKY READ TODAY (UNIVERSITY OF GDAŃSK, FACULTY OF PHILOLOGY,
GDAŃSK, NOVEMBER 27, 2024) 249

MARIA URBAŃSKA-BOŻEK

- UKRAINE-RUSSIA: THE WAR OF WORLDS IN A CULTURAL AND PHILOSOPHICAL
PERSPECTIVE*. A LECTURE SERIES ORGANIZED BY THE POMORSKIE
TOWARZYSTWO FILOZOFICZNO-TEOLOGICZNE [THE POMERANIAN PHILOSOPHICAL
AND THEOLOGICAL SOCIETY] AND THE “STUDIA ROSSICA GEDANENSIA”
JOURNAL OF THE UNIVERSITY OF GDAŃSK AS PART OF THE GDAŃSK
PHILOSOPHICAL LECTURES (MAY 15 – JUNE 17, 2025, GDAŃSK, POLISH ACADEMY
OF SCIENCE, GDAŃSK LIBRARY, UL. WAŁOWA 24) 255

ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK

- XVIIITH INTERNATIONAL CONGRESS OF SLAVISTS (THE CENTRE MALESHERBES
OF SORBONNE UNIVERSITÉ, PARIS, AUGUST 25–30, 2025) 275

- ABOUT THE AUTHORS 281

OD REDAKTORÓW

W nowym numerze *Studiów...* proponujemy nieznaną krytykę ujęcia recepcji utworów Ignacego Krasickiego, Fiodora Dostojewskiego i Władimira Nabokowa. Zagadnienia historycznoliterackie sytuujemy w kontekście politycznych przemian w Rosji w pierwszej dekadzie wieku XX i ich wpływu na losy Polaków na Syberii. W tym genetycznym ujęciu odsłaniamy specyfikę Rosji jako współczesnej cywilizacji wojennej – legitymizującej swój imperializm biopolityczną doktryną bezpieczeństwa państwowego. Bieżący numer w formie debaty inspiruje namysł nad mentalnymi przesłankami panfobii rosyjskiej – z uwzględnieniem polonofobii czyniącej z Rosjan nieprzejeźdźnych antypolonitów.

W kolejnych artykułach odsłaniamy radziecki rdzeń putinowskiej Rosji jako państwa, w którym zaszedł proces mutacji stalinowskich resortów siłowych i cywilnych, zniewalających Rosjan w ustroju postkomunistycznym. W lapidarnej formie sprawozdań przedstawiamy pamiętny (skupił kilkaset osób) wykład o Dostojewskim na zaproszenie Oddziału Gdańskiego Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza, cykl wykładów zorganizowanych przez Pomorskie Towarzystwo Filozoficzno-Teologiczne *Ukraina-Rosja: wojna światów w ujęciu kulturowym i filozoficznym* oraz XVII Międzynarodowy (Ekstraordynaryjny) Kongres Sławistów w Paryżu. Numer dopełniają warte uwagi rozważania przekładoznawcze, literaturoznawcze, językoznawcze i medioznawcze, a także z zakresu nauk o bezpieczeństwie.

Zbigniew Kaźmierczyk
Katarzyna Wojan

FROM THE EDITORS

This issue of *Studia Rossica Gedanensia* offers perspectives on the reception of Ignacy Krasicki's, Fyodor Dostoevsky's, and Vladimir Nabokov's works that have been unknown to literary criticism so far. Literary-historical topics are situated within the context of the political transformations that took place in Russia in the 1920s and their impact on the fate of Poles in Siberia. This genetic approach reveals the specificity of Russia as a contemporary "war civilization", which legitimizes its imperialism through a biopolitical doctrine of state security. Presented in the form of a debate, the current issue inspires reflection on the mental premises of Russian pan-phobia – taking into account polonophobia, which makes Russians steadfast antipolonites.

The articles that follow uncover the Soviet core of Putin's Russia as a state in which Stalin-era security and civil institutions have undergone mutation, subjugating Russian society within a post-communist system. Concise reports present a memorable lecture on Dostoevsky (attended by several hundred participants) delivered at the invitation of the Gdańsk Branch of the Adam Mickiewicz Literary Society; a series of lectures organized by the Pomeranian Philosophical-Theological Society titled *Ukraine–Russia: A War of Worlds in Cultural and Philosophical Perspective*, as well as the 17th International (Extraordinary) Congress of Slavists in Paris. The issue concludes with noteworthy reflections in the fields of translation studies, literary studies, linguistics, media studies, and security studies.

Zbigniew Kaźmierczyk
Katarzyna Wojan

I. STUDIA I ARTYKUŁY
STUDIES AND ARTICLES

LITERATUROZNAWSTWO
LITERARY STUDIES

Article No. 340

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.01>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2025 SRG and M. Dąbrowska¹

Citation:

Dąbrowska, M. (2025). Przekład eseju Ignacego Krasickiego *Sekret* w czasopiśmie „Wiestnik Jewropy” (komentarz historycznoliteracki). *Studia Rossica Gedanensia*, 12: 19–30.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.01>.

PRZEKŁAD ESEJU IGNACEGO KRASICKIEGO *SEKRET* W CZASOPIŚMIE „WIESTNIK JEWROPY” (KOMENTARZ HISTORYCZNOLITERACKI)

MAGDALENA DĄBROWSKA

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw

Wydział Lingwistyki Stosowanej / Faculty of Applied Linguistics

Instytut Filologii Rosyjskiej / Institute of Russian Philology

ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa, Polska / Krakowskie Przedmieście St. 26/28,

PL 00-927 Warsaw, Poland

Corresponding Author e-mail: m.dabrowska@uw.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4014-4725>

(nadesłano / received 1.04.2025; zaakceptowano / accepted 12.06.2025)

Abstract

The translation of the essay *A Secret* by Ignacy Krasicki in the “Vestnik Evropy” periodical (a historical-literary commentary)

The paper discusses the Russian translation of the essay titled *A Secret* by Ignacy Krasicki (from the series *The Notes – Uwagi*), which was published in the periodical “Vest-

¹ This is an Open-Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

nik Evropy” in 1807, from a historical-literary perspective. The translator remains unknown. The editor of the “Vestnik Evropy” periodical at that time was Mikhail Katchenovsky, a propagator of Polish literature and a translator of Polish authors’ (including I. Krasicki) works, the author of the programmatic article titled *The Letter to the Publisher* (1805). The translator’s interest in *A Secret* was determined by its universal message.

The paper attempts to determine the place of this essay translation the structure of the periodical and in the corpus of the polonica included in it.

Keywords: translation, Russian language, reception, Ignacy Krasicki, essay, *A Secret*, *The Notes (Uwagi)*, “Vestnik Evropy”, universality.

Abstrakt

Artykuł zawiera omówienie z perspektywy historycznoliterackiej przekładu na język rosyjski eseju Ignacego Krasickiego *Sekret* (z cyklu *Uwagi*), opublikowanego w czasopiśmie „Więstnik Jewropy” w 1807 roku. Nie wiadomo, kto był tłumaczem. Redaktorem czasopisma „Więstnik Jewropy” był wówczas Michaił Kaczenowski, propagator literatury polskiej i tłumacz dzieł pisarzy polskich (w tym I. Krasickiego), autor programowego artykułu *List do wydawcy* (1805). Na zainteresowanie *Sekretem* ze strony tłumacza wpłynęła uniwersalność wymowy utworu.

Artykuł zawiera próbę określenia miejsca przekładu tego eseju w strukturze czasopisma oraz w korpusie zamieszczonych w nim poloników.

Słowa kluczowe: przekład, język rosyjski, recepcja, Ignacy Krasicki, esej, *Sekret*, *Uwagi*, „Więstnik Jewropy”, uniwersalność.

„Sekret objawiony pali język; ogłoszone przedsięwzięcie psuje dzieło” – napisał Ignacy Krasicki (1735–1801) w *Mysłach* (Krasicki 1997: 379), tworzących – wraz z czterema innymi „zbiorami maksym i sentencji” (Leszczyńska-Skowron 2020: 289) oraz czterdziestoma trzema esejami literackimi – jego cykl *Uwagi*, po raz pierwszy wydany w całości w 1803 roku w szóstym tomie przygotowanego przez Franciszka Ksawerego Dmochowskiego zbioru dzieł Krasickiego (Krasicki 1803: 300–305). Temat podjęty w pierwszej części tego aforyzmu pisarz rozwinął w eseju *Sekret*. Z podobnym rozwiązaniem – zasygnalizowaniem problemu w „zbiorach maksym i sentencji” oraz jego szerszym oświetleniem w esejach – mamy do czynienia w cyklu części²; analogie można przeprowadzić także między esejami z *Uwag* i publikacjami w „Monitorze”³.

² Np. w *Mysłach różnych* czytamy, że „rzadko naśladowca zasłużył na naśladowanie: czuł się być pasterczem Horacjusz, gdy naśladowców owcami nazwał” (Krasicki 1997: 39), zaś w eseju *Naśladowanie* pojawiają się słowa „takim wymawiał owcze ich zapędy Horacjusz [...], i słusznie ich przyrównywał do najgłupszego, a przeto naśladowczego rodzaju zwierząt” (Krasicki 1997: 237).

³ Np. w „Monitorze” z 1768 roku pojawia się stwierdzenie, że „list albowiem nic innego nie jest, jako też sama mowa do nieprzytomnego [tj. nieobecnego – M.D.], którą z przytomnym [tj. obec-

Uwagi (oraz kazania i utwory z *Monitora*) składają się „niefabularną prozę” biskupa warmińskiego (zob. Leszczyńska-Skowron 2020), dużo mniej znaną niż jego bajki i poematy.

Jeszcze mniej znane, nawet badaczom recepcji literatury polskiej za granicą, są przekłady esejów Krasickiego na język rosyjski. Przedmiotem rozpatrzenia w niniejszym artykule stanie się właśnie przekład *Sekretu*, opublikowany – obok trzech innych esejów z cyklu *Uwagi* – w czasopiśmie „Wiernik Jewropy” w 1807 roku⁴. Tłumaczenie dwóch – *Romansów* (Krasickij 1807a: 180–187; zob. Dąbrowska 2023a: 9–20) oraz *O stanie rycerskim* (Krasickij 1807b: 188–194) – wyszło spod pióra Michaiła Kaczenowskiego. Tłumacz kolejnych – *O drogach dawnych* (Krasickij 1807c: 100–105) i *Sekretu* (Krasickij 1807d: 105–111) – pozostaje nieznan. *Sekret* został opublikowany bez nazwiska tłumacza⁵, ale ze wskazaniem autora (w adnotacji „z dz.[ieł] Krasickiego”⁶, będącej podtytułem) i języka oryginału (adnotacja „z polskiego”, zlokalizowana pod tekstem). Miejszem zamieszczenia stał się dział „Literatura i różności”. Spis treści części trzydziestej czwartej czasopisma „Wiernik Jewropy” zawierał tylko tytuł utworu. Dopisek „z dz.[ieł] Krasickiego” pośrednio sygnalizował zbiorową edycję dzieł polskiego pisarza jako źródło, którym posługiwał się tłumacz⁷. Zarówno tą adnotacją, jak i dopiskiem „z polskiego” zostały opatrzone również przekłady *Romansów*, *O stanie rycerskim* oraz *O drogach dawnych*. Można mówić zatem o utrwalonym schemacie edytorskim w czasopiśmie „Wiernik Jewropy”. Z niewielkiego grona badaczy recepcji dzieł Krasickiego w Rosji odnotował przekład *Sekretu* (oraz trzech pozostałych esejów biskupa warmińskiego) Ryszard Łużny (Łużny 1980: 321), nie podejmując się jednak jego analizy. Niniejszy artykuł powstał z myślą o wypełnieniu tej luki. Zostanie przyjęta w nim perspektywa historycznoliteracka, uwzględniająca także dzieje czasopism literackich. Oznacza to, że poza zasięgiem zainteresowań znajdują się rozważania o strategiach translatorskich (wzmianki o poszczególnych rozwiązaniach zastosowanych

nym – M.D.] mieć przystoi” (Monitor... 1768: 943), a w eseju *Listy* padają słowa, że „powszechna, przyzwyczajona i dobrze rzecz wyłuszczaająca jest listu definicja, iż jest rozmową nieprzytomnych” (Krasicki 1997: 71).

⁴ Przekłady trzech esejów z tego samego cyklu, pióra Piotra Hulaka-Artemowskiego, zostaną opublikowane w 1819 roku w charkowskim czasopiśmie „Ukraiński Wiernik”. Wśród nich znajdzie się *Krytyka* (zob. Dąbrowska 2023b: 48–64).

⁵ Bez nazwiska tłumacza utwór figuruje w dwóch głównych źródłach bibliograficznych: w bibliografii zawartości rosyjskich wydawnictw seryjnych z pierwszego dwudziestopięciolecia XIX wieku opracowanej przez zespół Jewgienija Sokolinskiego (Svodnyj... 1997: 247) oraz w bibliografii przekładów literatury polskiej od XVI do początku XX stulecia pod redakcją Izaliny Kurant (Polska... 1986: 159). Przekład *Sekretu* został pominięty w bibliografii literatury polskiej „Nowy Korbut” (por. Bibliografia... 1967: 185–216).

⁶ Tu i dalej, o ile nie podano inaczej, przekład własny – M.D.

⁷ Należy odnotować też możliwość odczytania skróconej formy „z dz. Krasickiego” jako „z dzieła Krasickiego”, co oznaczałoby wskazywanie na przynależność *Sekretu* do *Uwag*. Jedenaście utworów z tego cyklu znalazło się w redagowanym przez Krasickiego czasopiśmie „Co Tydzień”, wychodzącym od 4 lipca 1798 do 27 marca 1799 roku. Wśród nich nie było jednak *Sekretu*, zostały zamieszczone natomiast wspomniane w kontekście tematu tego eseju *Myśli* (zob. Gawalkiewicz 1952: 867–893).

przez tłumacza pojawią się tylko wtedy, gdy okażą się niezbędne w rozważaniach na właściwy temat).

„Więstnik Jewropy”, określany jako „pierwsze rosyjskie czasopismo literacko-polityczne” (Russkaâ... 1959: 103), ukazywał się od 4 stycznia 1802 roku. W programie zarysowanym w pierwszym numerze jego założyciel – Nikołaj Karamzin – nie tylko podkreślał, że przekłady z języków obcych (w tym literatury pięknej) zajmą ważne miejsce w jego czasopiśmie, ale też zapewniał o dbałości o ich wysoki poziom, aby (posłużył się tutaj metaforą często powtarzaną później przez historyków przekładu) „przesadzany kwiatek nie utracił swojego piękna i świeżości” ([Karamzin] 1802: 6). Wprawdzie w ciągu dwudziestu dziewięciu lat istnienia na czele pisma znajdują się różne osoby (Karamzin zrezygnuje z jego prowadzenia już w 1803 roku, kiedy przystąpi do przygotowania *Historii państwa rosyjskiego*), to na zamieszczanie przekładów będzie się decydować każda z nich. W roku, w którym ukazały się przekłady czterech esejów Krasickiego, „Więstnik Jewropy” znajdował się w rękach właśnie Michaiła Kaczenowskiego (1775–1842), krytyka literackiego, dziennikarza i tłumacza. Z czasopiśmie tym będzie on związany w latach 1805–1807, 1810–1813 i 1815–1830 (w tym w 1810 razem z Wasilijem Żukowskim). Przekłady utworów z cyklu *Uwagi* należą do rozbudowanego i bardzo zróżnicowanego korpusu *poloniców* w „Więstniku Jewropy” (Tomasz Kozłowski pisał nawet, że w żadnym czasopiśmie rosyjskim „nie było [...] takiego zagęszczenia tłumaczeń z języka polskiego, ale też żadne nie korzystało w takim zakresie z obcych materiałów”; Kozłowski 1967: 131), a w jego ramach – do korpusu tekstów w różny sposób powiązanych z twórczością biskupa warmińskiego. Ów drugi korpus otwiera w tym periodyku bajka Wasilija Puszkina *Słowik i czyżyk*, będąca naśladownictwem *Ptaszków w klatce* Krasickiego (Puškin 1803: 203). Jako drugi pojawił się w nim przekład eseju *O drogach dawnych*, jako trzeci – przekład *Sekretu*.

O tym, że oddawanie do rąk czytelników przekładów z różnych języków (także polskiego), Kaczenowski uznawał za priorytet, świadczy jego „korespondencja” z czytelnikami pisma, na którą w latach 1805–1807 składały się przede wszystkim trzy pozycje: *List do Wydawcy* z numeru pierwszego z 1805 roku oraz *Do czytelników Więstnika* z numeru 16 z tego samego roku, a także *Do czytelników* z numeru dwudziestego pierwszego z 1807 roku. O ile w drugim i trzecim mowa była ogólnie o trosce o publikowanie przekładów, które, jak czytamy w drugim, „do tej pory do niego nie wchodziły” (Kačenovskij 1805b: 322), i które warto wydać, co znajdujemy w trzecim, „w nowej formie” (Kačenovskij 1807: 52)⁸, o tyle pierwszy – podpisany inicjałami „N. Szcz.”, pod którymi skrył się sam Kaczenowski (zob. Svodnyj 1997: 223) – rzucał światło na powody zainteresowania literaturą polską i zamiaru zapoznania z nią odbiorców rosyjskich; co więcej, *List do Wydawcy* zawierał omówienie zasad obchodzenia się z materią językową przez współczesnego tłumacza.

Początkowe partie *Listu do wydawcy* ([Kačenovskij] 1805a: 3–11) nie zapowiadają jeszcze tego, że odegra on rolę manifestu polonoznawczych zainteresowań Kaczenowskiego. Mowa jest w nich najpierw o „nowościach europejskich w literaturze i polity-

⁸ W notce tej Kaczenowski żegnał się na pewien czas ze stanowiskiem redaktora „Więstnika Jewropy”. Lata 1808–1810 wypełni mu praca na Uniwersytecie Moskiewskim (zob. Barsukov 1889: 199–200).

ce” ([Kačenovskij] 1805a: 4) jako zawartości „Więstnika Jewropy”, następnie zostaje przeprowadzony podział wydawnictw periodycznych na naukowe i ogólne (te drugie, jak „Więstnik Jewropy”, miały być przeznaczone dla szerokich kręgów społecznych). Dopiero w środkowej części autor odnosi się do problematyki polskiej: w zawołowanej formie czyni wyrzuty Rosjanom, że nie znają literatury polskiej, a sam deklaruje zamiar nauczenia się języka polskiego i zaznajamiania na łamach kierowanego przez siebie periodyku z literaturą polską oraz publikacjami na temat historii Polski. Określenie „w zawołowanej formie” oznacza, że uwagę o braku rozeznania w literaturze polskiej włożył on w usta pewnego „mądrego Polaka”, który przewrotnie – pytaniem na pytanie – odpowiedział, dlaczego jego rodacy nie czują potrzeby czytania utworów pisarzy rosyjskich⁹. Co więcej, można odnieść je nie tylko do tego passusu, ale także do całego *Listu do Wydawcy*, którego Kaczenowski nie podpisał własnym nazwiskiem, ale przypisał jego autorstwo jednemu z czytelników „Więstnika Jewropy”, dzielącemu się w nim życzeniami co do zawartości pisma. W wypowiedzi „mądrego Polaka” brzmią wyraźne echa *Mowy na obchód pamiątki Ignacego Krasickiego*... Franciszka Ksawerego Dmochowskiego, wygłoszonej w dniu 12 grudnia 1801 roku w Towarzystwie Warszawskim Przyjaciół Nauk¹⁰.

Przekład *Sekretu* (tak jak *O drogach dawnych*) nie został opatrzonej nazwiskiem tłumacza. Jego nieliczni (do tego wywodzący się z grona bibliografów, a nie komparatystów) badacze nie przypisują go Kaczenowskiemu. Równie prawdopodobne jest to, iż wyszedł on spod jego pióra, podobnie jak wiele innych pozycji zamieszczonych w czasopiśmie w różnych latach (w notce *Do czytelników Więstnika* z 1805 roku autor wprost przyznawał się do tego, że poza nielicznymi wyjątkami „wszystko, co prozą, zostało napisane przez niego”; Kačenovskij 1805b: 321), jak i to, że należał on do kogoś innego. W notce *Do czytelników* z 1807 roku Kaczenowski pisał, że „Więstnik Jewropy” zawdzięczał sukces nie tyle jemu, ile jego współpracownikom; jego rola sprowadzała się do klasyfikowania tekstów do publikacji i terminowego ogłaszania kolejnych numerów (Kačenovskij 1807: 51). Mogło być też tak, że zachęcony pracą tłumacza esejów *O drogach dawnych* i *Sekret* wystąpił z własnymi przekładami *Romansów* i *O stanie rycerskim*.

Po dokonanych powyżej rozpoznaniach wstępnych wypada przejść do konkretów historycznoliterackich i podjąć próbę zdefiniowania eseju oraz wskazania jego genezy

⁹ Polak, zapytany, dlaczego jego rodacy nie znają literatury rosyjskiej, odpowiedział pytaniem, czy Rosjanin słyszał o Janie Kochanowskim, Ignacym Krasickim, Adamie Naruszewiczu i Franciszku Ksawerym Dmochowskim? Nazwiska literatów polskich są podawane tu w licznie mnogiej: „Kochanowscy, Krasicczy...” itd., co ma sugerować dużą liczebność polskiego środowiska literackiego w różnych epokach, poczynając od odrodzenia ([Kačenovskij] 1805a: 8).

¹⁰ Chodzi o następujący fragment mowy: „Póki się utrzyma język polski, ta znakomita i najkształtniej okrzesa gałąź słowiańskiego języka, póty jego imię [tj. Krasickiego – M.D.] wspomniane będzie z tym uczuciem, jakie jego dzieła w każdym z czytających wzbudzają. Co mówię! Dzieła jego przełożą się do utrzymania tego języka. Najodleglejsi potomkowie, chciwi tych samych kosztować słodyczy, które w czytaniu Krasickiego ich pradziadowie czerpali, uczyć się będą ich mowy i prześlą ją swoim następcom” (Dmochowski 1802: VI). Można dodać, że przekład mowy Dmochowskiego o Krasickim – pióra Hułaka-Artemowskiego, tłumacza także esejów z cyklu *Uwagi* – ukazał się w czasopiśmie „Ukrainskij Więstnik” w 1818 roku (Дмоховский 1818: 48–72).

w polskiej i europejskiej literaturze oświeceniowej, a także określenia specyfiki *Sekretu* w cyklu *Uwagi*.

W odpowiedzi na pytanie, co wyróżnia *Sekret* spośród innych pozycji z cyklu, przydatne wydaje się określenie jego tematyki i sposobu jej ujęcia. Jak zauważył Paul Cazin, polski pisarz przechodził w *Uwagach* „od abstrakcji [...] do konkretności, od kwestii religijnych do publicznych, od moralnych do światowych”, z przeróżnych myśli „tworzył jakby tkaninę o wiotkim wątku i dyskretnych barwach” (Cazin 1983: 273, 274). Całe bogactwo tej „tkaniny” nie było dostępne jednak czytelnikom „Wiernika Jewropy” z 1807 roku, którzy mogli zaznajomić się zaledwie z czterema esejami, każdym z osobna i bez świadomości, że były one częścią większej całości. Poza ich możliwościami znalazło się więc zestawienie *Sekretu* z zacytowaną sentencją z *Myśli*.

Za prekursora europejskiej eseistyki uznawany jest Michel de Montaigne jako autor *Prób* (*Essais*) z 1580 roku. Pisząc w nich, że „nie ma tak błędnego przedmiotu, który by nie wart był znaleźć miejsce w tej gawędzie” (Montaigne 1957: 101), zapowiadał on dwie cechy eseistyki: różnorodność tematyczną oraz swobodne opowiadanie z przykładami i osobistymi refleksjami jako formę wypowiedzi. Krasicki jako twórca *Uwag* uchodzi za „pierwszego polskiego eseistę” (Gajzler 2009: 37). Właściwości wskazane przez Montaigne’a, dające o sobie znać również w *Uwagach*, zadecydowały o trudnościach ze stworzeniem definicji eseju. Zgodnie z propozycją Witolda Ostrowskiego, sumującą wcześniejsze próby zdefiniowania eseju (por. Wroczyński 1986: 101–113, Szałagan 1987: 294 i in.), „esej w szerokim rozumieniu to wypowiedź prozą na pewien temat, przekazująca w dowolnie upatrzonym celu i za pomocą wybranych przez autora środków kompozycyjnych i stylistycznych jego osobiste doświadczenie, wiedzę, sądy, refleksje, wrażenia lub uczucia związane z tematem”, przy czym użycie określenia „w szerokim rozumieniu” wynika z tego, iż dotąd nie udało się ustalić „polskiego zakresu nazwy” (Ostrowski 2006: 237). Ten stan rzeczy, skutkujący sporym zamieszaniem terminologicznym, potwierdza właśnie omawiana grupa utworów Krasickiego, które przez badaczy są określane nie tylko jako eseje bądź eseje literackie (Libera 1997: 6, Leszczyńska-Skowron 2020: 293–303), ale też jako „artykuły” (Dworak 1987: 510–511), „felietony” i „rozprawki” (Goliński 1966: 182) czy po prostu „rozdziałki” (Kalinowski 2002: 33). Bez względu na to, czy w odniesieniu do utworów z cyklu *Uwagi* posłużymy się którymś z wymienionych terminów, czy użyjemy wobec nich – mimo że wiele z nich nie zostało opublikowanych w czasopiśmie – nazwy „eseje periodyczne” (zob. Leszczyńska-Skowron 2020: 302), musimy pamiętać, że są one propozycjami badaczy współczesnych. Świadomość odrębności gatunkowej tych utworów nie wykrystalizowała się w czasach Krasickiego na tyle, aby została wypracowana ich nazwa i określone były ich cechy¹¹.

W oparciu o klasyfikację Zdzisława Libery można przydzielić *Sekretowi* miejsce pośrednie pomiędzy esejami o zjawiskach życia społecznego (reprezentowanymi przez *Pamięć śmierci*, *O szulerstwie*, *Pieniactwo* i in.) a esejami na temat natury ludzkiej, jej dobrych i złych stron (*Stalość*, *Obmowa*, *Cierpliwość*, *Pokora* i in.) (Libera 1997: 10).

¹¹ Świadomość przynależności *Sekretu* do gatunku eseju miał zespół bibliografów kierowany przez Sokolinskiego, który opatrzył go (oraz *Romanse*) tym mianem w notce o przekładzie w „Wierniku Jewropy” (Svodnyj... 1997: 247).

W systematyzacji Klary Leszczyńskiej-Skowron *Sekret* (oraz *Milczenie*, *Pociecha*, *Rozpacz*, *Naśladowanie*, *Pamięć śmierci* i in.) należy do utworów poruszających problemy, z którymi człowiek musi zmierzyć się sam oraz od których rozwiązania zależy jego wizerunek w oczach otoczenia (Leszczyńska-Skowron 2020: 368). Bardziej sposób ujęcia problemu, aniżeli sam problem, uczyniła punktem wyjścia swojego podziału Kamila Żukowska: zgodnie z nim *Sekret* można umieścić zarówno wśród esejów, w których Krasicki „powołuje się na własne doświadczenie, przytaczając szereg (prawdziwych?) anegdot będących podstawą do wyprowadzenia jakiejś prawdy ogólnej”, jak i tych egzemplifikujących „pojęcia, których znajomość stanowi dlań nieodzowną część praktyki życiowej” (Żukowska 2016: 98). Opisaną w *Sekrecie* właściwością ludzkiej natury, znajdującą przełożenie na praktykę życiową, w szczególności na relacje międzyludzkie, jest dyskretność. Wydzwięk eseju *Sekret* zawiera się w słowach: „Szacowni będą w samejże słabości swojej, gdy z niejże samej prostą a pocziwą otwartością dzziałają cnotę” (Krasicki 1997: 208)¹².

W *Sekrecie*, podobnie jak w pozostałych esejach z cyklu *Uwagi*, daje o sobie znać dążenie Krasickiego do porządkowania opisywanego wycinka ludzkiej aktywności. W „takim właśnie modusie ujmowania rzeczywistości, dążącym do precyzyjnego, ale i całościowego uchwycenie spraw i faktów” Daniel Kalinowski dostrzegał wpływ Kartezjusza i jego *Rozprawy o metodzie* (Kalinowski 2002: 33). W *Sekrecie* całościowy sposób oglądu omawianego zjawiska przejawia się w konstatacjach na temat przyczyn niedyskrecji i mechanizmów jej usprawiedliwiania oraz skutków ujawnienia tajemnicy własnej i cudzej w sferze prywatnej i publicznej. Polski pisarz porządkował wiedzę o zachowaniu tajemnicy, jak wyraził się Wiesław Pusz, „bez pośpiechu i bez uprzedzenia”, a ten „niepochozny i niepodległy istniejącym przeświadczeniom opis stanu rzeczy jest w swej istocie poszukiwaniem istoty rzeczy – poprzez oddzielenie pozoru od prawdy” (Pusz 2002: 133). O tym, że Krasicki był daleki od przejmowania obiegowych sądów, świadczy w *Sekrecie* przeciwstawienie się opinii, że kobietom trudniej jest zachować tajemnicę.

Najważniejsze decyzje podjęte przez rosyjskiego tłumacza są widoczne już przy porównaniu zestawienia przekładu z oryginałem, bez zagłębiania się w ich tkankę słowną.

Przede wszystkim należy zauważyć, że spod jego pióra wyszedł przekład całego utworu (za sprawą niewielkiej objętości szczególnie pasował on do opublikowania w czasopiśmie). Mimo że opuszczanie niektórych fragmentów i dodawanie nowych, nieobecnych w oryginale, należało do praktyk szeroko stosowanych w jego czasach, on z tych możliwości nie skorzystał.

Po drugie, rzuca się w oczy zmiana tytułu przez tłumacza. Na miejscu *Sekretu*, jak chciał Krasicki, pojawiło się pod piórem tłumacza *O zachowaniu tajemnicy* (*О хранении тайны*), jak gdyby zamierzał on zakomunikować czytelnikom, że znajdzie w eseju nie tyle opis jakiegoś sekretu, ile odpowiedź na pytanie, co zrobić, ażeby go dochować. Tytuł pochodzący od tłumacza ściślej oddaje więc treść utworu, niż ten, który zaproponował autor. Albo inaczej: w formule tytułowej tłumacz przeniósł akcent z samego zjawiska na refleksję o nim (teoretyczną, ale podpartą wieloma przykładami).

¹² W przekładzie czytamy: „Но присвоивать себе чужие права есть хищение тем меньше извинительное, чем важнее тайна” (Krasickij 1807d: 108).

Konstrukcja z przymkiem prostym „o” (odpowiadająca na pytanie, o czym będzie mowa) nie była przy tym nieznana Krasickiemu. Polski pisarz posłużył się nią w tytułach jedenastu esejów z cyklu *Uwagi* (m.in. w *O piśmie*, *O drogach dawnych* i *O cnocie*).

Nie wymagały dodatkowych decyzji tłumacza obecne w *Sekrecie* odwołania do czasów starożytnych, jednakowo rozumiałe dla kształconych w duchu kultu tej epoki polskich oraz rosyjskich odbiorców: do Kwintusa Kurcjusza Rufusa (Quintus Curtius Rufus), senatora i konsula rzymskiego, historyka, autora biografii Aleksandra Wielkiego *Historiae Alexandri Magni*, oraz Papirii, córki Cuiusa Papiriusa Masona i matki rzymskiego wodza z okresu III wojny punickiej Scypiona Afrykańskiego Młodszego (Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor), a także do zasad wychowania Spartan. Czerpanie materiału egzemplifikacyjnego z najodleglejszej przeszłości (w szczególności właśnie wysoko cenionego w oświeceniu antyku) oraz umieszczanie obok nich przykładów z czasów późniejszych (albo takich, których w ogóle nie sposób osadzić w konkretnej epoce) miały służyć uwydatnieniu uniwersalności podjętego problemu, ważnego dla kondycji ludzkiej jako takiej, bez względu na czas i miejsce. Temu samemu celowi miało służyć powtarzanie przez autora ogólnie znanych nauk moralnych¹³. Pierwszoplanowa pozycja wśród owych uniwersalnych problemów natury ludzkiej przypadła cnocie¹⁴. Stwierdzając w eseju *Sekret*, że „umilknąć najłatwiejszą jest cnotą” (Krasicki 1997: 206), polski pisarz sytuował cnotę wyżej wszystkich przymiotów, traktował ją jako nadrzędną względem nich, a oprócz tego dokonywał hierarchizacji zalet, wskazując wśród nich takie, które – jak dyskretność – nie są trudne do wypracowania. Uniwersalność wymowy esejów z cyklu *Uwagi* wzmacniał wreszcie brak adresata, jak wyraził się Pusz, „ani obecnego w tekście przywołaniami, ani ujawnionego tytułowym skierowaniem wypowiedzi do wskazanej osoby (czy osób)” (Pusz 2002: 134). Tłumacz rosyjski nie stawiał zatem wobec potrzeby sięgania po złożone rozwiązania translatorskie, aby przekaz autorski był zrozumiały.

Czwarty wniosek jest następujący: przekład *Sekretu* jest napisany językiem prostszym niż oryginał, co uwidacznia się w szczególności w zakresie doboru słów¹⁵ oraz szyku zdania¹⁶. W tym miejscu warto sięgnąć ponownie do *Listu do wydawcy* z 1805 roku, w którym redaktor „Wiestnika Jewropy” nie tylko zapowiadał zamiesz-

¹³ Chodzi o dwa ustępy: „Pospolite jest przysłowie, iż w przyjaźni wszystko jest wspólne”, „Jednakże nie wchodząc w zbyt zaciekle przewidzenia, bezpieczniej jest trzymać się cnotliwej, a więc miłej pocziwim sercom maksymy: iż nie trzeba źle czynić, aby stąd dobre skutki urosły” (Krasicki 1997: 208, 209). Pod piórem tłumacza przybrały one następujący kształt: „Пословица говорит: у друзей все есть общее”, „однакож гораздо безопаснее, ничего не угадывая наперед, крепко держаться правила честного, любезного сердцам добрым: не делай зла для добрых следствий” (Krasickij 1807d: 109, 110; kursywa oryg.).

¹⁴ W innym eseju, zatytułowanym *O cnocie*, Krasicki pisał: „W mocy naszej jest być cnotliwym, a szczęście z cnoty pochodzi” (Krasicki 1997: 349).

¹⁵ Np. Krasicki używał słowa „depozyt” (Krasicki 1997: 210), zamiast którego tłumacz wprowadził formę opisową „wverjajemye w czужие руки имущества” (Krasickij 1807d: 111).

¹⁶ Np. u Krasickiego czytamy: „Nie tylko przyjaźń, ale i najściślejsze pokrewieństwa, małżeństwa nawet związki, od zachowania tajemnicy zawierzonej nie uwalniają” (Krasicki 1997: 208), w przekładzie natomiast zdanie jest zbudowane tak: „Ни дружба, ни близкое родство, ниже супружеской союз, не освобождают от повинности хранить вверенную тайну” (Krasickij 1807d: 108).

czanie w nim utworów pisarzy polskich, ale także dawał rady tłumaczom: przestrzegał ich zatem (i w ogóle ludzi pióra) przed używaniem takich „słów i fraz, dla których zrozumienia niezbędne jest dodawanie specjalnych wyjaśnień”, bo „zwykły czytelnik boi się miejsc niejasnych i rzuca książkę” (Kačenovskij 1805a: 7). Jeśli więc bezzasadne było „pisanie w wieku Ludwika XIV stylem Montaigne’a” (Kačenovskij 1805a: 7), to, według Kaczenowskiego, w jego czasach nie miało już prawa bytu powielanie rozwiązań stylistycznych pochodzących sprzed dziesięcioleci. Postulat ten został zrealizowany w przekładach wszystkich esejów Krasickiego opublikowanych w „Wierniku Jewropy”. Przywołanie Montaigne’a świadczy o znajomości jego pisarstwa przez Kaczenowskiego¹⁷.

Uwzględnienie dziejów czasopisma „Wiernik Jewropy” pozwoliło nie tylko umiejscowić przekład *Sekretu* w jego strukturze i wysunąć przypuszczenia w sprawie tego, spod czyjego pióra wyszedł, ale przede wszystkim powiązać jego opublikowanie z programem tego periodyku, w szczególności z czasów, gdy na jego czele stał Kaczenowski. Językiem polskim władał on obok greki i łaciny, francuskiego, niemieckiego, angielskiego, włoskiego, hiszpańskiego, serbskiego. Przekłady z różnych języków zasilają łamy czasopisma nieprzypadkowo nazwanego „Wiernik Jewropy” (z tytułu wynika, że periodyk został założony po to, aby obwieszczać nowinki europejskiego życia politycznego, społecznego, kulturalnego i literackiego). W *Liście do Wydawcy* Kaczenowski przekonywał czytelników rosyjskich, iż powinni poznać literaturę polską jako – od czasów przyłączenia części ziem polskich do Rosji na mocy postanowień rozbiorowych – literaturę „nowych krajan”, sam język polski postrzegał zaś jako „wyształcony, przyjemny”, używany przez ludność na dużym obszarze (Kačenovskij 1805a: 8). Kaczenowski należał do prekursorów rosyjskiego słowianoznawstwa, zwłaszcza badań nad językami słowiańskimi. W 1816 roku ukaże się w „Wierniku Jewropy” jego rozprawa *O języku słowiańskim w ogólności i w szczególności cerkiewnym*, zawierająca ogólną definicję języka („język to zbiór słów, używanych przez członków jednego narodu w celu wzajemnego komunikowania sobie swoich uczuć i pojęć”), opatrzoną komentarzem, że „epoki języka są epokami w historii narodu” ([Kačenovskij] 1816: 242). Z tego czasopisma (choć nie tylko) rosyjscy czytelnicy dowiadawali się o *Słowniku języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego (por. m.in. Dąbrowska 2014: 191–206). Za kierownictwa Kaczenowskiego „Wiernik Jewropy” stał się periodykiem, w którym częściej niż dotąd ukazywały się publikacje z zakresu historii i językoznawstwa (Makarova 1984: 69).

W rozprawie *O języku słowiańskim w ogólności...* Kaczenowski wychodził poza tematykę językoznawczą, łącząc dzieje języka z dokonaniem literackim: „szczęśliwy jest naród, który z językiem swoim osiągnął tak wysoki poziom! po stokroć szczęśliwy, jeśli przy sprzyjających okolicznościach pojawiają się w nim wielcy pisarze, wraz z myślami swymi przekazujący sławę rodaków potomkom z odległych czasów!” ([Kačenovskij] 1816: 243). Krasicki bez wątpienia należał do takich pisarzy, zauważonych i docenionych nie tylko przez rodaków, ale również za granicą. Rozważania historycznoliterackie na temat przekładu jego *Sekretu* można zakończyć dwiema uwagami.

¹⁷ Pierwszy (niepełny) przekład rosyjski *Prób* wyszedł spod pióra Siergieja Wołczkowa w 1762 roku ([Monten’] 1762).

Po pierwsze, o zainteresowaniu nim w początkach XIX wieku zadecydowała zapewne wspomniana uniwersalność przekazu; oprócz tego pewną rolę mogła odegrać też aura – *nomen omen* – tajemniczości, jaką roztaczał wokół siebie tytuł *O zachowaniu tajemnicy* (tak samo, jak tytuł *Sekret*). Według *Słownika języka polskiego* Lindego sekret to „tajemna, sekretna wiadomość, tajemnica” (Linde 1812: 212). Czytelnicy, nie tylko polscy, ale i rosyjscy, mogli poczuć się zaintrygowani. Po drugie, należy wiedzieć, że od początku XIX stulecia *Sekret* (jak i pozostałe eseje z cyklu *Uwagi*) nie stawał się przedmiotem zainteresowania tłumaczy w Rosji.

Bibliografia / References

- Barsukov, N.P. (1889). Mihail Trofimovič Kačenovskij, professor Moskovskogo universiteta. *Russkaâ starina*, 64(24): 199–202 [Барсуков, Н.П. (1889). Михаил Трофимович Каченовский, профессор Московского университета. *Русская старина*, 64(24): 199–202].
- Bibliografia... (1967): *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*. T. 5: *Oświecenie. Hasła osobowe I–O*. Oprac. E. Aleksandrowska z zespołem. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Cazin, P. (1983). *Księżę biskup warmiński Ignacy Krasicki 1735–1801*. Przeł. M. Mroziński. Olsztyn: Wydawnictwo Pojezierze.
- Dąbrowska, M. (2014). Samuel Bogumił Linde a kultura i nauka rosyjska (na materiale czasopism początku XIX wieku). *Acta Polono-Ruthenica*, 19: 191–205.
- Dąbrowska, M. (2023a). *Esej Ignacego Krasickiego „Romanse” w przekładzie rosyjskim (ze studiów nad polonicami w czasopiśmie „Więstnik Jewropy”)*. W: Seniów, A., Szlachta, A. (Red.). *Polska z daleka i bliska. Kulturowe konteksty badań nad językiem i literaturą*. Szczecin: Volumina.pl: 9–20.
- Dąbrowska, M. (2023b). O eseju Ignacego Krasickiego „Krytyka” i jego przekładzie w czasopiśmie „Ukraiński Więstnik”. *Волинь філологічна: текст і контекст*, 35: 48–64.
- Dmochowski, F.K. (1802). *Mowa na obchód pamiątki Ignacego Krasickiego Arcybiskupa Gnieźnieńskiego, miana na posiedzeniu publicznym Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk dnia 12 Grudnia 1801 roku, przez Franciszka Dmochowskiego, członka tegoż towarzystwa*. W: Krasicki, I. *Dzieła poetyckie*. T. 1. Warszawa: Druk Pijarów: V–XLIII.
- [Dmohovskij, F.]. (1818). Реč, на случáй совершениá памáти об Ignatii Krasickom – Архиепископе Гнезненском – произнесеннаá при торжественном Заседании в Варшавском Обществѣ Друзей Наук 12-го Декабрá 1801 года Франциском Дмоховским. *Украинский вестник*, 11, iúl': 48–72; 12, ok-tábr': 283–327 [[Дмоховский, Ф.]. (1818). Речь, на случай совершения памяти об Игнатии Красицком – Архиепископе Гнезненском – произнесенная при торжественном Заседании в Варшавском Обществе Друзей Наук 12-го Декабря 1801 года Франциском Дмоховским. *Украинский вестник*, 11, июль: 48–72; 12, октябрь: 283–327].
- Dworak, T. (1987). *Ignacy Krasicki*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Gajzler, E. (2009). Ignacy Krasicki – pierwszy polski eseista. *Polonistyka*, 6: 37–42.
- Gawalkiewicz, J. (1952). Krasicki w czasopiśmie „Co tydzień”. *Pamiętnik Literacki*, 43(3–4): 867–893.
- Goliński, Z. (1966). *Nad tekstami Krasickiego. Studia*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Kalinowski, D. (2002). „Uwagi” Ignacego Krasickiego na tle europejskiej tradycji pism moralistycznych. *Ślupskie Prace Filologiczne. Seria Filologia Polska*, 1: 27–40.
- Kačenovskij, M.T. [N.Š.]. (1805a). Piś'mo k Izdatelû. *Vestnik Evropy*, 1: 3–11 [Каченовский, М.Т. [Н.Ш.]. (1805a). Письмо к Издателю. *Вестник Европы*, 1: 3–11].
- Kačenovskij, M.T. (1805b). K Čitatelâm Vestnika. *Vestnik Evropy*, 16: 321–323 [Каченовский, М.Т. (1805b). К Читателям Вестника. *Вестник Европы*, 16: 321–323].

- Kačenovskij, M.T. (1807). К Читателѣм. *Vestnik Evropy*, 21: 51–52 [Каченовский, М.Т. (1807). К Читателям. *Вестник Европы*, 21: 51–52].
- [Kačenovskij, M.T.]. (1816). О slavânskom âzyke voobše i v osobennosti o cerkovnom. *Vestnik Evropy*, 19–20: 241–263 [[Каченовский, М.Т.]. (1816). О славянском языке вообще и в особенности о церковном. *Вестник Европы*, 19–20: 241–263].
- [Karamzin, N.] (1802). Pis'mo k izdatel'û. *Vestnik Evropy*, 1(1): 3–6 [[Карамзин, Н.] (1802). Письмо к издателю. *Вестник Европы*, 191): 3–6].
- Kijas, A. (2005). *Polacy na Uniwersytecie Charkowskim 1805–1917*. Poznań: Grafika.
- Kozłowski, T. (1967). Polonica w czasopiśmie rosyjskim „Wiernik Jewropy” w latach 1815–1822. *Prace filologiczne*, 23: 115–132.
- Krasicki, I. (1803). *Dziela Ignacego Krasickiego. Edycja nowa i zupełna przez Franciszka Dmochowskiego*. T. 6: *Dziela prozą Ignacego Krasickiego*. Warszawa: [b.w.].
- Krasicki, I. (1997). *Uwagi*. Warszawa: Czytelnik.
- Krasickij, [I.] (1807a). О romanah. (Iz soč. Krasickogo). [Per. M. Kačenovskij]. *Vestnik Evropy*, 15: 180–187 [Красицкий, [И.] (1807a). О романах. (Из соч. Красицкого). [Пер. М. Каченовский]. *Вестник Европы*, 15: 180–187].
- Krasickij, [I.] (1807b). Nečto dlâ voennyh. (Iz soč. Krasickogo). [Per. M. Kačenovskij]. *Vestnik Evropy*, 15: 188–194 [Красицкий, [И.] (1807b). Нечто для военных. (Из соч. Красицкого). [Пер. М. Каченовский]. *Вестник Европы*, 15: 188–194].
- Krasickij, [I.] (1807c). О drevnih dorogah. (Iz soč. Krasickogo). *Vestnik Evropy*, 14: 100–105 [Красицкий, [И.] (1807c). О древних дорогах. (Из соч. Красицкого). *Вестник Европы*, 14: 100–105].
- Krasickij, [I.] (1807d). О hranenii tajny. (Iz soč. Krasickogo). *Vestnik Evropy*, 14: 105–111 [Красицкий, [И.] (1807d). О хранении тайны. (Из соч. Красицкого). *Вестник Европы*, 14: 105–111].
- Leszczyńska-Skowron, K. (2020). *Niefabularna proza Krasickiego: „kazania”, „Monitor”, „Uwagi”*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN – Wydawnictwo.
- Libera, Z. (1997). *Ignacy Krasicki – myśliciel. Refleksje nad „Uwagami”*. W: Krasicki, I. (1997). *Uwagi*. Warszawa: Czytelnik: 5–18.
- Linde, S.B. (1812). *Słownik języka polskiego*. T. 3. Warszawa: U Autora.
- Łużny, R. (1980). Księcia Biskupa Warmińskiego słowa literacka wśród Słowian Wschodnich. *Slavia Orientalis*, 3: 319–327.
- Makarova, G.V. (1984). V.T. Kačenovskij i stanovenie slavânovedeniâ v Rossii. V: D'âkov, V.A. (Red.). (1984). *Istoriografičeskie issledovaniâ po slavânovedeniû i balkanistike*. Moskva: Izdatel'stvo Nauka: 63–96 [Макарова, Г.В. (1984). В.Т. Каченовский и становление славяноведения в России. В: Дьяков, В.А. (Ред.). (1984). *Историографические исследования по славяноведению и балканистике*. Москва: Издательство Наука: 63–96].
- Monitor... (1768): *Monitor*, 94: 938–945.
- Montaigne, M. (1957). *Próby*. T. 1. Przeł. T. Źeleński-Boy. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Monten', M. de] (1762). *Mihaila Montanievy Opyty*. [Per. S. Volčkov]. Sankt-Peterburg: Pečatnaâ pri Senate [Монтень, М. де] (1762). *Михаила Монтаниевы Опыты*. [Пер. С. Волчков]. Санкт-Петербург: Печатная при Сенате].
- Ostrowski, W. (2006). *Esej*. W: Gazda, G., Tynecka-Makowska, S. (Red.). *Słownik rodzajów i gatunków literackich*. Kraków: UNIVERSITAS: 237–239.
- Polska literatura... (1986): Kurant, I.L. (Red.). (1986) *Polska literatura piękna od XVI do początku XX w. w wydawnictwach rosyjskich i radzieckich. Bibliografia przekładów oraz literatury krytycznej w języku rosyjskim wydanych w latach 1711–1975*. T. 2. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.

- Pusz, W. (2002). „Zastanowić się potrzeba...” – czyli uwagi o „Uwagach” Ignacego Krasickiego. *Wiek Oświecenia*, t. 18: *Ignacy Krasicki w dwusetlecie śmierci*: 133–147.
- Puškin, V. (1803). Solovej i čiž. *Vestnik Evropy*, 15: 203 [Пушкин, В. (1803). Соловей и чиж. *Вестник Европы*, 15: 203].
- Russkaâ... (1959): Dement'ev, A.G., Zapadov, A.V., Čerepahov, M.S. (Red.). (1959). *Russkaâ periodičeskaâ pečat' (1702–1894). Spravočnik*. Moskva: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo političeskoj literatury [Русская... (1959): Дементьев, А.Г., Западов, А.В., Черепанов, М.С. (Ред.). (1959). *Русская периодическая печать (1702–1894). Справочник*. Москва: Государственное Издательство политической литературы].
- Svodnyj... (1997). E. Sokolinskij. (Red.). (1997). *Svodnyj katalog serial'nyh izdanij Rossii (1801–1825)*. T. 1 (A–V). Sankt-Peterburg: RNB [Сводный... (1997). Соколинский, Е. (Ред.). (1997). *Сводный каталог сериальных изданий России (1801–1825)*. Т. 1 (А–В). Санкт-Петербург: РНБ].
- Szałagan, A. (1987). Wroczyński Tomasz, „Esej – zarys teorii gatunku”. *Biuletyn Polonistyczny*, 30(3): 294.
- Wroczyński, T. (1986). Esej – zarys teorii gatunku. *Przegląd Humanistyczny*, 5–6: 101–113.
- Żukowska, K. (2016). *Krasicki: reinterpretacja. Filozoficzno-antropologiczna analiza wybranych wątków twórczości Ignacego Krasickiego*. Łódź: Wydawnictwo Przypis.

Competing interests: The author declares that she has no competing interests.

Article No. 341

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.02>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2025 SRG and S. Padsasonny¹

Citation:

Padsasonny, S. (2025). Kontekst sovremennosti v seriale V.V. Mirzoeva po motivam romana *Prestuplenie i nakazanie*. *Studia Rossica Gedanensia*, 12: 31–41. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.02>.

Padsasonny, S. (2025). Контекст современности в сериале В.В. Мирзоева по мотивам романа *Преступление и наказание*. *Studia Rossica Gedanensia*, 12: 31–41. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.02>.

КОНТЕКСТ СОВРЕМЕННОСТИ В СЕРИАЛЕ В.В. МИРЗООВА ПО МОТИВАМ РОМАНА *ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ*

SIARHEI PADSASONNY

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw

Wydział Lingwistyki Stosowanej / Faculty of Applied Linguistics

Instytut Lingwistyki Stosowanej / Institute of Applied Linguistics

ul. Dobra 55, 00-311 Warszawa, Polska / Dobra St., 55, 00-311 Warsaw, Poland

Corresponding Author e-mail: s.padsasonny@uw.edu.pl

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9527-7878>

(nadesłano / received 13.08.2025; zaakceptowano / accepted 30.09.2025)

Abstract

The contemporary context in the series by V.V. Mirzoyev based on the novel *Crime and Punishment*

The article refers to the TV series by V.V. Mirzoev, which appeared in November 2024, based on the novel *Crime and Punishment* by F.M. Dostoevsky. The material presents

¹ This is an Open-Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

the contemporary context, which the director demonstrates through the on-screen reading of the work, and the classic text is transformed into a network of messages hidden for the viewer. Historical connections in the depiction of today's Russia, which is at war with Ukraine, are conditionally drawn in parallel with the German cinema before the Nazis came to power in Germany in the previous century. The novel becomes a means of illustrating the psychology of the Russian society in the space of "eternal Russia". Through universal mechanisms Dostoevsky's doubles absorb different social layers of various eras. The article also examines the reception of the series in the media space.

Keywords: TV series, cinema, contemporary context, Mirzoyev, Dostoevsky, Crime and Punishment, novel, German expressionism, Russia, war, society.

Резюме

В статье автор обращается к появившемуся в ноябре 2024 года сериалу В.В. Мирзоева по мотивам романа *Преступление и наказание* Ф.М. Достоевского. В материале представлен контекст современности, который режиссер демонстрирует через экранное прочтение произведения, а хрестоматийный текст трансформируется в сеть скрытых посылов для зрителя. Исторические связи в изображении сегодняшней России, воюющей с Украиной, имеют параллели с немецким кино перед приходом нацистов к власти в Германии в прошлом веке. Роман становится средством иллюстрирования психологии российского социума в пространстве «вечной России». Двойники Достоевского через универсальные механизмы вбирают разные социальные слои различных эпох. В статье также рассмотрена рецепция сериала в медиа пространстве.

Ключевые слова: сериал, кино, контекст современности, Мирзоев, Достоевский, *Преступление и наказание*, роман, немецкий экспрессионизм, Россия, война, социум.

В научной мысли роман Ф.М. Достоевского *Преступление и наказание* является одним из самых изученных произведений: его чтением и перечитыванием, анализом и интерпретированием занимались и занимаются литературоведы, философы, психологи, социологи, историки и т.д. Библиография включает сотни позиций на разных языках. Многие из них перечислены в заслуживающей особого внимания книге постраничного комментария к тексту Б.Н. Тихомирова «Лазарь! Гряди вон». Роман Ф.М. Достоевского «*Преступление и наказание*» в современном прочтении: Книга-комментарий (Тихомиров 2016). Также роман вызвал интерес у театральных режиссеров фактически сразу после своего появления (1866 г.) и позже – в кино различных стран, что детально представлено в примечаниях нового *Полного собрания сочинений и писем: в тридцати пяти*

томах (Достоевский 2019: 594–605). Интерпретации на сцене и в киноискусстве продолжают появляться.

В ноябре 2024 года (после почти пятилетней работы) на интернет-платформе «Кинопоиск» состоялась премьера сериала В.В. Мирзоева *Преступление и наказание* по мотивам одноименного романа. Экранизация классики такого масштаба всегда находится под пристальным вниманием литературоведов, кинокритиков, зрителей². В данном случае реакции преимущественно были негативными (только 35% положительных рецензий на «Кинопоиске»; там же в октябре 2025 года сериал имел 5,8 из 10 баллов по результатам подсчета почти 204 тысяч зрительских оценок; среди представленных мнений российских критиков позитивных – 45%). Вот некоторые комментарии: «Это бытовые сцены пошляков, которые пытаются розгами высечь из себя кровь театральщины»; «Если вы желали сделать самостоятельное произведение, так и делали бы его. От классического сюжета не осталось ничего»; «В сериале показана наша деградация вне зависимости от того, каким капиталом мы обладаем» (*Преступление и наказание* 2024). Рецензии появились в ряде ведущих российских изданий: отрицательная в «Газета.ru» (Воронков 2024), умеренная в «Фонтанка.ru» (Маслова 2024), нейтральная в «Московском комсомольце. Екатеринбург» (Шестакова 2025), позитивная на портале «РБК Life» (Стояновска 2024).

В 10-серийной экранизации сюжет хрестоматийного произведения разворачивается условно в наши дни, где, однако, герои одеты в костюмы различных эпох, действуют в декорациях из разных веков, язык персонажей представляет собой смесь текста романа Достоевского XIX столетия и современной речи. На «Кинопоиске» отмечена «неопределенность» времени в сериале, без «четких отсылок ни к историзму Достоевского, ни к современности» (*Преступление и наказание* 2024). Сам Мирзоев в интервью утверждает:

[...] мы не переносим действие *Преступления и наказания* в современность. Актуального исторического фона в нашем сериале нет. Скорее мы находимся на территории «вечной России». Кроме событий, описанных в романе, никаких других событий в нашем сериале не происходит (Шавловский, Мирзоев 2024).

В то же время режиссер в своей работе будто противоречит самому себе, так как контекст современности, эксплицитный и имплицитный, на экране очевиден, хотя реальность и разрушается с помощью кинематографических пространственно-временных решений, которые создают сюрреалистическую конструкцию-фикцию для передачи семантических посылов Достоевского. К тому же в сериал введена вторичная условность, точнее «психоделическое пространство – пространство тотального сновидения». Лидия Цой в рецензии замечает:

² Во время выхода сериала нами была подготовлена обширная рецензия «*Преступление и наказание*» Владимира Мирзоева – фильм «для всех и ни для кого» для русскоязычного портала «Вот так» (Подсосонный 2024). Рецензия сериала достаточно обширно представлена в медиополе сегодня. На «Кинопоиске» можно найти 22 рецензии кинокритиков. В данной работе мы сосредоточились на тех публикациях, которые не только включают общую информацию, но и, соотносясь с темой статьи, отражают аналитический подход авторов.

Может сложиться впечатление, будто команда Мирзоева пытается убежать от реальности, дабы не прилетело. Однако зыбкость времени и сюрреализм, напротив, как нельзя точно передают ощущение тотального, лихорадочного сна, от которого Россия не может пробудиться два с половиной года (Цой 2024).

В самом романе ключевой проблемой является воскресение героя, но об этом факте дискутируют исследователи. Еще философ Л.И. Шестов финал произведения назвал «ловко прилаженной к роману идеей возмездия» (Шестов 2000: 377). Польский литературовед Рышард Пшибыльский заметил: «Глубина аргументации Раскольникова в *Преступлении и наказании* выступает однако поразительной и ничем не ослабленной. Сила этих аргументов могла существенно испугать верующих» (Przybylski 2010: 212)³. Если же придерживаться исключительно герметичного взгляда на финал романа, то он приводит к спасительной идее и надежде, «как она в ключевых своих положениях представлена в новозаветном повествовании», на что вслед за другими исследователями (И.А. Есаулов, В.Н. Захаров и пр.) обратила внимание Н.А. Тарасова (Тарасова 2020: 205). В *Эпилоге* читаем о Раскольнике, что «он воскрес, и он знал это, чувствовал вполне всем обновившимся существом своим» (Достоевский 1973: 421). Б.Н. Тихомиров констатировал: «Описывая метафорически „воскресение“ своих героев, Достоевский ориентируется на новозаветную топику» (Тихомиров 2016: 523).

Для режиссера Мирзоева также центральным является вопрос о возможности воскресения человека после совершения им преступления: «В романе это главная тема. И я думаю, что это главная тема для нас, для России сегодня» (Шавловский, Мирзоев 2024). Именно такой элемент ввел в роман Достоевский через упоминание финального хронотопа, где «не прошли еще века Авраама и стада его» (Достоевский 1973: 421). Эту мысль о «новом рае» человечества детально проследил Б.Н. Тихомиров, который рассуждал о героях во «всемирно-историческом масштабе» (Тихомиров 2016: 521–523). По мнению Цой, и в сериале Раскольников становится «ролевой моделью для целого поколения»:

В этом мрачном месте, изолированном от внешнего мира беспросветной тьмой, заперт Раскольников – отнюдь не философ, возмнивший себя «право имеющим», а буквально безумец. Никакого падения и последующего «воскресения» нет – только перманентный психоз (Цой 2024).

Критик указывает на прямую связь сериала с немецким киноэкспрессионизмом: «В похожем положении оказались и жители России, с той разницей, что война идет прямо сейчас, а кровавый тиран у власти четверть века» (Там же).

Упоминает рецензент и одного из крупнейших теоретиков и историков кино Зигфрида Кракауэра, который описал «психологические процессы в сознании немцев с 1918 года по 1933-й», «беспокойство коллективной души» и связывал поведение масс с кино: «Пронизывая фабулу и зрительный ряд фильма, „незри-

³ Здесь и далее перевод мой – С.П. См. оригинал: „Głębia argumentacji Raskolnikowa jest bowiem w *Zbrodni i karze* zdumiewająca i niczym nie osłabiona. Siła tych argumentów mogła istotnie przerazić wierzących”.

мая динамика человеческих отношений” более или менее характеризует внутреннюю жизнь нации, из которой возникают ленты» (Кракауэр 1977: 16–17). Кино и у русского режиссера не средство идеологического пропагандистского воздействия; оно, насыщенное целым спектром возможностей эзопова языка, представляет именно иллюстрацию коллективной психики современных российских масс.

Одним из посылов картины является мотив двойничества, о котором, как об универсальном свойстве европейской культуры, писал Ю.М. Лотман:

Наиболее очевидным результатом линейного развертывания циклических текстов является появление персонажей-двойников. От Менандра, александрийской драмы, Плавта и до Сервантеса, Шекспира и – через Достоевского – романов XX в. (ср. систему персонажей-двойников в *Жизни Клима Самгина*) проходит тенденция снабжать героя спутником-двойником, а иногда – целым пучком-парадигмой спутников (Лотман 1992: 227).

Данный мотив, проходящий и через немецкий романтизм в виде «расколотого сознания», «доппельгангеров», отраженный в немецком киноэкспрессионизме, раскрывается также в сериале Мирзоева. Современной основой здесь выступает балансирование общества на скользящей границе между внушенной пропагандой «святостью», идеализированным образом России и духовной смертью в эсхатологическом смысле.

Необходимо напомнить, что ситуация в Германии после Первой мировой войны предшествовала условиям, которые породили нацизм. Кракауэр писал:

Когда на одном собрании после перемирия крупный немецкий ученый и демократ Макс Вебер поносил унижительные условия мира, предлагаемые союзниками, некий местного значения скульптор патетически воскликнул: «Пусть ради спасения мира Германия даст себя распять другим странам». Запал, с которым скульптор изрек эту тираду в духе Достоевского, был весьма характерен (Кракауэр 1977: 46).

Именно мессианская идея, которой активно оперирует в своей публицистике Достоевский, выступает характерной чертой и для современной российской пропаганды. В авторском журнале *Дневник писателя*, например, усматриваются проявления национализма и шовинизма. Так, в июньском номере за 1876 год автор рассуждал об «общечеловеческом» назначении России (Достоевский 1981: 30–31), при этом умаляя значение других народов и даже заключая: «Вывод тот, что русскому, ставшему действительным европейцем, нельзя не сделаться в то же время естественным врагом России» (Там же: 43). И такого рода взгляды представляют собой не единичное явление, а системный и не случайный факт в публицистических текстах Достоевского.

Результаты, к которым могут привести данные идеи, совпадают с изображением зла в немецком киноэкспрессионизме, когда режиссеры обращались к наследию Достоевского (например, фильм *Раскольников* Роберта Вине 1923 года) и его мировидению в ряде картин:

Они внушали зрителю, что только истинная любовь способна творить чудеса или что лишь небесная чудотворная сила может помочь земной любви. Но несмотря на широковещательные проповеди этих фильмов, форма внутреннего существования, к которой они зывали, была приемлема лишь для посвященного верующего меньшинства. Стезя

христианской любви была для немцев миражем, а не жизненным рецептом (Кракауэр 1977: 114).

Сон героя романа о моровой язве – символ тирании, которую в оригинальном произведении побеждает любовь Сони, но не в сериале. Романный сюжетный эпизод застрелившегося Свидригайлова режиссер повторяет и с главным героем в финале киноленты. В то же время самоубийство Раскольникова на экране не гарантирует умерщвления зла. Оно, как и в романе, может проявиться с новой силой в ином хронотопе, что демонстрирует сам фильм, изображая современность. Неистребимость зла для создателя многосерийной ленты – травма целого социума. Вероятно, поэтому известные фразы из теории Раскольникова здесь вложены в уста обычных прохожих, которых он слышит будто случайно: «По-твоему, не загладится крошечное преступленье тысячами добрых дел?! Одна смерть и сто жизней взамен». Убийственная идеология перенесена режиссером на общество и озвучена его представителем в самом начале сюжета. Для современного исторического контекста это и вопрос коллективного сознания, касающегося самооправдания. Мирзоев после начала полномасштабной войны России против Украины в 2022 году говорил в интервью: «Путин совершил преступление не только против Украины, но и против России, против русского народа, который только отчасти это понимает» (Мирзоев 2022). Анализируемый сериал является киноиллюстрацией современного социума и демонстрирует своеобразный результат политического управления. Именно в этом заключается его главное отличие от кинематографа путинской эпохи, который, по мнению кинокритика А.В. Долина, мог влиять на общественное сознание, будучи подчиненным определенным установкам: победе насилия и преимуществу силы, ксенофобии, расизму и явному шовинизму, мизогинии, героизации открытого бандитизма под маской поиска правды и справедливости. Эти аспекты в формировании «путинизма»⁴ Долин называет и разбирает на многочисленных примерах в монографии *Плохие русские. Кино от «Брата» до «Слова пацана»* (Долин 2024). Режиссер Мирзоев пытается уйти от такой модели российского кинематографа, уводя своего персонажа (через самоубийство) от возможности оправдания его преступления во имя некой иллюзорной, идеологической «правды».

Главного героя Раскольникова играет известный российский актер, обладатель множества наград И.Ф. Янковский, снявшийся в главных ролях в ряде популярных кинокартин (в том числе и масштабно идеологизированных), прежде всего в нашумевшем сериале *Слово пацана. Кровь на асфальте* (2023 г.) в роли лидера бандитской группировки Вовы (Адидаса). Обаятельный Раскольников-Янковский – знакомый зрителю образ симпатичного бандита, но у Мирзоева – разрушенный своей ничтожностью и психической нестабильностью; в новом сериале он такой, каким не может быть любимый герой кино:

⁴ Кинокритик А.В. Долин задается вопросом: «Что такое путинизм?», к ответу на который он ведет через кинематограф и представляет его «как своего рода идеологию, набор убеждений и догм, сделавших возможной нынешнюю эволюцию государства и людей» (Долин 2024: 10). Необходимо подчеркнуть, что это лишь один из подходов в осмыслении.

скорее, отталкивает, чем привлекает. Так режиссер пытается разрушить один их архетипов современного российского кино; он устремлен к персонажу романа Достоевского, создавая двойственное восприятие у зрителя через диссонансное сопоставление двух героев разных сериалов, но сыгранных одним актером. Режиссер представляет не привычный за последние десятилетия образ, оказывающий влияние на зрителя; напротив, он иллюстрирует такой срез экзистенции общества, который отталкивает, порождает отношение отчужденности, а не тождественности. В то же время, работая в России, режиссер не может совсем уйти от некоторого набора клише: ностальгии по советскому прошлому, противопоставлению русских и американцев, игре чувствами зрителя через музыкальную память и пр.

В сериале происходит расширение пунктирных фабульных линий романа, которые создают сюжетные арки, что также уводит зрителя в современный контекст:

Главный герой у нас, конечно, Раскольников, но мы существенно расширили линии других персонажей. Например, Разумихин. В сериале его играет Тихон Жизневский. Он кажется таким милым балаболом. Не сразу понимаешь, зачем вообще нужен этот персонаж. Чистой воды функция. Играет роль собеседника Раскольникова и отчасти Порфирия Петровича. Но, покопавшись в романе, мы узнали про него кое-что интересное. Что у него был роман с Пашенькой Зарницыной, хозяйкой квартиры, у которой Раскольников снимает комнату. Что Разумихин завсегдатай публичного дома и вообще ходок. Что Разумихин юрист, а его дядя, Порфирий Петрович, работает в Следственном комитете. И почему бы Разумихину не быть там на стажировке? В общем, в итоге в сериале у Дмитрия появилась довольно интересная арка (Шавловский, Мирзоев 2024).

Смысловые акценты режиссера объясняются через погружение зрителя в корпус текстов Достоевского (*Двойник*, *Записки из подполья*, *Игрок*, *Идиот*, *Бесы*, *Братья Карамазовы*), а также через многоуровневость культурного слоя (живопись, фотография, скульптура, кино, музыка, литература). Сериал является визуализированным постмодернистским текстом, через который зритель прочитывает скрытые смыслы, аллюзии, реминисценции, цитаты, «пасхалки»⁵.

Явным контекстом современности выступает говорящее символическое и многоуровневое пространство сегодняшнего Петербурга, где был написан роман и разворачивается сюжет художественной реальности. Сегодня без Достоевского это место уже не мыслимо, а по мнению В.Н. Топорова, оно – «источник, создающий атмосферу неопределенности, непредсказуемости, фантастичности, – сам Петербург Достоевского, в котором, как в России и в русском языке, „все возможно”» (Топоров 1995: 202). Данный топос и у Мирзоева семантически чрезвычайно насыщенный, так как заключает в себе семантику собственно произведения, шире – «петербургского текста» русской литерату-

⁵ В компьютерном жаргоне под «пасхалкой» (англ. *Easter egg* – пасхальное яйцо) понимается некое «секретное послание в игре или программе». Понятие ввел в обиход разработчик Уоррен Робинетт в 80-е годы прошлого века, связывая слово с западной пасхальной традицией прятать и искать праздничные яйца (Скорова 2025). Позже понятие вошло в активный обиход кинематографистов и кинокритиков, широко используется зрителями.

ры, историко-культурный опыт и память, социальный срез. Двойственность этого города подчеркнута «доппельгангером» кинореальности, которым здесь представлена Москва, считываемая через булгаковский образ кота в первом кадре фильма. Предвестник пришествия нечистой силы с Патриарших прудов ведет героя и зрителя в Петербурге к отсутствующему в романе образу Черта (Б.А. Хвошнянский), который, в свою очередь, перенесен в сериал из *Братьев Карамазовых*. Решение режиссера крайне значимо, поскольку именно данному персонажу Раскольников бросает фразу, связывающую экранизацию с главной темой современности: «Знаешь, почему все так любят войну? Потому что они считают, что это лекарство – от низости».

Жизни петербургских «бедных людей» романа и сериала сливаются в единое целое именно через городское пространство, контрастирующее с идеологией о «великой России». Усилителем такого расхождения выступает эротическая составляющая, занимающая значительное место в сериале и сделанная демонстративно броско. Данное явление в немецком кино после Первой мировой войны Кракауэр объяснял так: «Разврат часто является бессознательной попыткой заглушить ощущение глубокого внутреннего отчаяния» (Кракауэр 1977: 51). Сексуальные мотивы в сериале Мирзоева – свидетельство социальной пустоты, бытия без четко заданной цели. И здесь еще выразительнее звучит посыл Достоевского, когда проститутки продают себя «с Богом», но сам такой мир – уже без Бога. Неспроста Черт Мирзоева на вопрос о существовании Бога отвечает, что «не знает». А теорией Раскольникова (без его участия) заражен каждый, и Черт замечает: «Кто ж у нас на Руси себя Наполеоном не считает?!».

В такого рода координатах вопрос о воскрешении героя, более того – целого социума, приобретает кощунственные характеристики. Рецензент Цой констатирует:

В том, насколько опасными могут быть идеи, построенные на кровопролитии, все уже наглядно убедились. Между тем мысль Достоевского о том, что единожды убивший обречен на муки совести, дискредитировала себя еще в XX веке. Главное же, что интересовало Мирзоева: возможна ли после подобного духовная перезагрузка. И речь, конечно, не о конкретных людях, а о нации в целом (Цой 2024).

Режиссер финальным самоубийством протагониста выходит однозначно из полифонического романа Достоевского, о котором писал М.М. Бахтин (Бахтин 2002), но сохраняет черты бахтинской карнавализации, в которую помещен персонаж-перевертыш. Несмотря на избыточную инфернальность в своем наследии, писатель устремлен к поиску и обретению Бога, даже когда Он кажется окончательно утраченным, что подчеркивали представители русского «религиозного ренессанса» (Зандер 1960; О Достоевском... 1990). Бог у Достоевского для отдельного человека заключает в себе общенациональную надежду избавления. Финал же сериала означает, что Мирзоев не только не принял «правды» топором, но и ушел от покаяния и воскресения как художественного образа, так и целого народа.

Bibliografija / References

- Bahtin, M.M. (2002). *Problemy poëtiki Dostoevskogo*. V: Bahtin, M.M. *Sobranie sočinenij: v 7 t.* Moskva: Russkie slovari. T. 6: 3–300 [Бахтин, М.М. (2002). *Проблемы поэтики Достоевского*. В: Бахтин, М.М. *Собрание сочинений: в 7 т.* Москва: Русские словари. Т. 6: 3–300].
- Coj, L. (2024). Raskol'nikov vo vremâ «SVO». Kakim polučilsâ serial *Prestuplenie i nakazanie* Vladimira Mirzoeva. *Novaâ gazeta Evropa*, 13 noâbrâ 2024. <https://novayagazeta.eu/articles/2024/11/13/raskolnikov-vo-vremia-svo> (dostup 02.08.2025) [Цой, Л. (2024). Раскольников во время «СВО». Каким получился сериал *Преступление и наказание* Владимира Мирзоева. *Новая газета Европа*, 13 ноября 2024. <https://novayagazeta.eu/articles/2024/11/13/raskolnikov-vo-vremia-svo> (доступ 02.08.2025)].
- Dolin, A.V. (2024). *Plohie russkie. Kino ot «Brata» do «Slova pasana»*. Riga: Meduza [Долин, А.В. (2024). *Плохие русские. Кино от «Брата» до «Слова пацана»*. Рига: Медуза].
- Dostoevskij, F.M. (1973). *Polnoe sobranie sočinenij: v 30 t.* T. 6. Leningrad: Nauka [Достоевский, Ф.М. (1973). *Полное собрание сочинений: в 30 т.* Т. 6. Ленинград: Наука].
- Dostoevskij, F.M. (1981). *Polnoe sobranie sočinenij: v 30 t.* T. 23. Leningrad: Nauka [Достоевский, Ф.М. (1981). *Полное собрание сочинений: в 30 т.* Т. 23. Ленинград: Наука].
- Dostoevskij, F.M. (2019). *Polnoe sobranie sočinenij i pisem: v 35 t.* T. 7. Sankt-Peterburg: Nauka [Достоевский, Ф.М. (2019). *Полное собрание сочинений и писем: в 35 т.* Т. 7. Санкт-Петербург: Наука].
- Krakauër, Z. (1977). *Psihologičeskââ istoriâ nemeckogo kino. Ot Kaligari do Gitlera*, Moskva: Iskusstvo [Кракауэр, З. (1977). *Психологическая история немецкого кино. От Калигари до Гитлера*. Москва: Искусство].
- Lotman, Ū.M. (1992). *Izbrannye stat'i v treh tomah*. T. 1. Tallin: „Aleksandra” [Лотман, Ю.М. (1992). *Избранные статьи в трех томах*. Т. 1. Таллин: «Александра»].
- Maslova, L. (2024). Kaša iz topora: kak Vladimir Mirzoev osovremenil *Prestuplenie i nakazanie*. *Fontanka.ru*, 28 oktâbrâ 2024. <https://www.fontanka.ru/2024/10/28/74266490/> (dostup 12.08.2025) [Маслова, Л. (2024). Каша из топора: как Владимир Мирзоев осовременил *Преступление и наказание*. *Фонтанка.ру*, 28 октября 2024. <https://www.fontanka.ru/2024/10/28/74266490/> (доступ 12.08.2025)].
- Mirzoev, V. (2022). „Rossiâ ne spravitsâ s ètoj avantûroj i načnet pogružaťsâ v haos”. Režisser Vladimir Mirzoev – o vojne v Ukraine. *Nastoâšee vremâ*, 25 fevralâ 2022. <https://www.currenttime.tv/a/vladimir-mirzoev-o-voynе-v-ukraine/31722855.html> (dostup 02.08.2025) [Мирзоев, В. (2022). «Россия не справится с этой авантюрой и начнет погружаться в хаос». Режиссер Владимир Мирзоев – о войне в Украине, *Настоящее время*, 25 февраля 2022. <https://www.currenttime.tv/a/vladimir-mirzoev-o-voynе-v-ukraine/31722855.html> (доступ 02.08.2025)].
- O Dostoevskom... (1990). *O Dostoevskom: Tvorčestvo Dostoevskogo v russkoj mysli 1881–1931 gg.* Moskva: Kniga [О Достоевском... (1990). *О Достоевском: Творчество Достоевского в русской мысли 1881–1931 гг.* Москва: Книга].
- Podsosonnyj, S. (2024). *Prestuplenie i nakazanie* Vladimira Mirzoeva – fil'm „dlâ vseh i ni dlâ kogo”. *Vot tak*, 16 noâbrâ 2024. <https://vot-tak.tv/83510603/prestuplenie-i-nakazanie> (dostup 02.08.2025) [Подсосонный, С. (2024). *Преступление и наказание* Владимира Мирзоева – фильм «для всех и ни для кого». *Вот так*, 16 ноября 2024. <https://vot-tak.tv/83510603/prestuplenie-i-nakazanie> (доступ 02.08.2025)].
- Prestuplenie i nakazanie (2024). *Prestuplenie i nakazanie* (serial 2024). *Kinopoisk*. https://www.kinopoisk.ru/series/5377359/?utm_referrer=www.bing.com (dostup 11.08.2025) [Преступление и наказание (2024). *Преступление и наказание* (сериал 2024). *Кинопоиск*. https://www.kinopoisk.ru/series/5377359/?utm_referrer=www.bing.com (доступ 11.08.2025)].

- Przybylski, R. (2010). *Dostojewski i „przekłete problemy”*. Warszawa: Sic!
- Tarasova, N.A. (2020). „Voskresenie” i „voskrešenie” v romane F.M. Dostoevskogo *Prestuplenie i nakazanie*. *Problemy istoričeskoj poëtiki*, 18(2): 190–216 [Тарасова, Н.А. (2020). «Воскресение» и «воскрешение» в романе Ф.М. Достоевского *Преступление и наказание*. *Проблемы исторической поэтики*, 18(2): 190–216].
- Tihomirov, B.N. (2016). „Lazar’! Grâdi von”. *Roman F.M. Dostoevskogo „Prestuplenie i nakazanie” v sovremennom pročtenii: Kniga-kommentarij*. Izd. 2-e, ispr. i dop. Sankt-Peterburg: Serebrânyj vek [Тихомиров, Б.Н. (2016). «Лазарь! Гряди вон». Роман Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание» в современном прочтении: Книга-комментарий. Изд. 2-е, испр. и доп. Санкт-Петербург: Серебряный век].
- Toporov, V.N. (1995). *Mif. Ritual. Simvol. Obraz: Issledovaniâ v oblasti mifopoëticheskogo: Izbrannoe*. Moskva: Izdatel’skaâ grupa „Progress” – „Kul’tura” [Топоров, В.Н. (1995). *Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического: Избранное*. Москва: Издательская группа «Прогресс» – «Культура»].
- Skorova, T. (2025). Čto takoe „pashalka” i počemu vse hotât ee najti. Rasskazyvaem za 3 minuty. *Skueng*, 3 fevralâ 2025. <https://skyeng.ru/magazine/chto-takoe-pashalka-i-pochemu-vse-hotyat-ee-najti-rasskazyvaem-za-3-minuty/> (dostup 11.10.2025) [Скорова, Т. (2025). Что такое «паскалка» и почему все хотят ее найти. Рассказываем за 3 минуты. *Skueng*, 3 февраля 2025. <https://skyeng.ru/magazine/chto-takoe-pashalka-i-pochemu-vse-hotyat-ee-najti-rasskazyvaem-za-3-minuty/> (доступ 11.10.2025)].
- Stoânovska, M. (2024). *Prestuplenie i nakazanie: stoit li smotret’ serial s Ivanom Ânkovskim*. Arthausnaâ golovolomka s masšabnoj marketingovoj kampaniej. *RBK Life*, 12 noâbrâ 2024. <https://www.rbc.ru/life/news/6729e0249a794795dcb1b7c6> (dostup 12.10.2025) [Стояновская, М. (2024). *Преступление и наказание: стоит ли смотреть сериал с Иваном Янковским*. Артаусная головоломка с масштабной маркетинговой кампанией. *РБК Life*, 12 ноября 2024. <https://www.rbc.ru/life/news/6729e0249a794795dcb1b7c6> (доступ 12.10.2025)].
- Šavlovskij, K., Mirzoev, V. (2024). „Èto ne igra v prâtki s moej storony”. Vladimir Mirzoev o svoem *Prestuplenii i nakazanii*. *Kommersant Weekend*, 35, 18 oktâbrâ 2024. <https://www.kommersant.ru/doc/7216099> (dostup 02.08.2025) [Шавловский, К., Мирзоев, В. (2024). «Это не игра в прятки с моей стороны». Владимир Мирзоев о своем *Преступлении и наказании*. *Коммерсантъ Weekend*, 35, 18 октября 2024. <https://www.kommersant.ru/doc/7216099> (доступ 02.08.2025)].
- Šestakova, A. (2025). *Prestuplenie i nakazanie* Mirzoeva prepodnosit klassiku v ritme sovremennosti. *Moskovskij komsomolec. Ekaterinburg*, 3 fevralâ 2025. <https://eburg.mk.ru/culture/2025/02/03/prestuplenie-i-nakazanie-mirzoeva-prepodnosit-klassiku-v-ritme-sovremennosti.html> (dostup 12.08.2025) [Шестакова, А. (2025). *Преступление и наказание* Мирзоева преподносит классику в ритме современности. *Московский комсомолец. Екатеринбург*, 3 февраля 2025. <https://eburg.mk.ru/culture/2025/02/03/prestuplenie-i-nakazanie-mirzoeva-prepodnosit-klassiku-v-ritme-sovremennosti.html> (доступ 12.08.2025)].
- Šestov, L.I. (2000). *Dostoevskij i Nicše (filosofiâ tragedii)*. V: Šestov, L.I. *Apofeoz bespočvennosti*. Moskva: AST: 398–451 [Шестов, Л.И. (2000). *Достоевский и Ницше (философия трагедии)*. В: Шестов, Л.И. *Апофеоз беспочвенности*. Москва: АСТ: 398–451].
- Voronkov, P. (2024). Serial *Prestuplenie i nakazanie* zakončilsâ. My posmotreli ego celikom, čtoby vam ne prišlos’. *Gazeta.ru*, 2 dekabrâ 2024. <https://www.gazeta.ru/culture/2024/12/02/20171264.shtml> (dostup 12.08.2025) [Воронков, П. (2024). Сериал *Преступление и наказание* закончился. Мы посмотрели его целиком, чтобы вам не пришлось. *Газета.ру*, 2 декабря 2024. <https://www.gazeta.ru/culture/2024/12/02/20171264.shtml> (доступ 12.08.2025)].

Zander, L.A. (1960). *Tajna dobra (Problema dobra v tvorčestve Dostoevskogo)*. Frankfurt-na-Majne: Posev [Зандер, Л.А. (1960). *Тайна добра (Проблема добра в творчестве Достоевского)*. Франкфурт-на-Майне: Посев].

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

Article No. 342

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.03>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2025 SRG and O. Smolnytska¹

Citation:

Smolnytska, O. (2025). Motivy bylički, skazki i lermontovskie allúzii v proze Nabokova: klassičeskij diskurs (materialy Kantonal'noj i Universitetskoj Biblioteki Lozanny). *Studia Rossica Gedanensia*, 12: 42–56.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.03>.

Smolnytska, O. (2025). Мотивы былички, сказки и лермонтовские аллюзии в прозе Набокова: классический дискурс (материалы Кантональной и Университетской Библиотеки Лозанны). *Studia Rossica Gedanensia*, 12: 42–56. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.03>.

МОТИВЫ БЫЛИЧКИ, СКАЗКИ И ЛЕРМОНТОВСКИЕ АЛЛЮЗИИ В ПРОЗЕ НАБОКОВА: КЛАССИЧЕСКИЙ ДИСКУРС (МАТЕРИАЛЫ КАНТОНАЛЬНОЙ И УНИВЕРСИТЕТСКОЙ БИБЛИОТЕКИ ЛОЗАННЫ)

OLGA SMOLNYTSKA

Université de Lausanne (UNIL) / University of Lausanne

Faculté des Lettres / Faculty of Arts

Langues et civilisations slaves et de l'Asie du Sud (SLAS)

CH 1015 Lausanne, Quartier Dorigny, Suisse / Switzerland

Corresponding Author e-mail: olga.smolnytska@unil.ch

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9864-1727>

(received 4.04.2025; accepted 28.07.2025)

¹ This is an Open-Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstract

Motifs of *bailichka*, folktales and Lermontovian allusions in Nabokov's prose: The classical discourse (materials of the Cantonal and University Library of Lausanne)

The article analyzes the motifs of the tale using the example of the original short story by Vladimir Nabokov (Sirin) *The Leonardo*. The study focuses on the hypothetical application of allusions from the Russian classics as the story *Taman* by Mikhail Lermontov. It draws on materials from the Cantonal and University Library of Lausanne (Switzerland), which have not previously been used in this way. In addition to the Lermontovian discourse, the article analyzes implicit motifs in the story and in a Ukrainian folk tale that bears features of a Russian literary tale, taken from Alexander Afanasyev's collection.

Keywords: Mikhail Lermontov, Vladimir Nabokov, the Cantonal and University Library of Lausanne, literature, classics, folklore, allusion.

Резюме

В статье анализируются мотивы былички на примере оригинала рассказа Владимира Набокова (Сирина) *Королек*. Утверждается гипотетическое использование аллюзий из русской классики – повести *Тамань* Михаила Лермонтова. Материалами служат источники Кантональной и Университетской библиотеки Лозанны (Швейцария), ранее не примененные в описанном ключе. Помимо лермонтовского дискурса, также анализируются имплицитные мотивы в рассказе и народной украинской сказке с признаками былички, записанной на русском языке, из сборника Александра Афанасьева.

Ключевые слова: Михаил Лермонтов, Владимир Набоков, Кантональная и Университетская библиотека Лозанны, литература, классика, фольклор, аллюзия.

Вступление

Литература на разных языках (русском, английском, французском и др.), посвященная творчеству Владимира Набокова (1899–1977), творившего и как «В. Сирин», под другими псевдонимами, огромна и постоянно пополняется новыми исследованиями. О писателе и переводчике В. Набокове в 2023 г. была издана коллективная монография под редакцией Н. Нестеровой и Е. Княжевой. Также стоит отметить таких исследователей, как А. Зверев, Andrew Field, René Micha, Horst Tappe; основательна изданная L'Herne книга *Vladimir Nabokov*, 2023, и др., набоковедением занималась, в том числе, автор предлагаемой статьи: Smolnytska (2023, 2024b). В поле зрения – его проза и художественные переводы, а также ранняя поэзия В. Сирина. Однако, имплицитность символов, мотивов, интертекстуальность многих прозаических текстов автора, требующая не толь-

ко знания окружавшей его реальности, но и источников (т.е. контекстуальности), вызывает ощущение незавершенности набоковского дискурса. К примеру, мало разработан мифологический и фольклорный аспект его произведений, на первый взгляд не связанных с устным народным творчеством, но обладающих такими чертами. К тому же, диалог с произведениями русской и зарубежной классики, тонко присутствующий в прозе этого автора, заставляет рассмотреть текстологический аспект. Гуманитаристика знает предложения анализа классической и более поздней литературы в фольклорном аспекте, в том числе в разрезе конкретного собирательного образа (Малаховская 2006 и др.), но это часто фемининная рецепция. Сами набоковские произведения не раз были и являются объектом и предметом исследований, что заметно, в частности, на примере материалов Кантональной и Университетской библиотеки Лозанны (Швейцария) – la Bibliothèque Cantonale et Universitaire – Lausanne (далее BCUL). Известно, что жизнь В. Набокова была связана со Швейцарией, в том числе Монтре, где в последние годы жил писатель, и возле которого, в Кларане, Clarens, находится семейный склеп Набоковых – классика, его супруги и сына. Также это посвященные писателю швейцарские научные мероприятия и выставки, на которых присутствовал приглашенный автор предлагаемой статьи². О специфике данной Библиотеки уже были публикации (Boyarsky 2024, Cantinotti 2024, Smolnytska 2024a и т. д.), но работа еще далека от завершения.

Отдельные элементы былички, а также исследование перевода В. Сириным знаменитой сказки Льюиса Кэрролла (автоним Charles Lutwidge Dodgson, 1832–1898) *Алиса в Стране Чудес* (*Alice in Wonderland*) как *Аня в Стране Чудес*, уже были выделены (Smolnytska 2024b), но ввиду насыщенности набоковских текстов и контекстуальности многих его произведений преждевременно говорить о закрытии темы. В данной статье принимается во внимание не переводческий дискурс, а мифоанализ с архетипным, а также обращается много внимания на текстологический аспект. Применяется анализ народной сказки (Пропп 1998), что является научной новизной в отношении избранной набоковской прозы.

Цель исследования – проанализировать с позиций лермонтовского дискурса, былички и народной сказки прозу Набокова, сосредоточившись на рассказе *Королек*.

Задачи: 1) применить компаративный, текстологический, мифоанализ, юнгианский (архетипный), символический анализ; 2) исследовать импликатуры; 3) проанализировать атмосферу набоковского рассказа, сходную с лермонтовским произведением и фольклором; 4) сравнить типы диалогов в *Тамани* и *Корольке*; 5) исследовать мотивы тайны, оборотничества, обмана, подмены, табу и т. д., в том числе имплицитно на примере сказки-(по)бывальщины или былички из сборника А. Афанасьева.

² Набоковская библиография, присутствующая в указанной Библиотеке, равно как и перечень набоковских мероприятий, отражены в публикациях: Smolnytska 2023, Smolnytska 2024b. Многие из вышеперечисленных публикаций в виде книг присутствуют в BCUL. Тут и далее примечания автора статьи.

Для исследования привлечены источники на русском, английском, французском языках.

Лермонтовские мотивы и аллюзии в набоковском творчестве (на примере стихотворений и прозы), как эксплицитные, так и имплицитные, уже не раз были предметом рассмотрения. Так, один из набоковедов – А. Долинин, писавший о данной проблеме в статьях о биографии и произведениях автора в разные периоды, в комментариях к роману *Дар* и др. Но данная специфика недостаточно изучена. В одних произведениях автор явно вел диалог с классиком, в других – вуалировал указанную перекличку. Например, импликатурами, намеками интересно творчество писателя, созданное до Второй мировой войны. В то же время оно насыщено современными автору аллюзиями в сочетании с тонко обработанным фольклором, что не сразу заметно при первом прочтении.

Рассказ Набокова *Королек*: неоднозначность сюжета и героев

Так, с классическими и фольклорными элементами перекликается рассказ Набокова (В. Сирина) *Королек* (1933 г., Берлин; позднее – в сборнике *Весна в Фиальте* (Набоков 2020: 704), 1956 г.). В английском переводе, одобренном писателем, заглавие звучит как *The Leonardo* (Там же). Исследование опирается на русский оригинал.

Внешне сюжет укладывается в отношения насильник – жертва, но на самом деле он сложнее. Как известно, заглавный герой, польский эмигрант в гитлеровской Германии Романтовский (имя не упомянуто), в финале оказывается фальшивомонетчиком – на тогдашнем жаргоне «корольком» (Набоков 1991: 254). Его антагонисты братья Густав и Антон – грубые, ограниченные, приземленные, жестокие, сочувствующие нацистам (Набоков 2020: 704), что заметно даже в форме усов Антона – «подстриженными трапецией» (Набоков 1991: 239), т.е. как у Гитлера. Они – явно отрицательные персонажи. Антинацистская позиция самого автора известна по его интервью и другим текстам, не говоря о произведениях. Если продолжить говорить о сюжете рассказа: в конце Густав по надуманному поводу (созданному самими же братьями) убивает Романтовского ножом (Набоков 1991: 252). Вначале к преследуемому герою возникает сочувствие читателя – так же и в финале. Но в конце убитый оказывается не тем, за кого его принимали. Финальная оценка, словами Густава, которому Романтовский подсунул фальшивую купюру: «Подсунул, надул мошенник! ... Нет, каков мошенник» (Набоков 1991: 254).

Примечательно, что процитированная реплика принадлежит герою, который сам не является честным.

Восклицание Густава придает произведению и оттенок плутовского романа, и вызывает у читателя ощущение посмертной победы заглавного героя над другими персонажами (братьями). Надо сказать, что автор *мастерски усложнил конфликт*, показав всех героев нетрадиционно: жертва явно отрицательных Густава, Антона и Анны не является полностью невинным человеком. Он оказался виновен, *но не в том*, в чем его подозревали окружающие (здесь может быть

и пародия на детектив). Относительно Романтовского сам автор делает *допущение* (глазами остальных персонажей) без точных фактов, которые всплывают лишь в конце, после смерти героя.

Анализируемый рассказ имеет черты новеллы благодаря неожиданному концу, в том числе благодаря напряженному действию (реципиент постоянно ожидает следующего хода событий, не вспоминая о разгадке тайны). Сам сюжет несколько напоминает лермонтовскую *Тамань* в романе *Герой нашего времени*, где за внешне романтической девушкой и таинственной обстановкой Григорий Печорин обнаруживает контрабандистов, причем данный мир *банален* именно своей преступностью.

То же самое можно сказать о Густаве, Антоне и Анне: они нарушили “спокойствие” преступника Романтовского, но и он нарушил их спокойствие своим приездом, а потом непонятной деятельностью. Итак, это *обоюдное нарушение личностных границ*. Можно сравнить неожиданную концовку лермонтовского произведения и печоринские рассуждения с последними предложениями *Королька* – авторской оценкой:

Мой бедный Романтовский! А я-то думал вместе с ними, что ты и вправду особенный. Я думал, признаться, что ты замечательный поэт, принужденный по бедности жить в том черном квартале. Я думал, судя по иным приметам, что ты каждую ночь – выправляя стих или пестуя растущую мысль – празднуешь неуязвимую победу над братьями (Набоков 1991: 254–255).

Это замечание ценно еще и потому, что автор сам был и поэтом, и творцом вообще, и, конечно же, знал истинную цену настоящему творчеству, творению и искусству.

Имплицитные параллели с лермонтовской *Таманью*: «русалка» – «Миньона» и другие

Братья также нарушают покой, пользуясь лермонтовской формулировкой, «честного контрабандиста» – нового жильца, как он нарушил их покой уже самим своим присутствием. Итак, это взаимное нарушение. В лермонтовском тексте сначала нарушение подано романтично, поскольку увиденная им загадочная девушка нарушила душевный покой Печорина. Нагнетая атмосферу, подчеркивая чужеродность среде, непохожесть Романтовского (подобно тому, как М. Лермонтов описывал таинственность хаты, в которой оказалось логово контрабандистов, и подозрительный вид самих обитателей, в том числе романтическую образ таинственной девушки-«русалки» (Lermontov 1998: 178)), автор в конце раскрыл неромантическую истину.

Печорин – пришлый, чужой в *Тамани*. Романтовский – такой же в Германии *Королька*. В обоих героях окружающие подозревают что-то не то, но и они настороже. Анна по заданию братьев пытается увлечь нового знакомого – «русалка» привлекает Печорина. Она становится наводчицей в убийстве – «русалка» едва не топит заманенного ею (здесь девушка напоминает и нечистую силу) героя. Как известно, русалки топят смертных. Также эти демонологические

персонажи лукавы, привлекают пением, чарами – например, вызывать любовь, и т. д. Герои Тамани *преступны*, братья и сама Анна в *Корольке* имеют *преступные наклонности* и, возможно, занимаются сомнительными делами (не говоря уже о Романтовском). Вообще об их прошлом и теперешних привычках многое умалчивается, не договорено, и читатель догадывается сам. Не является ли новый жилец катализатором или даже зеркалом недостойных поступков этих персонажей? Не зря он вызывает у братьев беспокойство.

Любовь же в данном произведении отсутствует: она подменена физиологией и расчетом. Романтических чувств герои к Анне не испытывают (она к ним тоже).

Примечательна авторская ремарка насчет Густава и Антона – ощущения от нового жилья:

Безошибочным своим нюхом они почуяли: этот – не как все. Обыкновенный смертный ничего бы такого на первый взгляд в Романтовском не увидел, но братья увидели (Набоков 1991: 241).

Почему? Дело в зверином чутье? Или и в пословице «свояк свояка видит издалека»? Кроме того, Печорин видит необычные черты в таманской незнакомке, похожей на русалку, но разница состоит в том, что лермонтовский герой настроен на романтический лад и ищет *возвышенного* в *будничной* среде, тогда как герои *Королька* явно этого лишены (что автор и подчеркивает). Им не нужна поэзия, зато они обладают звериным чутьем на непохожесть (и именно эта непохожесть их раздражает, персонажи устраивают жильцу травлю (Набоков 1991: 247–248). В исследованиях акцентируется этот раздражитель как причина «мелких истязаний» (Толстой 1991: 10), и в конце концов, он становится поводом к убийству (Толстой 1991: 10). «Русалка» в *Тамани* и ее сообщники будничны именно своей преступностью – таковы и братья, Анна и Романтовский в *Корольке*.

С одной стороны, о братьях (Густаве и Антоне) и невесте Густава, Анне, говорится довольно однозначно, они изображены – в том числе сниженной лексикой и *подчеркиванием низких черт*³ – как отрицательные персонажи своими ограниченностью, жестокостью, физиологичностью и т. д.⁴ С другой, у читателя возникает все больше вопросов по поводу личности Романтовского.

Если в начале рассказа обозначается род занятий братьев («Старший, Густав, служил на мебельном складе, младший находился временно без работы, но не унывал» (Набоков 1991: 239)), то о профессии и вообще о том, чем живет Романтовский, ничего не сказано. Не говорит об этом и сам новичок, что вызывает подозрения. У читателя создается одновременно и романтический, загадочный образ пришлого, и сомнительный. Об этом человеке говорится, например: «Ухо-

³ В цитатах «зады... точь-в-точь одинаковые», «дули пиво» (Набоков 1991: 239, 241) употребляется именно сниженная лексика, т. е. глагол «дули» вместо «пили»; «большеротая невеста», «в высшей степени противна пустотой своих светлых глаз», «зуб у нее выбит» (Набоков 1991: 246, 249, 241) – не в драке ли? может быть, выбил ревнивый жених? – и т. д.

⁴ Тому достаточно примеров в тексте: «...с отхожим местом взамен мозга», в их понимании «ненавистно все то, что нельзя тронуть, взвесить, сосчитать» (Набоков 1991: 245, 247) и др.

дил он и приходил в неопределенные часы» (Набоков 1991: 242), т.е. не работает и не ищет работу; «Анне по дороге не удалось ничего выудить из неприятного спутника» (Набоков 1991: 249). Эпитет «неприятный» *субъективен*, поскольку герой неприятен именно героине в качестве навязанного братьями кавалера⁵.

Для Печорина таинственная незнакомка привлекательна. В набоковско-сиринском тексте чужой невесте Анне квартирант братьев в качестве кавалера неприятен (Набоков 1991: 249–250). Не делает и сам Романтовский попыток к сближению, не симпатизируя этой женщине. То есть любовные отношения или их имитация поданы в обоих произведениях по-разному. О набоковском герое Романтовском говорится: он вечно встревожен, тем самым вызывая справедливые подозрения окружающих, в том числе и потому, что «необщителен» (Набоков 1991: 242). Сама его фамилия корнем напоминает слова *романтика*, *романтичность*, но как раз *ничего романтического* в этом герое нет. Возможно, здесь и *авторская ирония* над угасшим романтизмом, который был столь знаменит и силен в Германии. Автор называет всех героев только по именам, а «королька» – только по фамилии (видимо, подчеркивая его кажущуюся «романтику»). Так же и Лермонтов, начинавший творить в эпоху романтизма, в *Герое нашего времени* высмеял романтические штампы. Описанная им девушка-«русалка» в *Тамани* подчеркнута *безымянна* и не называет своего имени. Печорин спрашивает, как ее зовут, и дальше примечателен диалог = с уклончивым ответом девушки:

– «Кто крестил, тот знает». – «А кто крестил?» – «Почему я знаю?» – «Экая скрытная! а вот я кое-что про тебя узнал» (Lermontov 1998: 184).

У Лермонтова этот разговор может быть и пародией на романтизм, часто присутствующей в данном произведении, в том числе над штампованным образом «прекрасной (таинственной) незнакомки». То же самое можно сказать и о Романтовском: братья готовы строить догадки относительно него. Кстати, при знакомстве, как и лермонтовская героиня, он не называет своего имени.

Интересно, что как героиня *Тамани* отличается внешностью от ранее виденных Печориным женщин (и привлекает его необычной красотой), так и Романтовский внешне не похож на остальных жильцов. Его воздушность, хрупкость, бледность (несмотря на сочетание сниженной лексики с возвышенной, в портрете) говорят сами за себя:

Он, например, ходил не как все: ступая, особенно приподнимался на упругой подошве – ступит и взлетит, точно на каждом шагу была возможность разглядеть нечто незаурядное поверх заурядных голов. Был он, что называется, дылда, с бледным востроносым лицом и ужасно беспокойными глазами (Набоков 1991: 241–242).

Эти описания создают *ореол романтичности*, тем самым подчеркивая приземленность и физическую силу братьев. В то же время «ужасно беспокойные

⁵ Как и безымянная лермонтовская героиня, которая ничего не рассказывала Печорину, внешне таинственный Романтовский прямо ничего не говорит Густаву и Антону (и невесте Густава Анне) на вопросы о своих занятиях и всячески уклоняется, переводит разговор, говорит загадками (Набоков 1991: 247).

глаза» настораживают читателя. Для сравнения – вот портрет контрабандистки из *Тамани*:

Необыкновенная гибкость ее стана, особенное, ей только свойственное наклонение головы... и особенно правильный нос – все это было для меня обворожительно. Хотя в ее косвенных взглядах я читал что-то дикое и подозрительное, хотя в ее улыбке было что-то неопределенное, но такова сила предубеждений: правильный нос свел меня с ума; я вообразил, что нашел Гетеву Миньону, это причудливое создание его немецкого воображения, – и точно, между ими было много сходства: те же быстрые переходы от величайшего беспокойства к полной неподвижности, те же загадочные речи, те же прыжки, странные песни (Lermontov 1998: 182).

Итак, в обоих случаях видим внешне романтический портрет, в котором сходны даже пластичность персонажей, но настораживают детали. У лермонтовской героини: «...в ее косвенных взглядах я читал что-то дикое и подозрительное... в ее улыбке было что-то неопределенное» (Там же); т.е. «русалка» якобы из немецкого романтизма оказывается преступницей. Романтовский же был «с ужасно беспокойными глазами»; у него «ускользающие зрачки», «Его зрачки не глядели на трубку, а ходили вправо и влево маятником» (Набоков 1991: 242, 245, 244). Этот герой тоже оказывается преступником, как и безымянная контрабандистка у Лермонтова. Употребленное В. Сириным слово «дылда», несомненно, снижает романтический ореол. Замечено, что и героиня Лермонтова, и Романтовский все время стремятся ускользнуть от других в прямом и переносном смысле.

Разница между произведениями состоит, безусловно, и в финале. У Набокова Густав убивает Романтовского, не успевшего убежать. У Лермонтова героиня, заманив Печорина, пытается убить его, сбросив с лодки в морскую пучину («Ты видел... ты донесешь» (Lermontov 1998: 190)), но ей это не удается. Герой сам сбрасывает ее, но «русалка» в конце концов выплывает и спасается, чему тот рад. А затем Печорин навсегда покидает Тамань. В лермонтовском произведении нет ни одной человеческой жертвы, и внешне для всех – счастливый конец (в чем, возможно, и состоит *авторская ирония*, поскольку это и пародия на романтизм, ужасы, описание роковых убийств). В *Корольке* показан счастливый конец для братьев, поскольку хотя убийца – Густав, но полиция так и не обнаруживает истинного преступника: «...вероятно, его пырнул сообщник» (Набоков 1991: 254).

Счастливый конец ожидает также и Анну (о ее роли в убийстве никто посторонний не знает), но не заглавного персонажа. И *Тамань*, и *Корольке* развенчивают романтические штампы. К тому же в набоковском произведении показана модель садомазохизма: Романтовский покорно терпит издевательства от братьев, в том числе физические, но не съезжает и вообще ничего не меняет в своей жизни (что выглядит подозрительно).

Отголоски былички и сказки в *Корольке*: мотивы русского и украинского фольклора

Интересно проследить имплицитные фольклорные мотивы или подтекст в набоковском рассказе. В частности, несмотря на реалистические события, рассмотреть влияние былички или городской легенды. От былички в рассказе *Королек* присутствует атмосфера, сопряженная с мотивом неожиданности. Например, когда братья впервые приходят в комнату к жильцу, они чувствуют неестественность поведения квартиранта:

Тот ничего, ничего не ответил; но вдруг выпрямился, повернулся к окну, поднял палец и замер.

Братья посмотрели: окно как окно – облако, макушка тополя, стена напротив.

– Вы разве не видите? – спросил Романтовский. Они, красный и серый, подошли к окну, даже высунулись, став одинаковыми. Ничего. И внезапно оба почувствовали: что-то не так – ой не так! Обернулись. Романтовский в неестественной позе стоял возле комода.

– Должно быть, показалось, – сказал он, не глядя на них. – Пролетело как будто... Я однажды видел, как упал аэроплан (Набоков 1991: 243).

Здесь *ключевые слова* – «почувствовали», «что-то не так – ой не так!» (т.е. *интуиция, а не рациональное*). Это характерно для *жанра былички* – в том числе принцип не только события, костяка-истории, story, но и чувство, и ощущение. Указанному жанру соответствует и следующее наблюдение: «Романтовский в неестественной позе стоял возле комода» (Набоков 1991: 243). Это может реалистично объяснять поведение жильца (он совершал какие-то манипуляции и, возможно, что-то спрятал от братьев в комод, в финале им рассказывают об уголовном прошлом фальшивомонетчика (Набоков 1991: 254)), но также и иметь мифологический подтекст былички.

Итак, здесь сложное сочетание реального и ирреального. Понятно, что герой отвлек врагов, чтобы те отвернулись, а сам проделал какие-то свои преступные манипуляции. В мифологическом плане он оказывается подменным или оборотнем, т.е. не тем, за кого себя выдавал и не тем, каким его представляли.

Интересно, что и в анализируемом произведении Лермонтова присутствуют фольклорные мотивы, возможно, былички или сказки, в которых герой попадает к разбойникам. В контексте XIX в. есть намек на нечистую силу – отсутствие икон: «На стене ни одного образа – дурной знак!» (Lermontov 1998: 168), хотя по сюжету герой находится в православном окружении. И Печорина, и братьев в *Корольке* не покидает ощущение, словно «что-то не так»; и это предчувствие не обманывает.

Поскольку Набоков знал русский фольклор настолько профессионально, чтобы написать мифологически правильный рассказ *Нежить* и стилизовать в ключе доместикации *Алису... Льюиса Кэрролла* (*Аня в Стране Чудес*, перевод В. Сирина⁶), то можно вспомнить *Народные русские сказки* Александра Афанасьева как настольную книгу русских писателей того времени, не говоря о более широкой публике. Возникает ассоциация с сюжетом помещенной там украин-

⁶ На эту тему: Smolnytska 2024b.

ской (Афанасьев 1957: 425) сказки № 372 *Горшечник* (о ней ниже), которая скорее напоминает «побывальщину» (Там же) или быличку. По мере чтения *Короля* с ней объединяет мотив света по ночам.

Так, в рассказе *Королек* одна из ключевых деталей – то, что по ночам в комнате Романовского горит свет. Это неоднократно подчеркивается, например: «... свет горит почти всю ночь» (Набоков 1991: 242), и дальше – развернутый эпизод:

Обнаружив ночную жизнь его лампы, Антон не выдержал и, босиком подойдя к двери, из-под которой натянутой золотой нитью сквозил свет, постучал. Но Романовский не отозвался.

– Спать, спать, – сказал Антон, хлопая ладонью по двери.

Свет молча глядел сквозь щель. Антон потерял ручку. Золотая нить вдруг оборвалась. С тех пор оба, особенно Антон, благо днем не работал, установили наблюдение за бессонницей соседа. Но враг был хитер и наделен тонким слухом. Как бы тихонько ни приближаться к двери, свет за ней мгновенно погасал, будто его и вовсе не было, – и только если очень долго стоять затаив дыхание в холодном коридоре, можно было дожидаться возвращения чуткого луча. Так падают в обморок жуки (Набоков 1991: 245–246).

Сам квартирант объясняет зажженный свет тем, что читает по ночам (Набоков 1991: 246–247), но братья понимают уклончивость и даже фальшь такого ответа. Горящий по ночам свет вызывает ассоциации с незаконными делами, чем-то подозрительным, а в мифологическом аспекте – с нечистой силой. Ключевой фразой к рассказу *Королек*, быличкам и сказкам может быть «что-то не так». Найдена параллель с мифической, легендарной и/или запретной комнатой (как в сюжете о Синей Бороде) у Владимира Проппа в анализе народных сказок это «Запретный чулан», связанный с тайной и ее нарушением (Пропп 1998: 230–234). Абсурд и таинственность в рассказе достигаются тем, что это *комната братьев*, по закону принадлежащая им.

В связи с подозрительно горящим ночью светом (причем это исходит от нового лица, пришельца со стороны) и навязчивым желанием остальных посмотреть занятия жильца следует вспомнить упомянутую сказку из сборника Афанасьева *Горшечник*. По сюжету заглавный герой нанимает в работники первого встречного незнакомца, который оказывается чертом; «сам нечистый» (Афанасьев 1957: 143), но при знакомстве inferнальный выходец не раскрывает свое инкогнито и внешне выглядит обычным человеком. Неизвестному, чужому, впервые увиденному в фольклоре придают чудесные, демонические черты⁷. В сказке фигурирует *мотив табу*, т.е. новый работник трудится ночью и запрещает хозяину смотреть, что тот делает: «Я стану по ночам работать, а ты ко мне в сарай не ходи!» – «Отчего так?» – «Ну да уж так! Придешь – беды наживешь!» (Афанасьев 1957: 143).

Но, по закону сказки, хозяин не справляется с любопытством и, подсматривая в щелку, видит в сарае чертей, лепящих горшки; один, заметив подсматри-

⁷ В Фонде RU – ныне закрытом архиве BCUL – есть издание 1889 г. «Русские детские сказки, собранные А.Н. Афанасьевым», где указанная сказка опубликована под № 71 и в несколько измененном текстологическом варианте называется *Черт и горшечник* (Афанасьев 1889: 242).

вающего, швыряет ему в глаз ком глины, чтобы горшечник окривел (Афанасьев 1889: 243; Афанасьев 1957: 143), т.е. (в мифологическом ключе) стал наполовину принадлежать иному миру. В дальнейшем черти, выполнив невероятно много заказов («сорок тысяч наработано» (Там же), помогают хозяину выгодно продать товар, после чего, поделив выручку, работник-нечистый пропадает. Но в следующий раз, когда горшечник везет горшки на продажу, покупатели отказываются: «С виду казисты, а нальешь воды – сейчас и развалятся! Нет, брат, не надуешь» (Афанасьев 1957: 144). Концовка печальна: «...совсем обеднял мужик, запил с горя и стал по кабакам валяться» (Там же). То есть кончил таким образом, как и добивалась нечистая сила: по фольклору, пьяница – добыча для черта, и конец такого человека будет в аду.

Здесь интересен мотив *нарушенного табу* и того, что незнакомец работает *по ночам*, запрещающая хозяину к себе входить. Романтовский тоже по ночам совершает незаконные дела. Но братья так *при его жизни* и не выясняют, что тот делал, поскольку свет вовремя гас (все выясняется после убийства). Все становится понятным только после убийства новичка. В рассказе и в упомянутой сказке новый гость оказывается не тем, за кого его принимают; концовка же обоих текстов неожиданна. Правда, горшечник быстро понимает, кто его работник, и принимает правила игры ради наживы, а герои Набокова до последнего не знают правды о своем соседе. Более того, ни сказочный горшечник, ни братья и Анна (а показано, что эти набоковские персонажи сами явно не безупречны) вначале не догадываются, кто их новый знакомый. Интересно, что в сказке нечистый просто встречается горшечнику, неожиданно появившись на дороге как простой, будничный человек; и Романтовский появляется неожиданно, словно из ниоткуда. Об обоих рассматриваемых персонажах герои ничего не знают, как не догадывается вначале и реципиент текстов. Сказочный хозяин не допытывается, кто его работник, интересуясь лишь его профессионализмом (умеет ли тот делать горшки (Афанасьев 1957: 143) – и не проверив это). Но о жильце в *Корольке* стараются выведать. Следует упомянуть, что в этих текстах фигурируют акт купли-продажи, товарно-денежные отношения, а также и мотив делания, изготовления: черти с помощью адских чар невероятно быстро лепили горшки, а Романтовский «рисовал деньги» (Набоков 1991: 254). Еще в обоих случаях одним из сюжетообразующих звеньев является кратковременная выгода (горшечник разбогател на краткий срок без труда – братья продали жильцу курительную трубку (Набоков 1991: 244), причем у этого предмета «туманное происхождение» (Набоков 1991: 242)), но потом – противоположный результат на длительный срок, так как приходит разорение: сказочный герой окончательно нищает, а братья не получают такой выгоды от продажи, как бы им хотелось. Они разменивают десятку Романтовскому, и тот отдает купюру (Набоков 1991: 245), которая в финале оказывается поддельной:

– Подсунул, надул мошенник! ...

– Ничего, спустим, – сказал Антон. – Кто не знает, не отличит.

Нет, каков мошенник, – повторял Густав

(Набоков 1991: 254).

Вообще эпизод с трубкой и десяткой напоминает поговорку «вор у вора дубинку (шапку) украл». Однако не обогащается и сам фальшивомонетчик Романтовский (и уже не обогатится). Разница в обоих произведениях – фольклорном и литературном – только в сумме капитала. Интересно, на вопрос о том, что он читает по ночам, Романтовский отвечает: «Старые, старые сказки» (Набоков 1991: 247).

Последнее слово может вызывать ассоциации со сказкой как жанром, в том числе сказками Афанасьева, хотя «сказка» в переносном значении – это обман, надувательство. Поэтому формулировка Густава «надул» в качестве импликатуры при внимательном чтении сквозит в самой канве рассказа. Автор словно предвосхищает ожидания читателя относительно того, кем же окажется таинственный пришелец.

Намеки на то, что новый квартирант не является тем, за кого себя выдает (равно как и идеальным человеком, противопоставленным остальным), внимательный реципиент найдет и в эпизоде посещения с Анной кинематографа. Известно, что фильм заканчивается погоней за мошенником, выдающим себя за барона, и его поимкой. Реакция Анны («Ах, это было чудно!..» (Набоков 1991: 250)) показывает, что героиня явно имела в виду занимательные сюжетные ходы динамичного фильма. В этой реакции на чувствительное и зрелищное автор высмеивает штампы, в том числе давление на сентиментальность тогдашней публики. Романтовский отвечает: «Не будем преувеличивать. Все это на самом деле – гораздо скучнее» (Набоков 1991: 250). Над этими словами стоит задуматься, поскольку в финале оказывается, что персонаж подразумевал собственный опыт, но об этом до конца никто не догадывается. Анна возражает: «Сам ты скучный» (Набоков 1991: 250).

Скука здесь проявляется не только в том, что героиня сначала не разгадала сущности Романтовского (и самой девушке скучно общаться с ним), но и в отсутствии романтики в рассказе и личности внешне таинственного чужака на самом деле нет.

Разумеется, аллюзии исследованной сказки-былички *Горшечник*, выявленные в рассказе Набокова, гипотетичны. Но следует отметить, что ее влияние обнаружено ранее исследователями – в повести Николая Гоголя *Вечер накануне Ивана Купала* (Афанасьев 1957: 425). То есть она влияла ранее на русскую классику. Возможно, сюжетные линии сказки и повести сходны мотивом мгновенного обогащения с помощью нечистой силы, притворяющейся человеком, и несчастной судьбы сошедшего с ума героя после; клад обесценивается (превращается в черепки). В *Корольке* заглавного героя убивают, а в гоголевской повести герой Петро убивает мальчика Ивася. В переведенной В. Сириным *Алисе...-Ане...* заглавной героине должны отрубить голову, но, поскольку действие происходит во сне, этого не происходит; указанный мотив означает инициацию, символическую смерть. Итак, источником набоковского рассказа были как современная автору реальность, и классические произведения, и сходные со сказкой Афанасьева произведения.

Заключение

Проведенное исследование подтвердило: если и нет прямого влияния других произведений на проанализированный текст *Королька*, стоит отметить общий источник – фольклор, преломленный в современной автору реальности. Как тонкий стилист и оригинальный писатель В. Набоков-Сирин избегал прямых заимствований, чем его творчество более интересно именно применением, угадыванием аллюзий. В мифологическом ключе в рассказе имплицитно присутствует мотив *оборотничества*, подмены: и братья (вначале деланно-вежливые с новичком, ощущающим исходящую от них опасность), и сам жилец-“королек” оказываются не теми. Точно так же в приведенной сказке-быличке нечистый вначале выдает себя за человека, а хозяин-горшечник охотно это принимает. В конечном итоге, они все – уголовники: Густав – убийца, Антон и Анна – его сообщники, Романтовский – фальшивомонетчик. Фактически положительно-го героя здесь и нет. Вообще новаторство Набокова заключается и в том, что персонаж, внешне кажущийся героем, на самом деле не герой. Автор не боится разочаровать читателя. В фольклорном произведении (приведенной быличке) тоже отсутствуют положительные персонажи. В *Корольке* еще показаны столкновение обыденного, трагического, романтического и пародии (сходное наблюдается в *Тамани*). Было интересно проследить и гипотетический гоголевский дискурс в указанной быличке-сказке и набоковском рассказе, что позволяет дальше анализировать импликацию инициации на примере фольклора.

Заметно, что во многих исследованных в статье текстах, опирающихся и на классику (в том числе устное народное творчество), и на современность, фигурирует оборотничество, включая духовное. Такие же мотивы присутствуют в образе безымянной «русалки» (лермонтовская *Тамань*). Согласно законам сказки, герои (Печорин, Алиса...) счастливо спасаются, побеждая других. Правда, в английской сказке героиня, хотя и встречает опасности, оказываясь даже в их эпицентре, сталкивается с настоящим врагом лишь в конце, точнее, к концу своего сновидения, т.е. когда Королева и ее двор приказывают отрубить ей голову. Остальные персонажи часто чудачковаты, смехотворны, фантазмагоричны.

Работа имеет перспективу продолжения ввиду неоднозначности набоковских текстов, интертекстуальности, присутствия аллюзий, а также своеобразного повтора мотивов и образов, по-новому разрабатываемых в последующих произведениях.

Благодарность.

Автор статьи выражает благодарность слависту и искусствоведу, сотруднику BCUL Андреа Кантинотти (Andrea Cantinotti) за предоставленную возможность работать с источниками указанной Библиотеки.

Библиография / References

- Afanas'ev, A.N. (1957). *Narodnye russkie skazki A.N. Afanas'eva: v 3 t.* T. 3. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo hudozhestvennoj literatury [*Народные русские сказки А.Н. Афанасьева: в 3 т.* Т. 3. Москва: Государственное издательство художественной литературы].
- Afanas'ev, A.N. (1889). *Russkie detskie skazki, sobrannye A.N. Afanas'evym. S kartinkami N.N. Karazina.* Izdanie tret'e. Moskva: Izdanie magazina «Sotrudnik škol» A.K. Zalessoj [Афанасьев, А.Н. (1889). *Русские детские сказки, собранные А.Н. Афанасьевым. С картинками Н.Н. Каразина.* Издание третье. Москва: Издание магазина «Сотрудник школ» А.К. Залесской].
- Lermontov, M. (1998). *Taman' = Taman.* V: Lermontov, M. *Un héros de notre temps = Герой нашего времени.* Traduit du russe par B. de Schlœzer. Traduction révisée par J.-C. Roberti et S. Sentz-Michel. Préface de Jean-Claude Roberti. Paris: Éditions Gallimard: 163–196.
- Malahovskaâ, A.N. (2006). *Nasledie Baby-Âgi: Religioznye predstavleniâ, otrazhennye v volšebnoj skazke, i ih sledy v russkoj literature XIX–XX vv.* Sankt-Peterburg: Aletejâ [Малаховская, А.Н. (2006). *Наследие Бабы-Яги: Религиозные представления, отраженные в волшебной сказке, и их следы в русской литературе XIX–XX вв.* Санкт-Петербург: Алетея].
- Nabokov, V. (2020). *Polnoe sobranie rasskazov.* Sost. A. Babikov. Sankt-Peterburg: Azbuka, Azbuka-Attikus [Набоков, В. (2020). *Полное собрание рассказов.* Сост. А. Бабилов. Санкт-Петербург: Азбука, Азбука-Аттикус].
- Nabokov, V. (1991). *Stihotvoreniâ, rasskazy.* Ris. G.A.V. Traugot. Sostavlenie i primečaniâ N.I. Tolstoj. Vstupitel'naâ stat'â A.D. Tolstogo. Leningrad: «Detskaâ literatura» [Набоков, В. (1991). *Стихотворения, рассказы.* Рис. Г.А.В. Траугот. Составление и примечания Н.И. Толстой. Вступительная статья А.Д. Толстого. Ленинград: «Детская литература»].
- Propp, V.Â. (1998). *Istoričeskie korni volšebnoj skazki.* V: Propp, V.Â. *Morfologijâ «volšebnoj» skazki. Istoričeskie korni volšebnoj skazki.* Sbranie trudov V.Â. Proppa. Kommentarii E.M. Meletinskogo, A.V. Rafevoj. Sostavlenie, naučnaâ redakciâ, tekstologičeskij kommentarij I.V. Peškova. Moskva: Izdatel'stvo «Labirint»: 165–166, 183–184, 230–234 [Пропп, В.Я. (1998). *Исторические корни волшебной сказки.* В: Пропп, В.Я. (1998): *Морфология «волшебной» сказки. Исторические корни волшебной сказки.* Собрание трудов В.Я. Проппа. Комментарии Е.М. Мелетинского, А.В. Рафаевой. Составление, научная редакция, текстологический комментарий И. В. Пешкова. Москва: Издательство «Лабиринт»].
- Smolnytska, O. (2023). *Èvoluciâ obraza-simvola babočki v izbrannyh proizvedeniâh Vladimira Nabokova. Logos et Littera: Journal of Interdisciplinary Approaches to Text 10* (Podgorica 2023. Faculty of Philology, University of Montenegro): 45–56. <http://www.ll.ac.me/LL%2010/Smolnytska.pdf> [Smolnytska, O. (2023): *Эволюция образа-символа бабочки в избранных произведениях Владимира Набокова. Logos et Littera: Journal of Interdisciplinary Approaches to Text 10* (Podgorica 2023. Faculty of Philology, University of Montenegro): 45–56. <http://www.ll.ac.me/LL%2010/Smolnytska.pdf>].
- Smolnytska, O. (2024a). *Ukrainskie i pol'skie avtory v otdeľnyh fondah Kantonal'noj i Universitetskoj Biblioteki Lozanny (izbrannye proizvedeniâ XIX–XX vv.). Bibliotekarz Podlaski,* 64(3): 199–218. DOI: <https://doi.org/10.36770/bp.952> [Smolnytska, O. (2024a). *Украинские и польские авторы в отдельных фондах Кантональной и Университетской Библиотеки Лозанны (избранные произведения XIX–XX вв.). Bibliotekarz Podlaski,* 64(3): 199–218. DOI: <https://doi.org/10.36770/bp.952>].
- Smolnytska, O. (2024b). *«Šutka domovogo» i proče allúzii v izbrannyh tekstah Vladimira Nabokova (na primere istočnikov Kantonal'noj i Universitetskoj Biblioteki Lozanny, Švejcarijâ). Studia Rossica Gedanensia,* 11: 115–134 [Smolnytska, O. (2024b). *«Шутка домового» и прочие аллюзии*

- в избранных текстах Владимира Набокова (на примере источников Кантональной и Университетской Библиотеки Лозанны, Швейцария). *Studia Rossica Gedanensia*, 11: 115–134].
- Tolstoj, A.D. (1991). *O Vladimire Nabokove*. V: Nabokov, V. *Stihotvoreniâ, rasskazy*. Ris. G.A.V. Traugot. Sostavlenie i primečaniâ N.I. Tolstoj. Vstupitel'naâ stat'â A.D. Tolstogo. Leningrad: «Detskaâ literatura»: 10 [Толстой, А.Д. (1991). *О Владимире Набокове*. В: Набоков, В. *Стихотворения, рассказы*. Рис. Г.А.В. Траугот. Составление и примечания Н.И. Толстой, Вступительная статья А.Д. Толстого. Ленинград: «Детская литература»: 10].

Электронные источники / Internet sources

- Boyarsky, N. (2024). *Russkaâ biblioteka v Lozanne: ee istoriâ i čitateli*. V: ILCEA [En ligne], 56 / 2024, mis en ligne le 20 décembre 2024, consulté le 25 décembre 2024. <http://journals.openedition.org/ilcea/20398>. DOI: <https://doi.org/10.4000/12z1h> (accès 23/12/2024 [Boyarsky, N. (2024). *Русская библиотека в Лозанне: ее история и читатели*, ILCEA [En ligne], 56 / 2024, mis en ligne le 20 décembre 2024, consulté le 25 décembre 2024. <http://journals.openedition.org/ilcea/20398>. DOI: <https://doi.org/10.4000/12z1h> (accès 23/12/2024)]).
- Cantinotti, A. (2024). *De la Bibliothèque russe de Lausanne au fonds RU: relecture d'une histoire locale*. V: ILCEA [En ligne], 56 | 2024, mis en ligne le 20 décembre 2024, consulté le 26 décembre 2024. <http://journals.openedition.org/ilcea/20747>. DOI: <https://doi.org/10.4000/12z1k> (accès 23/12/2024).

Competing interests: The author declare that she has no conflict of interests.

JĘZYKOZNAWSTWO
LINGUISTICS

Article No. 343

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.04>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: językoznawstwo / Discipline of science: linguistics

Copyright © 2025 SRG and P. Czerwiński¹

Citation:

Czerwiński, P. (2025). Obrazowaniâ s suffiksom -ýx(a). Uzual'no-nominativnaâ harakteristika. *Studia Rossica Gedanensia*, 12: 59–77. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.04>.

Czerwiński, P. (2025). Образования с суффиксом -ýx(a). Узואльно-номинативная характеристика. *Studia Rossica Gedanensia*, 12: 59–77. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.04>.

ОБРАЗОВАНИЯ С СУФФИКСОМ -ÝХ(А). УЗУАЛЬНО-НОМИНАТИВНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

PIOTR CZERWIŃSKI

Uniwersytet Śląski w Katowicach / University of Silesia in Katowice

Wydział Humanistyczny / Faculty of Humanities

Instytut Językoznawstwa / Institute of Linguistics

ul. Grota-Roweckiego 5, 41-206 Sosnowiec, Polska / Grota-Roweckiego 5 St.,

41-206 Sosnowiec, Poland

Corresponding Author e-mail: czerwinski.piotr@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6575-5736>

(nadesłano / received 7.10.2025; zaakceptowano / accepted 17.10.2025)

Abstract

Word-formation patterns with the suffix -ýx(a).

Usual-nominative characteristics

Based on material collected from various sources (above 600 units), this paper presents a description of word-formation patterns with the stressed suffix -yx(a), charac-

¹ This is an Open-Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

teristic of colloquial speech, as well as vernacular, dialects, jargons, and slang. Five description criteria were selected: their origin, meaning, whether or not they are coloured and how they are coloured, their sphere of use, and their frequency. Based on these criteria, a classification is made and conclusions are drawn about the processes and mechanisms typical of language and manifested in this material.

Keywords: word-formation, stylistics, suffixes, nomination, usage, non-usual forms.

Abstrakt

Formacje słowotwórcze z sufiksem -ýx(a).

Charakterystyka uzualno-nominacyjna

Na podstawie wybranego z różnych źródeł materiału leksykalnego (ponad 600 jednostek) dokonano opisu formacji słowotwórczych z akcentowanym sufiksem -yx(a), charakterystycznych dla języka potocznego, dialektów, gwar, żargonu i slangu. W procesie opisu uwzględniono pięć kryteriów, takich jak podstawa słowotwórcza, znaczenie, nacechowanie / nienacechowanie, sposób nacechowania, sfera użycia oraz frekwencja. W oparciu o te kryteria przeprowadzono klasyfikację jednostek leksykalnych oraz sformułowano wnioski na temat procesów i mechanizmów językowych manifestujących się w analizowanym korpusie.

Słowa kluczowe: słowotwórstwo, stylistyka, sufiksacja, nominacja, uzus, formy nie-uzualne.

Указанные образования следует относить – и это связано с суффиксом – к именам существительным, особенности которых обусловлены рядом показателей, определяющих и отличающих данную группу. Подобное положение не исключительно и может быть отнесено к лексическим единицам также иного рода, хотя, и это стоит иметь в виду, проявления тех и других в отношении сходных по своему характеру показателей окажутся неодинаковы. Обратимся к определению выбранной нами группы. Таковыми будут классифицирующие различия обозначенных единиц в отношении того, от чего они образованы, каким значением обладают, окрашены или нет и как окрашены, к какой сфере употребления относятся и насколько частотны. Предлагаемое рассмотрение, основанное на выбранных из разных источников лексических единицах (более 600), не закрытым, но достаточно представительным списком, не может претендовать на полное описание. Задача нами виделась в том, чтобы зафиксировать особенности, которые будут свидетельствовать о тенденциях формирования и развития языка на материале лексических единиц, связанных не только формально посредством суффикса, который, присоединяясь к различным основам и в сочетании с ними, позволит понять определенные механизмы, действующие в языке.

Покажем отмеченное на примерах. Возьмем для этого ряд не специально отобранных слов, с тем чтобы продемонстрировать особенности этой группы. Пусть ими будут *белуха, желтуха, вертуха, старуха, бормотуха, крякуха, серпуха, корзуха, сеструха, спокуха, парнюха, деревуха, комнатуха, завитуха, веселуха* и *ямануха*. Данные слова образованы от глаголов (*вертуха, бормотуха, крякуха*), от имен прилагательных (*белуха, желтуха, старуха, веселуха*), от имен существительных (*серпуха, корзуха, сеструха, парнюха, деревуха, комнатуха, завитуха*) и от наречий (*спокуха < спокойно, ямануха < вост. тат. яман 'худо, плохо', ямануха сиб. 'домашний козел и коза'*). Некоторые из них общеизвестны и употребительны: *белуха, желтуха, старуха, бормотуха, сеструха, спокуха, комнатуха, веселуха*. Другие мало кому известны, будучи устаревшими и областными: *серпуха, корзуха, ямануха*. Либо такие, смысл которых может не требовать объяснений, но при этом или малоупотребительны (*парнюха, деревуха, завитуха*), или же характерны для определенного узуса (*вертуха, крякуха*). В этом случае себя проявляют не всегда совпадающие показатели частотности и сферы употребления. Касается это также разных значений у слов. Для примера: *белуха*, как обозначение морского животного, общеизвестно и употребительно, то же слово, предполагающее изображение в произведениях светлых, белых сторон, в отличие от *чернухи*, является профессионализмом, *бормотуха* в смысле плохого вина общеупотребительно, в значении человека, который бормочет, редкое.

Окраска у этих слов также разная: есть нейтральные (*белуха, желтуха, старуха, крякуха, серпуха, корзуха, ямануха*), есть разговорные и просторечные (*вертуха, бормотуха, сеструха, спокуха, парнюха, деревуха, комнатуха, завитуха, веселуха*). В группе последних возможны различные виды эмоциональной оценки, нередко зависящей от контекста. По семантике их можно подразделить на такие, которые обозначают животных и птиц (*белуха, крякуха* 'дикая утка', *корзуха* обл. 'ворона', *ямануха* устар. обл. 'самка козла'), растения (*серпуха*), болезни (*желтуха*), называют различного рода объекты (*корзуха* обл. 'корзина', *деревуха, комнатуха, завитуха*), напитки (*бормтуха* 'плохое вино'), действия и их результат (*вертуха*), состояния (*спокуха, веселуха*), людей (*бормотуха* 'тот, кто бормочет', *парнюха*), в том числе лиц женского пола (*старуха, корзуха* 'злая старуха', *сеструха*).

Прежде чем перейти к предмету предлагаемого рассмотрения существенным, видится представление о том, как такие слова отражаются в грамматических описаниях. Возьмем для сравнения два источника – *Русскую грамматику* (1980, автор раздела В.В. Лопатин) и *Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка* Т.Ф. Ефремовой (1996). Описание в первом случае опирается на то, от чего слова образованы, подразделяясь на мотивированные глаголами, именами прилагательными и существительными, с внутренним распределением, для отглагольных, носителя процессуального признака – «предмет (одушевл. или неодушевл.), производящий действие, названное мотивирующим словом [...]». Слова этого типа называют лицо женского пола (*вековуха, стряпуха, потаскуха, щебетуха, стрекотуха*) [...] животное (*скакуха, крякуха, пищуха*), неодушевл. предмет (прост. *развалуха, скрипуха, свистуха*)» (*Русская*

грамматика 1980: I: 149–150) – и отвлеченного процессуального признака «*голодать* – *голодуха* (прост.), *жить* – *житуха* (прост.; с наращением глагольного корня за счет согласной *т*); *завариться* – *заваруха* (разг.), *показать* – *показуха* (нов. разг. неодобр.), (не) *везти* (безл.) – (не) *везуха* (нов. прост.)» (Там же: 162). Для мотивированных прилагательными – носителя признака: «называют лицо (слова жен. р.: *старуха*, *толстуха*, обл. *молодуха*, слово общ. р.: *грязнуха*, разг.), животное (*белуха*, *серуха*, *лысуха*, *зеленуха*; клички: *гнедуха*, *рыжуха*), растение (*синюха*, *зеленуха*), болезнь (*краснуха*, *желтуха*, *золотуха*), напиток (*медовуха*)» (Там же: 171). Для мотивированных существительными – со значением 'носитель предметного признака', называя «предмет (одушевленный или неодушевленный), характеризующийся отношением к тому, что названо мотивирующим словом: *горюха* (лицо женск. пола, прост.), *волнуха* (гриб), *краюха*» (Там же: 196). Выделяются также слова со значением женскости – *оленуха* и *маралуха* (называют самок животных) и существительные стилистической модификации, выступающие «стилистически сниженными синонимами мотивирующих существительных», которые «характеризуются разговорностью, фамильярностью или более сильной оценочной экспрессией (если мотивирующее обладает уже такой экспрессией)», с примерами *комнатуха*, *речуха*, *клетуха*, *сынуха* (сыпь) (прост.), *сеструха* (прост.); а также от личных имен *Веруха*, *Валюха*, *Гришуха*, *Митюха* (Там же: 214–215).

Т.Ф. Ефремова, отталкиваясь от выделяемых ею словообразовательных единиц, различая $-\acute{y}x^1$ -, $-\acute{y}x^2$ -, $-\acute{y}x^3$ -, $-\acute{y}x^5$ - и $-\acute{y}x^6$ - ($-\acute{y}x^4$ - безударен: *конюх*). Первый морф, $-\acute{y}x^1$ -, образует «названия лица женского пола, характеризующиеся признаком или действием, которые названы мотивирующими словами», присоединяясь «преимущественно к непроизводной основе мотивирующих имен прилагательных (как *грязный* – *грязну́ха*, *резвый* – *резву́ха*, *ста́рый* – *ста́ру́ха*, *то́лстый* – *толсту́ха*) и глаголов (например, *вековать* – *векову́ха*, *горевать* – *горю́ха*, *побирать* – *побиру́ха*, *стряпать* – *стряпу́ха*, *щебетать* – *щебету́ха*)» (Ефремова 1996: 481). Второй, $-\acute{y}x^2$ -, образует стилистически сниженные синонимы (*Валю́ха*, *Гришу́ха*, *комнату́ха*, *клету́ха*); $-\acute{y}x^3$ - – имена существительные женского рода, «которые обозначают предмет, действие или явление, характеризующееся тем или иным отношением к тому, что названо мотивирующим словом, как: *восьму́ха*, *голоду́ха*, *желту́ха*, *завару́ха*, *зелену́ха*, *золоту́ха*, *красну́ха*, *медову́ха*, *показу́ха*, *синю́ха*. Присоединяется преимущественно к непроизводной основе мотивирующих имен существительных (*голод* – *голоду́ха*, *край* – *краю́ха*), прилагательных (*восьмо́й* – *восьму́ха*, *жёлтый* – *желту́ха*, *зелёный* – *зелену́ха*, *красный* – *красну́ха*, *медовый* – *медову́ха*, *синий* – *синю́ха*) или глаголов (...*завариться* – *завару́ха*, *показать* – *показу́ха*)» (Там же: 482); $-\acute{y}x^5$ - характерен для названий животных (*белу́ха*, *лысу́ха*, *серу́ха*), примыкая «к непроизводной основе мотивирующих имен прилагательных», а $-\acute{y}x^6$ – «присоединяется к производной основе мотивирующего слова, примыкая к суффиксу *-н-*: *грязный* – *грязну́ха*», выделяясь «в имени существительном общего рода со значением лица»² (Там же: 483).

² Интересный и четко представленный материал с суффиксом $-\acute{y}x(a)$ в пяти его проявлениях, с распределением по семантике, стилистическим, узуальным и словообразовательным

Итак, значения дериватов разнообразны, они мотивируются глаголами, прилагательными и существительными, их стиль, окраска, сфера употребления, частотность единства не представляют. Опираясь на собранный материал, попробуем более основательно посмотреть на предмет, имея в виду интерес к выявляемым на его основе тенденциям в отношении языка. Обратит внимание при этом хотелось бы на следующие важные обстоятельства. Прежде всего на то, что данные образования подвижны, открыты, в их составе немало как устаревших, не употребительных, так и новых, в том числе окказиональных, форм, обладающих значимым для носителей языка оценочным и эмоциональным зарядом. Открытость предполагает такую проекцию в языковой системе, при которой можно увидеть как разговорные, просторечные, так и сленговые, жаргонные, арготические и к этому областные, простонародные единицы, понятные по составу, не всегда понятные, обманчивые мотивационно, равно как и непонятные, а тем самым, закрытые для не знающих. Это позволяет судить об отражаемой в них живой и активной материи языка самых разных регистров и видов ее проявления.

Начнем с тематически-смыслового разделения³, как наиболее наглядного, с одной стороны, и обнаруживающего номинативные предпочтения, характерные для данной группы слов, с другой. Таковыми могут быть предметные и предикатные обозначения, первые – в большем числе, выступая названиями природных объектов, артефактов и лиц. Вторые – названиями действий и их результатов, состояний и наблюдаемых проявлений. Проиллюстрируем то и другое некоторыми примерами⁴.

Предметные обозначения

Природные объекты

Животные: *белуха*, *волчиха* (волк), *грызуха* (крыса), *лисуха*, *лысуха*, *лягуха*, *нерпуха*, *носуха*, *пищуха* (млекопитающее), *скакуха* (лягушка), *слепуха* (слепыш), *собачуха*, *шебуришуха* (мышь) (23 единицы в собранном материале общим числом).

Птицы: *вьюха* (чибис), *зеленуха*, *корзуха* (ворона), *крякуха* (кряква), *кукуха*, *ластуха*, *летуха*, *пищуха* (птица), *птуха*, *свистуха* (дикая утка), *сипуха*, *солоуха*, *соловуха* (обл. 'соловей') (17).

Рыбы: *корюха* (корюшка), *горбуха* (горбуша) (2).

характеристикам, можно найти также в: (Лопатин и Улуханов 2016: 672–677, автор раздела В.В. Лопатин). Ряд просторечных, профессиональных, областных и окказиональных слов были взяты из этого источника.

³ Предлагаемое далее распределение не является строгим, задача его состояла в том, чтобы дать общее представление о материале. Интересующегося семантикой данных образований читателя отошлем к указанному ранее источнику (Лопатин, Улуханов 2016: 672–677).

⁴ Список лексем неполный, но представительный для дальнейшего описания, значения будут даваться в скобках для различения и не везде, поскольку не в определении их состояла задача.

Насекомые: *бабануха* (жук), *громотуха* (муха-громотуха), *танцуха* (муха-танцуха), *цокотуха* (муха-цокотуха) (4).

Самки животных и птиц: *волчуха* (волчиха, волчица), *гнедуха* (гнедая), *емануха* (ямануха), *зайчуха*, *капалуха* (копалуха, обл. 'самка глухаря'), *карюха* (каряя лошадь), *козлуха*, *маралуха*, *мерлуха* (обл. 'самка черного дрозда'), *моржуха*, *оленуха*, *солоуха*, *соловуха* (обл. 'лошадь соловой масти'), *телуха*, *чируха* (самка чирка) (17).

Растения, травы, а также их части и болезни растений: *гнилуха* (устар. и прост. 'кусочек гнилого дерева'), *голотуха*, *жеруха*, *зеленуха* (о табаке), *можжуха*, *переспелуха* (плод), *ползуха*, *режуха* (резуха), *ретюха*, *рябуха* (болезнь табака), *чилибүха* (чилибуха), *частуха*, *чистуха* (28).

Грибы: *бздюха*, *волнуха*, *горькуха*, *мокруха*, *свинуха*, *синюха* (6).

Топографические объекты: *гладуха* (арх. 'обсыхающий в отлив камень в море'; 'торос с гладкой поверхностью'), *поплескуха* (о реке) (2).

Артефакты

Предметы: *басуха* (жарг. 'басовая гитара'), *бээмвуха*, *брезентуха*, *видюха* (видеокарта), *выкидуха* (арг. 'складной нож'), *газуха*, *грамотуха* (грамота, как предмет), *дармовуха* (то, что даром), *дешевуха*, *дымовуха* (дымовая шашка), *звуковуха*, *зерновуха* (кукла), *игруха* (компьютерная игра), *куревуха* (курево), *лабуха*, *легковуха*, *макуха*, *мелочуха*, *мерлуха* (мерлушка), *осьмуха* (осьмушка), *пальтуха*, *парадуха* (парадная дверь), *передовуха* (передовица), *перейдуха* (обл. 'мосты'), *пеструха* (арг. 'такси'), *повестуха* (повесть), *подвесуха* (проф. и разг. 'подвесной мотор'), *погремуха*, *подуха*, *полуха*, *понюха*, *порнуха*, *развалюха*, *раскладуха*, *рыжуха* (арг. 'золото'), *сапуха* (обл. устар. 'сажа'), *скрипуха* (то, что скрипит, а также арг. 'чемодан', обл. 'корзина'), *спецуха* (спецодежда), *стенуха* (*стипуха*), *татуха* (мол. жарг. 'татуаж'), *топтуха* (обл. 'вид рыболовной снасти'), *тормозуха* ('тормозная жидкость'), *циклуха* (нарк. 'циклодол'), *чапоруха*⁵, *чернуха*, *шелестуха* (арг. 'деньги'), *электруха* (мол. жарг. 'электрогитара') (98).

Объектные покусы: *боковуха* (боковушка), *деревуха*, *жилуха* (жилье), *завалюха*, *землянуха* (землянка), *избуха*, *комнатуха*, *магазуха*, *мазануха* (мазанка), *насытуха* (жарг. 'временка'), *однуха*, *пивнуха*, *ремеслуха*, *сараяуха*, *хазуха* (мол. жарг. 'дом'), *чайнуха* (21).

⁵ Устаревшее и забытое слово, встречающееся у Н.В. Гоголя: «Гоголь свободно пользуется общей и диалектальной лексикой крестьянского языка, заноса в свои записные книжки такие слова и выражения, многие из которых не вошли даже потом в *Толковый словарь* Даля. Например, из слов, примененных Гоголем и в художественной прозе: *чапоруха*...: «...приказал выдать даже по *чапорухе* водки за усердные труды» (Виноградов 1999: 978). У Даля встречается в форме *чапаруха*: «**Чап(б)ёрка**, **чапаруха**, чаплáжка, ставчикъ, деревянная чашка, коею черпають и пьютъ; || чарка, стаканъ. *Хватилъ чапаруху*. ... **Чаплáжка** ряз. ставчикъ, чапаруха» (Даль 2000: IV: 582). Слово помещено с отнесением к глаголу *чапать* в значениях 'трогать, брать, хватать, цапать'; 'черпать'; 'качать, зыбать'. Если принять эту версию, т. е. как отглагольное образование, остается не ясным вопрос об элементе *-ар-/-ор-*. У М. Фасмера: «**ча́пать** I «хватать, черпать» ... Предполагают ономотопоэтическое образование, аналогично *ца́пать*. Допустимо также родство **šar-* (**kēr-*) *sarīd*, *sēri* «брать» и др. (Фасмер 1987: IV: 315).

Алкогольные напитки: *березуха, бируха* (пиво, мол. жарг.), *бормотуха, медовуха, сивуха, хреновуха* (9).

Продукты питания: *ватруха* (ватрушка), *глазуха* (глазунья), *гнилуха* (гнилая картошка), *затируха, краюха, маковуха* (маковая конфета), *рассыпуха* (чай), *ржануха* (ржаной хлеб, мука), *чернуха* (черный хлеб) (15).

Организации: *гэбуха* (ГБ) (1).

Люди, подобные им существа

Лица: *абитуха* (абитуриент), *братуха, грамотуха* (грамотный), *гэбуха* (гэбист), *кентуха* (кент), *милуха, парнюха, первуха* (первокурсник), *соплюха* (сопляк), *солоуха, соловуха* (обл. 'начинающий сидеть человек, мужик'), *старшуха* (старший лейтенант), *хистуха* (обл. 'шатун, гуляка') (20).

Мифонимы: *костуха* (смерть, как персонаж), *лесовуха* (лесавка), *мокруха* (обл. сев. Мокошь?), *чертуха* (черт) (4).

Лица женского пола: *болтуха, большуха* (обл. 'хозяйка'), *быструха, вдовуха, вековуха, визгуха, ворчуха, горюха, грязнуха, девуха, дочуха, драчуха, дурюха, звездуха* (жарг. 'звезда эстрады'), *класуха* (шк. 'классная руководительница'), *крикуха, лапуха, лесбуха, маникуха* (жарг. 'маникенищица'), *маруха* (арг. 'женщина, любовница'), *масюха, мачуха* (обл. 'мачеха'), *молодуха, мокруха* (обл. 'неаккуратная женщина'), *падчеруха, памятуха* (обл. 'та, что помнит'), *первуха* (обл. 'первая дочь'), *переспелуха* (обл. 'переспевшая девица'), *повитуха, пожилуха, попрыгуха, поскакуха, постригуха, потаскуха, поэтуха, рыжуха* (рыжая), *сватуха, свекруха, сеструха, сморкуха, старуха, старшуха* (обл. 'старшая дочь'), *стрекотуха, стряпуха, толстуха, фрэнчуха* (жарг. 'француженка'), *хохотуха, чернуха* (смуглянка), *шваруха* (обл. 'злобная'), *шептуха, илюха, шмаруха* (арг. 'женщина'), *щебетуха, щекотуха* (121).

Слова общего рода: *большуха* (старший, старшая в доме), *беспелуха* (обл. устар. 'неряха'), *бздюха* (прост. 'трус'), *бормотуха* (устар. обл. 'тот, кто бормочет'), *вертуха* (обл. 'вертлявый'), *гнилуха, говоруха, горькуха, грязнуха, дrouchа, завируха* (тот, кто завирается), *замаруха, запевуха* (запевала), *знатуха* (знаток), *копуха, лизуха, лобзуха, лопотуха, лоскотуха, меньшуха, мерзлуха, нехочуха, бируха, подбируха, подлизуха, подтируха, подъедуха, почесуха, привируха, простуха, пьюха* (пьяница), *ревуха, резвуха, рябуха* (рябой), *спуха* (кто много спит), *сытуха* (обл. 'толстый'), *тошнуха* (зануда), *трескотуха, трещуха, тюха* (обл. 'нерасторопный, неуклюжий, неумелый человек')⁶, *худуха* (74).

Части тела человека: *бицуха* (жарг. 'бицепс'), *вислуха* (обл. 'ухо'), *голуха* (обл. 'голень'), *завитуха* (завиток), *кукуха* (жарг. 'голова'), *плешуха, черепуха* (черепа) (14).

⁶ Если иметь в виду происхождение данного слова от уменьшительных форм таких личных имен, как *Христина* > *Христюха* > *Тюха*, *Матвей* > *Матюха* > *Тюха*, *Артамон*, *Автоном*, *Артём*, *Евстафий*, *Евстигней*, *Матрона*, *Устин*, *Устинья* и др., в формах которых выделяется суффикс -ýха. Об этом: (Феоктистова 2018: 62), со ссылками на (Родионова 2005: 164); (Суперанская 2010: 319).

Предикатные обозначения

Заболевания, недомогания, физические состояния: *бледнуха* (устар. 'лихорадка'), *ектуха* (обл. 'икота'), *желтуха*, *знобуха* (озноб), *золотуха*, *краснуха*, *мозжуха* (обл. 'ломота'), *мокруха* (обл. 'понос'), *свистуха* (арг. 'понос'), *сыпуха* (сыпь), *трясовуха*, *трясуха*, *хворобуха*, *холодуха* (озноб) (17).

Действия, их результат: *амнуха* (арг. 'амнистия'), *вертуха* (жарг. 'удар'), *вечеруха* (вечеринка), *групповуха*, *дезуха* (жарг. 'дезинформация'), *грызуха* (грызня), *дрочуха*, *ездуха* (езда), *живуха* (сделанное на живую нитку), *забавуха*, *завлекуха*, *заказуха* (жарг. 'заказное произведение'; 'заказное убийство'), *запенуха*, *залипуха*, *зблевуха* (блевотина), *звонуха* (звонок), *командировуха*, *курсовуха*, *лобовуха* (лобовое столкновение), *оплеуха*, *остолбуха* (устар. 'удар кулаком в зубы'), *парадуха* (парад), *поездуха* (поездка), *постируха*, *почасовуха*, *прессуха* (разг. прост. 'пресс-конференция'), *присуха*, *рацуха* (прост. 'рацпредложение'), *слепуха* (арг. 'кража без подготовки'), *страдуха* (страда), *топотуха* (обл. 'танец'), *физуха* (шк. 'физика, физкультура'), *хлопотуха* (обл. 'танец') (65).

Природно-погодные явления и состояния: *голедуха* (обл. 'гололед'), *грозуха* (гроза), *дряпуха* (обл. 'слякоть'), *жаруха*, *завируха* (метель), *колотуха* (холод), *метуха* (метель), *мокруха* (обл. 'сырая погода'), *поносуха* (обл. 'сильный ветер'), *силуха* (обл. 'поземка'), *ситуха* (обл. 'мелкий дождь'), *холодуха*, *целуха* (льдина), *штормовуха*, *штормуха* (29).

Экзистенциальные состояния, явления: *бедуха* (беда), *бытовуха*, *везуха*, *веселуха*, *гнетуха*, *голодуха*, *дармовуха* (на дармовуху, даром), *депрессуха*, *дешевуха* (дешевая жизнь), *дымовуха* (разг. перен. 'дымовая завеса'), *житуха*, *заваруха*, *завируха* (разг. 'суета'), *криминуха*, *невезуха*, *неописуха*, *непруха*, *нескладуха*, *огорчуха*, *пруха*, *расслабуха*, *стыдуха*, *хочуха* (прост. 'желание') (32).

Наблюдаемые явления и процессы: *видуха* (вид, то, как выглядит кто-л.), *заваруха*, *завидуха* (завидное положение), *ляпуха* (ляп), *никчемуха*, *памятуха* (то, что в памяти), *позуха* (поза), *показуха*, *поруха*, *правдуха*, *проруха*, *развлекуха*, *разруха*, *скошуха* (арг. 'уменьшение срока', жарг. 'скидка'), *спокуха*, *уважуха* (жарг. 'уважение'), *фартуха* (везение), *хренуха* (разг. 'сложное положение'), *шизуха* (ненормальность, шиза) (36).

Представленный в тематически-смысловых распределениях материал, как нетрудно заметить, неоднороден в самых разных проекциях и отношениях. В первую очередь, он открыт и подвижен, что предполагает способность возникновения в речи новых слов, нередко от случая к случаю, временных, окказиональных (а также потенциальных⁷), содержащих оценку и субъективное отношение говорящего. Временность и подвижность обуславливают движение,

⁷ О различении потенциального и окказионального (неузуального в обоих случаях) словообразования, важного с точки зрения их отношения к языковой системе, см. Земская 1972, а также в теоретическом аспекте: Захарова 2013. Об окказиональном словообразовании, начиная со второй половины XX века, как средстве возникновения слова см.: Ханпира 1966; Ханпира 1972; Лопатин 1973. Предмет и задача нашей работы, направленной на описание не происхождения, а проявления материала в речи и языке, не требуют подобного различения.

связанное как с различными сферами языка, определяясь коммуникативной потребностью, так и с тем, что предполагает соотношение между активным и пассивным запасом – возможна как активизация тех или иных обусловленных временем единиц, так и пассивизация, уход из активного употребления, происходящий нередко в непродолжительные периоды. Следует также отметить трудность узуальной характеристики многих слов: не всегда однозначно можно решить, откуда, из какой языковой сферы приходит слово, равно как и то, где оно типично употребляется или может употребляться. Существенным видится также нашедшее в грамматических описаниях различие того, что может иметь номинативный, с дополнительными стилистическими характеристиками (хотя не всегда), и экспрессивный характер, предполагающий не столько обозначение, сколько вкладываемую в него эмоциональность, функционируя как стилистически сниженные синонимы мотивирующих их имен существительных: *депрессия* – *депрессуха*, *поза* – *позуха* (*комнатуха*, *речуха*, *клетуха*, *сыпуха* (сыпь) (прост.), *сеструха* (прост.) в *Русской грамматике* и у Т.Ф. Ефремовой). Это позволяет увидеть то, что можно считать (не всегда однозначно) словами и экспрессивными формами соответствующих слов (подобно уменьшительным *малышок*, *девчоночка*, *ноженька* или увеличительным *домище*, *великанище*, *арбузище*, мотивированных другими суффиксами).

В силу этих причин представилось необходимым произвести два распределения, имеющих узуальный и номинативный смысл. Первое, узуальное, предполагает деление на единицы неотмеченного употребления, узуально не связанные, и единицы отмеченного употребления, узуально связанные. Дополнительно выделялись бы единицы узуально периферийные (в противопоставлении первым двум), единицы подчеркнутого, эмфатического, употребления и единицы окказиональные и потенциальные. Второе деление, номинативное, предполагает различия между словами, которые называют определяя (дефинитивные номинативы), дополнительно (аддитивные номинативы), сжато (компрессивные номинативы), оценочно (эстимативные номинативы) и эмоционально (экспрессивные номинативы)⁸. В обоих распределениях получалось бы пять дифференцирующих и при этом взаимодействующих, пересекаемых, групп. Данное положение означает, что слова неотмеченного употребления, узуально не связанные (равно как и узуально связанные и другие) могут себя проявлять как дефинитивные, аддитивные, компрессивные и пр. номинативы. Хотя общей тенденцией можно считать убывание в группах узуального прояв-

⁸ Е.А. Земская в данной связи различает собственно номинативные и единицы компрессивного словообразования (говорящий, порождая подобную номинацию, достигает это более удобным и кратким способом), стилистического словообразования (проявляемого в разных формах речи) и экспрессивного словообразования, отмечая при этом, что «производные всех разновидностей, а не только номинативной, выполняют номинативную функцию, ибо являются словами, а любое слово именует» (Земская 1992: 11–12). Полифункциональность словоупотреблений обуславливается лексическим значением слова, контекстом употребления. Об этих и других разновидностях словообразования в связи с функциональным подходом см. также Виноградова 1984; Резанова 1996; Кубрякова 2006; Лопатин 2007; Улуханов 2012; Косова 2013; Miturska-Bojanowska 2013; Скачкова 2019.

ления показателей проявления номинативного от первого к пятому, что, вместе с тем, далеко не всегда очевидно и однозначно.

Прежде чем показать, как то и другое отображается в материале, важно отметить, что с учетом его особенностей отнесение той или иной единицы может быть неоднозначно, равно как и временно и обусловлено коммуникативно. По этой причине следует говорить о действующих тенденциях и механизмах внутри языка, в его узואальном и номинативном проявлении, а не о привязанности с предполагаемым вхождением в ту или иную классифицирующую ячейку какой-либо единицы. Такого рода привязанность далеко не всегда очевидна. Имеются, впрочем, как и всё в языке, более или менее ясные случаи и такие, которые не бесспорны. Отображаемое далее поэтому необходимо рассматривать как иллюстрацию и фрагмент, а не однозначное распределение. Будут показаны для такой иллюстрации лишь некоторые из выбранных единиц. Необходимо также отметить то, что единицами представления становятся не лексемы, а семантемы, т. е. в зависимости от значения то или иное слово может быть определено не единственным способом (пояснения в скобках даются без кавычек, в одинарных 'кавычках' – значения при пометах стилистического характера).

Единицы неотмеченного употребления (узואально не связанные)

Называющие определяя (дефинитивные номинативы): *белуха* (зубатый кит), *желтуха*, *золотуха*, *краснуха*, *лысуха*, *макуха*, *медовуха*, *носуха*, *пеструха* (птица; карточная игра), *пищуха* (птица, животное), *присуха*, *резуха* (растение), *свиштуха* (дикая утка), *синюха* (растение), *сипуха* (птица).

Называющие дополнительно (аддитивные номинативы): *завируха* (вьюга, метель), *крякуха* (кряква, крякуша, крякша), *молодуха* (невестка, сноха), *стряпуха* (кухарка).

Называющие сжато (компрессивные номинативы): *братуха* (как обл. и прост. 'двоюродный, сводный или названный брат'⁹) *краюха* (ломоть хлеба), *пеструха* (самка глухаря или тетерева; пестрая корова, курица и т.п.; пестрая ткань), *повитуха* (повивальная бабка), *рыжуха* (рыжая корова), *сеструха* (как обл. и прост. 'двоюродная или внучатая сестра'¹⁰), *старуха*, *шептуха* (знахарка, лечащая заговорами, нашептыванием).

Называющие оценочно (эстимативные номинативы): *бытовуха* (быт, бытовые явления), *голодуха*, *групповуха*, *грязнуха*, *показуха*, *порнуха*, *поруха* (вред, порча), *потаскуха*, *проруха* (ошибка, оплошность), *разруха*, *сивуха* (плохо очищенная водка), *шлюха*, *чернуха*.

Называющие эмоционально (экспрессивные номинативы): *братуха* (как разг. и прост., брат), *веселуха* (веселая жизнь), *видуха*, *горюха*, *дешевуха*, *депрессуха*, *дочуха*, *житуха*, *заваруха*, *завлекуха*, *невезуха*, *нескладуха*, *оплеуха* (пощечина), *резвуха*, *рыжуха* (рыжая женщина), *свекруха*, *сеструха* (как разг. и прост., сестра), *стрекотуха* (болтушка), *толстуха*, *чекуха* (чекушка).

⁹ См. Лопатин, Улуханов 2016: 676.

¹⁰ Там же.

В отношении последних двух групп (сферы оценки и экспрессии) возможным видится говорить о таком отношении со стороны говорящего (называющего), которое, в зависимости от значения слова, а также каких-либо обстоятельств, определяет явно либо скрыто его позицию. Свести ее можно к двум обобщающим проявлениям – подключения и отстранения. Подключение может предполагать насмешливость (*групповуха, грязнуха, видуха, толстуха*), сочувствие (*горюха*), эмоционально отмеченную приподнятость (*братуха, дочуха, сеструха*), ироническое принятие (*веселуха, дешеваху, стрекотуха*), скрытое одобрение (*резвуха, чекуха*), не прямое соучастие (*дымовуха, мокруха*). Отстранение – неодобрение, неприятие (*показуха, чернуха*), осуждение (*потаскуха, шлюха*) и др. оттенки. Характер этих последних относителен и нередко индивидуален, рассмотрение и уточнение их должно опираться на употребление, коммуникативные ситуации и контекст, что не входило в задачу¹¹.

Единицы отмеченного употребления (узуально связанные) предполагают проекцию, не всегда очевидную и однозначную, к сферам употребления, которые в отдельных случаях можно характеризовать как предпочтительные, но допускающие возможные расширения и переходы, т. е. заимствующие использования в других узуальных контекстах, что может при повторениях приводить к затиранию первоначального положения. Проиллюстрируем данную группу рядом примеров.

Дефинитивы: *большуха* (обл. 'старшая в доме'), *вековуха, маралуха, мерлуха* (самка черного дрозда), *нерпуха, плетюха, серпуха* (спец. бот. трава), *стамуха* (обл. арх. 'глыба льда на мели'), *цветуха* (спец. бот. 'появление цветочных стеблей в первый год жизни у двулетних растений, цветущих обычно лишь на второй год'), *чилибуха* (спец. бот. 'рвотный орех').

Аддитивы: *вдовуха* (прост. 'вдова'), *моржуха* (моржиха), *оленуха* (олениха), *фетюха* (обл. гриб 'свинushка'), *хворостуха* (обл. сиб. 'хворост'), *хреновуха* (хреновка, настойка на хрене), *чируха* (зоол. 'самка чирка')

Компрессивы: *гнедуха* (гнедая лошадь), *говоруха, серуха* (животное серой масти), *солоуха, соловуха* (лошадь соловой масти; мужчина, начинающий сесть, солового цвета).

Эстимативы: *матюха, пантюха, работуха* (устар. обл. 'работающая, трудолюбивая женщина'), *смертюха, смертуха* (прост. 'смерть'), *тюха* (прост. 'разгильдяй, недотепа').

¹¹ Вопрос этот крайне важен и требует особого изучения, связывается это, в том числе, с характерной для разговорной речи вариативностью, затрагивающей неизменно и сферу словообразования. Ср. такое замечание в данной связи: «Свобода варьирования экспрессивных суффиксов довольно большая, и выбор зависит часто от индивидуальных вкусов, намерений и привычек говорящего [...]. Нами была записана от одного и того же лица следующая группа слов со значением 'отрицательное мнение, отзыв, рецензия' (актуальным в то время для нашего информанта): *отрицалка, отрицуха, отрицашка, отрицага, отрицуша, отрицоха*. Разговорная речь ... «поощряет» индивидуальное словотворчество, так как ситуация речи всегда непринужденна, всегда неофициальна...» (*Русская разговорная речь* 1973: 412, автор раздела Л.А. Капанадзе).

Экспрессивы: *горькуха*, *мерлуха* (мерлушка), *плодуха* (плодушка), *хворобуха* (болезнь), *частуха* (частушка).

Единицы узуально периферийные, встречающиеся в контекстах разговорного, просторечного проявления, допускающие использование единиц различных коммуникативных сфер. Распределение в этой группе условно, поскольку экспрессивная и оценочная характеристика способна себя обнаруживать в каждой из них.

Дефинитивы: *замануха* (жарг. 'то, что заманивает, привлекает', также оценочно и экспрессивно), *зерновуха* (устар. обл. 'кукла – оберег хлеба'), *поскакуха* (*муха-поскакуха*, резвая девица), *поскребуха* (мышка), *скрипуха* (арг. 'чемодан', обл. 'корзина'), *сытуха* (обл. 'сыпь, а также болезнь с сыпью').

Аддитивы: *воструха* (обл. 'резвая, подвижная девочка, девица'), *дурюха* (дурёха, также и экспрессивно), *завитуха* (завитушка), *зайчуха* (зайчиха), *замаруха* (прост., замарашка), *зеленуха* (зоол. 'птица зеленушка'; разг. 'гепатит', желтуха), *колотуха* (колотун, холодина), *побируха* (побирушка), *подлизуха*, *подтируха*, *подъедуха* (подъедала), *постируха* (постирушка), *полетуха* (белка-летяга), *светлуха* (растение тростянка), *скакуха* (обл. 'лягушка'), *телуха* (телушка).

Компрессивы: *восьмуха* (устар. прост. 'восьмая часть чего-л.'), *драчуха* (прост., драчунья), *закидуха* (прост., закидон, которое экспрессивно), *зеленуха* (разг. прост. 'зеленые, неспелые ягоды'; 'зеленая трава'), *легковуха* (легковая машина, в том числе экспрессивно), *лепетуха* (от *лепетать*, в том числе экспрессивно), *скрипуха* (арм. жарг. 'миномет «Nebelwerfer»'), *смотровуха* (смотровое окно), *сытуха* (разг. 'осыпающийся склон').

Эстимативы: *визгуха*, *ворчуха*, *дармовуха*, *замаруха*, *красовуха*, *красотуха*, *красуха* (красавица), *ленюха* (ленивица), *мозговуха* (мозговитый), *позуха* (поза), *полизуха*, *простуха* (простушка), *светлуха* (проф. 'изображение светлых сторон жизни'), *сморкуха* (сопляк, соплячка), *спуха*, *стыдуха* (разг. 'стыд', стыдоба), *сычуха* (арг. 'девушка, шлюха, шалава'), *худуха* (худой, худая), *щекотуха* (болтунья).

Экспрессивы: *волнуха* (волна), *волчуха* (волк), *горячуха* (прост. 'горячая девица'), *зайчуха* (заяц), *здоровуха*, *змеюха* (змея), *избуха*, *кинуха*, *клетуха*, *командировуха*, *комнатуха*, *кормуха*, *костуха* (смерть), *лисуха* (лиса), *малюха* (малышка, малыш), *милуха* (милый), *подуха* (подушка), *полуха* (полушка), *понюха* (понюшка), *речуха* (речь, речуга), *свинуха* (свин, свинтус, слово общ. рода), *свинюха* (свинья), *семуха* (семерка), *собачуха*, *стипуха* (студ. 'стипендия'), *черепуха* (череп).

Единицы подчеркнутого, эмфатического употребления. Трудно говорить в этой группе о распределении, которое в целях иллюстрации дается условно. Особенностью представляемых единиц можно считать не только их ярко выраженный разговорно-просторечный характер, но и, в силу интенсификации признака, объединение показателей дополнительного, оценочного и экспрессивного проявления.

Дефинитивы: *шебуришуха* (*мышь-шебуришуха*).

Аддитивы: *болтуха* (болтанка на море), *девуха* (деваха, девица), *задируха* (задира), *затируха* (обл., затирушка, затирка, 'суп с лапшой'), *ночнуха* (ночнуш-

ка), *однуха* (однушка), *провалюха* (провал), *простируха* (простирушка), *раскладуха* (раскладушка), *трясовуха*, *трясуха* (лихорадка, трясучка), *четвертуха* (четвертушка, четверть), *штормуха* (шторм), *штормовуха* (шторм, штормовая погода).

Компрессивы: *маринуха* (что-л. маринованное), *парадуха* (парадная дверь, подъезд), *почесуха* (тот, кто чешется), *расписуха* (что-л. связанное с расписыванием), *рассыпуха* (рассыпанное), *растируха*, *торчуха* (тот, кто торчит, то, что торчит, в разл. знач. этого слова).

Эстимативы: *белуха* (проф. 'изображение положительных сторон жизни, в отличие от чернухи'), *блядуха*, *дерьмотуха* (плохое вино, дерьмо + бормотуха), *дерьмуха* (напр., *жизнь-дерьмуха*), *дурнуха* (дурнушка), *замордуха* (о положении, состоянии, жизни), *заплетуха* (что-л. запутанное), *змерзлюха*, *мерзлуха* (обл., мерзляк), *мордовуха* (от *мордоваться*), *непроберуха*, *непродеруха*, *парадуха* (парад), *поблядуха*, *правдуха*, *прибалдуха*, *проблядуха*, *продеруха*, *продируха*, *раздавуха*, *раскидуха*.

Экспрессивы: *бородуха*, *ватруха* (ватрушка), *двуха* (двушка), *девчуха* (девчушка), *деревуха*, *дрочуха* (о действии и человеке), *записуха* (жарг., записи), *зауха* (заяц), *мордуха*, *ночуха* (ночь), *писуха*, *поросюха*, *почасовуха*, *холодуха* (холод), *чертуха* (черт).

Слова потенциального либо окказионального употребления. Данная группа открыта еще в большей степени, чем предыдущие, появляющиеся от случая к случаю единицы не только в словарях, но и в других источниках не фиксируются, вместе с тем их можно считать, с точки зрения узуальной, группой движения и развития языка, отображающей те процессы, которые происходят в данный момент, хоть это не означает, что единицы подобного рода имеют тенденцию к закреплению.

Дефинитивы: *громотуха* (муха-громотуха).

Аддитивы: *верзуха* (верзошник (туалет), от *верзать*, *верзаться*), *хитрюха* (хитрец, хитрюга, хитрован).

Компрессивы: *пробируха* (от *пробирать* в знач. 'бранить, ругать'), *хлопотуха* (хлопотливая женщина, человек).

Эстимативы: *думануха* (думанье, от *думать*), *животуха* (жизнь), *мерзуха* (мерзость), *пердуха* (что-л. нежелательное, вызывающее неприятие), *пьянчуха* (пьяница), *хренуха* (хреновое положение), *хитровуха* (хитрая женщина).

Экспрессивы: *детюха*, *детуха* (дитя), *животуха* (живот), *мозгуха* (мозг), *морзуха* (морзе), *пьянюха* (пьянь, пьяный).

Как уже отмечалось в самом начале, показатели, определяющие характеризующую группу лексических единиц, можно свести к пяти: 1) образованию (мотивирующей части речи), 2) сфере предпочтительного употребления с возможными переходами и использованиями в других коммуникативных сферах, 3) различного вида окраске, 4) частотности – частотное, среднечастотное, малочастотное, редкое, неупотребительное – и 5) семантике. Для наглядности покажем данные распределения на примере одной только, первой, группы, как более очевидной в своей узуальности, отобразив обозначенные показатели в таблице.

Нечто подобное, возможно, с меньшей определенностью, было бы применимо и к четырем остальным.

Единицы неотмеченного употребления (узуально подвижные, не периферийные)

Дефинитивы: *белуха*, *желтуха*, *золотуха*, *краснуха*, *лысуха*, *макуха*, *медовуха*, *носуха*, *пеструха* (птица; карточная игра), *пищуха* (птица, животное), *присуха*, *резуха* (растение), *свистуха* (дикая утка), *синюха* (растение), *сипуха* (птица).

Образованные от имен прилагательных

Имя	Узуальная сфера	Частотность	Тематическая группа
<i>Белуха</i>	Общеупотр.	Част.	Животное
<i>Желтуха</i>	Разг.	Част.	Заболевание
<i>Золотуха</i>	Устар. разг.	Среднечаст.	Заболевание
<i>Краснуха</i>	Общеупотр.	Част.	Заболевание
<i>Лысуха</i>	Общеупотр.	Среднечаст.	Птица
<i>Медовуха</i>	Общеупотр.	Част.	Алк. напиток
<i>Пеструха</i>	Зоол.; разг.	Среднечаст.	Птица; самка жив.
<i>Синюха</i>	Разг.	Редк.	Заболевание

Образованные от глаголов

<i>Пищуха</i>	Общеупотр.	Малочаст.	Птица, животное
<i>Присуха</i>	Обл., прост.	Малочаст.	Действие, человек
<i>Резуха</i>	Спец.	Редк.	Трава
<i>Свистуха</i>	Обл.	Редк.	Птица
<i>Сипуха</i>	Обл.	Редк.	Птица

Образованные от имен существительных

<i>Макуха</i> ¹²	Разг., обл.	Среднечаст.	Предмет
<i>Носуха</i>	Зоол.	Малочаст.	Животное

Аддитивы: *завируха* (вьюга, метель), *крякуха* (кряква, крякуша, крякша), *молодуха* (невестка, сноха), *стряпуха* (кухарка).

Образованные от имен прилагательных

<i>Молодуха</i>	Разг. прост.	Част.	Лицо жен. пола
-----------------	--------------	-------	----------------

Образованные от глаголов

<i>Завируха</i>	Разг.	Редк.	Действие
<i>Крякуха</i>	Зоол.	Редк.	Птица
<i>Стряпуха</i>	Общеупотр.	Част.	Лицо жен. пола

¹² «маку́ха» «сбоина, жмыхи, выжимки разных семян – маковых, горчичных, конопляных и пр.» (Даль). От мак; но ср. также швейц.-нем. *Mägikuchen* «маковые жмыхи» - Т.[рубачев]» (Фасмер 1986: II: 562).

Компрессивы: *краюха* (ломоть хлеба), *пеструха* (самка глухаря или тетерева; пестрая корова, курица и т.п.; пестрая ткань), *повитуха* (повивальная бабка), *рыжуха* (рыжая корова), *старуха*, *шептуха* (знахарка, лечащая нашептыванием).

Образованные от имен прилагательных

<i>Пеструха</i>	Обл.; разг.; устар.	Редк.; част.; неупотр.	Птица; животное; предмет
<i>Рыжуха</i>	Обл., прост.	Част.	Животное
<i>Старуха</i>	Общеупотр.	Част.	Лицо жен. пола

Образованные от глаголов

<i>Повитуха</i>	Общеупотр.	Среднечаст.	Лицо жен. пола
<i>Шептуха</i>	Разг. прост.	Среднечаст.	Лицо жен. пола

Образованные от имен существительных

<i>Краюха</i>	Разг.	Част.	Предмет
---------------	-------	-------	---------

Эстимативы: *бытовуха* (быт, бытовые явления), *голодуха*, *групповуха*, *грязнуха*, *показуха*, *порнуха*, *поруха* (вред, порча), *потаскуха*, *проруха* (ошибка, оплошность), *разруха*, *сивуха*, *шлюха*, *чернуха*.

Образованные от имен прилагательных

<i>Бытовуха</i>	Разг.	Част.	Явление
<i>Групповуха</i>	Разг. жарг.	Среднечаст.	Действия
<i>Грязнуха</i>	Разг.	Среднечаст.	Общ. рода
<i>Сивуха</i>	Разг.	Част.	Алк. напиток
<i>Чернуха</i>	Разг.	Част.	Произв. искусства

Образованные от глаголов

<i>Показуха</i>	Разг.	Част.	Явление
<i>Поруха</i>	Разг., прост.	Редк.	Действие, результат
<i>Потаскуха</i>	Разг., прост.	Част.	Лицо жен. пола
<i>Проруха</i>	Разг., прост.	Редк.	Действие, результат
<i>Разруха</i>	Разг., прост.	Част.	Явление
<i>Шлюха</i>	Разг., прост.	Част.	Лицо жен. пола

Образованные от имен существительных

<i>Голодуха</i>	Разг., прост.	Част.	Явление
-----------------	---------------	-------	---------

Экспрессивы: *братуха* (брат), *веселуха* (веселая жизнь), *видуха*, *горюха*, *дешевуха*, *депрессуха*, *дочуха*, *житуха*, *заваруха*, *завлекуха*, *неvezуха*, *нескладуха*, *оплеуха* (пощечина), *резвуха*, *рыжуха* (рыжая женщина), *свекруха*, *сеструха*, *стрекотуха* (болтушка), *толстуха*, *чекуха*.

Образованные от имен прилагательных

<i>Веселуха</i>	Разг., прост.	Част.	Явление
<i>Дешевуха</i>	Прост.	Малочаст.	Предмет, явление
<i>Резвуха</i>	Обл., прост.	Малочаст.	Лицо жен. пола
<i>Рыжуха</i>	Прост.	Среднечаст.	Лицо жен. пола
<i>Толстуха</i>	Разг.	Част.	Лицо жен. пола

Образованные от глаголов

<i>Житуха</i>	Разг.	Част.	Явление
<i>Заваруха</i>	Разг.	Част.	Явление, действия
<i>Завлекуха</i>	Разг. жарг.	Малочаст.	Действия
<i>Невезуха</i>	Разг.	Част.	Явление
<i>Нескладуха</i>	Разг.	Част.	Явление
<i>Оплеуха</i>	Разг.	Част.	Действие, результат
<i>Стрекотуха</i>	Разг. прост.	Редк.	Лицо жен. пола

Образованные от имен существительных

<i>Братуха</i>	Разг.	Част.	Лицо муж. пола
<i>Видуха</i>	Разг. прост.	Част.	Проявление
<i>Горюха</i>	Разг. прост.	Среднечаст.	Лицо жен. пола, общ. рода
<i>Депрессуха</i>	Разг. прост.	Част.	Состояние человека
<i>Дочуха</i>	Разг. прост.	Среднечаст.	Лицо жен. пола
<i>Свекруха</i>	Разг. прост.	Част.	Лицо жен. пола
<i>Сеструха</i>	Разг.	Част.	Лицо жен. пола
<i>Чекуха</i>	Разг. прост.	Редк.	Предмет

Общими можно считать такие особенности, касающиеся не только представленных единиц не отмеченного употребления (хотя в разной степени), выявленные в ходе анализа и показанные при характеристике:

- Преобладание образований, мотивируемых глаголами и прилагательными по сравнению с образованиями от существительных, образования от наречий единичны (мол. жарг. *спокуха* и обл. устар. *ямануха*). Это может быть связано с тематическими предпочтениями единиц данной группы (см. следующий пункт), равно как и с тем, что в значительном большинстве характеризует их субъективное отношение говорящего, т. е. оценочно-экспрессивный заряд.
- Существенное в количественном отношении преобладание обозначений лиц женского пола, а также слов общего рода и обозначений предметов по выделяющей их эмотивной характеристике. Несколько в меньшей степени это касается обозначения действий и их результатов, а также явлений и состояний, экзистенциональных и природно-погодных. Еще в меньшей степени природных объектов (растений, животных, птиц), названий лиц, продук-

тов питания, алкогольных напитков, телесных частей человека. Единичны обозначения насекомых и рыб, грибов, топографических объектов, мифологических персонажей и организаций.

- С точки зрения сфер возможного употребления рассматриваемые единицы представляют картину довольно пеструю. Встречаются, хотя в разной степени, разговорные, разговорно-просторечные, жаргонные (разных жаргонов), сленговые, арготические, областные, специальные, профессиональные единицы. Это связывается с характером их возможной частотности в речи общего употребления, с отношением к активу либо пассиву и с наличием, в связи с этим последним, значительного числа устаревших, забытых, малоупотребительных, редких и непрозрачных, мотивационно обманчивых, образований.
- Касаясь вопроса речевого употребления, стоит отметить такие три основных тенденции: 1) повышенную активность, обусловленную социально и темпорально, одних единиц по сравнению с другими, что связано с тем, что они означают; 2) возможную смену в составе актива (как следствие первого), при которой одни единицы с течением времени употребляются реже, с тенденцией перехода в пассив, другие активизируются, а какие-то, оставаясь в активе, становятся менее употребительными, что не означает способности к активизации их в наблюдаемой перспективе; 3) наличие в словарном составе русского языка значительного, если не преобладающего, пласта единиц устаревших, забытых и областных, в меньшей степени малоупотребительных, редких, на фоне которых активные, более или менее активные, в количественном отношении представляются меньшим числом. В целом, как уже отмечалось, группу выбранных образований, как самостоятельных единиц, так и эмоционально окрашенных форм, следует характеризовать в ее отношении к живому, подвижному, обновляющемуся и открытому проявлению языка, обусловленному возможностью для говорящих передавать с их помощью свое отношение к называемому.

Библиография / References

- Dal', V.I. (2000). *Tolkovyj slovar' živogo velikoruskogo âzyka. V četyreh tomah*. Moskva: Russkij âzyk [Даль, В.И. (2000). *Толковый словарь живого великорусского языка. В четырех томах*. Москва: Русский язык].
- Efremova, T.F. (1996). *Tolkovyj slovar' slovoobrazovatel'nyh edinic russkogo âzyka*. Moskva: Russkij âzyk [Ефремова, Т.Ф. (1996). *Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка*. Москва: Русский язык].
- Fasmer, M. (1986–1987). *Etimologičeskij slovar' russkogo âzyka. V četyreh tomah*. Perevod s nem. i dopolneniâ O.N. Trubačeva. Pod red. B.A. Larina. Izd. 2-e, ster. Moskva: Progress [Фасмер, М. (1986–1987). *Этимологический словарь русского языка. В четырех томах*. Перевод с нем. и дополнения О.Н. Трубачева. Под ред. Б.А. Ларина. Изд. 2-е, стер. Москва: Прогресс].
- Feoktistova, L.A. (2018). К ètimologii rus. dial. tûha (da) matûha (-pantûha) da kolupaj s bratom i pod. *Vestnik Toms'kogo gosudarstvennogo universiteta*, 434: 61–69. DOI: 10.17223/15617793/434/7 [Феоктистова, Л.А. (2018). К этимологии рус. диал. тюха (да) матюха (-пантюха) да колу-

- пай с братом и под. *Вестник Томского государственного университета*, 434: 61–69. DOI: 10.17223/15617793/434/7].
- Hanpira, E. (1966). *Ob okkazional'nom slove i okkazional'nom slovoobrazovanii russkogo âzyka*. V: Zemskaa, E.A., Šmelev, D.N. (Red.). *Razvitie slovoobrazovaniâ russkogo âzyka*. Moskva: Nauka: 153–166 [Ханпира, Э. (1966). Об окказиональном слове и окказиональном словообразовании русского языка. В: Земская, Е.А., Шмелев, Д.Н. (Ред.). *Развитие словообразования русского языка*. Москва: Наука: 153–166].
- Hanpira, E. (1972). *Okkazional'nye elementy v sovremennoj reči*. V: Levin, D.V. (Red.). *Stilističeskie issledovaniâ: na materiale sovremennogo russkogo âzyka*. Moskva: Nauka: 245–317 [Ханпира, Э. (1972). Окказиональные элементы в современной речи. В: Левин, Д.В. (Ред.). *Стилистические исследования: на материале современного русского языка*. Москва: Наука: 245–317].
- Kosova, V.A. (2013). *Derivacionno-semantičeskââ tipologiâ slovoobrazovatel'nyh kategorij. Učenyje zapiski Kazanskogo universiteta. Seriâ Gumanitarnye nauki*, 155(5): 141–151 [Косова, В.А. (2013). Деривационно-семантическая типология словообразовательных категорий. *Учёные записки Казанского университета. Серия Гуманитарные науки*, 155(5): 141–151].
- Kubrâkova, E.S. (2006). *Obrazy mira v soznanii čeloveka i slovoobrazovatel'nye kategorii kak ih sostavlâušie. Izvestiâ Rossijskoj akademii nauk. Seriâ literatury i âzyka*, 65(2): 3–13 [Кубрякова, Е.С. (2006). Образы мира в сознании человека и словообразовательные категории как их составляющие. *Известия Российской академии наук. Серия литературы и языка*, 65(2): 3–13].
- Lopatin, V.V. (1973). *Roždenie slova. Neologizmy i okkazional'nye obrazovaniâ*. Moskva: Nauka [Лопатин, В.В. (1973). Рождение слова. Неологизмы и окказиональные образования. Москва: Наука].
- Lopatin, V.V. (2007). *Slovoobrazovatel'nye sredstva sub'ektivno-ocenočnoj pragmatiki vyskazyvaniâ i teksta*. V: Lopatin, V.V. *Mnogogrannoe russkoe slovo. Izbrannye stat'i po russkomu âzyku*. Moskva: Azbukovnik: 543–560 [Лопатин, В.В. (2007). Словообразовательные средства субъективно-оценочной прагматики высказывания и текста. В: Лопатин, В.В. *Многогранное русское слово. Избранные статьи по русскому языку*. Москва: Азбуковник: 543–560].
- Lopatin, V.V., Uluhanov, I.S. (2016). *Slovar' slovoobrazovatel'nyh affiksov sovremennogo russkogo âzyka*. Moskva: Azbukovnik [Лопатин, В.В., Улуханов, И.С. (2016). *Словарь словообразовательных аффиксов современного русского языка*. Москва: Азбуковник].
- Miturska-Bojanowska, J. (2013). *Dinamičeskie processy v slovoobrazovanii imen sušestvitel'nyh v russkom âzyke 2-j poloviny XX veka* [Динамические процессы в словообразовании имен существительных в русском языке 2-й половины XX века]. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego].
- Rezanova, Z.I. (1996). *Funkcional'nyj aspekt slovoobrazovaniâ. Russkoe proizvodnoe imâ*. Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo gosudarstvennogo universiteta [Резанова, З.И. (1996). Функциональный аспект словообразования. *Русское производное имя*. Томск: Издательство Томского государственного университета].
- Rodionova, I.V. (2005). *Harakterologičeskie nominacii antroponimičeskogo proižoždieniâ v russkikh narodnyh govorah. Russkij âzyk v naučnom osvešenii*, 2(10): 159–189 [Родионова, И.В. (2005). Характерологические номинации антропонимического происхождения в русских народных говорах. *Русский язык в научном освещении*, 2(10): 159–189].
- Russkaâ grammatika. V dvuh tomah. (1980). Gl. red. N.Û. Švedova. Moskva: Nauka [Русская грамматика. В двух томах. (1980). Гл. ред. Н.Ю. Шведова. Москва: Наука].
- Russkaâ razgovornââ reč'. (1973). Otv. red. E.A. Zemskaa. Moskva: Nauka [Русская разговорная речь. (1973). Отв. ред. Е.А. Земская. Москва: Наука].

- Skačkova, E.V. (2019). Èkspressivno-ocenočnaâ semantika slovoobrazovatel'nyh intensivatorov v sovremennom ruskom âzyke (na materiale komp'ûterno oposredovannoj razgovornoj reči). *Vestnik Čelâbinskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologičeskie nauki*, 4(426): 176–182 [Скачкова, Е.В. (2019). Экспрессивно-оценочная семантика словообразовательных интенсификаторов в современном русском языке (на материале компьютерно опосредованной разговорной речи). *Вестник Челябинского государственного университета. Филологические науки*. 4 (426): 176–182].
- Superanskaâ, A.V. (2010). *Slovar' narodnyh form russkih imen*. Moskva: LIBROKOM [Суперанская, А.В. (2010). *Словарь народных форм русских имен*. Москва: ЛИБРОКОМ].
- Uluhanov, I.S. (2012). *O nekotoryh vozmožnostâh opisaniâ slovoobrazovaniâ s funkcional'noj točki zreniâ*. V: Uluhanov, I.S. *Slovoobrazovanie. Morfonologiâ. Leksikologiâ*. Moskva: Logos: 90–101 [Улуханов, И.С. (2012). О некоторых возможностях описания словообразования с функциональной точки зрения. В: Улуханов, И.С. *Словообразование. Морфонология. Лексикология*. Москва: Логос: 90–101].
- Vinogradov, V.V. (1999). *Istoriâ slov*. Moskva: Institut russkogo âzyka RAN [Виноградов, В.В. (1999). *История слов*. Москва: Институт русского языка РАН].
- Vinogradova, V.I. (1984). *Stilističeskij aspekt russkogo slovoobrazovaniâ*. Moskva: Nauka [Виноградова, В.И. (1984). *Стилистический аспект русского словообразования*. Москва: Наука].
- Zaharova, O.S. (2013). K probleme sootnošeniâ ponâtij «okkazionalizm» i «potencial'noe slovo». *Russian Journal of Linguistics*, 3: 14–25 [Захарова, О.С. (2013). К проблеме соотношения понятий «окказионализм» и «потенциальное слово». *Russian Journal of Linguistics*, 3: 14–25].
- Zemskaa, E.A. (1992). *Slovoobrazovanie kak deâtel'nost'*. Moskva: Nauka [Земская, Е.А. (1992). *Словообразование как деятельность*. Москва: Наука].
- Zemskaa, E.A. (1972). *Okkazional'nye i potencial'nye slova v ruskom slovoobrazovanii*. V: *Aktual'nye problemy russkogo slovoobrazovaniâ. Materialy respublikanskoj naučnoj konferencii (12–15 sentâbrâ 1972 g.)*. Č. 1. Samarkand: Samarkandskij gosudarstvennyj universitet im. A. Navoi: 19–28 [Земская, Е.А. (1972). Окказиональные и потенциальные слова в русском словообразовании. В: *Актуальные проблемы русского словообразования. Материалы республиканской научной конференции (12–15 сентября 1972 г.)*. Ч. 1. Самарканд: Самаркандский государственный университет им. А. Навои: 19–28].

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

PRZEKŁADOZNAWSTWO
TRANSLATION STUDIES

Article No. 344

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.5>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: Literary studies

Copyright © 2025 SRG and G. Ojcewicz¹

Citation:

Ojcewicz, G. (2025). *Psalm 130* w tłumaczeniu mistrzów słowa: Leopolda Staffa, Romana Brandstaettera i Czesława Miłosza. Translatorska rywalizacja czy pokora wobec oryginału? *Studia Rossica Gedanensia*, 12: 81–113. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.5>.

PSALM 130 W TŁUMACZENIU MISTRZÓW SŁOWA: LEOPOLDA STAFFA, ROMANA BRANDSTAETTERA I CZESŁAWA MIŁOSZA. TRANSLATORSKA RYWALIZACJA CZY POKORA WOBEC ORYGINAŁU?

GRZEGORZ OJCEWICZ

Profesor emeritus

Corresponding Author e-mail: grzegorz.ojcewicz@uwm.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5909-270X>

(nadesłano / received 18.01.2025; zaakceptowano / accepted 24.02.1025)

Abstract

***Psalm 130* translated by masters of the word: Leopold Staff,
Roman Brandstaetter and Czesław Miłosz.
Translators' rivalry or humbleness towards the original text?**

The article is devoted to the analysis of three translations of *Psalm 130* into Polish created by masters of the word: Leopold Staff, Roman Brandstaetter and Czesław Miłosz. Made in the 20th century, they are steeped in distinct literary periods. Leopold Staff's

¹ This is an Open-Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

translation was published before the Second World War, in 1937, whereas the remaining two after the German occupation, in 1968 and 1979, respectively. All three creators, due to their biological age, were familiar with the traditions of the Young Poland movement, however, they did not dominate their linguistic decisions and did not influence either the semantics or the stylistic quiriness of the translation. Therefore, the analysed versions do not show any significant discrepancies in the scope of style and semantics, but lines 5 and 6 translated by Staff vary significantly from the linguistic choices made by Brandstaetter and Miłosz. The dissimilarity lies in the selected source text: for Staff, it was *The Vulgate*, while for the other two it was *The Hebrew Bible*. According to the author's assessment, the said translations do not show any features of creative rivalry. What can be noticed is the translators' steady drive to maintain formal and semantic discipline, which, in turn, attests to the fact that they had approached the source text with humbleness.

Keywords: *Psalm 130*, Leopold Staff, Roman Brandstaetter, Czesław Miłosz, translators' rivalry, humbleness towards the original text, formal and cultural constraints in the art of translation.

Abstrakt

Artykuł jest poświęcony analizie trzech polskich tłumaczeń *Psalmu 130*, których dokonali mistrzowie słowa: Leopold Staff, Roman Brandstaetter i Czesław Miłosz. Są to przekłady dwudziestowieczne, osadzone w odmiennych epokach literackich. Przekład Leopolda Staff ukazał się przed II wojną światową, w 1937 roku, dwa pozostałe – już po okresie okupacji niemieckiej: w latach 1968 i 1979. Wszystkim twórcom ze względu na wiek biologiczny nie były obce tradycje młodopolskie, lecz fakt ten nie zdominował rozwiązań translatorskich i nie wpłynął ani na semantyczne, ani na stylistyczne uduziwnienie translatu. W przeanalizowanych wersjach nie występują zatem istotne rozbieżności stylistyczno-semantyczne, ale wersety piąty i szósty w tłumaczeniu Staffa różnią się wyrażnie od słownych wyborów Brandstaettera i Miłosza. Przyczyna odmienności tkwi w wyborze podstawy translacji: dla Staffa była to *Wulgata*, dla dwóch pozostałych – *Biblia hebrajska*. W ocenie autora w zaprezentowanych tłumaczeniach nie ma śladów twórczej rywalizacji, można natomiast dostrzec zrównoważone dążenie przekładowców do zachowania dyscypliny formalnej i znaczeniowej, co świadczy o pokornym pochyleniu się nad tekstem, który służył im za podstawę tłumaczenia.

Keywords: *Psalm 130*, Leopold Staff, Roman Brandstaetter, Czesław Miłosz, translatorska rywalizacja, pokora wobec oryginału, ograniczenia formalne i kulturowe w sztuce przekładu.

Nikt raczej nie wątpi, że Leopold Staff (1878–1957), Roman Brandstaetter (1906–1987) i Czesław Miłosz (1911–2004) to twórcy wybitni; Miłosz otrzymał nawet w 1980 roku Literacką Nagrodę Nobla – najwyższy wyraz uznania dla dokonań pisarskich.

Z historii przekładu wiadomo, że geniusz własny dawał nierzadko znać w procesie translacji słowa obcego, zwłaszcza poetyckiego, gdy tłumacz przyćmiewał swoimi rozwiązaniami oryginał. Tak czynili nie tylko wielcy romantycy, jak np. Adam Mickiewicz i Juliusz Słowacki czy wybitni autorzy dwudziestolecia międzywojennego, jak np. Julian Tuwim i Adam Ważyk, ale także liczni pisarze przed nimi i po nich. Łukasz Górnicki sam sformułował pytanie „Dlaczegom jest od Kastilionia różny” i sam na nie odpowiedział, usprawiedliwiając wszelkie modyfikacje wobec tekstu wyjściowego (Górnicki 2007: 32–35). Podobnie Sebastian Petrycy z Pilzna „Cudze w swoje obrócił” (Sebastian Petrycy z Pilzna 2007: 47), a Tadeusz Peiper z estymą napisał o *Księciu Niezłomnym* Calderona w przekładzie Juliusza Słowackiego (Balcerzan, Rajewska 2007: 122–123). To tylko symboliczne odwołania do bogatego literaturowo kanonu przekładoznawczego.

Z pamięci o sytuacji swoistego napięcia kreacyjnego, przyjmującego niekiedy postać rywalizacji między twórcą oryginału a tłumaczem, wyrasta robocza hipoteza, zgodnie z którą nietuzinkowi autorzy, zwłaszcza współcześnie, mogliby się nie zawahać przed zaznaczeniem własnego stylu nawet w odniesieniu do tekstów sakralnych, gdzie dyscyplina przekładowa powinna być z założenia największa, ponieważ mamy do czynienia ze słowem Bożym, inwencja zaś tłumacza ograniczona do minimum. Wciąż świeża jest przecież w przekładoznawstwie historyczna już, na szczęście, refleksja sprzed wielu wieków o pozbawianiu translatorów życia za „heretyckie” pierwsze transpozycje *Biblii* na języki narodowe w okresie renesansu i reformacji. Dzisiaj takiej sankcji śmiertelnej już nie ma, stąd i strategie tłumaczy charakteryzują się większą swobodą formalno-semantyczną, co wcale nie znaczy, że wolno im absolutnie wszystko, a błędy ich pozostają niezauważone.

Analizę właściwą trzech propozycji przekładowych zacznę od refleksji innego rodzaju, tej mianowicie, że o ile Leopold Staff zachował się zgodnie z wielowiekową tradycją translatorską i wystąpił w roli przekładowcy *Księgi Psalmów*, co zostało uzewnętrzniono na okładce przetłumaczonego dzieła (*Księga Psalmów*, przełożył Leopold Staff), o tyle Roman Brandstaetter i Czesław Miłosz tę tradycję łamali, umiejscawiali bowiem swoje nazwiska w książkach w miejscu przeznaczonym dla autora: Roman Brandstaetter, *Psalterz*; Czesław Miłosz, *Księgi biblijne*². Rozwiązania tego nie mogę zaakceptować, gdyż jest ono formalnym nadużyciem. Najlichszy oryginał ma jednak swego twórcę, a stworzenie nawet kongenialnego przekładu nie upoważnia nikogo do przywłaszczania sobie praw pisarza.

Co chcę sprawdzić? Zamierzam zweryfikować prawdziwość wysuniętej hipotezy roboczej i przyjrzeć się trzem przekładom jednego tekstu, *Psalmu 130*, na język polski przez wymienionych na wstępie twórców. Sięgnę po analizę zawartości, by ocenić występowanie lub brak inwencji tłumaczeniowej Staffa, Brandstaettera i Miłosza, a przy okazji wskazać na pewne niedoskonałości w ich rozwiązaniach. Na samym początku można postawić jeszcze jedną hipotezę w formie implikacji: jeżeli ich translaty nie są

² Ale są też edycje *Psalterza* w tłumaczeniu Romana Brandstaettera z zachowaniem tradycyjnego układu, np. w wydaniach z lat 1970 i 2009, gdzie wskazuje się na Romana Brandstaettera jako autora przekładu. To samo w odniesieniu do Czesława Miłosza, gdy np. opublikował *Księgę Psalmów* w 1999 roku.

parafrazami literackimi, należy się spodziewać bardziej zdyscyplinowanego podejścia do oryginału niż demonstrowania idiosylu. Porządek wywodu dyktuje czas powstania przekładów: Staffa z 1937, Brandstaettera z 1968 i Miłosza z 1979. Każdy z nich dysponował już wersjami psalmów po polsku, które zainicjował *Psalterz św. Kingi*, a więc i doświadczeniami anonimowych przekładowców oraz tłumaczy znanych z imienia i nazwiska. Ponieważ dla Staffa źródłem przekładu była *Wulgata*, a dla Brandstaettera i Miłosza *Biblia hebrajska*, fakt ten wyznacza kolejny krok metodologiczny. Propozycja tłumaczeniowa autora *Snów o potędze* będzie odnoszona do łacińskiej postaci *Starego Testamentu* i realizacji przekładowych Brandstaettera oraz Miłosza. W polu obserwacji pojawią się także odniesienia do wybranych z polskiej filologii biblijnej tłumaczeń *Psalmu 130* – od *Psalterza floriańskiego*, przez przekład ks. Jakuba Wujka, *Biblię Tysiąclecia* aż do przekładu toruńskiego *Pisma Świętego* z 2023 roku. Ale zanim to nastąpi, słów kilka o tradycji transponowania psalmów na język polski. Rozpoznanie to pozwoli na lepsze zrozumienie odmienności przestrzeni, w jakich funkcjonowali dawni i funkcjonują współcześni tłumacze tekstów biblijnych.

Żołtarze (żałtarze) po polsku mają długą tradycję. Zainicjował ją trzynastowieczny przekład *Księgi Psalmów*, które znalazły się w *Psalterza św. Kingi* (1280). Potem były następne: *Psalterz floriański* (1399), *Psalterz puławski* (1470), *Psalterz krakowski* (1539) i wiele innych propozycji przekładowych, zdominowanych przez potrzeby kościelne; rozwiązań parafrazyjnych odnotowano w rodzimej historii literatury znacznie mniej³.

³ *Psalterz św. Kingi* (1280), *Psalterz floriański* (1399), *Psalterz puławski* (1470), *Psalterz krakowski* [*Psalterz albo kościelne spiewanie / Krola Dawida / nowo pilnie przełożony / z łacińskiego ięzyka w polski / według szczerzego textu*] (1532), *Żołtarz Dawidow / przez Mistrza Valantheo Wrobla z Poznania na rzecz polską wyłożony* (1539), *Psalterz Dawidow / ktory snadz iest prawy fundament / wssytkiego pisma krześcijańskiego / teraz nowo prawie na Polski ięzyk przełożon* Mikołaja Reja (1546), *Psalterz Dawida onego Świętego / a wieczney pamięci godnego Krola y Proroka: teraz nowo na piosneczki po Polsku przełożony / a według Żydowskiego rozdziału na pięciuro ksiąg rozdzieleny* Jakuba Lubelczyka (1558), *Psalterz trydencki* [*Psalterz Dawidow, Porządkiem Kościoła Świętego / Powszechnego / Apostolskiego / według postanowienia S. Concilium Trydeńskiego terazniejszego na każdy dzień przez cały Tydzień / porządnie rozłożony*] (1579), *Psalterz Dawidów Jana Kochanowskiego* (1579), *Psalmy Dawidowe / na modlitwy Chrześcijańskie przełożone Pawła Milejewskiego* (1587), *Psalmy Dawidowe* ks. Macieja Rybińskiego (1605), *Paraphrasis Na Psalterz Dawidow. Albo Wykład Psalmow dla tych Ktorzy Psálmy odmawiaią, krotko y iásnie zpisany. Ná końcu Przydány wykład Pieśni z Pismá S. wybránych, ktore Kościół S. w godzinách swych śpiewa.* Wojciecha Tylkowskiego SI (1688), *Psalterz Dawida nowo przetłumaczony* Franciszka Karpińskiego (1786), *Krotki wykład psalmów Dawidowych: tłumaczonych porządkiem, iakim po sobie następuią, z jch właściwem i literalnem znaczeniem; tudziez z treścią kazdego psalmu z Francuzkiego na Włoski, a z Włoskiego ięzyka na Polski przełożony* ks. Bazylego Popiela (1806), *Psalmy Dawida Pawła Byczewskiego* (1854), *Psalterz Dawidowy* Kazimierza Bujnickiego (1878), *Psalterz* ks. Jana Wiśniewskiego (1917), *Chwała Boża (Psalterz Dawidowy)* Fryderyka T. Aszkenazego (1927), *Egzegeza Psalmów wraz z przekładem* ks. Józefa Archutowskiego (1928), *Księga Psalmów Leopolda Staffa* (1937), *Psalterz: nowy przekład tekstu Wulgaty* ks. Aleksego Klawka (1938), *Psalterz Rzymski. Stopiędziesiąt Psalmów – według wydania watykańskiego z r. 1945* ks. dra Franciszka Mirka (1946), *Księga Psalmów oraz Pieśni biblijne* Brewiarza Rzymskiego. Według najnowszego przekładu łacińskiego z tekstów pierwotnych, tłumaczenie ze wstępem i objaśnieniami. O. Stanisława Wójcika CSsR (1947), *Księga Psalmów sięga Psalmów i Pieśni Brewiarzowe* ks. dra Adolfa Tymczaka (1947), *Psalterz Romana Brandstatte-*

Do najmłodszych wersji należą następujące przekłady: *Psalterz Biblii Greckiej* ks. Antoniego Troniny (1996), *Księga Psalmów w przekładzie na wiersz rymowany* Henryka Adamczyka (2006), *Psalterz grecki z komentarzami Świętych Ojców, Nauczycieli Kościoła i pisarzy bizantyjskich* ks. Henryka Paprockiego (2017). Tak bogata wieloepokowa seria translatorska daje badaczom spore możliwości w zestawianiu tekstów z różnych okresów rozwoju języka i literatury polskiej, obserwacji odmiennych i wspólnych zachowań tłumaczy wobec pierwowzorów, jak też w formułowaniu uogólnień o przyczynach oraz skutkach strategii przekładowych obieranych przez zawodowych bądź przygodnych translatorów.

I

Wywodzący się z tradycji hebrajskiej *Psalm 130* zajmuje we współczesnej kulturze polskiej miejsce szczególne. Mam na myśli jego stałą obecność w katolickich uroczystościach pogrzebowych i towarzyszenie zmarłemu w momencie pożegnania rodziny z doczesnymi szczątkami nieżywego człowieka, tj. na krótko przed zamknięciem trumny. W średniowiecznej tradycji chrześcijańskiej utwór ten był zaliczany do psalmów pokutnych i żałobnych, bardziej chyba na podstawie powszechnych odczuć religijnych, aniżeli ścisłej analizy literaturoznawczej. Na przykład w *Wielkiej ilustrowanej encyklopedii powszechnej* (Wydawnictwo Gutenberga) tak definiowano psalmy pokutne: „Siedm psalmów o treści pokutnej, są to psalmy 6, 32 (według Vulgaty 31), 38, (37), 51 (50, 102, (101), 130 (129) 143 (142). Najbardziej z nich znane są: Psalm 50 Miserere i 129 De Profundis” (*Wielka ilustrowana...* 1995: 326)⁴. Definicja ta nawiązywała do św. Augustyna z Hippony i jego epoki, kiedy to wyodrębniono ów zestaw psalmów do wykorzystywania ich w okresach pokuty i żałoby. W mojej ocenie nie jest to kwalifikacja trafna, ponieważ nie dostrzegam w *Psalmie 130* ani wyraźnych cech kompozycji pokutnej, ani żałobnej⁵. Ks. Józef Sadzik (1933–1980), autor wstępu do *Ksiąg biblijnych* Czesława Miłosza⁶, zaproponował następujący podział psalmów hebrajskich na psalmy: 1) błagalne, 2) dziękczynne, 3) pochwalne, 4) królewskie, 5) syjońskie, 6) królowania Jahwe, 7) inne (Sadzik 2014: 31–35).

ra (1968), *Psalmy Kantyki. Układ według liturgii godzin* Marka Skwarnickiego (1976), *Księga Psalmów* Czesława Miłosza (1979, 2014), *Psalmy Dawidowe oraz Pieśni Breviarza Rzymskiego* Wojciecha Bąka (1979), *Psalmy: komentarz biblijno-ascetyczny* ks. Władysława Borowskiego CRL (1983), *Psalterz poetycki* Jadwigi Stabińskiej OSB Ap (1986), *Księga Psalmów* ks. Stanisława Łacha (1990), *Psalterz Biblii Greckiej* ks. Antoniego Troniny (1996), *Księga Psalmów w przekładzie na wiersz rymowany* Henryka Adamczyka (2006), *Psalterz grecki z komentarzami Świętych Ojców, Nauczycieli Kościoła i pisarzy bizantyjskich* ks. Henryka Paprockiego (2017). Pogrubienia służą lepszej orientacji chronologicznej w umiejscowieniu analizowanych utworów.

⁴ Dawniej *Psalmem 51* kończono codzienną modlitwę poranną. Zob. np. https://pl.wikipedia.org/wiki/Psalmy_pokutne (dostęp 4.02.2025).

⁵ Odmiennego zdania jest np. Anna Strużyńska (2024).

⁶ To ks. Józef Sadzik zainspirował Czesława Miłosza, by ten zajął się tłumaczeniem tekstów biblijnych. Współpracował z poetą przy jego polskojęzycznych wersjach *Księgi Psalmów* i *Księgi Hioba*.

Nie ma więc w klasyfikacji ks. Sadzika ani psalmów pokutnych, ani żałobnych. Umieścił on *Psalm 130* w grupie pierwszej wśród innych psalmów błagalnych o numerach: 3, 5–7, 11, 13, 16, 17, 22, 23, 25–28, 31, 35, 38, 39, 41–44, 51, 54–62, 64, 69, 70, 71, 74, 77, 79, 80, 82, 83, 85, 86, 88, 90, 102, 108, 109, 120, 125, 131, 137, 140–143. Z tego wyliczenia widać, że jest ich 58, a więc stanowią zespół najliczniejszy. Można stąd wyprowadzić wniosek, że błaganie kierowane przez nieprawego do Stwórcy jest najczęstszym sposobem zachowania człowieka wobec Jahwe, że w gorących prośbach powierza on Bogu najważniejsze dla siebie sprawy, że w pełni ufa Panu, gdy o coś błaga sam lub w imieniu zbiorowości. Jest więc *Psalm 130* pieśnią błagalną, w której wyraża się przede wszystkim wiara oranta w obecność Sprawiedliwego oraz Jego moc miłosierdzia. Są w tym utworze również elementy pochwalne, w których sławi się wielkość Jahwe. Tak czy inaczej, odczytuję *Psalm 130* jako kumulację ludzkiej nadziei i dlatego mógłby on być częścią modlitwy codziennej, zwłaszcza że prosi się tutaj Pana Boga o przebaczenie grzechów nie tylko własnych, ale także tych, którzy już odeszli, za zmarłych, aby mogli dostać zbawienia. Językowo nadzieja ta znajduje wyraz w refrenie śpiewanym podczas nabożeństwa żałobnego, który przeplata strofy *Psalmu 130*: „Bóg miłosierny daje odkupienie”. Określenie dokładnego czasu powstania tej indywidualnej lamentacji z elementami modlitwy kolektywnej jest zadaniem trudnym, jeśli wręcz niemożliwym do wykonania. Podobieństwo do modlitwy z *Księgi Nehemiasza* (Ne 1, 4-11, zwłaszcza werset 11) sugeruje, że *Psalm 130* został napisany w okresie późniejszym, już po niewoli babilońskiej. W tłumaczeniu ks. Antoniego Troniny ten fragment *Starego Testamentu* wygląda następująco: „11 Ach, Panie, niech Twoje ucho będzie uważne na błaganie Twych sług, którzy mają upodobanie w okazywaniu bojaźni wobec Twego imienia! * Obdarz dzisiaj pomyślnością Twego sługę; daj, aby znalazł życzliwość u tego człowieka!” (*Biblia Ekumeniczna* 2018: 737)”. Przywołany werset łączy z *Psalmem 130* kilka istotnych komponentów, jak: ucho, uważność na błaganie, okazywanie bojaźni wobec Boga.

Pomimo przejrzystości klasyfikacji psalmów, zaproponowanej przez ks. Sadzika, nie mogę przejść nad nią obojętnie chociażby z powodu włączenia *Psalmu 130* do kategorii tekstów błagalnych. I tylko na tej kwestii się skupię. W moim rozumieniu w psalmie błagalnym orant musi o coś błagać, a więc usilnie i pokornie prosić Jahwe, a przedmiotem oracji nie czyni się rzeczy błahej. Może więc nią być bardzo słabe zdrowie własne lub umierającego członka rodziny, potrzeba wyjścia z nędzy, chęć zaistnienia w środowisku, pragnienie odniesienia zwycięstwa jako wódz na polu walki, nadzieja na znalezienie towarzyszkę życia, która zapewni ciągłość rodu itd. Tymczasem w *Psalmie 130* nie został sformułowany żaden dezyderat. Jak więc tego typu wołanie wolno nazwać modlitwą błagalną? Prędzej jest to utwór o majestacie Pana i jego zdolności do przebaczenia win oraz gładzenia ludzkich nieprawości. Jest on kompozycyjnie najbliższy psalmowi pochwalnemu, ale nim nie jest. Gdybym miał szukać określenia dla *Psalmu 130*, nazwałbym go psalmem nadziei, ale nie błagalnym i nie pochwalnym. W rozumieniu ks. Sadzika psalmy pochwalne, których zachowało się w psalterzu dwadzieścia jeden (8, 19, 29, 33, 68, 100, 103, 104, 111, 113–115, 117, 135, 136, 145–150), są ześrodkowane na Bogu, są hymnem Jego chwały:

Były tworzone dla uświetnienia dorocznych świąt Izraela. W liturgii przyzywano na nowo wielkie dzieła, jakich Jahwe dokonał dla uprzednich pokoleń. Nade wszystko wyjście z Egiptu, przejście przez Morze Czerwone, wydarzenia Synaju. Liturgia była „memoriałem” ludu, Historią Świętą. W liturgii Izrael dochodził do świadomości ludu przymierza. Nabożeństwa zawierały zawsze śpiewy, jeżeli były wykonywane przez chóry, lud uczestniczył w nich poprzez radosne zawołania. [...] Uczestniczenie ludu było także podkreślane gestami: wzniesieniem rąk, głębokim skłonem, padnięciem na twarz. Charakterystyczną cechą psalmów pochwalnych jest ich bezinteresowność (Sadzik 2014: 32).

Odrodzenie, ale nie tylko ono, pozwalało na bardziej swobodne traktowanie tekstów biblijnych. Stawały się one nierzadko podstawą parafraz, a jedną z nich, chyba najbardziej znaną, pozostawił w literaturze polskiej Jan Kochanowski. Jerzy Ziomek napisał o szczególnym podłożu tego typu zachowań pisarskich twórców renesansowych:

Gdy w XVI w. zachodni Kościół chrześcijański uległ rozbiciu na różne wyznania, każde z nich dążyło do posiadania „swojego” tłumaczenia. Z pewnością za największe osiągnięcie z tego okresu uznać trzeba spisany wersami *Psalterz Dawidów* Jana Kochanowskiego. To zbiór parafraz psalmów, w którym największy polski twórca renesansowy połączył biblijne obrazowanie z humanistyczną wizją Boga. Dzieło Kochanowskiego jest bardzo wysoko oceniane przez historyków literatury: [...] *Psalterz Dawidów* przekładania Kochanowskiego nie traci nic z mocy liryki religijnej, tyle że jest to liryka bardziej uniwersalna, niezwiązana z jednym wyznaniem. I istotnie psalmy Kochanowskiego śpiewane były zarówno w katolickich, jak i w protestanckich zborach. [...] Kochanowski poszukuje nieustannie zgody pomiędzy różnymi systemami teologiczno-filozoficznymi, które złożyły się w ciągu wieków na europejską kulturę. Koegzystencja judaizmu, hellenizmu i chrześcijaństwa jest niepodważalną zasadą zarówno światopoglądu poety, jak i wyboru przezeń tradycji stylistycznych (Ziomek 1987: 175–176).

De profundis clamavi ad te Domine w wersji Jana Kochanowskiego przywołuję tutaj w celach porównawczych, aby uświadomić odbiorcy, jak bardzo daleko jesteśmy dzisiaj w translatoryce od odrodzeniowych dowolności i że powrót do zasad wiernego przekładu utracił jednocześnie w sporej mierze twórczą dowolność, zablokował ją, zakładam bowiem, że zarówno Leopold Staff, jak i Roman Brandstaetter czy Czesław Miłosz, gdyby stanęli do pojedynku na parafrzę *Psalmu 130*, daliby polszczyźnie oryginalne zidywidualizowane poetyckie przekłady Bożego przekazu i byłiby w nich znacznie bliżsi Kochanowskiemu niż samym sobie w rozwiązaniach dwudziestowiecznych. Gwoli ścisłości warto jednak odnotować, że tłumaczenie Jana Kochanowskiego jest późniejsze o kilka dziesięcioleci od *Psalterza Dawidowa / który snadź iest prawy fundament / wssytkiego pisma krześcyańskiego / teraz nowo prawie na Polski ięzyk przełożon* autorstwa Mikołaja Reja (1546). A oto i mistrz z Czarnolasu w renesansowej impresji z *Psalmem 130* w tle:

W troskach głębokich ponurzony,
Do Ciebie, Boże niezmierzony,
Wołam: Racz smutne prośby moje
Przyjąć w łaskawe uszy swoje!

Jeśli tej z nami surowości
Będziesz chciał użyć, jako złości

Nasze są godne, kto praw, Panie,
Przed srogim sądem Twym zostanie?

Aleś Ty Pan jest dobrotliwy,
Pan z przyrodzenia lutościwy,
Co przeciw Tobie u wszech ludzi
Uczciwość wielką w sercu budzi.

Cieszy mię, Panie, dobroć Twoja,
Cieszą mię słowa, dusza moja
Upatrza Twego smiłowania
Barziej niż nocna straż świtania.

Barziej niż nocna straż świtania
Pragnie duch Twego smiłowania.
O Izraelu, niech się dzieje,
Co chce, ty w Panu kładź nadzieje.

U Tego litość nieprzebrana,
U Tego pomoc nieczekana,
Ten miłosierdziu swemu g'woli
Ze wszech cię grzechów twych wyzwoli
(Kochanowski 1982: 392–395).

A oto znacznie rzadziej przywoływana w celach ilustracyjnych parafraza *Psalmu 130 – Pieśń IV (Psalmu CXXVI paraphrasis)* Mikołaja Sępa Szarzyńskiego, o jeszcze bardziej rozbudowanej strukturze (35 wersów) niż wariant Jana Kochanowskiego (24 wersy):

W grzechach srogich ponurzony,
Ze wnętrzości serca mego
Wołam Boże niezmierny!
Mego głosu rzewliwego
Racz słyszeć prośby płaczliwe,
A z miłosierdzia twojego
Nakłoń ucho lutościwe!

Będzieszli chciał nasze złości
Ważyc, Ojciec dobrotliwy,
Wagę twej sprawiedliwości:
I któż tak będzie szczęśliwy,
Kto tak w cnotach utwierdzony,
Gdy przyjdzie na sąd prawdziwy,
By nie miał być potępiony?

Ale ty, sędzia łaskawy,
Nie według szczerej srogości
Karzesz nasze błędne sprawy:
Zakon twój, pełen lutości

I wierne twe słowa, Panie,
 Że mię wyrwiesz z tej ciężkości,
 Czynią mi pewne ufanie.

Przeto, choć zorza różana
 Promienne słońce przywodzi,
 Choć mgłą ciemną przyodziana
 Noc z ciemnościami przychodzi:
 Narodowi wybranemu
 Niech wątpienie nie przeszkodzi
 Śmieie ufać Panu swemu.

Bowiem skarb jest nieprzebrany
 Wieczne miłosierdzie jego:
 On nie leniw zgoić rany,
 I podźwignąć upadłego;
 On prócz wszelkiego wątpienia,
 Nie zapomni ludu swego,
 Przywiedzie go do zbawienia
 (Sęp Szarzyński 2025).

Najważniejszym punktem wyjścia do obserwacji rozwiązania translatorskiego Leopolda Staffa jest osnowa, na której oparł swój przekład. Zacerpnął ją z *Wulgaty*, która sama w sobie jest już przecież wielokrotnym przekładem: *Księga Psalmów* z hebrajskiego oryginału trafiła na grunt helleński, gdzie została przetłumaczona na język grecki i włączona do *Septuaginty*, a stąd w łacińskiej transpozycji znalazła się w *Wulgacie*. Są więc po drodze ku polskiemu trzy inne języki: hebrajski, grecki, łaciński. W każdym z nich – poza hebrajskim – *Księga Psalmów* funkcjonuje jako element filologicznej serii translatorskiej, o której przed laty pisał Edward Balcerzan i który to pojęcie wprowadził do obiegu naukowego (Balcerzan 1968).

O konsekwencjach interpretacyjnych, przede wszystkim o podłożu semantycznym, napisała Anna Marko w artykule *Historia jednej pomyłki. Docieranie do znaczenia tekstu Psalmu 130⁷ w Psalterzu floriańskim* (Marko 2016–2017).

Charakterystyczną cechą *Psalterza floriańskiego* (*Pfl*) jest jego trójjęzyczność: poszczególne wersy psalmów zapisane są w stałym układzie językowym: łacina – polski – niemiecki. Mamy więc do czynienia nie z jednym, lecz trzema tekstami, których porównywanie to obiecujące, a wciąż nie do końca wyzyskane pole badawcze.

Zestawianie trzech wersji językowych danego psalmu zakłada jednak, że ma się już za sobą pierwszy etap pracy: rozumienie (choćby przybliżone) oryginalnego znaczenia tekstu. Dla przekładów psalterza na języki lokalne tekstem wyjściowym w średniowieczu była *Wulgata*, poszukiwania sensu należałoby więc zacząć od łaciny. **Co jednak, gdy sam tekst łaciński jest... niezrozumiały ze względu na niespójność, a te same niespójności pojawiają się w języku polskim i niemieckim? Czyżby to tekst łaciński był błędny?**⁸

⁷ Psalm 130 w numeracji *Wulgaty* odpowiada Psalmowi 131 w numeracji według *Biblii hebrajskiej*, co nie przekreśla wcale spostrzeżeń autorki o naturze przekładu w serii translatorskiej i źródłach potknięć tłumaczy.

⁸ Tu i dalej pogrubienia pochodzą ode mnie.

Niemожność zrozumienia jednego fragmentu Ps 130 *Pfl* w żadnym z trzech języków skłoniła mnie do pytań o poprawność łacińskiego tłumaczenia tego fragmentu w *Wulgacie*. W niniejszym artykule przedstawię drogę dochodzenia do znaczenia dwóch problematycznych wersów wspomnianego psalmu. **Pokażę, że źródła niedoskonałości językowych w przekładach biblijnych na języki narodowe mogą tkwić w *Wulgacie*, a za błędnym tekstem idą błędne jego interpretacje, powtarzane potem przez wieki** (Marko 2016–2017: 71–72).

O ile Leopold Staff zdecydował się na akceptację tekstowych pośredników w postaci *Septuaginty* i *Wulgaty*, o tyle Roman Brandstaetter i Czesław Miłosz sięgnęli do źródła o wiele starszego, do *Biblii hebrajskiej*, i dali pierwszeństwo temu tekstowi, co już na samym początku mogło sprzyjać odwzorowaniu szaty językowej pierwowzoru i zachowaniu wierności formalnej wobec hebrajskiego oryginału. Czesław Miłosz przed przystąpieniem do przekładów wybranych ksiąg biblijnych, dokonał rzeczy wielkiej: w wieku siedemdziesięciu lat nauczył się języka hebrajskiego. Czy była to znajomość perfekcyjna, jak przez Brandstaettera? Niekoniecznie. Noblista wyraził się o swoich kompetencjach z pokorą:

Nie chcę twierdzić, że nauka hebrajskiego pozwoliła mi ten język „opanować”. Tyle osiągnąłem, że mogłem każdy werset przeczytać w oryginale i dokonać jego gramatycznego rozbioru, posługując się *The Analytical Hebrew and Chaldee Lexicon* Benjamina Davidsona, Niektóre ustępy oryginału są tak niejasne, że egzegeci, próbując sens rozwikłać, sięgali do greckiej *Septuaginty*, w czym musiałem niekiedy ich naśladować, nie pomijając, oczywiście wersji łacińskich (Miłosz 2014: 38).

Znamienne, że *Księga Psalmów* w jego tłumaczeniu ukazała się równo 400 lat po wydaniu *Psalterza* Jana Kochanowskiego, a więc w 1979 roku. Polski noblista przenieśli na język rodzimy z greki i hebrajskiego niektóre części *Starego Testamentu*, jak: *Księga Psalmów*, *Księga Hioba*, *Księga Pięciu Megilot*, *Księga Mądrości*, *Evangelia według Marka*, *Apokalipsa*.

Dziwić może fakt, że „Zamiar tłumaczenia psalmów nie powstałby, gdyby nie *Psałterz puławski*”, jak wyznał w przedmowie do *Ksiąg biblijnych* Miłosz (2014: 37). I kontynuował:

Przekład ten jest prawie nikomu nie znany poza polonistami, którzy nie dopatryli się w nim artystycznych zalet. Z powodu swojej ortografii jest on zresztą mało czytelny i dopiero przepisuując ręcznie tekst z filologicznego wydania, tak żeby móc go ogarnąć wzrokiem na stronie, przekonałem się ze zdziwieniem, że ten zabytek średniowiecznej polszczyzny góruje zawartością i bogactwem rytmicznym nad przekładami z wieku szesnastego. Zacząłem nawet podejrzewać, że późniejszy rozwój języka dokonał się kosztem osłabienia akcentów. Choć polski dzisiejszy bardzo różni się – i gramatycznie, i syntaktycznie – od języka, jakim posługiwał się anonimowy średniowieczny zakonnik, ktoś powinien spróbować, powiedziałem sobie, czy nie dałoby się tamtemu psalterzowi dorównać przy użyciu innych środków (Miłosz 2014: 37).

Moje zdziwienie bierze się z refleksji, w myśl której stawianie sobie zadania translatorskiego, mającego na celu **dorównanie** *Psalterzowi puławskiemu*, jest raczej ujęte niewłaściwie i z góry oznacza – przynajmniej teoretyczne – niepowodzenie. Po pierwsze, *Psałterz puławski* to translat, a nie źródło, więc pojedynek nie toczyłby się między pierwowzorem a nowym tłumaczeniem *Księgi Psalmów*, lecz pomiędzy interpretacjami. Po drugie – **zrównanie się z *Psalterzem puławskim*** musiałoby oznaczać powrót

do potencjału poetyki średniowiecznej, ta zaś jest jakże odległa od środków współczesnej polszczyzny. Po trzecie wreszcie, estyma okazywana temuż psalterzowi narzuca przekładowcy istotne ograniczenia językowo-rytmiczne, a te jakości przecież Miłosz zamierzał wyeksponować w swoim tłumaczeniu.

Leopold Staff po raz pierwszy opublikował swój przekład *Psalmu CXXIX* (129) w 1937 roku w warszawskiej edycji *Księgi Psalmów* dzięki wydawnictwu „Verbum”; numer 129. psalmu sygnalizuje, że możemy mieć do czynienia ze źródłem przekładu innym niż *Biblia hebrajska*. W 1937 roku Staff miał 59 lat, był twórcą w pełni dojrzałym artystycznie i o ogromnym dorobku własnym, cieszył się uznaniem krytyków i czytelników, a mimo to zapragnął sprawdzić się dodatkowo w roli przekładowcy *Księgi Psalmów*. Przed poetą jako tłumaczem stanął najważniejszy problem, kwestia wyboru źródła: mogły nim być teksty oryginalne, jak *Biblia hebrajska*, lub greckie bądź łacińskie przekłady: *Septuaginta* lub *Wulgata*. Zapewne z racjonalnej konieczności, czyli nieznamomości hebrajskiego, Staff wybrał *Wulgatę*, gdyż język łaciński był mu najprawdopodobniej najbliższy. Przyjrzyjmy się najpierw tekstowi wyjściowemu:

De profundis clamavi ad te, Domine; Domine, exaudi vocem meam.
 Fiant aures tuae intendentes in vocem deprecationis meae.
 Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit?
 Quia apud te propitiatio est, ut timeamus te.
 Sustinui te, Domine, sustinuit anima mea in verbo eius;
 speravit anima mea in Domino magis quam custodes auroram.
 Magis quam custodes auroram speret Israel in Domino,
 quia apud Dominum misericordia, et copiosa apud eum redemptio.
 Et ipse redimet Israel ex omnibus iniquitatibus eius
 (De profundis... 2025).

Oto propozycja Staffa utrwalona w pierwszym wydaniu z 1937 roku, w której wyodrębnił on trzy zwrotki o różnej liczbie wersów w strofach:

¹ *Pieśń stopni.*

Z głębokości wołam do ciebie, Panie.

² Panie, wysłuchaj prośby mojej!

Nachyl łaskawie ucho twoje
 na głos mej modlitwy.

³ Jeśli zechcesz, o Panie, pamiętać nieprawości,
 któż się ostoje, Panie?

⁴ Ale ty jesteś pełen przebaczenia
 i dla zakonu twego zaufałem ci.
 Zaufałem słowu jego

⁵ i oczekuję Pana.

⁶ Od straży rannej aż do nocy
 niech Izrael oczekuje Pana.

⁷ Bo Pan jest pełen miłosierdzia
 i nie zna miary w odkupieniu.

- ⁸ On sam odkupi Izraela
od wszystkich grzechów jego
(Staff 1937: 340).

Późniejsza w czasie wersja Romana Brandstaettera z 1968 roku:

- ¹ Pieśń wstępujących pod górę, Dawida.
Z głębokości wołam do Ciebie, Panie,
² Panie, wysłuchaj mojego głosu
i nachyl Twe ucho na głos mojej błagalnej modlitwy.
³ Jeśli będziesz pamiętał grzechy, Panie,
któż się ostoi, mój Panie?
⁴ Lecz u Ciebie jest win przebaczenie,
aby Ci z bojaźnią służyło.
⁵ Ufam Panu
i ufa dusza moja,
a ja czekam na Jego słowo.
⁶ Dusza moja bardziej oczekuje Pana
niż stróże nocni poranka,
niż stróże poranka.
⁷ Oczekuj Pana,
Izraelu!
Albowiem u Pana jest łaska
i obfite u Niego odkupienie.
⁸ On odkupi Izraela
Od wszystkich nieprawości
(Brandstaetter 2010: 286).

I tłumaczenie Czesława Miłosza z 1979:

- 1) *Pieśń wstępowań*. Z głębokości wołam do Ciebie, Panie.
2) Panie, usłysz głos mój! * Niech będą uszy Twoje otwarte * na głos błagania mego.
3) Jeżeli pamiętać o występkach zachowasz, Panie, * któż się ostoi?
4) Ale z Tobą jest przebaczenie, * abyś w bojaźni był czczony.
5) Nadzieję pokładałam w Panu, * nadzieję w Panu pokłada dusza moja, * i czekam na Jego słowo.
6) Dusza moja czeka na Pana * bardziej niż nocne straże na przyjscie poranka, * niż nocne straże na przyjscie poranka.
7) Oczekuj, Izraelu, Pana, * bo w Panu jest łaska * i wielka moc odkupienia.
8) On sam odkupi Izraela ze wszystkich win jego (Miłosz 2014: 232).

II

1. SKĄD dochodzi wołanie?

Przekład Leopolda Staffa otwiera zapowiedź: *Pieśń stopni*. Przed 1937 rokiem znane były następujące rozwiązania translatorskie: *Pieśń Mahalot*, *Pieśń stopniów*, *Pieśń stopni*, *Śpiew stopniów*, *Pieśń pielgrzymstwa*, *Pieśń pielgrzymia* i *Pieśń wstępowań*. Po 1937 dodatkowo: *Pieśń pielgrzymek*, *Pieśń na wejście*, *Pieśń pielgrzymów*. Tu i dalej będę się odwoływał do ilustracji w postaci translatorskiego zestawu komparatywnego.

go (TZK) w układzie diachronicznym: od *Psalterza floriańskiego* do współczesnego toruńskiego przekładu *Pisma Świętego*⁹. I tak, werset pierwszy *Psalmu 130* został zrealizowany następująco:

- 1) *Psalterz floriański*: „Z głębokości wołał jeśm k tobie, Gospodnie!”;
- 2) *Psalterz puławski*: „Z głębokości wołał jeśm ku tobie, Gospodnie!”;
- 3) *Biblia brzeska*: „Pieśń Mahalot. O Panie wołam ku tobie z głębokości.”;
- 4) Wujek (1923): „Pieśń stopniów. Z głębokości wołałem k tobie, Panie!”;
- 5) *Biblia gdańska* (1881): „Pieśń stopni. Z głębokości wołam do ciebie, o Panie!”;
- 6) *Biblia gdańska* (2017): „**Pieśń stopni**. Z głębokości wołam do ciebie, PANIE!”;
- 7) Byczewski (1854): „Śpiew stopniów. Z-głębokości, wzywam-Cię, Panie.”;
- 8) Götze (1937): „PIEŚŃ pielgrzymstwa. Z głębokości wołam do Ciebie, Panie”;
- 9) Cylikow: „Pieśń pielgrzymia. Z głębin wzywam Cię Boże.”;
- 10) Kruszyński: „Pieśń stopni. Z głębokości wołałem do Ciebie, Panie!”;
- 11) Aszkenazy: „*Pieśń wstępowań*. Z głębin wołałem Cię Jehowo!”;
- 12) Szeruda: „Pieśń pielgrzymek. Z głębi niedoli wzywam Cię, Panie!”;
- 13) *Biblia Tysiąclecia* (wyd. 1): „Pieśń wstępowań. Z głębokości wołam do Ciebie, Panie”;
- 14) *Biblia Tysiąclecia* (wyd. 5): „Pieśń stopni. Z głębokości wołam do Ciebie, Panie”;
- 15) *Biblia warszawska*: „Pieśń pielgrzymek. Z głębokości wołam do ciebie, Panie!”;
- 16) *Biblia warszawsko-praska*: „Pieśń na wejście. Z głębokości wołam do Ciebie, Panie”;
- 17) *Śląskie Towarzystwo Biblijne*: „Pieśń pielgrzymia. WIEKUISTY, wzywam cię z głębin.”;
- 18) *Biblia EIB* (2016): „Pieśń pielgrzymów. Z głębokiej toni wołam do Ciebie, PANIE!”;
- 19) Przekład toruński (2023): „*Pieśń stopni*. Z głębokości wołam do Ciebie, JHWH!”.

W przywołanych dziewiętnastu wyborach translatorskich uwidoczniły się dwie tendencje: według pierwszej wskazywano na proces, na dzianie się, kojarzone ze stopniami i duchowym wstępowaniem; według drugiej – akcentowano przeznaczenie tekstu, łącząc go ze ścieżką pielgrzymią. U Brandstaettera: *Pieśń wstępujących pod górę, Dawida*. U Miłosza: *Pieśń wstępowań*. Różnic znaczeniowych w wyborach leksykalnych tej części *Psalmu 130*, dokonanych przez trzech mistrzów słowa, nie ma.

W pierwszym TZK łacińskie *de profundis* jest oddawane na cztery sposoby: 1) z głębokości, 2) z głębin, 3) z głębi niedoli, 4) z głębokiej toni; najczęściej – z głębokości. U Staffa, Brandstaettera i Miłosza: z głębokości. Ale łacińskie *profundum* oznacza ponadto w jednakowym stopniu zarówno głębokość, jak i głębię, przepaść i morze, lecz po te warianty tłumaczeniowe żaden z trzech przekładowców nie sięgnął. Czyżby na skutek wielkiego ciężenia tradycji? A może z tej przyczyny, że „głębokość” tworzy najwięcej konotacji metaforycznych? Tak czy inaczej, „głębokość” może być fizycznym stanem oddalenia czegoś od czegoś, kogoś od czegoś albo kogoś od kogoś; może być równie dobrze oceną wewnętrznego stanu duszy i ducha w relacji z Bogiem, połączoną z negatywną oceną własnej sytuacji. Ukonkretnienie tej zależności w postaci np. „z głębi niedoli” lub „z głębokiej toni” uszczupla perspektywę przenośną, ale z drugiej strony – ze współczesnego punktu widzenia – wyrażenie „z głębokiej toni” wprowadza do odbioru np. starotestamentową aluzję związaną z dramatycznymi podwodnymi losami proroka Jonasza i z jego żarliwą modlitwą do Pana. Jonasz

⁹ Korzystam z przykładów ze strony Biblie.Polskie.pl. http://bibliepolskie.pl/zzteksty_ch.php?wid=46&book=19&chapter=130&e=.

wzywał przecież pomocy „Z otchłani Szeolu” (Jon 2, 3), był rzucony „na głębię pośrodku morza” (Jon 2, 4), zstąpił „do fundamentów gór, w głąb ziemi” (Jon 2, 7)¹⁰. W parafrazie Kochanowskiego inny kontekst: „W troskach głębokich ponurzony”. I u Sępa Szarzyńskiego odmiennie rozumienie tego fragmentu *Biblij*: „W grzechach srogich ponurzony”. „Głębokie troski” od „głębokich grzechów” dzieli spora odległość, co pokazuje, że w parafrazach dzieje się wiele.

2. WOŁANIE – przeszłość czy teraźniejszość?

Czas akcji jest czynnikiem istotnym w ocenie sytuacji oranta. Gdy utrwała on swą historię, odwołuje się do tego, co już miało miejsce, lub opowiada o tym, co się dopiero dzieje. Tej konstrukcji myślowej towarzyszą formalnie dwie możliwości gramatyczne: posłużenie się czasem przeszłym („wołałem”,) bądź teraźniejszym („wołam”, „wzywam”); przeważa wariant drugi: „wołam” i czas teraźniejszy, a więc włączenie odbiorcy w proces uczestniczenia w dialogu ze Stwórcą. W czasie teraźniejszym wszystko się bowiem może zdarzyć, nie znamy jeszcze rezultatu mentalnego spotkania z Panem. Ta opcja przepada, gdy podmiot posługuje się czasem przeszłym, gdyż dzieli go już wtedy pewna odległość linearna od rozmowy z Najwyższym. Ale łacińskie „clamare” ma też inne możliwości znaczeniowe: krzyczeć, głośno wołać; wywoływać. Jest zatem wkodowana w semantykę tego czasownika donośność, dobra słyszalność wypowiedzianych słów. U Staffa, Brandstaettera, Miłosza, Kochanowskiego i Sępa Szarzyńskiego w tym miejscu zgodnie: wołam. A zatem tę formę gramatyczną uznali oni za najwłaściwszy sposób relacjonowania oracji. Żaden przekładowca nie podkreślił skali głośności wołania.

3. DO KOGO zwraca się orant?

U Staffa: „wołam do ciebie, Panie”, u Brandstaettera: wołam do Ciebie, Panie”, u Miłosza: wołam do Ciebie, Panie”. Różnic semantycznych nie ma, jest tylko odmienność graficzna w rozwiązaniu Staffa: zaimek osobowy został napisany małą literą, ale posunięcie to nie wynikało, jak sądzę, z braku szacunku dla Stwórcy, lecz z dyscypliny wobec źródła, w *Wulgacie* bowiem jest „clamavi ad te, Domine”. Kochanowski ucieka się do amplifikacji: „Boże niezmierzony”; identycznie uczynił Sęp Szarzyński. Powtórki translatorskie nie są tu jednak świadectwem plagiatu, raczej – wyrazem konieczności z powodu ograniczonych możliwości leksykalnych przekładu. W wersjach średniowiecznych, w *Psalterzu floriańskim* i *Psalterzu puławskim*, występuje typowa dla tamtego etapu rozwoju polszczyzny forma „Gospodnie”. Potem pojawia się najczęściej wołacz „Panie”, w pojedynczych przypadkach – „Boże” (Cylkow), „Jehowo” (Aszkenazy), WIEKUISTY (Śląskie Towarzystwo Biblijne), JHWH (przekład toruński 2023).

4. KTO jest proszony i o CO?

Kwestia zwrotu oranta do Boga jest ważna, ujawnia się bowiem w nim stosunek proszącego do Proszonego, świadomość relacji tego, kto znajduje się na ziemi z tym, kto przebywa w Niebiosach, człowieka wobec Stwórcy. Pod tym względem występują zaledwie dwa warianty w formie wołacza: średniowieczne „Gospodnie” i późniejsze –

¹⁰ Cytaty w tłumaczeniu ks. Alfreda Tschirsnitza (*Biblia Ekumeniczna* 2018: 1488).

aż do najnowszych opcji przekładowych – „Panie!”. Prześledźmy realizacje przekładowe modlącego się, by dowiedzieć się, o co prosi swego Boga:

- 1) *Psalterz floriański* i *Psalterz puławski*, Götze (1937): „usłysz głos mój”,
- 2) *Biblia brzeska*: „wysłuchayże (...) głosu mego”,
- 3) Wujek (1923), *Biblia gdańska* (1881), Cyłkow: „wysłuchaj głos mój”,
- 4) *Biblia gdańska* (2017): „wysłuchaj mego głosu”,
- 5) Byczewski (1854), *Biblia Tysiąclecia* (wyd. 1): „słuchaj głosu-mego”,
- 6) Kruszyński, *Biblia Tysiąclecia* (wyd. 5): „wysłuchaj głosu mego”,
- 7) Aszkenazy: „usłuchaj głosu mego”,
- 8) Szeruda, *Biblia warszawska*: „wysłuchaj głosu mego”,
- 9) *Biblia warszawsko-praska*, *Śląskie Towarzystwo Biblijne*, Przekład toruński (2023): „wysłuchaj mego głosu”,
- 10) *Biblia EIB* (2016): „racz wysłuchać mego głosu”.

U Staffa w tym miejscu: „Panie, wysłuchaj prośby mojej!”. U Brandstaettera: „wysłuchaj mego głosu”. U Miłosza: „usłysz głos mój”. A w parafrazie Kochanowskiego – łagodnie i pokornie: „Racz smutne prośby moje / Przyjąć w łaskawe uszy swoje!”. Podobnie u Sępa Szarzyńskiego: „Mego głosu rzewliwego / Racz słyszeć prośby płaczliwe”. U wszystkich przekładowców nastąpiło odwołanie do organu słuchu, co znalazło wyraz w postaci imperatywów: usłysz, wysłuchaj(że), słuchaj, usłuchaj, racz wysłuchać. Nie ma przecież innej drogi zmysłowej w dotarciu do uszu/ucha Pana, jak tylko przez wyartykułowanie swej prośby. Wśród przytoczonych ilustracji tego wersektu jedynie w *Biblii EIB* znalazło się leksykalne zmiękczenie żądania przez posłużenie się zwrotem „racz wysłuchać”, co podkreśla świadomość oranta o konieczności starannego doboru słów w kontakcie z Bogiem. Forma „racz” występuje także u Kochanowskiego i Sępa Szarzyńskiego. W *Biblii brzeskiej* wołacz zyskał dodatkowe wzmocnienie przez dołączenie partykuły „że” (wysłuchayże), co może wskazywać na zniecierpliwienie oranta. Mamy też tutaj w przywołanym TZK rozwiązanie równoległe, czyli takie, gdzie przetłumaczony werset tworzą te same jednostki, ale o zmiennych szykach oraz pełnych lub krótszych postaciach zaimka mego/mej: 1) wysłuchaj mego głosu, 2) wysłuchaj głosu mego, 3) wysłuchaj głosu mego, 4) wysłuchaj mego głosu. O ile we wszystkich zanalizowanych tutaj przekładach modlący oczekuje od Boga, że Ten wysłucha jego głosu, jedynie Kochanowski Staff posiłkują się rzeczownikiem „prośba”, co inicjuje odmienną sytuację zbliżenia człowieka ze Stwórcą w porównaniu z tą, gdzie nie mówi się o proszeniu. Ale łacińskie z *Wulgaty* „Domine, exaudi vocem meam”, to tyle, co „Panie, usłysz mój głos”. Tak więc Staff odstąpił od postaci ze źródła i sięgnął po ekwiwalent poetycki.

5. Za pomocą CZEGO – CO ma uczynić Pan?

Prześledźmy znane już przykłady rozwiązań analizowanego wersetu w kolejnym TZK:

- 1) *Psalterz floriański*: „Bądźcie uszy twoje słuszające głosa modlitwy mojej”,
- 2) *Psalterz puławski*: „Bądźcie uszy twoje słyszający głosa modlitwy mojej”,
- 3) *Biblia brzeska*: „a nakłoń uszu twoich ku głosowi prośby mojej”,
- 4) Wujek (1923): „niech będą uszy twoje nakłoniłone na głos modlitwy mojej”,
- 5) *Biblia gdańska* (1881): „nakłoń uszów twych do głosu prośb moich”,

- 6) *Biblia gdańska* (2017): „nakłoń swych uszu na głos mego błagania”,
- 7) Byczewski (1854): „niech-będą uszy-Twe, uważne na-głos błagań-moich”,
- 8) Götze (1937): „skieruj uszy Swoje na głos błagania mego”,
- 9) Cylikow: „oby były uszy Twoje skłonne na głos błagania mego”,
- 10) Kruszyński: „niech uszy Twe będą skłonięte na głos prośby mojej”,
- 11) Aszkenazy: „niechaj będą uszy Twe uważne na głos mych modłów błagalnych”,
- 12) Szeruda: „nakłoń uszu swych na głos błagania mego”,
- 13) *Biblia Tysiąclecia* (wyd. 1): „Niech uszy Twoje się skłonią na głos mego błagania”,
- 14) *Biblia Tysiąclecia* (wyd. 5): „Nakłoń swoich uszu ku głośnemu błaganu mojemu”,
- 15) *Biblia warszawska*: „Nakłoń uszu swych na głos błagania mego”,
- 16) *Biblia warszawsko-praska*: „nakłoń ku mnie swego **ucho** i zważ na moje głośnie błaganie”,
- 17) *Śląskie Towarzystwo Biblijne*: „oby Twoje uszy były skłonięte na głos mego błagania”,
- 18) *Biblia EIB* (2016): „niech Twoje uszy będą wyczułone na głos mego błagania”,
- 19) Przekład toruński (2023): „Niech Twoje **ucho** będzie wrażliwe na głos mego błagania”.

Organem aktywowanym przez oranta są/jest **uszy/ucho** Sprawiedliwego jako jedyny narząd zdolny do odbioru głosu człowieka nieprawego. Logiczne. U Staffa w tym miejscu: „Nachyl łaskawie **ucho** twe / na głos mej modlitwy”. U Brandstaettera: „nachyl Twe **ucho** na głos mojej błagalnej modlitwy”. U Miłosza: „Niech będą **uszy** Twoje otwarte / na głos błagania mego”. W parafrazie Kochanowskiego: „Racz smutne prośby moje / Przyjąć w łaskawe **uszy** swoje!”. W przeróbce Sępa Szarzyńskiego: „A z miłosierdzia twojego / Nakłoń **ucho** lutościwe!”. W *Wulgacie* natomiast zapisano: „Fiant **aures** tuae intendentes in vocem deprecationis meae”, dosłownie: „Niech **uszy** twoje będą uważne na głos mego błagania”.

Przedstawione rozwiązania translatorskie mogą prowadzić do mylnych wniosków na temat podstawy przekładów. Oto powód. W *Wulgacie* zapisano „aures tuae”, a więc – „uszy twoje”. Mamy więc gramatycznie liczbę mnogą. Gdybyśmy teraz przyjęli, że w tłumaczeniach, w których przekładowcy posłużyli się liczbą mnogą i wybrali wariant „uszy”, należałoby wówczas powiedzieć, że źródłem była dla nich *Wulgata*, ale wówczas u Staffa powinno być „Nachyl łaskawie **uszy** twe”, a u Miłosza, który posiłkował się *Biblią hebrajską* – „Niech będzie **ucho** Twoje otwarte”, jak u Brandstaettera: „nachyl Twe **ucho**”. Jest jednak dokładnie odwrotnie, co prowadzi do wniosku, że nie wszystkie decyzje przekładowców – jako całość lub w poszczególnych wersetach – są pod każdym względem wierne tekstowi wyjściowemu i sugerowanie się jedynie formą gramatyczną wybranych w tłumaczeniu leksemów (np. aures – uszy) nie musi znajdować potwierdzenia w oryginale.

Rzecz następna dotyczy przedmiotu wysłuchania: jest nią modlitwa, prośba i błaganie – wyrażane w liczbie pojedynczej lub mnogiej. Zdecydowanie przeważa tutaj rzeczownik „błaganie/błaganie”, co podkreśla szczególną pozycję proszącego, jego emocjonalne zaangażowanie w przedstawieniu Stwórcy powodu niepokojenia Wiekuistego. Woła on przecież z bliżej nieokreślonej głębokości, która może się stać bliżej określoną głębokością, jeśli utożsamimy ją z wnętrzem człowieka. Wtedy byłoby: „Ze swego wnętrza wołam do Ciebie, Panie”.

Pozostaje jeszcze zadanie prześledzenia „polecenia” oranta skierowanego do Pana w powiązaniu z organem słuchu:

- 1) *Psalterz floriański*: „Bądźcie uszy twoje słuszające”,
- 2) *Psalterz puławski*: „Bądźcie uszy twoje słyszający”,
- 3) *Biblia brzeska*: „a nakłoń uszu”,
- 4) Wujek (1923): „niech będą uszy twoje nakłoniłone”,
- 5) *Biblia gdańska* (1881): „nakłoń uszów”,
- 6) *Biblia gdańska* (2017): „nakłoń swych uszu”,
- 7) Byczewski (1854): „niech-będą uszy-Twe, uważne”,
- 8) Götze (1937): „skieruj uszy”,
- 9) Cyłkow: „oby były uszy Twoje skłonne”,
- 10) Kruszyński: „niech uszy Twe będą skłoniłone”,
- 11) Aszkenazy: „niechaj będą uszy Twe uważne”,
- 12) Szeruda: „nakłoń uszu”,
- 13) *Biblia Tysiąclecia* (wyd. 1): „Niech uszy Twoje się skłonią”,
- 14) *Biblia Tysiąclecia* (wyd. 5): „Nakłoń swoich uszu”,
- 15) *Biblia warszawska*: „Nakłoń uszu”,
- 16) *Biblia warszawsko-praska*: „nakłoń ku mnie swego ucha”,
- 17) *Śląskie Towarzystwo Biblijne*: „oby Twoje uszy były skłoniłone”,
- 18) *Biblia EIB* (2016): „niech Twoje uszy będą wyczulone”,
- 19) Przekład toruński (2023): „Niech Twoje ucho będzie wrażliwe”.

U Staffa: „**Nachyl** łaskawie ucho”. U Brandstaettera: „**nachyl** Twe ucho”. U Miłosza: „Niech będą uszy Twoje **otwarte**”. W parafrazie Kochanowskiego: „**Przyjąć** w łaskawe uszy swoje!”. W przeróbce Sępa Szarzyńskiego: „**Nakłoń** ucho lutościwie!”. W *Wulgacie* natomiast zapisano: „Fiant aures tuae **intendentes** in vocem deprecationis meae”, dosłownie: „Niech uszy twoje **będą uważne** na głos mojego błagania”.

Dadzą się tutaj zauważyć dwie tendencje w wyborach translatorskich: według pierwszej orant sięga po kinetykę, wskazuje na ruch ucha/uszu Sprawiedliwego przez jego/ich nakłoniłenie, skłoniłenie, nachylenie lub skierowanie – w różnych układach syntaktycznych; według drugiej – następuje odwołanie do kanału mentalnego przez proszenie Pana, by Jego ucho/uszy było/były uważne/skłonne/wyczulone/wrażliwe/otwarte. Mamy zatem do czynienia z dwojakim odczytaniem intencji oryginałów i brakiem jednolitości interpretacyjnej nawet w obrębie *Biblii hebrajskiej*, u Brandstaettera jest bowiem „**nachyl** Twe ucho”, a u Miłosza: „Niech będą uszy Twoje **otwarte**”. Bardzo prawdopodobne, że dla polskiego noblisty ważniejsza była gotowość Jahwe do wsłuchania się w wołanie człowieka, jego otwarcie przez słuch, aniżeli czysto fizyczna czynność polegająca na przybliżeniu Boskiego ucha/uszu do ciała oranta. Obraz związany z nakłanianiem ucha ku proszącemu przypomina mi scenę z konfesjonału, w którym kapłan – rozgrzeszający w imieniu Stwórcy – również dokonuje tej samej czynności: pochyla zarówno własne ciało w kierunku petenta, jak i przybliży ucho do kratki konfesjonału. Postrzegam to zachowanie duchownego jako symboliczną równoległość sytuacyjną w odniesieniu do obrazu utrwalonego w *Psalmie 130*.

6. CO kryje retoryczna implikacja?

W wersecie 3. *Psalmu 130* została wyrażona postawa mizernego człowieka wobec Sprawiedliwego. Orant zbudował doniosłą religijną implikację, w myśl której jeśli Bóg zachowa pamięć o ludzkich grzechach/nieprawościach, nikt z żyjących się nie osta-

nie. To donośny hymn świadomości człowieka wierzącego w potęgę Pana i Jego nastawienie do grzesznej/nieprawej ludzkości. Jest to implikacja groźna, ponieważ mówi o powszedniości łamania boskich przykazań. Zgodnie z definicją grzechu przyjętą w doktrynach religijnych oznacza on „złamanie zakazu zagrożone sankcjami nadnaturalnymi (np. kara pośmiertną), wymagające oczyszczenia za pomocą ustalonych przez religię praktyk”, ale także „postępek wykraczający przeciw jakimś normom postępowania; przewinienie, uchybienie, błąd, wada” (SJO I: 1992: 709). Natomiast nieprawości, nacechowane kwalifikatorem *książkowe*, określa się jako „czyn nielegalny, nieszlachetny, zły; błąd, występki, wykroczenie. Dopuścić się nieprawości” (SJO II: 1992 : 351). Nie bez znaczenia zatem jest wybór w przekładzie jednostki „grzech” bądź „nieprawości”, pierwszy bowiem, grzech, wskazuje na sprzeciw wobec Boga, drugi zaś nie musi mieć z doktryną religijną niczego wspólnego, nie być buntem wobec Wiekusistego. Przyjrzyjmy się, jak to miejsce *Psalmu 130* było realizowane dawniej i blisko naszych czasów:

- 1) *Psalterz floriański*: „Będzieszli **lichoty** chować, Panie, Panie, kto ścirzpi”;
- 2) *Psalterz puławski*: „Będzieszli **złości** chować, Gospodnie, Gospodnie, kto ścirpi”;
- 3) *Biblia brzeska*: „O Panie, ieśliż będziesz miał na pieczy **złości** y, któż się ostoi Panie.”;
- 4) Wujek (1923): „Jeśli będziesz obaczał **nieprawości**, Panie: Panie, któż wydzierzy?”;
- 5) *Biblia gdańska* (1881): „Panie! Będzieszli **nieprawości** upatrywał, Panie któż się zostoi?”;
- 6) *Biblia gdańska* (2017): „PANIE, jeśli będziesz zważał na **nieprawości**, o Panie, któż się ostoi?”;
- 7) Byczewski (1854): „Jeżeli **nieprawości** zachowasz, Panie, o-Panie! Któż się-ostoi?”;
- 8) Götze (1937): „Jeśli Ty, Panie, poczytasz **nieprawości**, Panie, któż się ostoi?”;
- 9) Cylikow: „Jeżeli **winy** zapamiętasz Boże, Panie, któż się ostoi?”;
- 10) Kruszyński: „Jeśli na **grzechy** baczyć będziesz Panie! Panie Któż się ostoi?”;
- 11) Aszkenazy: „Jeśli byś **przewinienia** przechowywał, Panie jestestwa, o Panie, któż się ostoi?”;
- 12) Szeruda: „Jeśli będziesz zważał na **winy**, Panie – któż się ostoi, Panie?”;
- 13) *Biblia Tysiąclecia* (wyd. 1): „Jeśli zachowasz pamięć o **występkach**, Panie, Panie, któż się ostoi?”;
- 14) *Biblia Tysiąclecia* (wyd. 5): „Jeśli zachowasz pamięć o **grzechach**, Panie, Panie, któż się ostoi?”;
- 15) *Biblia warszawska*: „Jeżeli będziesz zważał na **winy**, Panie, Panie, któż się ostoi?”;
- 16) *Biblia warszawsko-praska*: „Gdybyś nam liczył, o Panie, nasze **grzechy**, to któż zdołałby się ostać?”;
- 17) *Śląskie Towarzystwo Biblijne*: „WIEKUISTY! Jeżeli zapamiętasz **winy**, Panie, któż się ostoi?”;
- 18) *Biblia EIB* (2016): „Jeżeli będziesz pamiętał o **przewinach**, To, PANIE, kto się ostoi?”;
- 19) Przekład toruński (2023): „JH(WH), jeśli zachowasz *pamięć* o **nieprawości**, PANIE, kto się ostoi?”.

Przywołane ilustracje dobitnie wskazują, że tłumacze posługiwali się najchętniej odpowiednikiem **nieprawości**. Ma on najwyższą frekwencję: lichoty (1), złości (2), **nieprawości** (6), winy (4), przewiny (1), przewinienia (1), występki (1), grzechy (3). Podwyższa tę statystykę wybór Staffa: „Jeśli zechcesz, o Panie, pamiętać **nieprawości**, / któż się ostoi, Panie?”. Brandstaetter poszedł w kierunku religijnym: „Jeśli będziesz pamiętał **grzechy**, Panie, / któż się ostoi, mój Panie?”, a Miłosz – niereligijnym, powszednim: „Jeżeli pamięć o **występkach** zachowasz, Panie, / któż się ostoi?”. Parafraza

Kochanowskiego jest rozbudowana, przez co traci na wyrazistości w planie nieprawości-grzechy:

Jeśli tej z nami **surowości**
 Będiesz chciał użyć, jako **złości**
 Nasze są godne, kto praw, Panie,
 Przed srogim sądem Twym zostanie?”.

I jeszcze bardziej rozbudowana parafraza Sępa Szarzyńskiego, i jeszcze większe z tego powodu pole konotacyjne:

Będzieszli chciał nasze **złości**
 Ważyć, Ojcie dobroćliwy,
 Wagą twej sprawiedliwości:
 I któż tak będzie szczęśliwy,
 Kto tak w cnotach utwierdzony,
 Gdy przyjdzie na sąd prawdziwy,
 By nie miał być potępiony?

Powróćmy do *Wulgaty*. Tam: „Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit?”, dosłownie np.: Jeśli będziesz zważał na **nieprawości**, Panie, Panie, kto wytrwa?”. Wiele zatem wskazuje, że intencją oryginału, zarówno *Wulgaty*, jak i *Biblii hebrajskiej* było odwołanie się do słabości ludzkiej natury skłonnej do dopuszczania się czynów nielegalnych lub nieszlachetnych, w konsekwencji – złych, do popełniania błędów, występków i wykroczeń. Dopuszczanie się nieprawości – od Ewy i Kaina idące – ma biblijne źródła i jest starsze od doktrynalnego konstruktu grzechu. W *Wulgacie* nie pojawił się w wersecie 3. rzeczownik **peccatum** (grzech), lecz **iniquitates**, co może oznaczać np. **niegodziwości**, ale nie naruszenie doktryny religijnej, która manifestuje użycie wyrazu „peccatum”.

W wersecie 3. warto również zwrócić uwagę na retoryczne pytanie, które orant stawia Panu Bogu, sprawa jest bowiem z góry przesądzona i w odpowiedzi powinno paść „nikt”, jeśli wychodzimy z założenia, że każdemu człowiekowi właściwe jest dopuszczanie się nieprawości w życiu. Mamy zatem następujące propozycje transtalarskie oddające to pytanie retoryczne:

- 1) *Psalterz floriański*: „Panie, kto ścirzpi”,
- 2) *Psalterz puławski*: „Gospodnie, kto ścirpi”,
- 3) *Biblia brzeska*: „ktoż się ostoi Panie:”,
- 4) Wujek (1923): „Panie, któż wydzierzy?”,
- 5) *Biblia gdańska* (1881): „Panie któż się zostoi?”,
- 6) *Biblia gdańska* (2017): „Panie, któż się ostoi?”,
- 7) Byczewski (1854): „o-Panie! Ktoż się-ostoi?”,
- 8) Götze (1937): „ktoż się ostoi?”,
- 9) Cylikow: „Panie, któż się ostoi?”,
- 10) Kruszyński: „Panie Ktoż się ostoi?”,
- 11) Aszkenazy: „o Panie, któż się ostoi?”,
- 12) Szeruda: „Panie – któż się ostoi, Panie?”,
- 13) *Biblia Tysiąclecia* (wyd. 1): „Panie, któż się ostoi?”,
- 14) *Biblia Tysiąclecia* (wyd. 5): „Panie, któż się ostoi?”

- 15) *Biblia warszawska*: „Panie, któż się ostoi?”
- 16) *Biblia warszawsko-praska*: „Panie (...) któż zdołałby się ostać?”
- 17) *Śląskie Towarzystwo Biblijne*: „Panie, któż się ostoi?”
- 18) *Biblia EIB* (2016): „PANIE, kto się ostoi?”
- 19) *Przekład toruński* (2023): „PANIE, kto się ostoi?”

Przeważa tutaj zdecydowanie wariant **kto/ktoż/któż się ostoi** – od przekładów najdawniejszych do najbardziej współczesnych. U Staffa: „któż się ostoi, Panie?”. U Brandstaettera: „któż się ostoi, mój Panie?”. U Miłosza: „Panie, / któż się ostoi?”. W *Wulgacie*: „quis sustinebit?”, a więc np. „kto wytrwa?”, któremu najbliższe są tłumaczenia średniowieczne „kto ścirzpi / ścirpi”, ale także renesansowe u Wujka „któż wydzierży”.

7. Czy Sprawiedliwy jest według oranta bezinteresowny?

W wersecie 4. interesuje mnie najpierw najbardziej to, co orant myśli o Sprawiedliwym w związku z popełnianymi przez człowieka występkami. W średniowieczu było to „sm[ł]iowanie/smiłowanie”, a później ten sam kontekst boskiego miłosierdzia, lecz wyrażony za pomocą innych wyrazów: odpuszczenie (4), ubłaganie, przebaczenie (12). Najwyższą frekwencję zyskał zatem rzeczownik **przebaczenie**, który można traktować jako synonim słowa „odpuszczenie”. U Staffa: „Ale ty jesteś pełen przebaczenia”. U Brandstaettera: „Lecz u Ciebie jest win przebaczenie”. U Miłosza: „Ale z Tobą jest przebaczenie”. W *Wulgacie*: „Quia apud te propitiatio est”, czyli np. „Bo u Ciebie jest przebłaganie”. Kochanowski:

Aleś Ty Pan jest dobrotliwy,
Pan z przyrodzenia lutościwy,
Co przeciw Tobie u wszech ludzi
Uczciwość wielką w sercu budzi.

I Sęp Szarzyński:

Ale ty, sędzia łaskawy,
Nie według szczerej srogości
Karzesz nasze błędne sprawy:
Zakon twój, pełen lutości
I wierne twe słowa, Panie,
Że mię wyrwiesz z tej ciężkości,
Czynią mi pewne ufanie.

Tę zatem cechę Stwórcy, tj. gotowość do przebaczenia/odpuszczenia ludzkich nieprawości, uznali modlący się za najważniejszy sposób na oczyszczenie duszy ze złych postępków. Ale czy dana czynność nie jest „transakcją” związaną? Pan Bóg wprowadza odpuszcza, lecz nie czyni tego – w rozumieniu oranta – bezinteresownie, o czym jednoznacznie świadczą realizacje przekładowe:

- 1) *Psalterz floriański, Psalterz puławski*: „a przez zakon twój ciriał jeśm cię/cie”,
- 2) *Biblia brzeska*: „a przetoż się ciebie boi”,
- 3) *Biblia gdańska* (1881, 2017): „aby się ciebie bano”,
- 4) *Byczewski* (1854): „ażeby Ciebie się-bano”,

- 5) Götze (1937), Kruszyński, Szeruda, *Biblia warszawska*, przekład toruński (2023): „aby się Ciebie bano”,
- 6) Cyłkow: „by się Ciebie obawiano”,
- 7) Aszkenazy: „abyć się obawiano”,
- 8) *Biblia Tysiąclecia* (wyd. 1): „aby ze czcią Tobie służono”,
- 9) *Biblia Tysiąclecia* (wyd. 5): „aby Ci służono z bojaźnią”,
- 10) *Biblia warszawsko-praska*: „aby ci z bojaźnią służyli”,
- 11) *Śląskie Towarzystwo Biblijne*: „aby się Ciebie obawiano”,
- 12) *Biblia EIB* (2016): „By odnoszono się do Ciebie z bojaźnią”.

U Staffa nastąpiła redukcja wątku bojaźni/obawy: „Ale ty jesteś pełen przebaczenia / i dla zakonu twego zaufałem ci”. Trzeba jednak uściślić, że redukcja ta ma źródło w podstawie tłumaczenia, albowiem zarówno *Septuaginta*, jak i *Wulgata* opiera się tutaj na hebr. „toratecha”, czyli ‘twoje prawo’, a w hebr. jest faktycznie „tiwware”, a więc – ‘będziesz budził lęk’¹¹. U Brandstaettera – powrót do bojaźni: „Lecz u Ciebie jest win przebaczenie, / aby Ci z bojaźnią służono”. U Miłosza – inny kontekst i myśl o czczeniu Najwyższego: „Ale z Tobą jest przebaczenie, / abyś w bojaźni był czczony”. W *Wulgacie*: „ut timeamus te”, a więc „abyśmy się Ciebie bali”.

Banie się/obawianie się Sprawiedliwego przeważa nad jedynym wariantem, w którym orant wskazuje na chęć Pana do przebaczenia człowiekowi jego nieprawości, by ten mógł Mu służyć ze czcią, czego warunkiem jest czysta dusza, czyste serce. Wydaje się, że kontekst bojaźni Bożej jest nieodłącznym elementem tekstów starotestamentowych i ogromny, irracjonalny czasem lęk przed Wiekuistym zniósł dopiero Jezus Chrystus, który wskazał na wielkie miłosierdzie Boże, na pokłady niezmierzonej miłości, którą Ojciec Niebieski obdarzył ludzkość. W tym ujęciu przekład danego wersetu przez Miłosza najlepiej wpisuje się według mnie we współczesną katechezę katolicką: nie banie się Pana Boga, lecz Jego czczenie należy do podstawowych zadań wierzących.

8. CO robi orant i CO czyni jego dusza?

Werset 5. w pierwszej swej części ukazuje relację między człowiekiem, jego duszą i Panem Bogiem. Odwzorowuje to kolejny TZK:

- 1) *Psalterz floriański*: „Cirpiała jest dusza moja w słowie jego”;
- 2) *Psalterz puławski*: „Cirpiała dusza moja w słowie jego”;
- 3) *Biblia brzeska*: „Oczekiwałem Pana, a oczekiwała go dusza ma, a w słowie iego vfałem.”;
- 4) Wujek (1923): „Czekałem cię, Panie: czekała dusza moja na słowo jego.”;
- 5) *Biblia gdańska* (1881): „Oczekuję na Pana; oczekuje dusza moja, i jeszcze oczekuje na słowo jego.”;
- 6) *Biblia gdańska* (2017): „Oczekuję PANA, moja dusza oczekuje; i w jego słowie pokładam nadzieję.”;
- 7) Byczewski (1854): „Oczekiwam Pana, oczekiwania dusza-moja; bo,-w-słowie-Jego, karmię-się-nadzieją.”;
- 8) Götze (1937): „Wyczekuję Pana, dusza moja wyczekuje; i na słowo Jego z ufnością oczekuje.”;

¹¹ Dziękuję Panu dr. hab. Markowi Pielu z Uniwersytetu Jagiellońskiego za przetłumaczenie kilku fragmentów *Biblii hebrajskiej* i pomoc w ich interpretacji w powiązaniu z rozwiązaniami przekładowymi Leopolda Staffa, Romana Brandstaettera i Czesława Miłosza.

- 9) Cylkow: „Ufam Bogu, ufa dusza moja, a słowa Jego wyglądam.”;
- 10) Kruszyński: „Oczekuje na Pana, oczekuje dusza moja i oczekuję na słowo Twe.”;
- 11) Aszkenazy: „Tęsknie wypatrywałem Jehowy, tęsknie wypatrywała dusza ma i ufnie spoglądałem ku Jego słowu.”;
- 12) Szeruda: „W Panu mam nadzieję, dusza moja żyje nadzieją, oczekuję ufnie Słowa Jego.”;
- 13) *Biblia Tysiąclecia* (wyd. 1): „W Panu pokładam nadzieję, dusza moja ufa Jego słowu.”;
- 14) *Biblia Tysiąclecia* (wyd. 5): „W Panu pokładam nadzieję, nadzieję żywi moja dusza, czeka na Twe słowo.”;
- 15) *Biblia warszawska*: „W Panu pokładam nadzieję, nadzieję żywi moja dusza, czeka na Twe słowo.”;
- 16) *Biblia warszawsko-praska*: „Ale ja Panu ufam, ufa Mu dusza moja; pełen nadziei na Jego słowo czekam.”;
- 17) *Śląskie Towarzystwo Biblijne*: „Ufam WIEKUITEMU, ufa Mu moja dusza i wypatruję Jego słowa.”;
- 18) Biblia EIB (2016): „Czekam na PANA, Moja dusza tęskni, W Jego Słowie pokładam nadzieję.”;
- 19) Przekład toruński (2023): „Oczekuję JHWH, moja dusza oczekuje; a w Jego Słowie pokładam nadzieję.”

Człowiek i dusza znajdują się w pewnej sytuacji, pewnym napięciu wobec Sprawiedliwego, niejednakowej wszakże w odczytaniach tłumaczy tego psalmu. Pomijam nasuwające się po raz kolejny pytanie: kto zatem ma rację, który przekładowca jest najwierniejszy przekazowi Ducha Świętego? I po raz kolejny przygniata mój niepokój świadomość, że postawiłem pytania retoryczne. Dziwi brak jednolitości w wyrażania czasu gramatycznego owej sytuacji: dla jednych jest ona już czymś minionym ujętym w czasowniku w formie czasu przeszłego (cirpiała jest, oczekiwałem, czekałem, wypatrywałem, zaufałem), dla innych – terażniejszością wyrażoną przez czasownik w formie czasu terażniejszego: czekam, oczekuję, oczekuje, oczekiwam, wyczekuję, mam nadzieję, pokładam nadzieję, ufam. Warto przy okazji zwrócić uwagę, że od *Biblii Tysiąclecia* wzięła się tradycja pisania o czymś nowym: o pokładaniu nadziei w Panu i o duszy ufającej Jego słowu.

U Staffa – końcówka wersetu 4. i początek 5.: „Zaufałem słowu jego / ⁵ i oczekuję Pana”. Przepadła w tym tłumaczeniu „dusza”, chociaż występuje ona zarówno w *Wulgacie*, jak i w *Biblii hebrajskiej*: u Brandstaettera: „Ufam Panu / i ufa dusza moja, / a ja czekam na Jego słowo”; u Miłosza: „Nadzieję pokładam w Panu, / nadzieję w Panu pokłada dusza moja, / i czekam na Jego słowo”. W *Biblii hebrajskiej* w wersecie 5. w dosłownym tłumaczeniu jest powiedziane: „Miałem nadzieję w Jahwe, miała nadzieję moja dusza, i na jego słowo czekałem”¹². Zastosowano zatem – z punktu widzenia polszczyzny – w oryginale czas przeszły w odniesieniu do człowieka i do jego duszy. Trzeba jednak w tym miejscu zrobić pewne zastrzeżenie, ponieważ w biblijnym języku hebrajskim czasownik nie wyraża czasu tak jednoznacznie jak w polskim, a to, jaki ostatecznie czas pojawi się w tłumaczeniu, nie wynika wyłącznie z hebrajskiej for-

¹² Dziękuję Panu dr. hab. Markowi Pielu z Uniwersytetu Jagiellońskiego za pomoc w przetłumaczeniu tych fragmentów *Biblii hebrajskiej*, które nie pokrywają się z formalno-semantycznymi rozwiązaniami Leopolda Staffa, Romana Brandstaettera i Czesława Miłosza, oraz wskazaniu miejsc przetłumaczonych przez nich odmiennie od zapisów w *Tanach*.

my czasownikowej, lecz jest ściśle powiązany z kontekstem i bierze się z sensu całego fragmentu. Wiedzą o naturze hebrajskich czasowników dysponowali Brandstaetter i Miłosz, stąd ich wybory leksykalne odmienne od propozycji Staffa. W *Wulgacie*: „Sustinui te, Domine, sustinuit anima mea in verbo eius”. Retranslacja względem wyboru Staffa „Zaufałem słowu jego” nie prowadzi ku „sustinuit anima mea in verbo eius”, lecz ku dosłownemu „Speravi in verbo”. U Kochanowskiego – twórcza inwencja typowa dla przeróbki: „Ciesz mi, Panie, dobroć Twoja, / Cieszą mię słowa, dusza moja”. Po swojemu także u Sępa Szarzyńskiego:

Zakon twój, pełen lutości
I wierne twe słowa, Panie,
Że mię wyrwiesz z tej ciężkości,
Czynią mi pewne ufanie.

9. KTO czy CO oczekuje Pana?

W polu obserwacji znajdują się teraz trzy wersety: 4, 5 i 6. Występowanie ich w tej liczbie wynika z odmiennych rozwiązań formalnych trzech mistrzów słowa. Konsekwencje ich decyzji translatorskich są istotne, powodują bowiem przesunięcia semantyczne w obrębie aktantów. Punktem wyjścia analizy czynię *Wulgatę*, ponieważ na jej przykładzie najlepiej widać, co się stało w transpozycji nie tylko Staffa, ale także wszystkich innych tłumaczy, dla których praca św. Hieronima była podstawą przekładu. W *Wulgacie*:

(...) speravit anima mea in Domino magis quam custodes auroram.
Magis quam custodes auroram speret Israel in Domino (...)

Wynika stąd, że dusza oczekuje Pana bardziej niż strażnicy poranka. Następuje kropka i – w przekładzie filologicznym – ciąg dalszy: „Bardziej niż strażnicy poranka niech Izrael oczekuje Pana”. Rozwiązanie Staffa:

Zaufałem słowu jego
⁵ i oczekuję Pana.
⁶ Od straży rannej aż do nocy
niech Izrael oczekuje Pana.

Trzeba dodać, że spójnik „i”, otwierający w przekładzie Staffa werset 5., jest inwencją tłumacza. Wybór Brandstaettera:

⁶ Dusza moja bardziej oczekuje Pana
niż stróże nocni poranku,
niż stróże poranku.

Tłumaczenie Miłosza:

6. Dusza moja czeka na Pana * bardziej niż nocne straże na przyjscie poranka, * niż nocne straże na przyjscie poranka.

W *Biblii hebrajskiej* dosłownie: „6. Dusza moja na Pana bardziej niż strażnicy na poranek, strażnicy na poranek”. Co ważne, w źródle tym nie ma żadnego czasownika, po który sięgnęli przekładowcy z własnej inicjatywy zapewne po to, by przejaśnić zdanie. Brandstaetter i Miłosz podążyli za *Biblią hebrajską*, numeracja wersetu jest

u nich ta sama i interpretacja jednakowa: to dusza bardziej oczekuje Pana niż strażnicy poranka¹³. I w tym miejscu stawiają kropkę, przechodząc do wersetu 7. U Kochanowskiego ukłon w stronę *Wulgaty*:

Ciesz mi, Panie, dobroć Twoja,
Ciesz mi słowa, dusza moja
Upatrz Twego smilowania
Barziej niż nocna straż świtania.

Barziej niż nocna straż świtania
Pragnie duch Twego smilowania.

U Sępa Szarzyńskiego – spora odległość i od *Wulgaty*, i od *Biblii hebrajskiej*:

Przeto, choć zorza różana
Promienne słońce przywodzi,
Choć mgłą ciemną przyodziana
Noc z ciemnościami przychodzi:
Narodowi wybranemu
Niech wątpienie nie przeszkodzi
Śmieie ufać Panu swemu.

W tradycji przekładowej, od *Biblii brzeskiej* po toruński przekład *Pisma Świętego* (2023) występuje rozwiązanie oparte na źródle hebrajskim. *Psalterz floriański* i *Psalterz puławski* odzwierciedlają takie samo podejście do tekstu wyjściowego jak w tłumaczeniu Staffa, co prowadzi do wniosku, że autorom tychże psalterzy *Wulgata* nie była obca.

10. Dlaczego Izrael ma wyglądać Pana?

W odpowiedzi na to pytanie łączę dwa ostatnie wersety *Psalmu* 130: 7. z 8. W ten sposób można poznać nie tylko przymioty Sprawiedliwego, ale także usłyszeć przekonanie oranta o odkupieniu przez Pana Izraela ze wszystkich jego grzechów.

Co ma zatem czynić Izrael? Ma: trwać w Panu (w *Psalterzu floriańskim* i *Psalterzu puławskim*: „pwał Israhel w Gospodna”). W innych rozwiązaniach wyrażono zadanie dla Izraela na wiele sposobów:

- 1) *Biblia brzeska*: „Niechayżec Izrael oczekiwa Pana”;
- 2) Wujek (1923): „Niechaj nadzieję ma Izrael w Panu”;
- 3) *Biblia gdańska* (1881): „Oczekujże, Izraelu, na Pana”;

¹³ Tak ten fragment *Pisma Świętego* skomentował Marek Piela: „Przekład łaciński (Vlg) wyrażenia z wersetu 6., które dziś brzmi w dosłownym tłumaczeniu «bardziej niż strażnicy na poranek, strażnicy na poranek» opiera się najprawdopodobniej na innym tekście hebrajskim niż znany dziś, co można wyczytać z komentarza w BHK: a. istniejący tekst hebrajski brzmi: «miszomrim laboker» – ‘bardziej niż strażnicy na poranek’. W przypisie w BHK podano rekonstruowany tekst hebrajski, z którego tłumaczono LXX i potem Vlg: «me’aszmoret haboker» – ‘od straży porannej’; b. istniejący tekst hebrajski brzmi: «szomrim laboker» – ‘strażnicy na poranek’ (czyli napisano drugi raz to samo). Rekonstruowany tekst hebrajski, z którego tłumaczono LXX i potem Vlg, podany w przypisie w BHK: «we’ad ha’arev» – ‘aż do wieczora’ (BHK: *Biblia Hebraica*, red. Rudolf Kittel, wyd. 13, Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt 1962)” (korespondencja prywatna z 26 XII 2024).

- 4) *Biblia gdańska* (2017): „Niech Izrael oczekuje Pana”;
- 5) Byczewski (1854): „Żyw-się-nadzieją, Izraelu”;
- 6) Götze (1937): „Ufnie wyczekuj Pana, Izraelu!”;
- 7) Cyłkow: „Wyglądaj, Izraelu, Boga”;
- 8) Kruszyński: „Izraelu! Ufaj Panu”;
- 9) Aszkenazy: „Ufnie wyglądam, Izraelu, Jehowy”;
- 10) Szeruda: „Izraelu, ufnie oczekuj Pana”;
- 11) *Biblia Tysiąclecia* (wyd. 1): „niech wygląda Izrael Pana”;
- 12) *Biblia Tysiąclecia* (wyd. 5): „Niech Izrael wygląda Pana”;
- 13) *Biblia warszawska*: „Izraelu, oczekuj Pana”;
- 14) *Biblia warszawsko-praska*: „Obyż Izrael zawsze liczył na Pana”;
- 15) *Śląskie Towarzystwo Biblijne*: „Izraelu, wypatruj WIEKUSITEGO”;
- 16) Biblia EIB (2016): „Izraelu, wyczekuj Pana”;
- 17) Przekład toruński (2023): „Wyczekuj Izraelu na JHWH”.

W zaprezentowanych przekładach zostały uruchomione odmienne kanały kontaktu. Więź wzrokową wyrażają następujące jednostki w trybie rozkazującym: wyglądam, niech wygląda, wypatruj. Łączność mentalną – również w trybie rozkazującym: „niechaj oczekiwa, niechaj ma nadzieję, oczekujże, niech oczekuje, żyw się nadzieją, wyczekuj, oczekuj, liczyła na”. Z tego wyliczenia widać, że aktywność Izraela ma być czynnością bardziej myślową, aniżeli fizyczną. Działanie to jest podporządkowane nie tylko określönemu celowi, lecz przede wszystkim wierze w przymioty Sprawiedliwego, u Pana są bowiem: „miłosierdzie i obfite odkupienie; łaska i-mnóstwo odkupienia; dobroć i obfite wyzwolenie; łaska i wielkie wyzwolenie; łaska i mnogo wybawienia; łaska i odkupienie bez miary; łaska i w obfitości odkupienie; łaska i odkupienie obfite; obfitość łaski i pełnia zbawienia; łaska i wielkie wykupienie; łaska, On obficie darzy odkupieniem”.

U Staffa:

- ⁶ Od straży rannej aż do nocy
niech Izrael oczekuje Pana.
⁷ Bo Pan jest pełen miłosierdzia
i nie zna miary w odkupieniu.

U Brandstaettera:

- ⁷ Oczekuj Pana,
Izraelu!¹⁴
Albowiem u Pana jest łaska
i obfite u Niego odkupienie.

U Miłosza:

Oczekuj, Izraelu, Pana, * bo w Panu jest łaska * i wielka moc odkupienia.

U Kochanowskiego:

- O Izraelu, niech się dzieje,
Co chce, ty w Panu kładź nadzieję.

¹⁴ W Tanach: „Niech czeka Izrael na Jahwe”.

U Sępa Szarzyńskiego:

Bowiem skarb jest nieprzebrany
 Wieczne miłosierdzie jego:
 On nie leniw zgoić rany,
 I podźwignąć upadłego;

Trzej mistrzowie słowa zgodnie sięgnęli po kanał mentalny powiązany z czasownikiem „oczekiwać”. Staff wskazał na miłosierdzie i odkupienie jako przymioty Pana, Brandstaetter i Miłosz – na łaskę i odkupienie. Wszystko to prowadzi do końcowego wersetu, w którym orant wyraża nadzieję, że Pan zachowa się wobec Izraela miłosiernie i odkupi go z jego nieprawości. W *Wulgacie zapisano*: „Et ipse redimet Israel ex omnibus iniquitatibus eius”, w tłumaczeniu np. „I sam odkupi Izraela od wszystkich jego niegodziwości”.

U Staffa:

⁸ On sam odkupi Izraela
 od wszystkich grzechów jego.

U Brandstaettera:

⁸ On odkupi Izraela
 Od wszystkich nieprawości.

U Miłosza:

On sam odkupi Izraela ze wszystkich win jego.

U Kochanowskiego:

U Tego litość nieprzebrana,
 U Tego pomoc nieczekana,
 Ten miłosierdziu swemu g'woli
 Ze wszech cię grzechów twych.

U Sępa Szarzyńskiego:

On prócz wszelkiego wątpienia,
 Nie zapomni ludu swego,
 Przywiedzie go do zbawienia.

Przyjrzyjmy się realizacjom czasownikowym wskazującym na zamiar Pana w ujęciu oranta. Jahwe: odkupi Izrahel/Israhel/Izraela, wyzwoli Izraela/Izrael, wybawi Izraela, uwolni Izraela, wykupi Izraela. Zdecydowanie przeważa tutaj opcja translatorska: **odkupi** Izraehela/Israehela/Izraela. Nasuwa się teraz pytanie: od/z czego odkupi Izraela? Odpowiedzi rejestrują zarazem ślady rozwoju języka polskiego od średniowiecza do współczesności: ze wszech lichot, ze wszech złości, ze/od wszystkich nieprawości, od-wszech nieprawości, ze/od wszystkich win, ze/od wszystkich przewinień, ze wszystkich grzechów. Kwestia połączenia przyimkowo-rzeczownikowego **z/od** jest zagadnieniem wtórnym. Tłumacze sięgali najczęściej po wariant **ze/od wszystkich nieprawości**, co wyraźnie akcentuje nie religijno-doktrynalny charakter *Psalmu 130*, nie kontekst grzeszności człowieka, lecz aspekty powiązane z życiem codziennym i ludzką skłonnością do zachowań niegodziwych. Wśród analizowanych przykładów tylko

w *Biblii Tysiąclecia* (wyd. 5) pojawił się wariant „grzech”: „Od odkupi Izraela ze wszystkich jego grzechów”. A jakich wyborów dokonali trzej mistrzowie słowa? U Staffa – grzech, u Brandstaettera – nieprawości, u Miłosza – winy. U każdego inaczej, co rodzi odmienne konteksty interpretacyjne.

III

Na koniec pragnę jeszcze zestawić ze sobą dwa tłumaczenia *Psalmu 130*, autorstwa Brandstaettera i Miłosza, mające wspólne źródło: *Biblię hebrajską*. Ale zanim to uczynię, przywołam ocenę przekładu *Księgi Psalmów*, którą sformułował Marek Piel na po przeanalizowaniu pracy polskiego noblisty. Obszerność cytatu uzasadniają zawarte w nim poważne i liczne zastrzeżenia Piel wobec dokonań Miłosza, a także wartość poznawcza metodologii przyjętej przez tego Badacza:

Czesław Miłosz w przedmowie do swojego przekładu Psalmów oznajmił, że jego zamiarem było stworzenie odmiany stylistycznej języka polskiego, która by mogła być używana w przekładach biblijnych, zapewniając im właściwe, zgodne z ich sakralnym charakterem, oddziaływanie na odbiorców. Styl ów Miłosz charakteryzuje jako wysoki, hieratyczny, a zarazem prosty i zwięzły. Czytając przekłady biblijne Miłosza, rzeczywiście łatwo zauważyć ich stylistyczną odmienność od większości tekstów oryginalnie napisanych w języku polskim. Jednak łatwo też zauważyć, że sposobem, w jaki tłumacz najczęściej osiąga tę stylistyczną odmienność, jest dosłowność przekładu, ze wszystkimi jej zgubnymi skutkami. Ona właśnie powoduje, że wielu czytelników odczuwa język Psalmów w przekładzie Miłosza jako sztuczny, wymagający dalszego przekładu na ich własny język, bo istotnie w wielu miejscach jest to język sztuczny, mieszanina języka hebrajskiego i polskiego. Polskie są wyrazy, ale hebrajska jest składnia, frazeologia, semantyka. Przekład staje się jasny dopiero, gdy czytelnik przypisze polskim formom językowym funkcję, którą mają nie one, lecz ich odpowiedniki użyte w tekście oryginalnym. Przekłady Miłosza są jednak przeznaczone dla czytelników nie władających hebrajskim, którzy zinterpretują zgodnie z regułami języka polskiego to, co pozostało w tych przekładach nieprzetłumaczone. Tam, gdzie oryginał jest zupełnie jasny, łatwo zrozumiały, przekład Miłosza okazuje się często właśnie z powodu dosłowności niezrozumiały, lub – co gorsza – znaczy co innego niż oryginał. Tam, gdzie w oryginale użyto wyrażenia „pospolitego”, tj. ówczesnie powszechnie używanego (prawdopodobnie nie tylko w literaturze pięknej, ale też w tekstach użytkowych, np. w korespondencji, a może nawet w języku mówionym), u Miłosza, pragnącego poprzez tłumaczenie dosłowne uniknąć pospolitości, pojawia się wyrażenie dla jednych niezwykle, oryginalne, piękne, dla innych dziwaczne. Trzeba przyznać, że Miłosz nie obiecuje nigdzie, że da przekład znaczeniowo i stylistycznie wierny. Pragnie utrzymać swój przekład w stylu „wysokim i hieratycznym” wcale nie dlatego, że tak ocenia styl oryginału, ale dlatego, że takiego stylu oczekują czytelnicy przyzwyczajeni do przekładu Wujka. Tłumacz ostrzega nawet, że wbrew wynikom współczesnej biblistyki utrzyma gdzieś tam tradycyjny, choć w świetle filologii błędny przekład. Tak więc krytycznie do przekładów Miłosza można się odnieść nie z punktu widzenia celu, do którego tłumacz dążył, ale z punktu widzenia przyjętych dziś powszechnie norm wierności przekładu, które wymagają, by był on znaczeniowo i stylistycznie wierny wobec oryginału. Ten zarzut nieadekwatności przekładów Miłosza względem oryginału uzasadniam poniżej szeregiem przykładów (Piel 2005: 213–214)¹⁵.

¹⁵ Warto odnotować, że Czesław Miłosz zapoznał się z częścią uwag Marka Piel, które ten sformułował na temat jego przekładów biblijnych i zawarł w książce *Grzech dosłowności we współczesnych polskich przekładach Starego Testamentu* (Kraków 2003), ale noblista postanowił niczego już w swo-

W wariancie Miłosza pogrubiam te elementy słowne, które w takiej samej postaci występują u Brandstaettera.

Brandstaetter 2010: 286	Miłosz 2014: 232
¹ Pieśń wstępujących pod górę, Dawida. Z głębokości wołam do Ciebie, Panie,	Pieśń wstępowań. Z głębokości wołam do Ciebie, Panie.
² Panie, wysłuchaj mojego głosu i nachyl Twe ucho na głos mojej błagalnej modlitwy.	Panie , usłysz głos mój! * Niech będą uszy Twoje otwarte * na głos błagania mego.
³ Jeśli będziesz pamiętał grzechy, Panie, któż się ostoi, mój Panie?	Jeżeli pamięć o występkach zachowasz, Panie , * któż się ostoi?
⁴ Lecz u Ciebie jest win przebaczenie, aby Ci z bojaźnią służono.	Ale z Tobą jest przebaczenie , * abyś w bojaźni był czczony.
⁵ Ufam Panu i ufa dusza moja, a ja czekam na Jego słowo.	Nadzieję pokładałam w Panu , * nadzieję w Panu pokłada dusza moja, * i czekam na Jego słowo .
⁶ Dusza moja bardziej oczekuje Pana niż stróże nocni poranku, niż stróże poranku.	Dusza moja czeka na Pana * bardziej niż nocne stráže na przyjscie poranka, * niż nocne stráže na przyjscie poranka.
⁷ Oczekuj Pana, Izraelu! Albowiem u Pana jest łaska i obfite u Niego odkupienie.	Oczekuj, Izraelu, Pana , * bo w Panu jest łaska * i wielka moc odkupienia.
⁸ On odkupi Izraela Od wszystkich nieprawości.	On sam odkupi Izraela ze wszystkich win jego.

Dzięki powyższemu porównaniu nietrudno dostrzec sporą powtarzalność elementów przekładu Brandstaettera w tłumaczeniu Miłosza. Daleki jednak jestem w tym przypadku od formułowania tezy o bezkrytycznym zapożyczeniu przez polskiego noblistę wcześniejszych w czasie wyborów jego kolegi. Tekst poetycki, do tego sakralny, nie stwarza na ogół wielu okazji do bujnej twórczej inwencji, chociaż jej nie musi eliminować. Pokrywanie się wyrazów, wyrażań, fraz w obydwu wariantach jest podyktowane ograniczonością zarówno samej polszczyzny, jak i koniecznością przestrzegania dyscypliny względem oryginału. Każde oddalenie od niego, czego najlepszymi przykładami są parafrazy Kochanowskiego i Sępa Szarzyńskiego, wiedzie ku nasileniu prezentacji idiolektu twórcy i rozmyciu semantyki pierwotnej utrwalonej w pierwotnym wzorze. Psalm hebrajski to teksty specyficzne, pozbawione nierzadko jasnej barwy językowej, nie są bowiem zwykle ukierunkowane poetycko, lirycznie¹⁶. Staffowi udało się pogodzić obie jakości: lekkość języka i transparentność starotestamentowego przekazu. Ale to potrafią tylko mistrzowie słowa. Tak czy inaczej, kwestia „Co jest oryginałem i czym jest tłumaczenie?”, o której pisała m.in. Anna Bednarczyk (Bednarczyk 2014), należy do problemów otwartych, podobnie jak ocena potrzeby sięgania po

ich przekładach nie zmieniać. Myślę, że taka zachowawcza postawa Miłosza wynikała bardziej przede wszystkim z sędziwego wieku, miał wtedy bowiem ponad 90 lat, aniżeli nieracjonalnego uporu.

¹⁶ Warto posłuchać *Psalmu 130* w oryginalnej wersji hebrajskiej, by wczuć się w jego dźwiękową aurę; <https://biblia-online.pl/BibliaAudio/Hebrajska/Ksiega-Psalmow/1> (dostęp 8.01.2025).

archaizację w transponowaniu tekstów tak odległych w czasie, jak np. *Biblia hebrajska* czy *Wulgata* (Bednarczyk 2011). Nie bez znaczenia są także kompetencje autorskie tłumaczy oraz wybierane przez nich strategie przekładu (Kielar 1988, Legeżyńska 1999, Felski 2008, Kaczorowska 2011).

Marek Piel, odpowiadając na pytanie „Skąd rozbieżności znaczeniowe pomiędzy przekładami *Biblia hebrajskiej?*”, wskazał, jakże słusznie, na dwie podstawowe przyczyny tego stanu rzeczy:

Przekłady Biblii hebrajskiej różnią się pod względem znaczenia z dwóch powodów: 1. W przypadku stosunkowo nielicznych, ale niekiedy głębokich różnic znaczeniowych przyczyną jest niepewność co do sensu lub brzmienia oryginału. Jest tak, gdy a. oryginał jest niejasny i tłumacze snują rozmaite domysły, co może znaczyć, b. zachowało się ze starożytności kilka wersji tekstu hebrajskiego Biblii o różnym brzmieniu i znaczeniu, i każdy tłumacz może wybrać inną jako podstawę swego przekładu, c. dokonano radykalnej reinterpretacji tekstu, którą część tłumaczy przyjmuje, a część odrzuca. 2. Jeżeli tłumacze opierają się na tej samej wersji tekstu hebrajskiego i tak samo go interpretują, to w razie przyjęcia przez nich odmiennych „strategii tłumaczeniowych” w ich przekładach wystąpią różnice nie tak znaczne jak w przypadku niepewności co do znaczenia oryginału, za to w większej liczbie. Teksty biblijne omówione w artykule to Rdz 4,7; 47,21; Wj 3,14; Kpł 19,18; Ps 2,11-12; 89,20; 137,5; Iz 9,19” (Piel 2024: 84).

Pozostając w tym samym nurcie refleksji filologii biblijnej, chcę na koniec dodać, że przeanalizowane przeze mnie tłumaczenia *Psalmu 130*, których autorami są Roman Brandstaetter i Czesław Miłosz, korespondują z punktem drugim przywołanego cytatu: obaj przekładowcy oparli się na tej samej wersji tekstu hebrajskiego i tak samo go zinterpretowali, a występujące różnice wynikły bardziej z obrania przez autorów pewnej strategii translacyjnej niż wahań co do znaczenia fragmentów tekstu wyjściowego. Leopold Staff odwołał się do *Wulgaty* jako osnowy tłumaczenia, a nie *Biblia hebrajskiej* i z tego powodu nie mogą go łączyć na identycznych prawach z pozostałymi tłumaczami. Ale spostrzeżenie Marka Piel dotyczy także jego: u Staffa nie ma oznak niezrozumienia pierwowzoru, a obecne w translacie inne rozwiązania niż u Brandstaettera czy Miłosza wypływają bardziej z natury twórczej poety niż „naddawania” semantycznego z powodu niemożności zrozumienia *Wulgaty*.

Marek Piel wskazał ponadto – nie bez pewnego zdziwienia – na jeszcze inny aspekt dokonań przekładowych Miłosza, gdy napisał:

Dlaczego jednak Miłosz, przecież poeta, dał przekład fragmentów Biblii, którego można by się spodziewać raczej po teologu obojętnym na wartości literackie tłumaczonego tekstu i na trudności w rozumieniu dosłownego przekładu, z jakimi boryka się czytelnik nie znający oryginału? Chyba dlatego, że jak się wydaje, poeta uważał, że szacunek dla tekstu świętego wymaga, by – o ile to możliwe – tłumaczyć go dosłownie. Ponadto Miłosz, jak wielu ludzi jego pokolenia, przywykł w młodości do Biblii w przekładach staropolskich (Wujka i Mikołajewskiego), które były bardzo dosłowne, w wieku dojrzałym zachwyił się Psalterzem Puławskim, również bardzo dosłownym, i w swojej własnej pracy przekładowej starał się kierować tymi samymi zasadami, co ci dawni tłumacze (Piel 2005: 237).

Podobnie krytycznie do tłumaczeń psalmów przez Miłosza podszedł ks. Wiesław Felski, autor monografii o pracach przekładowych polskiego noblisty. Zdaniem Kariny Jarzyńskiej,

Miłoszowa Księga Psalmów została przez Felskiego omówiona najobszerniej a przy tym najsurowiej oceniona – badacz określa ten przekład jako trochę bezradny, sztywny, pozbawiony polotu i elastyczności, co składa na karb braku doświadczenia tłumacza (s. 36). [...] Bardziej zasadny jest zarzut obecności błędów językowych – zbyt daleko posuniętej archaizacji [...] lub mijania się z sensem oryginału [...]. Felski zwraca też uwagę na znaczną zależność rozwiązań przyjętych przez noblistę od Biblii gdańskiej czy tłumaczenia Izaaka Cyłkowa. Badacz zadaje wręcz pytanie, czy nie mamy tu do czynienia z kompilacją istniejących przekładów Psalterza, i odpowiada, że nie, że to raczej polifoniczność, jaką znamy z twórczości poetyckiej Miłosza (Jarzyńska 2010: 97).

Anna Marko zastanawiała się nad konsekwencjami przekładu fragmentu *Psalmu 130* w sytuacji „gdy sam tekst łaciński jest... niezrozumiały ze względu na niespójność” i dowiodła, iż „źródła niedoskonałości językowych w przekładach biblijnych na języki narodowe mogą tkwić w *Wulgacie*, a za błędnym tekstem idą błędne jego interpretacje, powtarzane potem przez wieki” (Marko 2016–2017: 71–72). Powyższa obserwacja badaczki ma również odniesienie do tłumaczenia Staffa w tym sensie, że zmodyfikowany, tj. odmienny od wersji obecnej w *Biblii hebrajskiej*, w *Wulgacie* układ wersetów 5. i 6. spowodował ich niewłaściwe odwzorowanie semantyczne w wersji autora *Deszczu jesiennego*. Owszem, zarówno jego propozycja, jak i rozwiązanie Brandstaettera i Miłosza, są logiczne, a więc do przyjęcia w obrębie spornych wersetów i dla niewtajemniczonego odbiorcy i dusza może oczekiwać Pana bardziej niż stróże nocni poranka (Brandstaetter, Miłosz), i równie dobrze to Izrael ma oczekiwać Pana „Od straży rannej aż do nocy”, jak u Staffa. Nie jest, oczywiście, obojętne, CO czy KOGO sam psalmista widzi w roli oczekującego: duszę czy strażników. Z punktu widzenia rozwoju duchowego człowieka należy dać pierwszeństwo *Biblii hebrajskiej* i duszy. Św. Hieronim, tłumacz *Wulgaty*, zdecydował inaczej, a podążający za nim tłumacze powtarzają ten indywidualny wybór.

Jerzy Ziomek, obserwując wewnętrzne relacje nadawczo-odbiorcze w układzie oryginał – przekład, pytał przed laty: „Kto mówi?”. Interesowała go wtedy obecność dwóch aktywnych stron w odniesieniu do pojedynczego tekstu. Z artykułu Ziomka płynie i ta myśl, że zawsze na początku mówi twórca tekstu wyjściowego i jego piętno nie jest do zatarcia podczas transpozycji dzieła na inny język etniczny, tłumaczenia zaś stają się translatorską serią polifoniczną, w których dochodzi do krwawych lub szlachetnych pojedynków w zależności od tego, czy translator rywalizuje z pierwowzorem, czy uznaje jego chronologiczną prymarność. „Zdrady”, jakich dopuszczają się tłumacze w sferze utworów sakralnych, są na ogół dyskretne, jak tutaj, w transponowaniu *Psalmu 130* na język polski przez trzech mistrzów słowa. Nikt w tym przypadku z nikim nie walczył o palmę pierwszeństwa, lecz pokornie pochylił się nad *Wulgatą* i *Biblią hebrajską*, by zaczerpnąć z nich wiecznego słowa i by to słowo utrwalić wiernie w dwudziestowiecznej polszczyźnie wedle własnych zdolności i zamiarów.

Bibliografia / References

Rozwinięcie skrótów w TZK

- Aszkenazy – *Chwała Boża: (Psalterz Dawidowy)*. Księga 1 / z hebrajskiego (!) przeł., wstępem i uwagami zaopatrzył Fryderyk T. Aszkenazy. Lwów (nakł. Autora), 1927. <http://bibliepolskie.pl/przeklady.php?tid=83> (dostęp 4.02.2025).
- Biblia brzeska – Biblia święta, tho iest, Księgi Starego y Nowego Zakonu, właśnie z Żydowskiego Greckiego y Łacińskiego, nowo na Polski ięzyk, z pilnością y wiernie wyłożone. Brześć Litewski, nakł. M. Radziwiłł, 1563*. <http://bibliepolskie.pl/przeklady.php?tid=2> (dostęp 4.02.2025).
- Biblia EIB (2016) – *BIBLIA to jest Pismo Święte Starego i Nowego Przymierza – przekład dosłowny*. Przekład z języka hebrajskiego, aramejskiego i greckiego. Poznań: Ewangeliczny Instytut Biblijny, 2018. <http://bibliepolskie.pl/przeklady.php?tid=12> (dostęp 4.02.2025).
- Biblia gdańska* (1881) – *Nowy Testament Pana naszego Jezusa Chrystusa z języka greckiego na nowo przełożony z tłumaczeniem polskim z roku 1632 porównany*. Wiedeń: Brytańskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne. Warszawa: U Adolfa Kantora, 1881. <http://bibliepolskie.pl/przeklady.php?tid=23> (dostęp 4.02.2025).
- Biblia gdańska* (2017) – *Uwspółcześniona Biblia Gdańska. Pismo Święte. Stary i Nowy Testament. Pilnie wiernie przetłumaczone z 1632 roku z języka greckiego i hebrajskiego na język polski, z uwspółcześnioną gramatyką i uaktualnionym słownictwem*. Toruń: Fundacja Wrota Nadziei, 2017. <http://bibliepolskie.pl/przeklady.php?tid=5> (dostęp 4.02.2025).
- Biblia Tysiąclecia* (wyd. 1) – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych. Biblia Tysiąclecia*. Poznań–Warszawa: Wydawnictwo Pallottinum, 1965. <http://bibliepolskie.pl/przeklady.php?tid=6> (dostęp 4.02.2025).
- Biblia Tysiąclecia* (wyd. 5) – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych. Biblia Tysiąclecia*. Poznań–Warszawa: Wydawnictwo Pallottinum, 2000. <http://bibliepolskie.pl/przeklady.php?tid=6> (dostęp 4.02.2025).
- Biblia warszawska – Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Nowy przekład z języka hebrajskiego i greckiego opracowany przez Komisję Przekładu Pisma Świętego. Towarzystwo Biblijne w Polsce*. Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce, 1975. <http://bibliepolskie.pl/przeklady.php?tid=7> (dostęp 4.02.2025).
- Biblia warszawsko-praska – Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. „Biblia warszawsko-praska” w przekładzie z języków oryginalnych opracował Kazimierz Romaniuk pierwszy biskup warszawsko-praski*. Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce, 1997. <http://bibliepolskie.pl/przeklady.php?tid=10> (dostęp 4.02.2025).
- Byczewski (1854) – *Psalmi Dawida*. Przekład dosłownie z osnowy jęz. hebr., na jęz. pol. przez Pawła Byczewskiego. Warszawa 1854. <http://bibliepolskie.pl/przeklady.php?tid=152> (dostęp 04.02.2025).
- Cylkow – *Psalmi*. Tłumaczył i objaśnił Dr. J. Cylkow. Warszawa: W drukarni Alexandra Ginsa, 1883. <http://bibliepolskie.pl/przeklady.php?tid=16> (dostęp 4.02.2025).
- Götze (1937) – *Księga Psalmów z uwzględnieniem najlepszych tłumaczeń wydana przez Ks. Bolesława Götze*. Warszawa: Wydawnictwo Religijne B. Götze. <http://bibliepolskie.pl/zteksty.php?txid=27> (dostęp 4.02.25).
- Kruszyński – *Księga Psalmów [Biblia; Liber Psalmorum]*. Przekład z oryginału hebrajskiego, komentarz: ks. dr Józef Kruszyński. Lublin: Drukarnia Narodowa, 1936. <http://bibliepolskie.pl/przeklady.php?tid=47> (dostęp 4.02.2025).
- Przekład toruński* (2023) – *Pismo Święte. Przekład toruński Nowego Przymierza oraz księgi mądrościowe, księgi pięciu megilot i proroków mniejszych*. Toruń: Fundacja Świadome Chrześcijaństwo, 2022. <http://bibliepolskie.pl/przeklady.php?tid=200> (dostęp 4.02.2025).

Psałterz floriański – Psałterz floriański. Transkrypcja IJP PAN [BP]. Tekst opracowany na podstawie „Korpusu tekstów staropolskich do roku 1500” udostępnionego przez Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. <http://bibliepolskie.pl/przeklady.php?tid=40> (dostęp 4.02.2025).

Psałterz puławski – Tekst Psałterza na stronach BibliePolskie.pl. Tekst opracowany na podstawie „Korpusu tekstów staropolskich do roku 1500” udostępnionego przez Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Wersja tekstu z kwietnia 2007. Transkrypcja na podstawie Rkps Biblioteka XX Czartoryskich w Krakowie nr 1269. <http://bibliepolskie.pl/przeklady.php?tid=39> (dostęp 4.02.2025).

Szeruda – *Księga Psalmów: z języka hebrajskiego na nowo przełożona i z tłumaczeniem polskim z 1632 r. porównana.* Przeł. Ks. Jan Szeruda. Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, 1937. <http://bibliepolskie.pl/przeklady.php?tid=49> (dostęp 4.02.2025).

Śląskie Towarzystwo Biblijne – *Nowa Biblia Gdańska.* Ustroń: Wydawnictwo Szaron, 2012. <http://bibliepolskie.pl/przeklady.php?tid=13> (dostęp 4.02.2025).

Wujek (1923) – *Nowy Pana naszego Jezusa Chrystusa Testament. Z łacińskiego na język polski przełożony przez Ks. Jakóba Wujka.* Dosłowny przedruk z autentycznej edycji Krakowskiej z r. 1599 potwierdzonej przez Ś. Stolicę Apostolską i J. W. Dunina, Arcybiskupa Gnieźnieńskiego i Poznańskiego. Z kilkoma odmiennymi wyrazami sprostowaniami według oryginału greckiego a u dołu stronnicy umieszczonemi. Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, 1923. <http://bibliepolskie.pl/przeklady.php?tid=4> (dostęp 4.02.2025).

Źródła inne

Biblia Ekumeniczna to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu z księgami deuterokanonicznymi. Przekład ekumeniczny z języków oryginalnych (2018). Red. J. Betlejko. Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce.

Biblia Hebraica (1962). Red. R. Kittel. Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt (cytowana w przypisie 12. jako BHK).

De profundis clamavi ad te, Domine. <https://hozana.org/pl/modlitwa/za-zmarlych/de-profundis> (dostęp 27.12.2024).

Górnicki, Ł. (2007). *Dlaczegom jest od Kastiliona różny.* W: Balcerzan, E., Rajewska, E. (2007). *Pisarze polscy o sztuce przekładu 1440–2005. Antologia.* Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Kochanowski, J. (1982). *Psałterz Dawidów.* Oprac. J. Woronczak. Wrocław: Państwowy Instytut Wydawniczy: 392–395.

Księga Psalmów (1937). Tłum. L. Staff. Tekst przejrzał ks. J. Archutowski. Warszawa: Verbum.

Miłosz, Cz. (2014). *Księgi biblijne. Przekłady z języka greckiego i hebrajskiego. Księga Psalmów, Księga Hioba, Księga Pięciu Megilot, Księga Mądrości, Ewangelia według Marka, Apokalipsa.* Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Petrycy z Pilzna, S. (2007). *Cudzem w swoje obrócił.* W: Balcerzan, E., Rajewska E. (2007). *Pisarze polscy o sztuce przekładu 1440–2005. Antologia.* Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Pismo Święte. Przekład toruński Nowego Przymierza i Księga Psalmów (2023). Toruń: Fundacja Świątome Chrześcijaństwo.

Psalm 130 (2024). Tłum. Cz. Miłosz; <http://hamlet.edu.pl/psalmy> (dostęp 24.12.2024).

Sadzik, J. ks. (2014). *O psalmach.* W: Miłosz, Cz. (2014), *Księgi biblijne.* Kraków: Wydawnictwo Literackie: 9–36.

Sęp Szarzyński, M. (2025). *Pieśń IV (Psalmu CXXVI paraphrasis);* <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/piesn-iv-psalmu-cxxvi-paraphrasis.html> (dostęp 7.01 2025).

Słownik języka polskiego. T. 1: A–K (1992). Red. M. Szymczak. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Słownik języka polskiego. T. 2: *L–P* (1992). Red. M. Szymczak. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna (1995). T. 12: *Optymaci do Polowanie*. Kraków: Wydawnictwo „Gutenberga”. Poznań: Wydawnictwo „Kurpisz” (reprint).

Opracowania

Balcerzan, E. (1968). Poetyka przekładu artystycznego. *Nurt*, 8: 23–26.

Balcerzan, E., Rajewska E. (2007). *Pisarze polscy o sztuce przekładu 1440–2005. Antologia*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Bednarczyk, A. (2011). *Problemy archaizacji w przekładzie*. W: *Historyczne oblicza przekładu*. P. Fast, A. Car, W.M. Osadnik (Red.). Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”: 63–76.

Bednarczyk, A. (2014). Co jest oryginałem i czym jest tłumaczenie? *Teksty Drugie*, 4: 339–356.

Bieńkowska, E. (2005). Miłosz i psalmy. *Zeszyty Literackie*, 1: 71–77.

Brandstaetter, R. (2010). *Psalterz*. Kraków: Wydawnictwo M.

Dybel, P. (1983). Miłosza przekład „Księgi Psalmów”. *Nowe Książki*, 11: 87–88.

Felski, W. ks. (2008). *Biblijne przekłady Czesława Miłosza. Studium filologiczno-egzegetyczne*. Pelplin: Bernardinum.

Frankowski, J. (1984). Biblijne przekłady Miłosza. *Więź*, 1: 35–55.

Jarzyńska, K. (2010). Miłosz biblijny oczami teologa. *Teksty Drugie*, 3: 93–103.

Kaczorowska, M. (2011). Czesława Miłosza koncepcja przekładu tekstów biblijnych. Rekonstrukcja. *Przekładaniec*, 25: 344–357.

Kempfi, A. (1982). O Miłoszowym tłumaczeniu psalterza i sprawie nowoczesnego polskiego języka sakralnego. *Kalendarz Ewangelicki (Zwiastun)*: 249–258.

Kielar, B. (1988). *Tłumaczenie i koncepcje translatoryczne*. Wrocław: Ossolineum.

Küchmeister, M. (1981). Do Miłoszowego przekładu Księgi Psalmów przyczynek. *Poezja*, 7: 62–70.

Legeżyńska, A. (1999). *Tłumacz i jego kompetencja autorskie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Marko, A. (2016–2017). Historia jednej pomyłki. Docieranie do znaczenia tekstu *Psalmu 130* w Psalterzu floriańskim. *Kwartalnik Językoznawczy*, 4/2016 (28)–1/2017(29): 43–69.

Nowak, Z.J. (1987). Czesław Miłosz jako tłumacz Biblii. *Przegląd Humanistyczny*, 7–8: 1–14.

Piela, M. (2005). Czesław Miłosz jako tłumacz Biblii hebrajskiej. *Studia Judaica*, 1–2: 213–239.

Piela, M. (2024). Skąd rozbieżności znaczeniowe pomiędzy przekładami Biblii hebrajskiej? *Między Oryginałem a Przekładem*, 4(66): 53–85.

Salij, J. (1981). O biblijnych przekładach Czesława Miłosza, „Więź”, 3: 77–85.

Strużyńska, A. (2024). *Psalm 130 – interpretacja*. https://poezja.org/wz/interpretacja/6739/Psalm_130 (dostęp 26.12.2024).

Ziomek, J. (1975). Kto mówi? *Teksty*, 6: 44–55.

Ziomek, J. (1987). *Literatura odrodzenia*. Warszawa: PWN.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

NAUKI O KOMUNIKACJI
SPOŁECZNEJ I MEDIACH
COMMUNICATION
AND MEDIA STUDIES

Article No. 345

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.6>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk społecznych / Social sciences

Dyscyplina naukowa: nauki o komunikacji społecznej i mediach / Discipline of science: communication and media studies

Copyright © 2025 SRG and A. Makarova¹

Citation:

Макарова, А. (2025). Process pereraspredeleniâ vlasti meždu agentami i institutami mediatizirovannogo literaturnogo polâ. *Studia Rossica Gedanensia*, 12: 117–129. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.6>.

Makarova, A. (2025). Процесс перераспределения власти между агентами и институтами медиатизированного литературного поля. *Studia Rossica Gedanensia*, 12: 117–129.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.6>.

ПРОЦЕСС ПЕРЕРАСПРЕДЕЛЕНИЯ ВЛАСТИ МЕЖДУ АГЕНТАМИ И ИНСТИТУТАМИ МЕДИАТИЗИРОВАННОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ПОЛЯ

АНАСТАСИЯ МАКАРОВА

Вильнюсский университет / Vilnius University
Филологический факультет / Faculty of Philology
Институт языков и культур Балтийского региона /
Institute for the Languages and Cultures of the Baltic
Кафедра славистики / Department of Slavic Studies
ул. Университето 3, Вильнюс, Литва / Universiteto St. 3, Vilnius, Lithuania
Corresponding Author e-mail: anastasijamakarova.a.m@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0758-660X>
(получено / received 7.08.2025; принято / accepted 17.09.2025)

¹ This is an Open-Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstract

The process of power redistribution among agents and institutions in the mediatized literary field

This article analyses the process of the redistribution of power among agents and institutions within the mediatized literary field, using a case study of the Russian-language literary space. The author concludes that the primary role in the legitimation of the literary text has shifted, first, to readers, who, in today's media environment, actively participate in the dissemination, evaluation, and other forms of response to the text, and second, to algorithms, which, in the context of the new media, exert significant influence over the content that readers encounter in an information-saturated environment.

Keywords: mediatization, sociology of literature, Pierre-Félix Bourdieu, algorithms, book bloggers.

Резюме

В статье на примере русскоязычного литературного пространства проводится анализ процесса перераспределения власти между агентами и институтами в медиатизированном литературном поле. Автор приходит к выводу, что ведущая роль в легитимации литературного текста перешла, во-первых, к читателям, которые в современном медиапространстве могут активно участвовать в распространении, оценке и выражении иных реакций на текст, и, во-вторых, к алгоритмам, которые в пространстве новых медиа стали оказывать значительное влияние на то, что читатель встречает в перенасыщенном информацией пространстве.

Ключевые слова: медиатизация, социология литературы, Пьер Бурдьё, алгоритмы, книжные блогеры.

Введение

В эпоху цифровых технологий ключевым фактором в развитии общества становится процесс медиатизации² (подробнее см., напр.: McLuhan 1964; Livingstone, online; Luhmann 2004; Коломиец 2020), который оказывает влияние на все сферы человеческой деятельности и формирует новые навыки, необходимые для эффективной организации процесса коммуникации.

В центре нашего исследования находится поле функционирования литературного текста, который сегодня, параллельно с традиционным форматом бумажной книги, существует и в цифровом формате. Именно в интернете

² Под медиатизацией в данном контексте мы подразумеваем любой вид человеческой деятельности, опосредованный медиасредствами

разворачивается современный литературный процесс: здесь чаще всего приобретаются книги, здесь оставляют свои отзывы о книгах читатели, здесь, несмотря на «развоплощение» и потерю материального бумажного носителя, книги приобретают свою символическую значимость, которая, формируясь в сетевом пространстве, оказывает влияние на существование текста и в цифровом пространстве, и вне его. До медиатизации поле литературы функционировало в основном в рамках традиционных институций и структур. Оно было иерархично и достаточно устойчиво, с четко распределенными ролями между писателями, критиками, издателями, государственными органами и читателями. Однако сегодня наблюдается перераспределение власти между агентами и институтами медиатизированного литературного поля. В рамках этой статьи, опираясь на теорию литературного поля Пьера Бурдьё, будут рассмотрены особенности этого процесса на примере русскоязычного литературного пространства. На данный момент можно выделить лишь несколько исследований, в которых переосмыляется теория литературного поля Бурдьё с учетом глобальной медиатизации реальности (см., напр.: Salgaro, online; Рязанцев, online).

Теоретической опорой исследования является теория социологии литературного поля Бурдьё, концептуальную и методологическую основу которой он начал разрабатывать еще в 1960-х гг. Производителем ценности книги он видел не автора, а поле производства (Bourdieu 1998). Согласно Бурдьё, изучая литературу, мы должны изучать не только непосредственных производителей произведения, создающих литературные произведения, но и:

[...] весь ансамбль агентов и институтов литературного поля, так как производителем ценности литературного произведения является не столько сам писатель, сколько агенты и институты поля, легитимирующие произведения литературы в качестве таковых (Стаселько, online: 261).

Важно отметить также, что в концепции Бурдьё произведение искусства существует как символический объект:

[...] представляющий ценность, только когда оно распознано и признано, то есть социально институтировано как произведение искусства читателями или зрителями, обладающими диспозицией и эстетической компетентностью, необходимой для того, чтобы распознать и признать его в этом качестве (Бурдьё, online).

Подобное распознавание и признание являются условием приобретения и накопления символического капитала, который со временем может быть конвертирован в экономический.

Рассуждая о рынке символической продукции, Бурдьё делит «поля производства и обращения символических благ» на «ограниченные», предназначенные для круга производителей, и «массовые», предназначенные для непроизводителей – масс (Бурдьё, online). Что касается поля литературы, то оно само по себе достаточно конфликтное и фрагментированное, в нем существует оценочное деление на «низкую» («массовую») и «высокую» литературу. В этой оппозиции именно «высокая» культура обладает правом определения границы того, что есть искусство. Таким образом, в концепции Бурдьё легитимным является

актор, «признанный» у авторитетных агентов субполя «высокой» литературы (коллегами, критиками, издателями и др.), которого наделяют символическим капиталом. В этом поле наиболее ценным капиталом считается символический, так как агенты «высокого искусства» в первую очередь борются не за финансовое выражение своей значимости и ценности, а за возможность войти в литературный канон, стать классиком.

Однако если рассматривать медиатизированное литературное поле, становится очевидно, что символический капитал имеет большое значение и для массовой литературы, нацеленной на приумножение экономического капитала, то есть на коммерческий успех. Это связано с тем, что новые медиа (прежде всего социальные сети) становятся пространством формирования «публичного культа» (термин литературного критика Галины Юзефович [Юзефович, online]), в котором зачастую ведущую роль в присвоении символического капитала, активно конвертируемого в экономический, играют не традиционные агенты и институты литературного поля, а массовая аудитория. Примером могут послужить способы «измерения» ценности литературных текстов в книжном электронном магазине LitRes или в книжной социальной сети LiveLib, где важную роль играет средняя оценка, количество отзывов, любительских рецензий, прочтений, отметок и др.

Таким образом, в субполях «высокой» и «низкой» литературы борьба за экономический или/и символический капитал и процесс производства и распространения литературного продукта происходит по-разному. Однако в условиях глобальной медиатизации границы между «высоким» и «массовым» искусством размываются, и вместе с этим утрачиваются и границы, определяющие процесс производства литературного текста и присвоения ему (и его производителю) определенного капитала.

Помимо распределения капитала в организации поля литературы важен принцип внутренней стратификации каждого субполя (деление на доминантные и периферийные части), который определяет степень легитимности агента, т.е. разделение писателей на признанных и авторитетных (иначе говоря, являющихся ядром поля) и находящихся на периферии поля литературы (Берг, online). В работе *Рынок символических благ* Бурдьё выделяет «три типа культурной легитимности: приветствие публики (легитимность популярности); профессиональное признание со стороны коллег (специфическая легитимность) и критическая оценка (буржуазная легитимность)» (Бурдьё, online). Социолог полагал, что на этапе выбора продукта или автора важную роль играют институциональные принципы легитимации: литературная критика, премии, отклик других писателей или профессиональных литературоведов и ряд других. Активная медиатизация приводит к тому, что культурное потребление все больше отходит от строгого выбора в употреблении жанров и продуктов, которые оцениваются как «высокая» культура. В настоящий момент, в выборе художественной литературы допускается сочетание качеств «низкой» культуры и «статусностной», «высокой» (Головнева, online: 40). Таким образом в условиях медиакультуры граница передвигается именно в сторону «легитимности» и «нелегитимности». В этом смысле «легитимность» – это не столько позиция агента или литератур-

ного текста в субполе ограниченного производства, сколько культурная избирательность вообще. Она может осуществляться как посредством применения критериев популярной (массовой) литературы (развлекательный характер, немудреная художественность), так и через «применение критериев “высокой” культуры (креативность, серьезность, инновативность)» (Головнева, online: 42).

Новые практики публикации, распространения и оценивания литературного текста

В настоящее время новые технологии все чаще воспринимаются как новая реальность, формирующая личность человека. За последние два десятилетия интернет стал доступен широкой аудитории, что привело к его активному использованию и различными институциями, и отдельными пользователями, в том числе для распространения контента, связанного с литературой. Интернет ускорил и усилил коммуникацию в литературном поле, предоставив многим авторам возможность свободно, без особых ограничений, вливаться в литературный процесс.

В понимании особенностей современного медиатизированного литературного поля важную роль играет вопрос его формирования. Историю развития литературного интернета можно разделить на два этапа. Первый этап, образца Web 1.0, был похож на классическую журнальную среду, когда один человек или ограниченная группа лиц отбирали, структурировали и публиковали литературный контент. Яркими примерами таких площадок для обмена литературными текстами и другим контентом, связанным с литературой, стали «Библиотека Максима Мошкова» и «Журнальный зал». То есть, следуя традиции, восходящей к концу XVIII века, роль толстых литературных журналов стали выполнять специализированные сайты. Например, «Журнальный зал» изначально публиковал отрывки или целые номера таких известных толстых журналов, как «Новый мир», делая их доступными для бесплатного чтения. Внедрение технологии Web 2.0 способствовало появлению личных авторских блогов (большую популярность получил «Живой журнал») и социальных медиа. В 2000-х гг. сайты, устроенные по принципу литературного журнала, уступают лидирующие позиции социальным сетям и личным блогам. Таким образом, начинается новый виток литературного процесса, который постепенно перемещается в социальные медиа.

Подобная медиатизация отразилась на привычках читателей, способах поиска контента, связанного с литературой, материалов для чтения, а также на практике общения по поводу литературы. В 2005 году разработчиком электронных книг первого поколения Д. Грибовым и создателями первых электронных библиотек – А. Барановским (Альдебаран) и А. Кузьминым (Litportal) был основан самый крупный магазин легальных русскоязычных электронных и аудиокниг LitRes.ru (Schmidt, online: 263). Чуть позже, в 2010 году, была основана компания Bookmate – сервис, который работал как приложение для чтения и прослушивания книг по подписке, предоставляющее доступ к книгам и на иностранных

языках. Подобным образом, например, работает и сервис MyBook, запущенный компанией Litres в 2012 году.

В последнее десятилетие широкое распространение получили платформы, предназначенные для так называемого «социального онлайн-чтения» (Beck-Pristed, online: 400) и основанные на технических характеристиках и концепции социальных сетей. Такие платформы специализируются на продвижении книг и обеспечивают интерактивную коммуникацию среди пользователей внутри платформы. Подобные практики онлайн-чтения являются следствием технического прогресса конца 2000-х годов и повсеместного распространения планшетов, портативных компьютеров и смартфонов, изменивших прежние формы «уединенного» чтения. Само устройство для чтения стало местом активного взаимодействия, позволяющим читателям мгновенно, иногда синхронно, обмениваться контентом в процессе чтения.

Самой крупной и популярной социальной сетью для читающих в русскоязычном пространстве является *LiveLib.ru*. Социальная сеть LiveLib была основана в 2007 году и развивалась параллельно американскому сайту *Goodreads.com*. Платформа LiveLib способствует общению пользователей на тему книг в режиме онлайн, то есть цифровому обмену, происходящему за пределами конкретной книги³. С целью структурирования огромного количества контента и оптимизации коммуникации с аудиторией подобные сервисы не только предлагают площадки для общения, но и организуют системы поощрения чтения, например, списки рекомендаций, отзывы критиков и читателей, рейтинги и премии. За счет чего происходит объединение функций, которые ранее были распределены между различными институтами (онлайн-библиотеки, журналы, премии и др.). Именно читательские рейтинги и рекомендации становятся одним из инструментов распределения символического капитала (Vadde, online).

В качестве примера приведем историю успеха одного из самых известных романов современной русской литературы. В 2016 году Алексей Сальников, на тот момент более известный как поэт из Екатеринбурга, опубликовал свой роман *Петровы в гриппе и вокруг него* в литературном журнале «Волга». Один из членов экспертного совета литературной премии «Большая книга» обратил внимание на него, и роман сначала попал в длинный список премии, а позже в короткий. Однако даже после этого роман не был издан отдельной книгой и продолжал существовать в неудобном для чтения и распространения формате литературного журнала:

Петровы в гриппе и вокруг него Алексея Сальникова – самый неожиданный роман короткого списка «Большой книги». Во-первых, имя автора у публики пока не на слуху, во-вторых, книги пока нет, роман опубликован в журнале «Волга», у которого не слишком широкая аудитория. Поэтому отдельная благодарность экспертам, которые прочи-

³ Исследовательница русского языка и литературы, а также истории медиа и книги Биргитте Бек-Пристед предлагает расширить понятие «эпитекта» Жерара Женетта как литературного произведения и понимать социальное чтение как процесс формирования цифрового «эпитекта», создаваемого читателем/пользователем и выступающего неформальным откликом на данное произведение (Beck-Pristed, online: 408).

тали и оценили незаурядный, оригинальный текст. К тому же автор известен скорее как поэт (Пульсон, online).

Поскольку предложений от издателей о публикации романа не последовало, Сальников выложил произведение в открытом доступе на сайте Bookmate, где оно начало стремительно набирать популярность среди читателей. Литературный критик Г. Юзефович рассказала, что по просьбам восхищенных творчеством Сальникова читателей критики обратили внимание на роман и стали публиковать на него свои отзывы, и лишь после этого текстом заинтересовались издатели (Юзефович, online). В данном случае мы наблюдаем распространенную для цифровой эпохи ситуацию, когда инициаторами признания литературного текста выступают читатели, а издатели реагируют на уже сформировавшуюся популярность. Как видим, прежняя модель вхождения литературного текста в поле литературы, основанная на цепочке «писатель – издатель – критик», в условиях глобальной медиатизации и цифровизации более не является единственно возможной. Появляется новая последовательность, которая выглядит как «читатель – критик – издатель», где читательская аудитория, а затем уже литературные критики, служат популяризации произведения и его последующей легитимации.

К важным тенденциям современного книжного рынка относится активно развивающийся сегмент самостоятельного издательства⁴. Главными преимуществами цифрового самоиздания являются доступность и оперативность, что сделало этот способ публикации достаточно популярным у непрофессиональных или начинающих авторов. В русскоязычном литературном пространстве лидерами в области «самоиздательства» являются компании Rideró и Litres. Однако и другие крупные игроки в сфере легального книжного контента предлагают подобные услуги. К примеру, сервис Litres назвал такую опцию «Самиздат»⁵, сделав отсылку к традиции советского времени, периода сильной государственной цензуры. И если изначально такое название было лишено политического значения, то после вторжения России в Украину в феврале 2022 года историческое значение снова стало актуальным, поскольку авторы начали самостоятельно публиковать свои тексты, обходя цензурируемые издательства и блокируемые режимом платформы. Сегодня к самиздату прибегают не только начинающие авторы, но и те, кто противостоит режиму и потерял возможность публиковаться иным способом.

Помимо этого, все чаще говорят о феномене так называемого «нового тамиздата». Понятие «новый тамиздат» воспринимается как альтернативное поле культурного производства, противопоставляемое современному российскому политическому режиму и цензуре, но при этом обладающее собственной иерархией. Именно такая ситуация делает современное русскоязычное литературное поле особенно важным и интересным объектом исследования. Во времена Со-

⁴ По данным группы компаний Litres, во втором квартале 2024 года книги самиздата впервые заняли половину рынка цифровых книг (Мамиконян, online).

⁵ Первым ресурсом в Рулинете, предложившим подобную функцию с названием «Самиздат», была библиотека М. Машкова Lib.ru.

ветского Союза понятия тамиздата и других форм литературных ограничений были связаны преимущественно с печатной литературой. Однако в настоящий момент, в эпоху медиатизации, механизмы публикации и распространения литературного текста функционируют иначе. Новые механизмы также включаются в процесс формирования символического капитала. Усиление цензуры способствовало укреплению роли самого писателя как общественно значимой фигуры. В современной России Министерство юстиции РФ объявляет неудобных режиму авторов «иностранными агентами» и «террористами и экстремистами». Например, книги популярного русского писателя Б. Акунина, после признания его «иностранным агентом» и «террористом и экстремистом», внутри страны продаются завернутыми в непрозрачную бумагу. На фоне репрессий Б. Акунин, который давно активно использует интернет-пространство для продвижения своего творчества (На июнь 2025 года у него в Facebook насчитывается 329 тыс. подписчиков), в июне 2023 года активизировал деятельность своего интернет-сайта Babook (Библиотека Бориса Акунина). Постепенно сайт Babook превратился в пространство существования нового тамиздата. Через него распространяются запрещенные в России книги (иногда по частям, в виде отдельных литературных текстов, доступных бесплатно), публикуются рецензии и ведется активная коммуникация между читателями и авторами, часто затрагивающая и политический контекст. Можно сказать, что сейчас сайт функционирует как литературный блог, литературное сообщество, издательство и книжный магазин одновременно. Именно медиатизация литературного поля сделала возможным существование этого «литературного клуба», как называет его сам Б. Акунин.

Появление платформ самиздата, личных сайтов, социальных сетей и книжных онлайн-сервисов дало писателям возможность выходить на аудиторию без посредников. Сегодня писатель получает возможность самостоятельно публиковать свои тексты, в его распоряжении оказываются новые способы их продвижения, что позволяет ему самому формировать актуальные писательские стратегии и практики, которые находят отклик у читателей.

Новые агенты в поле литературы: книжные блогеры и искусственный интеллект

Благодаря новым технологиям процесс литературной критики также начал переход в электронный формат. Таким образом появляется сетевая книжная критика, которая изначально публиковалась в «Русском журнале» (старейший российский сетевой журнал, выходивший с 1997 года), где критик А. Агеев вел критическую колонку под названием «Голод», а Андрей Немзер занимался рекомендательной критикой.

Сетевую рекомендательную книжную критику можно назвать «прекритикой» (ее девиз: «Я вам сейчас все расскажу»), то есть читатель получает информацию о книге еще до ее прочтения (Жучкова, online).

Формат сетевой рекомендательной критики и самого критика как медиа-деятели остаются актуальными и сегодня. Яркими представителями данного направления являются Г. Юзефович и К. Мильчин (к нему также относят А. Наринскую и Л. Данилкина). В качестве характеристики этого направления приведем слова К. Мильчина:

Я 20 лет читаю книги и рассказываю о них всеми доступными способами (рецензии, книжные фестивали, подкасты, встречи с читателем). Сейчас основными каналами критической коммуникации является Facebook, личный блог и канал в Telegram (Мильчин, online).

Исторически литературные критики наделены легитимным правом решать, какое произведение достойно признания. Таким образом, как полагал Бурдье, каждый критик обладает своим символическим капиталом, который может быть использован для продвижения писателя и конкретного литературного текста. Однако в современном медиатизированном литературном поле в борьбу за право легитимации вступают новые агенты – книжные блогеры. В большинстве своем ими являются активные читатели, которые публично высказываются по поводу литературных текстов и литературного процесса. Однако, в большинстве своем, они не изучали критическое дело профессионально. В современном интернет-пространстве непрофессиональных отзывов на литературные тексты значительно больше, чем профессиональных, тем не менее сегмент книжного блогерства не вытеснил литературную критику. Критик в современном понимании – это, прежде всего, профессионал (Жучкова, online).

Книжные блогеры оценивают книги, рассуждают о новинках, любимых авторах и литературе, а также привлекают к этому обсуждению свою аудиторию. Зачастую их посты и видеоролики поощряют дискуссии о литературном процессе. В своих обзорах они активно используют привычный для современного читателя мультимодальный код коммуникации, что делает передачу информации более естественной и близкой для современного читателя (подробнее см.: Макарова, online). Аудитория некоторых русскоязычных блогеров превышает 100 тысяч подписчиков, что указывает на серьезную популярность такого контента, авторы которого способны играть не менее важную роль в литературном поле, чем профессиональные критики или обозреватели. В качестве примера, иллюстрирующего влияние книжных блогеров на успех литературных текстов, можно привести случай, когда в 2024 году повесть Ф.М. Достоевского *Белые ночи* неожиданно вошла в список самых продаваемых переведенных книг в Великобритании. Это событие связывают с резко возросшей популярностью повести в социальных сетях TikTok и Instagram, где книжные блогеры в своих отзывах активно романтизировали описанную Достоевским историю любви (West-Knights, online).

Другим важным новым агентом литературного поля, способным оказывать значительное влияние на успех литературных текстов, является искусственный интеллект (далее – ИИ), который достаточно давно внедрен в самые разные области человеческой деятельности. Распространение доступных широким масс моделей генеративного искусственного интеллекта (далее – ГИИ) и боль-

ших языковых моделей, наподобие ChatGPT изменило общее поле массовой коммуникации, в котором возник новый агент, способный коммуницировать на естественном языке наравне с человеком, что оказало значительное влияние и на литературный процесс. ИИ постепенно проникает во все сферы литературной деятельности. При помощи ГИИ создаются иллюстрации и обложки к книгам, выполняется редактирование и/или озвучивание, создаются рецензии.

В поле литературы формируется новое понятие – *assisted writing*, когда писатель посредством промптов (запросов) обращается к ГИИ за идеями для сюжета или проработки диалогов и т. д. В качестве примера, иллюстрирующего вызовы, с которыми сегодня сталкивается сфера литературы, можно привести случай японской писательницы Риэ Кудан. В январе 2024 года писательнице была присуждена престижная премия имени Рюноске Акутагавы за роман *Tōkyō-to Dōjō Tō* (*Токийская башня сострадания*). Во время церемонии награждения Кудан призналась, что около 5 % текста было создано с помощью большой языковой модели ChatGPT. Организаторы премии и члены жюри в течение нескольких месяцев обсуждали, как следует поступить в подобной ситуации. Поскольку в тот момент не существовало четко установленных правил, они решили не менять первоначального решения. Премия не была отозвана, однако это событие вызвало волну общественного недовольства, часть читателей потребовала вернуть деньги за приобретенную книгу (Yuzefovich, online). Подобные ситуации заставляют задуматься о том, что такое литература и насколько для нас важно, кто стоит за художественным произведением – человек или ИИ. Несмотря на то, что сегодня ИИ может работать как «ассистент» писателя, пока он не способен его заменить. Инициатива все еще за человеком – сам по себе ИИ не имеет внутренней потребности писать литературные тексты. Однако уже сейчас возникают вопросы, связанные с проблемой авторства. В правовой системе только начинают обсуждаться вопросы, касающиеся авторских прав на произведения, созданные с помощью ИИ. Некоторые участники литературного процесса считают ИИ всего лишь инструментом, помогающим ускорить процесс написания или редактирования. Другие видят в ИИ полноценного соавтора, способного генерировать сюжеты, сами тексты или даже проводить научные исследования. В июне 2025 года в литературном журнале «Знамя» впервые в русскоязычном интернет-пространстве была опубликована исследовательская статья, написанная в соавторстве с ИИ (Сонетов и Эпштейн, online).

Следующий важный аспект взаимодействия ИИ и литературы касается его способности анализировать тексты. Алгоритмы, основанные на ИИ, способны с особой эффективностью регулировать то, что пользователи (читатели) «видят» и «находят» в перенасыщенном информацией пространстве новых медиа, в том числе социальных сетей. Подобные алгоритмы обрабатывают огромные корпуса данных о нашей активности в цифровом пространстве. Более того, выбирая контент, мы одновременно обучаем алгоритмы, ориентируя их на наши предпочтения, и тем самым способствуем формированию информационных пузырей. С одной стороны, алгоритмы предоставляют интересующий нас контент, а с другой ограничивают наше информационное поле (Jebaselvi et al., online: 57). Поэтому, вопрос влияния информационных пузырей на присвоение

символического капитала литературному произведению и его легитимацию становится особенно актуальным. Очень часто контент, популярный в одном поле, в другом может быть совершенно неизвестным. Алгоритмы также отвечают за продвижение книжного контента целевой аудитории. Деятельность ИИ влияет на весь наш медиатизированный опыт, однако за алгоритмами по-прежнему стоит человек, задающий параметры и фильтры. Таким образом, ИИ, выступая в качестве одного из агентов литературного поля, играет важную роль в распределении символического капитала (активно конвертируемого в экономический капитал) среди литературных текстов и их легитимацию.

Заключение

Итак, в настоящее время, в медиатизированном литературном поле, в сравнении с традиционным, появляются совершенно новые агенты, например, книжные блоггеры и ИИ, а также новые платформы и, вместе с ними, современные способы распределения символического капитала и легитимации. Процесс медиатизации отразился на повседневных привычках читателей, начиная с поиска литературных текстов и информации о них, и заканчивая новыми способами обсуждения прочитанного. Рейтинги и рекомендации от читателей становятся одним из инструментов распределения символического капитала и легитимации в поле литературы. Одной из заметных тенденций современного книжного рынка является стремительное развитие сегментов современного самиздата и нового тамиздата. Сегодня в условиях тотальной медиатизации, проявляющейся, среди прочего, в доступности медиа и перенасыщенности медиапространства литературными текстами, произошло перераспределение ролей так называемых «агентов» и «институтов» власти.

Таким образом, ведущая роль в легитимации произведения перешла: а) к аудитории, которая в современном медиапространстве может активно участвовать в распространении, оценивании и выражении прочих реакций на текст; б) к алгоритмам, которые в пространстве новых медиа (и социальных сетей в том числе) стали оказывать значительное влияние на то, что читатель «видит» и «находит» в перенасыщенном информацией пространстве. Если раньше распределение символического капитала в поле литературы было связано в первую очередь с агентами и институтами, имеющими авторитет в субполе «высокой» литературы (коллеги, критики, издатели и т. д.), то внедрение в литературное поле массовой интернет-аудитории привело к тому, что зачастую ведущую роль в легитимации литературного текста (активно конвертируемой в экономический капитал) играют не традиционные агенты и институты литературного поля, а читатели, книжные блоггеры, алгоритмы и так далее.

Библиография / References

Beck-Pristed, B. (2020). *Social Reading in Contemporary Russia*. In: Rebecchini, D. and Vassena, R. (Ed.). *Reading Russia. A History of Reading in Modern Russia*. Vol. 3: 407–432. Milano: Ledizio-

- ni. edu/43154929/Reading_Russia_A_History_of_Reading_in_odern_Russia_Vol_3 (accessed 24.05.2025).
- Berg, M. (2000). *Literaturokratiâ. Problema prisvoeniâ i pereraspredeleniâ vlasti v literature*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie [Берг, М., (2000). *Литературократия. Проблема присвоения и перераспределения власти в литературе*. Москва: Новое литературное обозрение].
- Bourdieu, P., Wacquant, L.G.D. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1998). *Les Règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. Paris – Seuil: Point-Essais.
- Burđe, P. (2000). Pole literary. Per. s fr. M. Gronasa. *Novoe literaturnoe obozrenie*, 45: 22–87 [Бурдые, П. (2000). Поле литературы. Пер. с фр. М. Гронаса. *Новое литературное обозрение*, 45: 22–87].
- Burđe, P. (1993). Rynok simboličeskoj produkcii. Per. s fr. E.D. Voznesenskoj. *Voprosy sociologii*, 1–2: 49–62 [Бурдые, П. (1993). Рынок символической продукции. Пер. с фр. Е.Д. Вознесенской. *Вопросы социологии*, 1–2: 49–62].
- Golovneva, A.V. (2015). «Miry legitimnosti»: strategii legitimacii pisatelej-prozaikov v rossijskom pole literary. *Ėkonomičeskââ sociologiâ*, 16(1): 38–62 [Головнева, А.В. (2015). «Миры легитимности»: стратегии легитимации писателей-прозаиков в российском поле литературы. *Экономическая социология*, 16(1): 38–62].
- Jebaselvi, C.A.E., Anitha, T., Mohanraj, K. (2024). The Rise of AI in English Language and Literature. *Shanlax International Journal of English*, 12(2): 53–58.
- Kolomiec, V.P. (2020). *Mediatizaciâ media*. Moskva: Izd-vo Moskovskogo universiteta [Коломиец, В.П. (2020). *Медиатизация медиа*. Москва: Изд-во Московского университета].
- Livingstone, S. (2009). On the mediation of everything: ICA presidential address 2008. *Journal of communication*, 59(1); 1–18. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2008.01401.x>.
- Luhmann, N. (2004). *Die Realitat der Massenmedien*. Wiesbaden: Springer VS.
- Makarova, A. (2024). Knižnyj videokontent: k voprosu o mul'timodal'nosti mediatizirovannogo literaturnogo polâ. *Vilnius University Open Series*: 101–111. DOI: <https://doi.org/10.15388/SV-I-II.2024.9> [Макарова, А. (2024). Книжный видеоконтент: к вопросу о мультимодальности медиатизированного литературного поля. *Vilnius University Open Series*: 101–111. DOI: <https://doi.org/10.15388/SV-I-II.2024.9>].
- Mamikonân, O. (2024). Samizdat vpervye zanal polovinu rynka êlektronnyh knig v Rossii. *Forbes.ru*. <https://www.forbes.ru/forbeslife/520145-samizdat-vpervye-zanal-polovinu-rynka-elektronnyh-knig-v-rossii> (dostup 28.04.2024) [Мамиконян, О. (2024). Самиздат впервые занял половину рынка электронных книг в России. *Forbes.ru*. <https://www.forbes.ru/forbeslife/520145-samizdat-vpervye-zanal-polovinu-rynka-elektronnyh-knig-v-rossii> (доступ 28.04.2024)].
- McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. London – New York: MIT Press Ltd.
- Mil'čîn, K. (2021). Konstantin Mil'čîn: Čto ne tak v knižnoj industrii? *RBK Тренды*. https://www.youtube.com/watch?v=rw0KM3dPZ_E&list=PL1FHn2LYiyah0KALw7xQ9WaBooxT5bjz&index=59 (dostup 29.04.2025) [Мильчин, К. (2021). Константин Мильчин: Что не так в книжной индустрии? *РБК Тренды*. https://www.youtube.com/watch?v=rw0KM3dPZ_E&list=PL1FHn2LYiyah0KALw7xQ9WaBooxT5bjz&index=59 (доступ 29.04.2025)].
- Pul'son, K. (2018). Petrovy v grippe i vokrug nego. Samyj neožidannyj roman Alekseâ Saľnikova. *www.livelib.ru*. <https://www.livelib.ru/news/post/33000-petrovy-v-grippe-i-vokrug-nego-samyj-neozhidannyj-roman-alekseya-salnikova> (dostup 10.06.2025) [Пульсон, К. (2018). Петровы в гриппе и вокруг него. Самый неожиданный роман Алексея Сальникова. *www.livelib.ru*. <https://www.livelib.ru/news/post/33000-petrovy-v-grippe-i-vokrug-nego-samyj-neozhidannyj-roman-alekseya-salnikova> (доступ 10.06. 2025)].

- Râzancev, A.P. (2025). *Literaturnai reputaciâ v cifrovui èpohu: polâ, aktory, mehanizmy vosproizvodstva*. Dissertaciâ na soiskanie uĉ. stepeni kandidata sociologičeskikh nauk. Moskva. https://www.hse.ru/data/xf/038/643/0160/Рязанцев%20А.П.%20Диссертация_5.pdf (dostup 30.09.2025) [Рязанцев, А.П. (2025). *Литературная репутация в цифровую эпоху: поля, акторы, механизмы воспроизводства*. Диссертация на соискание уч. степени кандидата социологических наук. Москва. https://www.hse.ru/data/xf/038/643/0160/Рязанцев%20А.П.%20Диссертация_5.pdf (доступ 30.09.2025)].
- Salgaro, M. (2022). Literary value in the era of big data. Operationalizing critical distance in professional and non-professional reviews. *Journal of Cultural Analytics*, 7(2). DOI: <https://doi.org/10.22148/001c.36446>.
- Schmidt, H. (2021). From Samizdat to New Sincerity. Digital Literature on the Russian-Language Internet. *The Palgrave Handbook of Digital Russia Studies*: 255–275. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-42855-6>.
- Sonetov, K., Èpštejn, M.N. (2025). Ubijstvo Nastas'i Filippovny v *Idiote* F.M. Dostoevskogo. Opyt rekonstrukcii v desâti versiâh. *Znamâ*, 6. <https://znamlit.ru/publication.php?id=9430> (dostup 2025.07.12) [Сонетов, К., Эпштейн, М.Н. (2025). Убийство Настасьи Филипповны в *Идиоте* Ф.М. Достоевского. Опыт реконструкции в десяти версиях. *Зная*, 6. <https://znamlit.ru/publication.php?id=9430> (доступ 2025.07.12)].
- Stasel'ko, K.I. (2017). Sociologiâ literatury Përa Burdë. *Sociologičeskij al'manah*, 8: 259–266. [Стаселько, К.И. (2017). Социология литературы Пьера Бурдьё. *Социологический альманах*, 8: 259–266].
- Vadde, A. 2017. Amateur Creativity: Contemporary Literature and the Digital Publishing Scene. *New Literary History*, 48(1): 27–51. DOI: <https://doi.org/10.1353/nlh.2017.0001>.
- West-Knights, I. (2024). Fyodor fever: how Dostoevsky became a social media sensation. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/books/2024/dec/17/white-nights-fyodor-dostoevsky-social-media-instagram-booktok-tiktok> (accessed 26.05.2025).
- Ûzefoviĉ, G. (2018). Kak pisatel' prihodit k uspehu. *Meduza*. https://www.youtube.com/watch?v=tm5_NxjUPe4 (dostup 20.05.2025) [Юзефович, Г. (2018). Как писатель приходит к успеху. *Медуза*: https://www.youtube.com/watch?v=tm5_NxjUPe4 (доступ 20.05.2025)].
- Ûzefoviĉ, G. (2020). Ot obožaniâ do nisproverženiâ: tipy ĉitateľ'skoj recepcii populârnoĝ knigi. *Âzyki psihiatrii*. <https://www.youtube.com/watch?v=kvTnl4grPw> (dostup 10.03.2025) [Юзефович, Г. (2020). От обожания до ниспровержения: типы читательской рецепции популярной книги. *Языки психиатрии*. <https://www.youtube.com/watch?v=kvTnl4grPw> (доступ 10.03.2025)].
- Yuzefovich, G. (2024). Impact of AI to literature: Galina Yuzefovich: TEDxEletheriaSquare. *TEDx Talks*. <https://www.youtube.com/watch?v=jkXVDp6heCU> (accessed 29.05.2025).
- Žuĉkova, A. (2020). O sovremennom formate literaturnoj kritiki. *Voprosy literatury*, 5. <https://voplit.ru/column-post/o-sovremennomformate-literaturnoj-kritiki/> (dostup 26.04.2025) [Жучкова, А. (2020). О современном формате литературной критики. *Вопросы литературы*, 5. <https://voplit.ru/column-post/o-sovremennomformate-literaturnoj-kritiki/> (доступ 26.04.2025)].
- Žuĉkova, A. (2021). Russkaâ literatura XXI veka. *Voprosy literatury*. <https://www.youtube.com/watch?v=Gbtu2gGt9cA> (dostup 26.04.2025) [Жучкова, А. (2021). Русская литература XXI века. *Вопросы литературы*. <https://www.youtube.com/watch?v=Gbtu2gGt9cA> (доступ 26.04.2025)].

HISTORIA
HISTORY

Article No. 346

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.7>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: historia / Discipline of science: history

Copyright © 2025 SRG and S. Leończyk¹

Citation:

Leončik, S. (2025). Poľskie krest'ane v Sibiri v period soial'no-političeskih peremen načala XX veka. *Studia Rossica Gedanensia*, 12: 133–141. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.7>.

Leończyk, S. (2025). Польские крестьяне в Сибири в период социально-политических перемен начала XX века. *Studia Rossica Gedanensia*, 12: 133–141. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.7>.

ПОЛЬСКИЕ КРЕСТЬЯНЕ В СИБИРИ В ПЕРИОД СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ПЕРЕМЕН НАЧАЛА XX ВЕКА

SERGIUSZ LEOŃCZYK / СЕРГЕЙ ЛЕОНЧИК

Uniwersytet w Siedlcach / University of Siedlce
Wydział Nauk Humansitycznych / Faculty of Humanities
Instytut Historii / Institute of History
ul. Żytnia 39, 08-110 Siedlce / Żytnia St. 39, PL 08-110 Siedlce
Corresponding Author e-mail: sergiusz.leonczyk@uws.edu.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1459-982X>
(received 19.02.2025; accepted 15.06.2025)

Abstract

Polish peasants in Siberia in the period of social-political changes in the early 20th century

One of the results of the partitions and the collapse of the Polish State was both voluntary and forced emigration of Poles to the West. Between 1885–1914 about 60 villages inhabited by Poles were set up in Siberia.

¹ This is an Open-Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

After the outbreak of World War I, new waves of exiles came to Siberia from the Polish lands.

After the October Revolution of 1917, the situation of Poles in Siberia changed significantly. After the defeat of the White Army commanded by Kolchak, and under the terms of the Treaty of Riga of the 18th of March 1921, Poles living in Siberia began to come back to Poland. Not all Poles made use of their right to repatriate to their historical homeland.

Keywords: emigration, agrarian reforms, Roman Catholic Church, adaptation, Soviet Russia.

Резюме

В статье представлен обзор 20 лет истории польской диаспоры в Сибири в период социально-политических потрясений начала XX века. Автор уделяет особое внимание полякам – жителям сибирских сел, рассматривая причины их появления на этой территории.

Поляки появились в Сибири в XIX в. как ссыльные, однако в конце XIX в Сибирь начинают добровольно переселяться представители разных слоев населения, в том числе и крестьяне. В 1885–1914 гг. на территории Сибири было основано около 60 сел и деревень, населенных преимущественно поляками.

Автор рассматривает проблемы польских крестьян, возникшие при репатриации на историческую родину, проводимую в 1921–1924 гг.

Ключевые слова: эмиграция, село, аграрные реформы, Царство Польское, Западный Край, Сибирь, Римско-католическая церковь, адаптация, СССР, Советская Россия, репрессии.

В конце XIX – начале XX вв. Сибирь постепенно теряет свое основное предназначение места ссылки, и хотя ссылка в Сибирь не прекращается, приезжают уже и добровольные переселенцы. Если говорить о поляках, которые не были ссыльными, но переселились в Сибирь, то тут стоит выделить 5 групп: крестьяне, бывшие военнослужащие, выпускники вузов, предприниматели и появившаяся несколько позднее группа железнодорожных рабочих, служащих и инженеров.

Одной из причин появления компактно проживающих групп поляков стала обязательная военная (рекрутская) служба. Поляков чаще всего высылали на восточные рубежи империи; после отбытия службы они основывали семьи и оставались в местах их прежней службы (Caban 2001; Legieć 2013).

Следующую группу составляли поляки – выпускники российских вузов, которые после обучения направлялись в отдаленные регионы империи, в том числе и в Сибирь (Łukawski 1978: 42–43).

Эмиграция сначала в южные районы Российской Империи, а позднее в Сибирь коснулась также и предпринимателей, ищущих применение своей деятельности в необжитых регионах империи, прежде всего в Сибири, которая благодаря богатству своих недр привлекала все больше и больше предприимчивых людей (Dubiecki 1914: 222–223).

На переломе XIX–XX вв. на территории Урала и Сибири появляется еще одна компактная группа поляков – железнодорожные рабочие и служащие, принимавшие активное участие в строительстве Транссибирской железнодорожной магистрали (Волков 1898: 17).

В 80-е гг. XIX в. в Сибирь, из европейской части России, с целью получить землю целыми семьями, а иногда и селами начали переселялись крестьяне. Этот процесс регулировал указ от 13 июля 1889 г. Большое значение для переселения крестьян сыграло строительство Транссибирской железной дороги, избранный властями вариант строительства который учитывал ее направление по наиболее населенной и плодородной территории Сибири (Корнилов 1905: 233).

Однако действительно массовым стало переселение, регулируемое указом от 6 марта 1906 г. Этот новый закон, инициированный премьером Петром Аркадьевичем Столыпиным, разрешал переселение без специального позволения властей. Для этого избранный делегат от нескольких семей, которого называли «ходок», должен был выехать в Сибирь. Там он встречался с представителями местной администрации, знакомился с местными условиями и выбирал земельные наделы для конкретных семей. Только после такой поездки крестьянские семьи выезжали на новые земли. В 1906–1914 гг. таким образом переселилось более 3 млн крестьян (Łukawski 1981: 276). Кроме подавляющего большинства русских крестьян, были группы крестьян других национальностей прежде всего украинцы, белорусы, литовцы, латыши-латгальцы, эстонцы, немцы-колонисты, народы Поволжья, а также поляки. Польские крестьяне из Речи Посполитой, потерявшей независимость в конце XVIII в. и разделенной на 3 части – прусскую, австро-венгерскую и российскую, в 80–90-е гг. XIX в. многочисленными группами покидали родину, выезжая в страны Западной Европы, но больше всего в Северную и Южную Америки. В 1871–1913 гг. с территорий, населенных поляками в страны Северной и Южной Америки, выехало 2 250 000 крестьян. Кроме так называемой «заморской» эмиграции, в страны Западной Европы выехало около 1 миллиона. В общей сложности перед Первой мировой войной польские земли покинуло около 3 500 000 крестьян (Mazurek 2006: 31). Но были и те польские крестьяне, которые выбрали для своего переселения далекую Сибирь, поскольку для проживающих в Российской империи она была частью одного государства. Поляки переселялись не только собственно из Царства Польского, но и из губерний Северо-Западного и Юго-Западного края, откуда их переселилось больше всего (Masiarz 1998: 240–241). Связано было с тем, что вплоть до 1899 г. переселение крестьян из Царства Польского официально не разрешалось, а из губерний Северо-Западного края наоборот поощрялось, так как власти края пытались избавиться от нежелательного «польского элемента» в «типично русских губерниях» (РГИА. Ф.1284. Оп.194. Д. 136. Л. 26–29).

В Западной, а затем и в Восточной Сибири, появляются компактные сельские места проживания польских крестьян – села, деревни и заимки. Первым таким селом стало Деспотзиновское Тобольской губернии, которое было основано ссыльными участниками Январского восстания 1863–1864 гг. и их потомками, а уже позднее туда стали приезжать поляки-переселенцы. Село появляется после последней амнистии царского правительства по отношению к участникам Январского восстания, а именно в 1890 г., а в 1893 г. получает свое название в честь бывшего тобольского губернатора Александра Ивановича Деспот-Зеновича (Материалы для...1885: 379).

Согласно данным переписи 1897 г., численность крестьян среди 29 177 поляков, проживавших в сибирских губерниях, составляла 61,9%. Например, в Тобольской губернии из 5 754 поляков сельским хозяйством занимались 3 778 человек (Общий свод по Империи: 1904).

Присутствие Римско-католической церкви являлось для поляков, проживающих в Сибири, важным фактором сохранения языка и национального самосознания. Если в губернских городах до приезда польских крестьян уже были построены и функционировали костелы, то в селах местные власти не разрешали строительство храмов и часовен. Особенно трудным был период до издания «Указа об укреплении начал веротерпимости» от 17 (28) апреля 1905 г. Большинство построенных в то время костелов и часовен в сибирских деревнях были нелегальны, т.е. поставлены без получения соответствующих разрешений. Только после издания этого указа началось активное строительство культовых римско-католических сооружений в селах Сибири (Недзелюк 2009: 93–196).

На помощь крестьянам-католикам приходило Переселенческое Управление, которое финансировало разъезды римско-католических священников по отдаленным районам Сибири. После открытия в 1908 г. костела в с. Белосток Томской губернии туда потянулись семьи поляков не только из Гродненской и Виленской губерний, но и из губерний Царства Польского (Haniewicz 2008: 26).

Основываясь на данных Российского государственного исторического архива в Санкт-Петербурге, польский историк Владислав Масяж утверждает, что до 1914 г. в Сибири появилось около 60 сельских поселений, в которых большинство проживающих были поляки (Masiarz 1998: 240–241). На Согласно статистическим данным Переселенческого Управления с 1896 г. по 1914 г. из Царства Польского переселилось почти 9 тыс. крестьян, однако значительно большее количество польского населения переселилось из губерний Западного края – около 25 тысяч крестьян (Скляров 1962: 154–155). Не все они остались в Сибири. Часть переселенцев вернулась обратно в свои села в Царстве Польском и Западном крае, часть выехала в Бразилию, а некоторые бывшие сибирские переселенцы-поляки выезжали даже в такие экзотические места, как острова Гавайского архипелага (Okolowicz 1920: 381). Причинами подобных переселений стал неурожай и аномальные холода летом в 1910–1911 гг. (ГАТО. Ф. 232. Оп. 8. Д.114. Л. 1, 5–5 в.).

Начало Первой мировой войны и военные действия на территории Царства Польского и Западного края в основной массе остановили переселенческий процесс. Однако вплоть до 1918 г. в результате военных действий несколько

тысяч польских крестьян попали на территорию Сибири в качестве беженцев, больше всего поляков было из Витебской губернии (ГАНО. Ф. Р-1. Оп. 3. Д. 154. Л. 56.). Только из Царства Польского в Сибири в 1916 г. находился 110 601 беженец. Из числа крестьян больше всего беженцев было из Хелмской губернии, которые в основном разместились в селах Тобольской губернии и Акмолинской области (Korzeniowski, Mądzik, Tarasiuk 2007: 44–45). Появление в селах и небольших городах Западной Сибири польских беженцев и пленных поляков из австро-венгерской армии положительно отразилось на росте национального самосознания в польских селах. В Тобольской губернии в период с 1914 по 1916 гг. появились светские польские школы, библиотеки, в нескольких селах были достроены часовни. В небольшом городе Таре по инициативе пленных офицеров австро-венгерской армии была открыта польская школа, где обучалось около 50 детей не только из самой Тары, но и из ближайших сельских поселений (РГИА. Ф. 826. Оп. 1. Д. 43. Л. 240; Д. 1696. Л. 24.).

Кроме школ, в годы Первой мировой войны активно ведется деятельность образованных при римско-католических приходах благотворительных обществ. В Омске с декабря 1916 по январь 1917 гг. работало общество Ognisko (Нам 2009: 89). В Томске при Технологическом Институте действовало с 1907 г. польско-литовское землячество, в городе в конце 1905 г. открылась библиотека, которая к 1911 г. насчитывала около 4 тыс. томов книг преимущественно на польском языке (Нам 2009: 89–90).

В 1916 г. в Новониколаевске (современный Новосибирск) было организовано польское благотворительное общество «Огниво», занимающееся оказанием помощи римокатоликам. Общество, кроме конкретной материальной помощи, распространяло литературу, помогало поляком вернуться на родину. Был проведен сбор на покупку фисгармонии для училища и устройство вечеров. В Новониколаевске в 1916 г. начала издаваться газета «Głos Syberji», однако уже в октябре 1916 г. она была закрыта властями (Нам 2009: 90). Издатель этой первой польской газеты в Сибири Генрих Булынько распространял также польскую литературу. Книги на польском языке можно было купить или заказать через магазины Петра Ивановича Макушина в Томске и Петра Ивановича Макушина и Владимира Михайловича Посохина в Иркутске (Kuszelejko 1993: 77, 88).

В Восточной Сибири также отмечается оживление среди польского населения; к 1915 г. достроены были римско-католические часовни в сельских населенных пунктах и небольших городах. Это были культовые здания в Иннокентьевском, Вершине, Слюдянке, Усолье, Зиме, Верхнеудинске и Нижнеудинске (ГАИО. Ф. 297. Оп. 1. Д. 194. Л. 5, 13.). В Иркутске с 1906 г. действовала польская культурно-просветительская организация «Огниво» (в 1911 г. к организации примкнуло литовское общество «Рута») (ГАИО. Ф. 600. Оп. 1. Д. 856. Л. 3 об., 8, 44.).

Российские революции 1917 г. коренным образом изменили жизнь польской диаспоры Сибири, которая по разным оценкам, учитывая беженцев и военнопленных Первой мировой войны, а также польское население Дальнего Востока, насчитывала до 400 тыс. человек (Radziwiłłowicz 2009: 101).

Февральская и Октябрьская революции привели к возникновению многочисленных национальных организаций. В Иркутске и Восточной Сибири появился Польский союз изгнанников, Союз военных поляков, кружки польских социалистических и рабочих партий. Появились делегатуры Польского Военного Комитета и Польского Национального Комитета. В конце 1917 г. все эти организации объединил Комитет польских общественных организаций (КАПОС), возглавляемый инженером Игнатием Собешаньским, владельцем нескольких угледобывающих шахт (Lubodziecki 1934: 5).

В июне 1918 г. в Самаре был основан Польский революционный комитет борьбы за свободу и объединение Польши. В Омске начинает свою деятельность Временный Польский Военный Комитет, а в Иркутске Польская Военная Лига. В июле 1918 г. в Челябинске был образован Польский Военный комитет, распространивший свое действие на всю Россию. В 1919 г. появляются его представительства в Иркутске, Омске, Новониколаевске, Красноярске и Томске. Задачей этих представительств была организация новой военной дивизии в составе «белой» армии адмирала Александра Васильевича Колчака и примкнувшего к ней Чехословацкого корпуса (Radziwiłłowicz 2009: 36–96). В мае 1919 г. руководство Польского войска в Сибири издало указ, информирующий о создании 5-й дивизии польских стрелков. Это военное формирование состояло из 17 733 солдат и офицеров (Резмер 2001: 128).

Приказ главы нового польского государства Юзефа Пилсудского о возвращении польского военного формирования на получившую независимость родину, поступил в 5-ю дивизию польских стрелков 19 ноября 1919 г. К сожалению, в полном составе дивизия не доехала до Харбина и портов Дальнего Востока, где сибирских поляков ожидали подготовленные для эвакуации польские морские суда. Однако под напором быстро наступающих формирований регулярной Красной армии 10 января 1920 г. недалеко от станции Ключевенная (в настоящее время – Уяр) командующий польской дивизии Валериан Чума принимает решение о капитуляции. После объявления о капитуляции часть дивизии под руководством Казимира Румши решает воспротивиться этому решению и вместе с остатками колчаковских войск и казаками доходит до Харбина через Иркутск и Монголию. В итоге возвращается около 1 тыс. поляков (Bagiński 1921: 548, 554, 560, 587). Большая же часть дивизии стала военнопленными, их имущество было конфисковано. Офицеры вместе с командующим Валерианом Чумой были заключены в красноярскую тюрьму. Рядовые, большинство из которых были сибирскими польскими крестьянами, направлены на принудительные работы в угольные шахты, строительство моста через реку Бирюса и ремонт железнодорожных путей (Резмер 2001: 128).

Репрессии по отношению к польским военнопленным 5-й дивизии продолжались в дальнейшем в рамках проводимой большевиками политики «военного коммунизма».

После заключения договора о репатриации между Советской Россией и Республикой Польша 21 февраля 1921 г., а также мирного договора в Риге 18 марта 1921 г. поляки получили право на репатриацию. Вернуться первыми могли военнопленные и беженцы, которые были репатриированы. Они были репатри-

ированы на родину до конца 1921 г. Затем репатриация распространилась уже и остальных лиц польского происхождения, которые выезжали в Польшу до конца 1923 г. (Stosunki 1991: 129).

На основании данных, сохранившихся в сибирских архивах, можно с уверенностью сказать, что почти 70% польских репатриантов были рабочими и крестьянами. Не всем им удалось вернуться на родину, так как члены польских репатриационных комиссий часто отклоняли просьбы крестьян-поляков (ГАНО. Ф.Р–1. Оп. 3. Д. 146–152.). Кроме того, новая советская власть считала, что одновременная репатриация в Польшу, Литву, Латвию и Эстонию квалифицированных рабочих может привести к застою промышленности Сибири (Голишева 1971: 128).

Гражданская война и последующая репатриация поляков на историческую родину значительно сократили количество жителей в польских селах, однако эти села продолжали существовать, причем новая власть пыталась создать польские школы и клубы. Большинство сел прекратило свое существование в 30-х гг. XX в., не выдержав всех экспериментов новой власти прежде всего политики коллективизации и атеизации. Поляки уезжали в крупные сибирские города (Leończyk 2021: 1238–1249). Кроме того, большинство польских сел «пострадало» в результате политики ликвидации неперспективных сел, которая имела место в 60–70-х гг. XX века (Leończyk 2021: 1247).

В настоящее время из почти 60 польских сел по состоянию на 1914 г. в Сибири осталось 6 сельских населенных пунктов, которые со дня основания были селами с компактным проживанием поляков, однако в настоящее время назвать их чисто польскими уже сложно.

Наиболее известным и сохранившим до настоящего времени польское национальное своеобразие, является село Вершина Иркутской области. Стоит отметить феномен села Александровка Красноярского края, населенного лютеранами и баптистами. Оно долгое время считалось селом с немецким и польским населением. Однако в последнее время, в связи с массовым отъездом немцев на историческую родину, этот населенный пункт стал моноэтническим, т. е. польским.

Стоит обратить внимание, что в последние годы изучением истории практически исчезнувших польских сел заинтересовались не только историки, но и антропологи и лингвисты (Mitreğa-Ulitina: 2015; Stupiński: 2008; Skorwid: 2016; Wiśniewska: 2000).

Невозможно не согласиться с мнением сибирского историка и антрополога Ирины Черновой, которая утверждает, что в настоящее время потомков польских переселенцев начала XX, даже тех, которые не знают уже польского языка, отличают от остальных сибиряков следующие особенности: католицизм, польская обрядовость (особенно погребальная), взаимоотношения в семье и традиции, связанные с питанием (Чернова: 117).

В большинстве из сохранившихся сел действуют культурно-национальные общественные организации, объединяющие поляков для изучения польского языка и культуры. Это в определенной мере способствует сохранению и даже возрождению польских национальных традиций и языка.

Библиография /References

- Caban, W. (2001). *Slużba rekrutów z Królestwa Polskiego w armii carskiej w latach 1831–1873*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Černova, I. (2014). O nekotoryh osobennostiäh kul'tury pol'skih pereselencev Sibiri v XX v. *Vestnik arheologii, antropologii i etnografii*, 2(25): 115–123 [Чернова, И. (2014). О некоторых особенностях культуры польских переселенцев Западной Сибири в XX в. *Вестник археологии, антропологии и этнографии*, 2(25): 115–123.
- Dubiecki, M. (1914). *Na kresach i za kresami. Wspomnienia i szkice*. T. 2. Kijów: nakł. Księgarni Leona Idzikowskiego.
- Goliševa, L. (1972). Deätel'nost' nacional'nyh kommunističeskikh sekcij po internacional'nomu vospitaniü i spločeniü nerusskogo naseleniä Sibiri posle osvoboždeniä ot kolčakovšiny. *Voprosy istorii Sibiri*, 7: 125–141 [Голишева, Л. (1972). Деятельность национальных коммунистических секций по интернациональному воспитанию и сплочению нерусского населения Сибири после освобождения от колчаковщины. *Вопросы истории Сибири*, 7: 125–141].
- Haniewicz, W. (2008). *Tragedia syberyjskiego Białegostoku*. Przeł. Adam Hlebowicz. Pelplin: Bernardinum.
- Kornilov, A.A. (1905). *Krest'ianskaä reforma*. Sankt-Peterburg: Geršunin i Ko [Корнилов, А.А. (1905). *Крестьянская реформа*. Санкт-Петербург: Гершунин и Ко].
- Korzeniowski, M., Mądzik, M., Tarasiuk, D. (2007). *Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kuszejko, J. (1993). *Książka polska w Rosji na przełomie XIX i XX wieku*. Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Legieć, J. (2013). *Slużba rekrutów z Królestwa Polskiego w armii rosyjskiej w latach 1874–1913*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach.
- Leończyk, S. (2021). The policy of industrialization, collectivization and atheization on the example of Polish diaspora of 1930–1940 in Siberia. *International History Review*, 6(43): 1238–1249. DOI: <https://doi.org/10.1080/07075332.2021.1888769>.
- Lubodziecki, S. (1934). Polacy na Syberii w latach 1917–1920. *Wspomnienia. Sybirak*, 3–4: 4–12.
- Łukawski, Z. (1978). *Ludność polska w Rosji 1863–1914*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Łukawski, Z. (1981). *Historia Syberii*. Warszawa–Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Masiarz, W. (1998). *Migracja chłopów polskich na Syberię w końcu XIX i na początku XX wieku*. W: *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego*. Wrocław: „Silesia”: 230–242.
- Masiarz, W. (2016). *Wierszyna. Polska wieś na Syberii Wschodniej 1910–2010. Z dziejów dobrowolnej migracji chłopów polskich na Syberię na przełomie XIX i XX wieku*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM.
- Mazurek, J. (2006). *Kraj a emigracja. Ruch ludowy wobec wychodźstwa chłopskiego do krajów Ameryki Łacińskiej (do 1939 roku)*. Warszawa: Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mitrenga-Ulitina, S. (2015). *Język polski mieszkańców wsi Wierszyna na Syberii Wschodniej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Nam, I.V. (2009). *Nacional'nye menšinstva Sibiri i Daľnego Vostoka na istoričeskom perelome (1917–1922 gg.)*. Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo universiteta [Нам, И.В. (2009). *Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.)*. Томск: Издательство Томского университета].
- Nedzeluk, T.G. (2009). *Rimsko-katoličeskaä Cerkov' v poliètničnom prostranstve Zapadnoj Sibiri 1881–1918 gg*. Novosibirsk: «Prometej» [Недзельюк, Т.Г. (2009). *Римско-католическая Церковь в полиэтническом пространстве Западной Сибири 1881–1918 гг.* Новосибирск: «Прометей»].

- ковъ в полиэтничном пространстве Западной Сибири 1881–1918 гг. Новосибирск: «Прометей»].
- Okółowicz, J. (1920). *Wychodźstwo i osadnictwo polskie przed wojną światową*. Warszawa: Nakł. urzędu emigracyjnego; skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa.
- Radziwiłłowicz, D. (2009). *Polskie formacje zbrojne we Wschodniej Rosji oraz na Syberii i Dalekim Wschodzie w latach 1918–1920*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
- Rezmer, V. (2001). *Pol'skie voennoplennyye v bol'shevistskom plenu v Sibiri v 1920–1922*. V: *Sibirsko-pol'skaa istoriâ i sovremennost': aktual'nye voprosy*. Šostakovič, B. (Red.). Irkutsk: PKA «Ognivo»: 127–129 [Резмер, В. (2001) *Польские военнопленные в большевистском плену в Сибири в 1920–1922*. В: *Сибирско-польская история и современность: актуальные вопросы*. Шо-стакович, Б. (Ред.), Иркутск: ПКА «Огниво»: 127–129].
- Skłárov, L.F. (1962). *Pereselenie i zemleustrojstvo v Sibiri v gody stolypinskoj agrarnoj reformy*. Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta [Скляр, Л.Ф. (1962). *Переселение и землеустройство в Сибири в годы столыпинской аграрной реформы*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета].
- Skorwid, S. (2016). Składniki tożsamości narodowej potomków polskich przesiedleńców z Mazur w Republice Chakasji i Krasnojarskim Kraju FR. *Acta Neophilologica*, 18(1): 125–133.
- Stupiński, E. (2008). Geneza polszczyzny w okolicy Krasnojarska. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 53: 207–215.
- Volkov, L. (1898). *Itogi russko-pol'skogo primireniâ*. Moskva: s.n. [Волков, Л. (1898). *Итоги русско-польского примирения*. Москва: s.n.].
- Wiśniewska, A. (2000). Proces kształtowania się i rozwoju tożsamości etnicznej mieszkańców Wierszyny (Syberia Środkowa). *Etnografia Polska*, 44(1–2): 99–114.

Сборники документов

- Stosunki Rzeczypospolitej Polskiej z Państwem Radzieckim 1918–1943. Wybór dokumentów* (1991). Kumaniecki J. (Red.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Materiały dla izučeniâ byta pereselencev, vodvorennyh v Tobol'skoj gubernii za 15 let (s konca 70-h godov po 1893 g.)*. (1885). T. 1: *Istoriko-statističeskoe opisanie 100 poselkov*. Moskva [Материалы для изучения быта переселенцев, водворенных в Тобольской губернии за 15 лет (с конца 70-х годов по 1893 г.). (1885). Т. 1: *Историко-статистическое описание 100 поселков*. Москва].
- Obšij svod po Imperii rezul'tatov razrabotki dannyh Pervoj Vseobšej Perepisi naseleniâ, proizvedennoj 28 I 1897 g.* (1904). T. 2. Sankt-Peterburg [Общий свод по Империи результатов разработки данных Первой Всеобщей Переписи населения, произведенной 28.I.1897 г. (1904). Т. 2. Санкт-Петербург].

Архивы

- ГАИО (Государственный Архив Иркутской Области). Ф. 297, 600.
- ГАО (Государственный Архив Новосибирской Области). Ф. Р–1.
- ГАТО (Государственный Архив Томской Области). Ф. 232.
- РГИА (Российский Государственный Исторический Архив). Ф. 826, 1284.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

NAUKI O BEZPIECZEŃSTWIE
SECURITY STUDIES

Article No. 347

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.8>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk społecznych / Social sciences

Dyscyplina naukowa: nauki o bezpieczeństwie / Discipline of science: security studies

Copyright © 2025 SRG and M. Składanowski¹

Citation:

Składanowski, M. (2025). Towards a New “Soviet person”: The Biopolitics of Putinism Through the Lens of Ontological Security. *Studia Rossica Gedanensia*, 12: 145–156. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.8>.

TOWARDS A NEW “SOVIET PERSON”: THE BIOPOLITICS OF PUTINISM THROUGH THE LENS OF ONTOLOGICAL SECURITY²

MARCIN SKŁADANOWSKI

The John Paul II Catholic University of Lublin, Poland
Institute of Political Science and Public Administration
Department of Political Systems and International Communication
Aleje Racławickie 14, 20-950 Lublin, Poland
e-mail: marcin.skladanowski@kul.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1437-8904>
(received 3.09.2025; accepted 17.09.2025)

Abstract

This article examines the biopolitics of Putinism through the theoretical lens of ontological security, arguing that contemporary Russia is pursuing a renewed attempt to construct a new form of the ‘Soviet person’. Central to this process is the increasing

¹ This is an Open-Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

² This work was supported by the National Science Centre, Poland, under Grant 2021/43/B/HS1/00254.

securitisation of domains traditionally considered private, including sexuality, family life, reproduction, and cultural expression. By invoking ontological security, the study shows how the state legitimises invasive control over the biological lives of its citizens by framing such measures as essential to the preservation of Russia's unique civilisation and moral superiority.

Keywords: Russia, biopolitics, national security, ontological security, state ideology, axiology.

Abstrakt

Ku nowemu „sowieckiemu człowiekowi”:

Biopolityka putinizmu w perspektywie bezpieczeństwa ontologicznego

W tym artykule przeanalizowano biopolitykę putinizmu przez pryzmat teorii bezpieczeństwa ontologicznego, argumentując, że współczesna Rosja podejmuje ponowną próbę stworzenia nowej formy „człowieka sowieckiego”. Kluczowym elementem tego procesu jest rosnąca sekurytyzacja dziedzin tradycyjnie uważanych za prywatne, w tym seksualności, życia rodzinnego, reprodukcji i ekspresji kulturowej. Odwołując się do koncepcji bezpieczeństwa ontologicznego, artykuł pokazuje, w jaki sposób państwo legitymizuje inwazyjną kontrolę nad życiem biologicznym swoich obywateli, przedstawiając takie środki jako niezbędne do zachowania wyjątkowej cywilizacji i moralnej wyższości Rosji.

Słowa kluczowe: Rosja, biopolityka, bezpieczeństwo narodowe, bezpieczeństwo ontologiczne, ideologia państwowa, aksjologia.

Introduction

One prominent feature of Putinism in contemporary Russia is the increasing authoritarianism of the state, reflected in the growing control over both the social and individual lives of citizens and the elimination of all institutions that might serve as sources of values, attitudes, and lifestyles alternative to those promoted by the state. This development marks, to a large extent, a return to Soviet-era biopolitics, which aimed to construct the ‘Soviet person’ from the Soviet Union’s multi-ethnic, multicultural, and multi-religious population – someone living a state-approved lifestyle, expressing views acceptable to the authorities, and displaying full devotion to the state. This also entailed comprehensive control over the biological life of citizens.

In Putin’s Russia, biopolitics is shaped by the growing totalisation of political life. Under these conditions, the state claims the authority to control virtually all aspects of human existence. Such control and deep intrusion into the private lives of citizens are frequently justified by references to national security concerns – allegedly under threat from external enemies, primarily the West, and internal enemies, defined as individuals or organisations that oppose Putin’s policies or promote lifestyles divergent from those sanctioned by the state. As the political system becomes increasingly totalitarian,

an expanding range of social domains is subject to securitisation. The discourse on national security has thus moved beyond military, political, and economic issues to encompass cultural and religious life, and even citizens' lifestyle choices, particularly decisions concerning family formation and childbearing. The biopolitics of Putin's Russia – especially following the so-called ‘conservative turn’ initiated at the beginning of Putin's third presidential term and intensified with the escalation of the conflict with Ukraine into war in 2022 – cannot be adequately interpreted without reference to the security paradigm.

Ontological security as a theoretical framework

This paper adopts ontological security as its principal theoretical lens. Ontological security, as a framework, integrates critical approaches in contemporary security studies with reflection on the ideological underpinnings and legitimisations of domestic and foreign policy in modern states. The study examines the core elements of Putinism's biopolitics through this lens, based on the premise that maintaining the status desired and promoted by state authorities is essential for state security, and that any attempt to question this status constitutes a security threat.

In the case of Putin's Russia, this status – articulated in Russian strategic documents and propagated through state-controlled public discourse – comprises, among other things: the conceptualisation of Russia as a global power with its own sphere of influence; the belief in a distinct civilisational path of historical development; the assertion of the uniquely ‘spiritual’ nature of traditional values held by Russian society; and the conviction of Russia's moral superiority over the decadent West. In this context, the biopolitics of Putinism is not merely a continuation of Soviet biopolitics. Rather, it is intimately connected to the full-scale securitisation of all spheres of social life, including values, attitudes, and lifestyles – now regarded as integral components of national security.

The concept of ontological security provides a valuable analytical tool for examining state security policies, particularly in uncovering their ideological foundations. Since the onset of the ‘conservative turn’, Russian political discourse has increasingly emphasised a conservative, neo-imperialist, anti-individualist, anti-liberal, and broadly anti-Western ideology. This ideological orientation forms the basis of Russia's conception of ontological security.

Ontological security is typically defined in relation to the fundamental psychological and existential needs of individuals, before being extended to the societal and state levels. According to Mitzen (2006: 342), “[o]ntological security refers to the need to experience oneself as a whole, continuous person in time – as being rather than constantly changing – in order to realise a sense of agency.” Contemporary constructivist approaches in International Security Studies apply this concept to states, positing that states construct historical and ideological narratives to justify their origins, territorial claims, international relations, and adherence to global norms. Such identity constructions are materialised in state symbols, official rituals, and the public statements of political elites (Krickel-Choi 2024: 14). This is particularly evident in today's Russia, where the consolidation of authoritarian rule has suppressed civil society initiatives and enabled the state's near-total monopolisation of the public sphere (Ingvarsson and

Kalinina 2024; Ivanova 2021). In this context, the crafting of a specific image of Russia becomes central to legitimising both the intensifying totalisation of society and the deliberate estrangement from the West. Constructing a distinct state identity – radically differentiated from states perceived as threats, particularly liberal Western democracies – is thus essential. This differentiation is not confined to political or economic realms but extends to values, culture, and fundamental attitudes to life.

Within this framework, biopolitics – understood as state control over the biological existence of its citizens – serves to affirm Russia's 'status' as a global power, a unique civilisation, a polity and society fundamentally different from and morally superior to the West. It becomes, in effect, an essential component of Russia's self-definition. Conversely, attitudes and beliefs that contradict the officially sanctioned norms of biological life are construed as threats to national security. For this reason, despite the constitutional guarantees of freedom of expression and the prohibition of a state-imposed ideology, such views are not only stigmatized – especially through state propaganda – but also criminalised.

The principal sources for this paper are the Russian National Security Strategies of 2015 and 2021. These have been analysed to identify references to various aspects of the biological life of citizens and their relevance to state security, in the light of contemporary academic literature on Russian biopolitics and security policy.

The paper is structured into four sections. The first outlines the defining features of biopolitics in an authoritarian or quasi-totalitarian state such as Russia. The second examines specific manifestations of biopolitical discourse in contemporary Russia. The third section analyses the two National Security Strategies mentioned above with reference to the biopolitical characteristics previously identified. The final section presents the overarching conclusions.

1. Biopolitics in a quasi-totalitarian state

Biopolitics constitutes 'a relatively soft (but rather pervasive) technology of power and governance targeted at such areas as health, sanitation, birth rate, and sexuality' (Makarychev and Medvedev 2015: 45). From a Foucauldian perspective, it is understood as 'the entrance of biological or species life into the calculations carried out by political rationality' (Vatter 2014: 2). In this context, politics intervenes to regulate biological life and to define the parameters of population well-being. Within liberal political systems, the state may exercise control over the biological lives of its citizens in more or less intrusive ways, depending on ideological assumptions regarding the constituents of individual happiness and societal welfare. Whether or not an individual adopts the vision of happiness endorsed by the state – and aligns with the prescribed practices and lifestyles – often determines their recognition as a legitimate member of the community. Biopolitics thus operates as a set of mechanisms that define inclusion in, or exclusion from, the political community on the basis of conformity with accepted norms of biological life, simultaneously stigmatising those who challenge these norms. Consequently, biopolitical regulation frequently assumes the form of prohibitions and restrictions aimed at shaping the individual and collective lives of citizens

in accordance with the state's political objectives – ostensibly for the common good. These regulations may also serve as markers of distinction from other communities and societies, becoming integral to the construction of collective identity (Makarychev and Yatsyk 2017: 4).

In contemporary Western societies – where numerous aspects of personal life, lifestyle choices, and worldviews carry a pronounced political dimension (Makarychev and Medvedev 2018: 168) – biopolitics, as the state's involvement in the biological domain of life, becomes both pervasive and difficult to contain. This results in the inevitable instrumentalisation of human life, which becomes 'the object of political calculations and of the mechanisms for executing power and providing security' (Makarychev and Medvedev 2015: 45).

However, whereas in Western contexts biopolitics is enacted through a plurality of actors – governments, local authorities, medical professionals, educators – often via soft power techniques ranging from birth control policies to public hygiene initiatives, in authoritarian or totalitarian regimes lacking political pluralism and a vibrant civil society, biopolitics typically assumes the form of repressive regulatory frameworks. These regulations are designed, on the one hand, to preserve the 'purity' and biological vitality of the nation, and, on the other, to suppress behaviours deemed biologically detrimental, particularly sexual practices rejected by the authorities (Makarychev and Medvedev 2015: 46).

In Putin's Russia, the increasing totalisation of public life is paralleled by a growing repressiveness in the domain of state biopolitics. This trend has been observable since the onset of the so-called conservative turn, which began in 2012 with the commencement of Vladimir Putin's third presidential term. Both public discourse and state propaganda – now under near-total state control – as well as legislative measures, increasingly contain provisions aimed at shaping the biological life of individuals in line with the political objectives of the regime. Citizens are left with progressively less autonomy in determining their own lifestyles. To understand the specific character of Russian biopolitics, it is essential to situate it within a security context. Its primary function is the reinforcement of state security; all measures regulating or constraining the biological life of citizens are subordinated to this end. The principal value invoked to justify such interference is patriotism, understood in a distinctively Russian manner as the readiness of individuals to subordinate their own interests entirely to those of the state. Moreover, this conception of patriotism – centred on the capacity for self-sacrifice – is regarded as a core element of Russian national identity and a criterion for community membership. As Shamakhov and Kovalev, contemporary scholars of Russian security, observe, 'a characteristic feature of the Rus people [*russskij narod*] is the sacrifice of their present in the hope of a better future' (2020: 139–140). If the primacy of state interests legitimises deep political intrusion into the private sphere, and if public acceptance of such intrusion is framed as a defining feature of Russian identity, then it is unsurprising that the state mobilises existing, formally independent institutions of social life – such as the Russian Orthodox Church – to further its biopolitical objectives. As Makarychev and Medvedev (2015: 46) aptly put it, these institutions perform 'biopolitical cleansing functions on behalf of the state'.

2. The specificity of biopolitical discourse in Putin's Russia

The principal themes of state-led biopolitics in Putin's Russia are centred – unsurprisingly for an authoritarian regime – on sexuality and the definition of the family. However, two distinctive features characterise Russian biopolitics.

First, its primary justification – and the rhetorical foundation for the restrictions imposed on individual lives – is the need to defend so-called traditional values, which, from the perspective of ontological security, are considered constitutive of Russian national identity. Contemporary Russian 'patriotic' public discourse is largely axiological in nature (Prina 2016: 97). These traditional values are constructed as distinguishing Russia from other nations and – especially in contrast to the liberal West – as demonstrating its moral superiority (Davidenko and Utkina 2024: 136).

Second, Russian biopolitics is increasingly embedded within the framework of national security – so much so that opposition to or questioning of state-imposed norms is treated as tantamount to treason or a direct threat to the state. This logic is exemplified in a particularly illustrative statement by Shamakhov and Kovalev. Writing about the necessity of defending traditional values, they contend: 'Just as a critical mass of bacteria can lead to serious illness and death in a living organism, a critical mass of traitors can lead any society to stagnation and disaster' (2020: 145). In Russian security discourse, the West is depicted as a source of subversive influence, primarily through 'information pressure' exerted on the younger generation with the intent of eroding their historical, spiritual, and patriotic traditions (Shamakhov and Kovalev 2020: 140). The resulting tendency among Russian youth to question tradition and to prioritise personal success – even at the expense of moral norms – is interpreted as a symptom of Western influence and moral decline (Shamakhov and Kovalev 2020: 147).

This axiological discourse, intimately linked with ontological security concerns, is particularly focused on sexuality and pro-natalist rhetoric. In this context, both Russian public debate and academic security discourse frequently accuse the West of moral decay, most notably expressed in the legal and social acceptance of LGBTQ+ rights, which are portrayed as a contributing factor to the demographic decline of Western societies (Makarychev and Medvedev 2015: 45; Shamakhov and Kovalev 2020: 150). Even issues of health security – such as the growing HIV epidemic in Russia – are framed within this moralistic lens. In the fight against the virus, state policy prioritises spiritual and moral education over strictly medical or preventative strategies (Dorogov 2025: 5).

In Russia's increasingly authoritarian system, the state exerts a monopoly over the production of biopolitical discourse. As a result, this discourse is marked by pronounced state-centrism, portraying the state as the sole guarantor of citizens' development and well-being, including the improvement of their quality of life. This serves to legitimise intrusions into individual autonomy under the guise of 'state paternalism' (Dobrenkov and Agapov 2011: 179–182). The state-centric nature of Russian biopolitics contributes to the homogenisation of society, a process that accompanies the continued centralisation of the still formally federal Russian state. This homogenisation is ideologically underpinned by patriotism, which is promoted as a core value organising social life and shaping the attitudes and worldviews of individuals (Prina 2016: 96–97).

This emphasis on the centrality of the state and the creation of biopolitics aimed at strengthening state power has given rise to a distinct pro-natalist discourse in Russia. This discourse is driven by a deepening demographic crisis: Russia's population is in decline, with no immediate prospects for reversal. The causes are long-standing and rooted in the final years of the Soviet Union, exacerbated by the social and economic upheavals of the 1990s (Vishnevskiy 2015: 164–169). Russian scholars have also observed that, as in many other countries, fertility in Russia is affected by the pluralism of available life choices and the existence of alternative models of individual and family life (Vishnevskiy 2015, pp. 268–269). Consequently, contemporary Russian biopolitics includes attempts to curtail the pluralism that emerged in the post-Soviet era. Russian public discourse increasingly presents heterosexuality not only as normative but as imperative for the survival of Russian society and the state. This heteronormative discourse is accompanied by the promotion of a patriarchal vision of society, characterised by rigidly defined gender roles and a cult of masculinity, including the symbolic elevation of President Putin himself as a model of masculine virtue (Scheller-Boltz 2017: 79–81). State propaganda promoting large families draws upon traditional values but is not supported by significant material assistance for mothers. Instead, an essential component of this discourse is the condemnation of alternative forms of sexuality. Anti-LGBTQ+ legislation enacted in recent years is justified by state officials as a response to the country's demographic challenges (Scheller-Boltz 2017: 82–83).

Given the scale of Russia's demographic problems and the ideological responses they have provoked, it is important to highlight a further dimension of Russian biopolitics. While state authorities seek to increase the birth rate, they also aim to maintain the cohesion and stability of Russian society. On the one hand, this is expressed through the marginalisation of ethnic differences and the erosion of non-Russian local cultures in the multi-ethnic Russian Federation (Prina 2016: 98). On the other hand, immigration – particularly economic migration – is increasingly securitised. Migrants, mainly from Central Asian countries that emerged following the dissolution of the Soviet Union, are portrayed as threats to the Russian social order (Galas, Sillaste, and Shevchenko 2020: 207) and potential sources of social unrest (Galas, Sillaste, and Shevchenko 2020: 215). In this context, contemporary Russian biopolitics is increasingly concerned with maintaining the ‘purity’ of Russian society and asserting its cultural and linguistic unity.

3. Application of the principles of state biopolitics in the 2015 and 2021 National Security Strategies

Basic principles

In the National Security Strategies (NSS) of 2015 and 2021, national security is defined as the condition of safeguarding individuals, society, and the state from internal and external threats. It encompasses not only conventional state-centric concerns such as sovereignty, territorial integrity, and socio-economic development, but also the quality and standard of living of Russian citizens (NSS 2015, sect. 6; NSS 2021, sect. 5).

Among the declared national interests are the improvement of health outcomes, enhancement of quality of life, and the promotion of stable demographic development (NSS 2015, sect. 30; NSS 2021, sect. 29). Strategic objectives in the sphere of citizens' well-being include the development of human potential, the fulfilment of material, social, and spiritual needs, and the reduction of social and material inequality, primarily through raising income levels (NSS 2015, sect. 50; NSS 2021, sect. 25).

The 2015 Strategy identifies the protection of public health as a state priority, with aims such as increasing life expectancy, reducing disability and mortality rates, expanding the population, improving the accessibility and quality of healthcare, and enhancing the safety and effectiveness of pharmaceuticals (NSS 2015, sect. 71). It further identifies the spread of epidemics and specific diseases – including HIV, drug addiction, and alcoholism – as threats to national security within the public health domain (sect. 72). The Strategy also acknowledges weaknesses in the state's health policy and declares a commitment to its reform and improvement (NSS 2015, sects. 73–75). Demographic challenges are addressed within the framework of securing citizens' quality of life. The Strategy mandates the creation of conditions to stimulate fertility, reduce mortality, promote healthy lifestyles, and expand participation in sport, particularly among children and youth (NSS 2015, sect. 53).

The 2021 Strategy reiterates many of the earlier document's general declarations concerning the state's responsibility for the quality of life of its citizens, while introducing new emphases – especially in the realm of demographic policy. It assigns significantly greater priority to demographic concerns. The Strategy asserts the state's particular responsibility for supporting families, motherhood, fatherhood, children, persons with disabilities, and the elderly. It also places special emphasis on the upbringing of children and their comprehensive spiritual, moral, intellectual, and physical development. It explicitly states that increasing the birth rate is a necessary condition for reversing population decline, thereby implicitly rejecting immigration as a viable demographic solution (NSS 2021, sect. 30). The document identifies sustainable natural population growth as a goal of state policy aimed at preserving the Russian people and enhancing national human capital (NSS 2021, sect. 32). In pursuit of this goal, the state aims to raise fertility levels and cultivate among citizens a 'motivation for large families' (NSS 2021, sect. 33).

Values as a justification for biopolitics

Specific values underpin state biopolitics as a mechanism for ensuring national security. The 2015 Strategy refers to the revival of 'traditional Russian spiritual and moral values', particularly among the youth. These shared values are intended both to consolidate Russian society and to form the foundation of Russian statehood (NSS 2015, sect. 11). They are explicitly identified as the basis of the 'all-Russian identity' of the peoples of the Russian Federation (NSS 2015, sect. 77). Both strategies list similar core values: the primacy of the spiritual over the material; the defence of life, human rights, and freedoms; humanism; mercy; justice; mutual assistance; collectivism; the historical unity of Russia's peoples; and the continuity of Russian history (NSS 2015, sect. 78; NSS 2021, sect. 91).

Any questioning of these values – especially under the influence of foreign cultural and informational expansion, or the promotion of total permissiveness (*vsedozvolennost'*) – is explicitly described as a threat to national security (NSS 2015, sect. 79). The Russian state is thus portrayed as a defender of values considered uniquely Russian. In this capacity, it seeks to shield society from 'external ideological and value expansion', primarily through mechanisms of information control. Among the strategic measures outlined are the development of a 'system of spiritual, moral, and patriotic education of citizens' and the alignment of the education system, youth policy, and nationalities policy with officially endorsed values (NSS 2015, sect. 82).

The 2021 Strategy substantially expands upon this axiological dimension and anchors its security policy more explicitly in the defence of traditional values. It asserts that there is a growing unity in Russian society and a heightened awareness of the necessity to defend these values (NSS 2021, sect. 11). The axiological framing of Russian security also acquires a global dimension. The Strategy references the 'crisis of the Western liberal model', asserting that many countries are now challenging traditional values. It contends that the question of moral leadership is becoming increasingly salient (NSS 2021, sect. 19) and implies that Russia – by virtue of its traditional values – is well positioned to assume such a leadership role.

The West is accused of conducting information warfare against Russia with the aim of undermining traditional values and demoralising Russian society. The primary vehicle for this alleged attack is the internet, through which illegal and destructive content is said to be disseminated – ranging from the promotion of suicide, drug use, and criminal behaviour to the propagation of morally corrosive values. Youth are identified as the principal targets of these attacks (NSS 2021, sect. 52).

The increasing prominence of axiological concerns as justification for both security policy and restrictions on individual freedoms is further evidenced by the fact that the 2021 Strategy devotes a separate section to the defence of traditional spiritual and moral values. It asserts that these values are under mounting threat in the contemporary world as a consequence of scientific and technological progress (NSS 2021, sect. 84). Particular vulnerabilities are identified in the domains of religion, marriage, and the family. The Strategy accuses adversaries of absolutising personal freedom, promoting a radical ideology of total permissiveness (*vsedozvolennost'*), and encouraging immorality, egoism, violence, consumption, and self-indulgence. Such tendencies are said to lead to the rejection of life's natural course and to the degradation of societies (NSS 2021, sect. 86).

The Strategy identifies multiple sources of these corrosive influences, including the United States and its allies, transnational corporations, foreign NGOs, and religious, extremist, and terrorist organisations. These actors are said to engage in psychological and informational manipulation to undermine Russian moral norms and societal cohesion (NSS 2021, sect. 87).

These claims serve to justify the expansion of state control across multiple domains of social life. The linkage between values and national security is made explicit: traditional moral values are described as the foundation of Russian society and as essential for safeguarding Russian sovereignty (NSS 2021, sect. 90). Their defence is equated with the defence of the Russian state and people (NSS 2021, sect. 92). The securiti-

sation of the axiological sphere, and the construction of external cultural influences as existential threats, legitimise a range of policies that restrict individual freedoms. Among the specific measures outlined in the 2021 Strategy are: the state defence of the institution of the family and the preservation of traditional family values; information control intended to promote traditional values and reject externally imposed ideas, behavioural models, and stereotypes; and a heightened emphasis on moral education through the school system (NSS 2021, sect. 93).

A key element of this axiological discourse is its overt state-centrism. The state is presented as the ultimate guarantor of social stability and individual well-being. The 2015 Strategy identifies the strengthening of internal unity and the preservation of social stability as principal state responsibilities (NSS 2015, sect. 26). Language policy also assumes a biopolitical dimension: the promotion of the Russian language is framed not only as a matter of communication but as a vector of traditional values and a unifying force within the Russian Federation (NSS 2015, sect. 81). The 2021 Strategy further radicalises this position, claiming that questioning the universal status of the Russian language constitutes an act of external aggression and a threat to national security (NSS 2021, sect. 89).

4. Conclusions

Can contemporary Russian biopolitics, interpreted through the lens of security, be understood as an attempt to construct a new 'Soviet person'? The 'Soviet person' is generally conceptualised as an individual deprived of agency over personal and social life beyond that which is sanctioned by state-approved structures, such as the family, local community, ethnic group, or religious organisation. The influence of these social structures is limited to the extent that they act as transmitters of values and behavioural norms accepted by the state. In this model, the 'Soviet person', although embedded in various communal and institutional frameworks, ultimately remains an atomised individual – subordinated to the state's objectives and internalising the values and lifestyle imposed by it. This extends to all aspects of human life, including biological existence.

The biopolitics of Putinism rests on several foundational elements:

1. The dismantling of autonomous civil society institutions, including non-governmental organisations and independent media outlets, to prevent individuals from accessing alternative sources of information beyond those controlled or sanctioned by the state.
2. The regulation of citizens' everyday behaviour, achieved through the promotion or stigmatisation of specific patterns of consumption, daily routines, and leisure activities.
3. The control of sexual behaviour, most notably through public information campaigns and legislative measures that discriminate against non-heterosexual individuals, restrict access to abortion, and promote state-sanctioned gender roles.

4. The criminalisation of dissent, encompassing undesirable sexual behaviour, publicly expressed non-conforming views, and membership in organisations classified as undesirable.

The interpretative framework for this repressive biopolitics is provided by the concept of ontological security. The increasingly invasive control over the biological lives of citizens, and the imposition of behavioural restrictions, are justified by an asserted need to preserve the integrity of Russian society. The rejection of alternative values, identities, and lifestyles is framed as a defence of Russia's unique identity and moral superiority over the perceived decadence of liberal Western societies. Such a model of biopolitics presupposes that the state alone possesses the legitimacy to regulate the biological existence of its citizens and to define the acceptable repertoire of values and attitudes. Social institutions that have not yet been dismantled – such as religious, cultural, and community organisations – are expected to serve merely as vehicles for reproducing and reinforcing the state's rhetoric on desirable and undesirable forms of life. In this process, they lose their autonomy as alternative sources of normativity and meaning.

In this context, it may be argued that contemporary Russian biopolitics – against the backdrop of the pervasive securitisation of all domains of social life – represents a renewed attempt to construct the 'Soviet person.' This involves not merely the subordination of individual interests to those of the state or the organisation of private life in accordance with official norms, but also the internalisation of the state's worldview. In such a scenario, the values and lifestyle promoted by the state are no longer imposed solely through coercion; they are also adopted as the individual's own.

References

- Davidenko, M., and V. Utkina. (2024). The Conservative Turn in Post-Soviet Russia. *Europe-Asia Studies*, 76(2): 135–148. DOI: <https://doi.org/10.1080/09668136.2024.2325774>.
- Dobrenkov, V.I., and P.V. Agapov. (2011). *Vojna i bezopasnost' Rossii v XXI veke*. Moskva: Akademičeskij projekt.
- Dorogov, D. (2025). 'Traditional Values' as a Cure: The Biopolitics of HIV in Putin's Russia. *Culture, Health & Sexuality*, March, 1–17. DOI: <https://doi.org/10.1080/13691058.2025.2474004>.
- Galas, M.L., G.G. Sillaste, and K.D. Ševčenko. (2020). *Migraciâ v usloviâh kriznogo razvitiâ mirovogo soobščestva i eë riski v Rossii*. Moskva: Prometej.
- Ingvarsson, S., and E. Kalinina. (2024). Is Civil Society Still Alive in Russia. SCIEUS Report 12. Available online: <https://www.ui.se/globalassets/ui.se-eng/publications/sceus/2024-publications/civil-society-in-russia.pdf> (accessed on 15 August 2025).
- Ivanova, M. (2021). Civil society in Russian Federation: Features of development and differences from European countries. *Przegląd Europejski*, 2021(1): 259–264.
- Krickel-Choi, N. (2024). State personhood and ontological security as a framework of existence: Moving beyond identity, discovering sovereignty. *Cambridge Journal of International Affairs*, 37: 3–21. DOI: <https://doi.org/10.1080/09557571.2022.2108761>.
- Makarychev, A., and A. Yatsyk. (2017). Biopolitics and National Identities: Between Liberalism and Totalization. *Nationalities Papers*, 45(1): 1–7. DOI: <https://doi.org/10.1080/00905992.2016.1225705>.
- Makarychev, A., and S. Medvedev. (2015). Biopolitics and Power in Putin's Russia. *Problems of Post-Communism*, 62(1): 45–54. DOI: <https://doi.org/10.1080/10758216.2015.1002340>.

- Makarychev, A., and S. Medvedev. (2018). Biopolitical Art and the Struggle for Sovereignty in Putin's Russia. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 26(2–3): 165–179. DOI: <https://doi.org/10.1080/25739638.2018.1526487>.
- Mitzen, J. (2006). Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma. *European Journal of International Relations*, 12: 341–370. DOI: <https://doi.org/10.1177/1354066106067346>.
- Prina F. (2016). *National Minorities in Putin's Russia: Diversity and Assimilation*. London and New York: Routledge.
- Scheller-Boltz, D. (2017). *The Discourse on Gender Identity in Contemporary Russia: An Introduction with a Case Study in Russian Gender Linguistics*. Hildesheim: Georg Olms Verlag.
- Šamakhov, V.A., and A.A. Kovalëv. (2020). *Voennaâ bezopasnost' Rossii i eë informacionnaâ politika v èpohu civilizacionnyh konfliktov*. Moskva: RIOR, Infra-M.
- Strategiâ nacional'noj bezopasnosti Rossijskoj Federacii* [National Security Strategy, 31 December 2015]. <http://www.kremlin.ru/acts/bank/40391> [NSS 2015].
- Strategiâ nacional'noj bezopasnosti Rossijskoj Federacii* [National Security Strategy, 2 July 2021], <http://www.kremlin.ru/acts/bank/47046> [NSS 2021].
- Vatter, M. (2014). *The Republic of the Living: Biopolitics and the Critique of Civil Society*. New York: Fordham University Press.
- Višnevskij, A. (2015). *Vremâ demografičeskikh peremen*. Moskva: Izdatel'skij dom Vysšej školy èkonomiki.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

II. LEKSYKOGRAFIA
I BIBLIOGRAFIE
LEXICOGRAPHY
AND BIBLIOGRAPHIES

Article No. 348

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.9>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: językoznawstwo / Discipline of science: linguistics

Copyright © 2025 SRG and K. Wojan¹

Citation:

Wojan, K. (2025). Portret Putina w polskich tytułach książek ukazany – próba językowego obrysu. (Z dodaniem bibliografii wydawnictw książkowych pierwszej ćwierci naszego wieku). *Studia Rossica Gedanensia*, 12: 159–186. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.9>.

PORTRET PUTINA W POLSKICH TYTUŁACH KSIĄŻEK UKAZANY – PRÓBA JĘZYKOWEGO OBRYSU (Z DODANIEM BIBLIOGRAFII WYDAWNICTW KSIĄŻKOWYCH PIERWSZEJ ĆWIERCI NASZEGO WIEKU)

KATARZYNA WOJAN

Uniwersytet Gdański / University of Gdańsk

Wydział Filologiczny / Faculty of Languages

Instytut Skandynawistyki i Fennistyki / Institute of Scandinavian and Finnish Studies
ul. Wita Stwosza 51, 80-308 Gdańsk, Polska / Wita Stwosza St. 51, 80-308 Gdańsk, Poland

Corresponding Author e-mail: katarzyna.wojan@ug.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0368-727X>

(nadesłano / received 7.10.2025; zaakceptowano / accepted 12.10.2025)

¹ This is an Open-Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstract

The portrait of Putin shown in Polish book titles – An attempt at a linguistic outline (with a bibliography of book publications from the first quarter of the twenty-first century)

This article aims to linguistically reconstruct the image of Putin based on book titles published in Poland during the first quarter of the present millennium (i.e., between 2000 and 2025). The factual material encompasses both works by Polish authors and translations from other languages. This study continues a research project launched two years ago, which focuses on reconstructing the linguistic and civilizational worldview of Russia (Wojan 2023: *Relations between Poland and Russia. The title as an element of the reconstruction of the linguistic and civilizational worldview (bibliography of works from 2011–2023)*). The results of the analysis reveal a predominantly negative portrait of Putin.

The article consists of two parts. The first one is analytical, and the second one provides a list of collected book titles along with their bibliographic references.

Keywords: Putin, linguistic profiling, linguistic worldview, Russia, book titles, Polish book publishing, Polish translations, science studies, bibliography studies

Abstrakt

Celem artykułu jest językowa rekonstrukcja wizerunku Putina w oparciu o tytuły książek, które ukazały się w Polsce w pierwszej ćwierci obecnego tysiąclecia (tj. w latach 2000–2025). Materiał faktograficzny obejmuje zarówno prace polskich autorów, jak i wydania przekładów z innych języków. Niniejsze studium jest kontynuacją rozpoczętych przed dwoma laty badań ukierunkowanych na rekonstrukcję językowo-cywilizacyjnego obrazu Rosji (Wojan 2023: *Polska i Rosja w relacjach: tytuł jako element rekonstrukcji językowo-cywilizacyjnego obrazu świata: (bibliografia prac z lat 2011–2023)*). Wyniki analizy ujawniają zdecydowanie negatywny obraz Putina.

Praca składa się z dwóch części. Pierwsza ma charakter analityczny, zaś w drugiej zamieszczono wykaz zebranych tytułów wydawnictw wraz z ich adresami bibliograficznymi.

Słowa kluczowe: Putin, profilowanie językowe, językowy obraz świata, Rosja, tytuły książek, polskie wydawnictwa książkowe, przekłady polskie, naukoznawstwo, bibliografistyka

Cel, metoda i zawartość opracowania

Artykuł jest drugim z cyklu, w którym podejmuję próbę rekonstrukcji językowo-cywilizacyjnego obrazu świata Rosji odzwierciedlonego w polskich tytułach wydawnictw książkowych. Pierwsze studium zatytułowane *Polska i Rosja w relacjach: tytuł jako element rekonstrukcji językowo-cywilizacyjnego obrazu świata: (bibliografia prac z lat*

2011–2023) znalazło się w dziesiątym tomie niniejszych „Studiów...” (Wojan 2023). Obnażyło ono oblicze Rosji – niszczycielskiej, barbarzyńskiej, infernalnej. Tym razem naszkicowany zostanie portret Putina. Tytułowy aktor jest bowiem postacią pierwszoplanową na rosyjskiej scenie.

Jaki obraz Putina malują zatem tytułatury książek?

Poniższa praca składa się z dwóch zasadniczych części. Część pierwsza poświęcona jest językowemu profilowaniu, a więc „określeniu krótkiej, dynamicznej charakterystyki”² indywidualnej, dającej się wyanalizować na podstawie danych zawartych w tekstach tytułów książek. Owa charakterystyka z definicji zwięźle ujmuje „najważniejsze cechy”³ osoby tytułowej oraz „przejawy jej zachowań”⁴. Analiza skierowana jest zatem na językowy wyraz, czego efektem jest językowa rekonstrukcja wizerunku Putina, i – w ograniczonej mierze – na intencjonalność autorów publikacji, tzn. dokonywana jest interpretacja realizowanych przez nich stanów intencjonalnych (posiadanych treści spostrzeżeniowych, wyobrażeniowych itd.), generujących stosunek do tytułowej postaci scenicznej. Analizę poprzedza charakterystyka zebranego materiału źródłowego.

Część druga gromadzi faktografię – *Wykaz polskich wydawnictw książkowych i polskich przekładów w układzie chronologicznym (lata 2000–2025)*. Prezentuje ona monograficzny materiał bibliograficzny, do którego eksцерpcji zastosowano słowo-klucz: „Putin”. Na zbiór utworów składają się publikacje książkowe, wybrane z katalogów bibliotecznych drogą kwerendy. Badaniem objęto tytuły utworów autorów polskich oraz polskich przekładów publikacji zagranicznych. Treści tekstowe zebranych tytułów stały się podstawowym materiałem źródłowym analizy językowej wypowiedzi.

Przyjęto, podobnie jak w poprzednim studium, że tytuł jako tekst jest konkretnym przejawem języka; jest „formą metatekstowej wypowiedzi o tekście w tekście” (Nowak 2017: 152). Prócz prymarnej funkcji identyfikacyjnej (nominatywnej) pełni on również istotną funkcję opisową (deskryptywną). Ponadto wypadałoby podkreślić, że tytuły, w szczególności zaś te nadawane publikacjom popularnonaukowym (trzon zebranych do badań pozycji stanowią właśnie wydawnictwa o takich charakterze), pełnią funkcję „także pragmatyczną i perswazyjną, polegającą na przyciąganiu uwagi odbiorcy, nawiązywaniu z nim kontaktu, zachęcaniu do lektury” (Szczauś 2020: 221) (co ujawnia np. podtytuł: *Do czytania dla rusofobów, rusofilów i rusosówirów*).

Dla analizy niebagatelne jest to, iż tytuły zawierają konotacje indywidualne i ponadindywidualne, subiektywne i intersubiektywne. Owe konotacje są wynikiem świadomej decyzji nadawcy tekstu i zawierają komponent silnej ekspresji, a w wielu wypadkach także impresji (zob. Wojan 2023: 328). Sam tytuł ma przy tym „wywołać interakcję, zwrócić uwagę odbiorcy oraz pozostawić ślad w pamięci” (Rutkiewicz-Hanczewska 2013: 217).

Innymi słowy, tytuły bądź zawierają ukryte (podświadome) emocje i intencje, bądź też wprost je sygnalizują. Kumulując dane treści stają się medium, a nawet zwierciadłem pewnych wyobrażeń własnych, środowiskowych, społecznych itd., zakodowanych doświadczeń (indywidualnych i kolektywnych). Tytuły sugerują pewien portret,

² Por. Gołębiowski 2021: 37.

³ Por. tamże.

⁴ Por. tamże.

wizerunek, który został świadomie wykreowany za pomocą odpowiednio dobranych słów. Nie jest to obraz przypadkowy, lecz ucelowany. Jest on werbalnie konstruowany (komunikowany) za pomocą wypowiedzi ujętych w kliniec tytułów publikacji. Paleta środków językowych analogicznego obrazowania jest szeroka – komponentami są zarówno jednostkowe słowa, onimy, jak również połączenia słów, oznajmienia, wypowiedzenia.

W poniższym badaniu zastosowano metodę konkretyzacji odbiorczych i konstrukcji komunikatów (por. Wojan 2023). Analizę rekonstrukcyjną przeprowadzono na usystematyzowanym materiale utworzonego do tego celu korpusu tytułów utworów. Uwzględnia ona bilateralny punkt widzenia, tj. przyjmowany przez polskiego użytkownika języka (podmiotu poznającego) i perspektywę (sposób widzenia) autora (podmiotu mówiącego), uobecniającą się w skonkretyzowanej materii językowej.

W procesie analitycznym wykorzystano koncepcję profilowania w rozumieniu Jerzego Bartmińskiego. Uważa się bowiem, że instrumentarium etnolingwistyki ma charakter uniwersalny i można je zastosować do analizy różnego typu tekstów (zob. Pieprzycza 2024: 94). A zatem *językowy obraz świata* pojmowany jest jako „zawarta w języku interpretacja rzeczywistości, którą można ująć w postaci zespołu sądów o świecie (Bartmiński 1999: 104), zaś *interpretacja* jako „utrwalona w języku charakterystyka rzeczy”⁵ (Bartmiński 1999: 103). W rozważaniach oparto się też na stwierdzeniu uczonego, że słowa „portretują” rzeczy mentalnie (Bartmiński 1999: 105). *Profilowanie* jest zatem „zabiegiem językowo-pojęciowym opierającym się na selekcji i hierarchizacji danych zawartych w koncepcie bazowym. W zależności od przyjętego punktu widzenia, typu racjonalności i hierarchii wartości, nadawca wypowiedzi eksponuje niektóre właściwości przedmiotu obrazowania, marginalizuje zaś lub pomija inne” (Kaszewski 2023: 37–38; zob. Bartmiński 2006: 99; por. Niebrzegowska-Bartmińska 2020).

We wcześniejszych rozważaniach (Wojan 2023) posłużono się pojęciem *językowo-cywilizacyjnego obrazu świata*. Pod określeniem *cywilizacyjny* rozumie się moralno-społeczny poziom rozwoju społeczeństwa w danej epoce historycznej (Wojan 2023: 326). Wprowadzone pojęcie wydawało się bardziej precyzyjne i adekwatne do badanego zjawiska.

Podobnie jak w poprzedniej pracy stwierdzono, że tytuły tworzą siatkę powiązanych obrazów, utkaną z nacechowanych pojęć, określonych dewiz i konkluzji. W obecnej ćwierci wieku tworzą one spójną wizję danej części świata – Rosji, utożsamianej dziś z Putinem.

Charakterystyka materiału

Do skonstruowania wizerunku Putina wykorzystano dane językowe w postaci tytułów wydawnictw zwartych zróżnicowanych pod względem genologii, formy, pre-

⁵ Jak słusznie zauważał lubelski uczony, ów ostatni termin „zachowuje [...] postulowaną przez R. Grzegorzyczkową (1987) – równowagę między epistemologicznym obiektywizmem (świat istnieje realnie i jest poznawalny) a subiektywizmem (świata jest percypowany przez człowieka w sposób swoisty), podkreśla zarazem aktywność ludzkiego poznania i języka w stosunku do świata” (Bartmiński 1999: 105).

zentowanej problematyki i przeznaczenia (typu odbiorcy), zakresu oferowanej wiedzy i poziomu erudycji. Analizą objęto tytuły książek polskich oraz polskich przekładów z innych języków, w których pojawia się nazwisko *Putin* bądź derywat odantroponimiczny, taki jak *Putinowski/putinowski*, *putinizm*, *Putinada*, *Putino*. Tylko w kilku wypadkach nazwisko Putina nie uobecnia się w samym tytule książki, natomiast jawi się jako słowo-klucz w jej opisie bibliograficznym (np. *Głową o mur Kremla; Nowa zimna wojna: jak Kreml zagraża Rosji i Zachodowi; ZATO: miasta zamknięte w Związku Radzieckim i Rosji*).

Zbiór ukonstytuowały łącznie 172 pozycje wraz z kumulacjami wydań, z czego 95 pozycji (55%) to tytuły publikacji polskich autorów⁶, a 77 (45%) to przekłady na język polski autorów obcych⁷. Tytułów jednostkowych, tj. bez wznowień, dodruków i dokumentów dźwiękowych (audiobooków), ujawniono w tym zbiorze 137 (80%), w tym 59 przekładów i 78 wydań polskich autorów. Warto nadmienić, że wyszukiwarka zintegrowanego katalogu NUKAT dla hasła „Putin” wskazuje sumę 617 wyników (wg stanu na dzień 20.09.2025). Polskie wydawnictwa książkowe zwarte przedstawiają zatem 28% zbioru rozmaitych (polskich i zagranicznych) publikacji tematycznie związanych z osobą Putina, skatalogowanych w bibliotekach rodzimych.

Zebrane prace stanowią rezultat działalności twórczej autorów w różnych obszarach wiedzy i literatury stosowanej. Autorami są uczeni (historycy, historycy idei, politolodzy, przedstawiciele nauk o bezpieczeństwie, antropolodzy, kulturoznawcy, medioznawcy, rosjoznawcy i sowietolodzy, literaturoznawcy), analitycy, politycy, dyplomaci, dziennikarze (w tym niezależni i śledczy), korespondenci (m.in. wojenni, telewizyjni), reportażysty, podróżnicy, publicyści, pisarze, a także byli wywiadowcy oraz rosyjscy dysydenci. Publikacje są rozmaitego formatu; cechuje je zróżnicowany poziom intelektualnego opisu oraz kompetencji warsztatowych twórców, a nawet uwrażliwienia na kwestie zasadnicze. Autorzy mają ponadto odmienne doświadczenia, fascynacje, zapatrywania; mają też własny punkt widzenia. Są to prace z zakresu piśmiennictwa naukowego, encyklopedystyki, historiografii, literatury popularnonaukowej, utwory literatury pięknej i stosowanej (w tym literatury faktu), ego-dokumentu, z obszaru publicystyki (w tym publicystyki literackiej i publicystyki politycznej), utwory będące płodem dziennikarskim, w tym dziennikarstwa śledczego itd. Prezentują one rozmaite gatunki i formy – dokumentujące i opisujące rzeczywistość. Wiele z tych utworów sytuuje się na genologicznym pograniczu, balansuje między gatunkami. Dlatego poniższy podział należy uznać za otwarty – ma on charakter próbny, tj. został utworzony na potrzeby niniejszej analizy.

Z gatunków piśmiennictwa naukowego w zbiorze odnajdujemy: monografie i studia, tj. monografie historyczne (np. *Historie politycznych tradycji: Piłsudski, Putin i inni* Andrzeja Nowaka, 2007; *Dzieje Rosjan: od Rusi wikingów do Rosji Putina, od caratu białego do czerwonego, mit Trzeciego Rzymu i codzienność imperium, rosyjska dusza, słowianofile i zapadnicy, Rosjanie – Polacy – Niemcy: do czytania dla rusofobów, rusofilów i rusoswirów*, 2014; *Powrót „Imperium zła”: ideologie współczesnej Rosji, ich*

⁶ W zbiorze znajduje się również kilka pozycji wydanych i współwydanych w języku angielskim, ponadto jedna w rumuńskim.

⁷ Są to przekłady z języków: angielskiego, fińskiego, francuskiego, niemieckiego i rosyjskiego.

twórcy i krytycy (1913–2023) A. Nowaka, 2023), historiografię (np. *Putin: źródła imperialnej agresji* A. Nowaka, 2014), studium przypadku (*Prezydent on-line: wizerunek głowy państwa w odbiorze społecznym w przestrzeni poradzieckiej: kasus Rosji na tle wybranych państw WNP* Alicji Curanović i Szymona Kardasia, 2016), monografie antropologiczno-polityczne (np. *Za Putina i za szariat: Dagestańscy muzułmanie o Rosji i państwie islamskim* Iwony Kaliszewskiej, 2016), monografie kulturoznawcze (*Miłość i władza: Rosjanie kochają Putina* Karoliny Blecharczyk, 2016), monografie medioznawcze (np. *Od Stalina do Putina: media w procesie umacniania kultu jednostki* Magdaleny Butkiewicz i Piotra Łuczuka, 2018), monografie politologiczne (np. *Kolektywizm w rosyjskiej interpretacji świata: od słowianofilskiej utopii wspólnotowości do Putinowskiej kategorii narodowości rosyjskiej* Justyny Doroszczyk, 2016; *Kozacy Putina: folklor, biznes czy polityka?* Jolanty Darczewskiej, 2017; *Z parlamentu i ulicy do internetu: opozycja polityczna w putinowskim systemie władzy* Natalii Kusy, 2020; *Zrozumieć putinizm: obsesja potęgi* Françoise Thom, 2023; *Mocarstwo Putina* Maliny Kaszuby, 2024), analizy (np. *Wielki biznes w rosyjskiej gospodarce i polityce za rządów Putina* Ewy Paszyc i Iwony Wiśniewskiej, 2002; *Podsumowanie przemian polityczno-gospodarczych w pierwszej kadencji Władimira Putina* Jadwigi Rogoży i Iwony Wiśniewskiej, 2003), ekspertyzy, raporty i studia prognostyczne (np. *Putin po raz czwarty: stan i perspektywy Rosji (2018–2024)* Zespołu Ośrodka Studiów Wschodnich, 2014) itd.

Sporą grupą tworzą opracowania popularnonaukowe (np. *Sobowtóry: duple-rzy wielkich ludzi od Nerona do Putina* Teresy Kowalik i Przemysława Słowińskiego, 2021).

Z opracowań leksykograficznych (encyklopedycznych) wydano leksykon *Rosja Putina* pod red. Albina Głowackiego i Alicji Stępień-Kuczyńskiej (2004).

Literaturę faktu komponują: biografie (np. *Putin: człowiek bez twarzy* Mashy Gessen, 2012; *Wowa, Wołodia, Władimir: tajemnice Rosji Putina* Krystyny Kurczab-Redlich, 2016; *Tron we krwi: sekrety polityki Kremla* Grzegorza Kuczyńskiego, 2017; *Rosyjscy tyrani: od Iwana Groźnego do Władimira Putina* Iwony Kienzler, 2023), biografie-kroniki (*Putin, car Atlantydy: droga do wielkiej wojny* Wacława Radziwiłowicza, 2023), opracowania zawierające kalendaria (*Prawda o Putinie: polityczny kardiogram Rosji* Gigi Lipartelianiego, 2001), opracowania dokumentacyjne (*Korporacja zabójców: Rosja, KGB i prezydent Putin* Jurija Felsztńskiego i Władimira Pribyłowskiego, 2008; *Tajne akta S. Smoleńsk, MH-17 i wojna Putina na Ukrainie* Jürgena Rotha, 2015), reportaże (np. *Kim jest Putin?: wielki blef generałów* Henryka Piecucha, 2000; *Rosja Putina* Anny Politkowskiej, 2005; *Władimir Putin – dokąd prowadzi Rosję?* Borisa Reitschustera, 2005), reportaże problemowe (np. *Głową o mur Kremla* Krystyny Kurczab-Redlich, 2007; *Czerwony alert: jak zostałem wrogiem numer jeden Putina* Billa Browdera, 2015; *Na ciężkim kacu: Nowa Rosja Putina i duchy przeszłości* Shauna Walkera, 2019; *Wataha Putina: czy Kreml to normalne miejsce władzy, czy laboratorium zła* Witolda Jurasza i Hieronima Grali, 2023; *Oddział chorych na Rosję: opowieść o Rosjanach czasów putinizmu* Kuby Benedyczaka, 2024; *Wojna i kara: Putin, Zelenski i geneza rosyjskiej inwazji na Ukrainie* Michaiła Zygara, 2024), raporty (*Wszystkie pionki Putina: rosyjski lobbying* Kacpra Płazyńskiego, 2023), zbiory politycznych rozważań (np. *Nadchodzi zima: dlaczego trzeba powstrzymać Władimira*

Putina i wrogów wolnego świata Garriego Kasparowa, 2016; *Wszyscy ludzie Kremła: tajne życie dworu Władimira Putina* Michaiła Zygara, 2017), relacje z podróży (np. *Imperium wódki: pijana polityka od Lenina do Putina* Marka Lawrence’a Schrada, 2015; *W kraju Putina: życie w prawdziwej Rosji* Anne Garrels, 2017), wywiady i szkice (Rosja, z którą można rozmawiać: 6 wywiadów z opozycjonistami i 2 szkice Eleny i Gabriela Michalików, 2016; *System – od Lenina do Putina: o teorii i praktyce sowiezizmu* rozmawiają Grzegorz Braun i Rafał Otoka-Frąckiewicz, 2019).

Za wytwór dziennikarstwa śledczego można uważać książki: *Dokopać Kremlo-wi: walka nowych rosyjskich dysydentów o odsunięcie Putina od władzy* Marca Bennettsa (2014), *Strongman u szczytu władzy: Władimir Putin i walka o Rosję* Angusa Roxburgha (2014); *Szpiedzy, których przyniosło ocieplenie: historia gazociągu na dnie Bałtyku i tego, jak Władimir Putin i grupa byłych agentów KGB oraz Stasi skorumpowali i zaszantażowali polityków wysokiego szczebla, w tym premierów Szwecji, Finlandii, Niemiec i Danii* Jensa Høvsgaard (2018); *Rosyjska ruletka: jak Putin zhakował Amerykę i wygrał wybory za Donalda Trumpa* Michaela Isikoffa i Davida Corna (2018); *Trolle Putina: prawdziwe historie z frontów rosyjskiej wojny informacyjnej* Jessikki Aro (2020); *Krwawe pozdrowienia z Rosji: jak Władimir Putin eliminuje swoich przeciwników* Heidi Blake (2021); *Ludzie Putina: jak KGB odzyskało Rosję i zwróciło się przeciwko Zachodowi* Catherine Belton (2022); *ZATO: miasta zamknięte w Związku Radzieckim i Rosji* Alice Lugen (2025).

Z „politycznych thrillerów precyzyjnie osadzonych na faktach i wydarzeniach”⁸ wymienić należy analizę dokumentów – *Zgoda: rząd i służby Tuska w objęciach Putina* Sławomira Cenckiewicza i Michała Rachonia (2024).

Z kolei do gatunków publicystycznych zaliczają się rozmowy i debaty (np. *Po raz pierwszy Putin* – rozmowa Natalii Gieworkian, Natalii Timakowej i Andrieja Kolesnikowa, 2000; *Alfabet Suworowa oraz „Od Stalina do Putina”: wywiad Piotra Zycho-wicza z autorem, tj. Wiktorem Suworowem*, 2014), eseje (np. *Co ma Putin w głowie* Michela Eltchaninoffa, 2015), felietony (*My: kronika upadku* Dmitrija Gluchowskiego, 2024) i in.

Ego-dokumenty reprezentują opowieści autobiograficzne (np. *Więzień Putina* Michaiła Chodorkowskiego i Natalii Gieworkian, 2012; *Nadia: więzień Putina* Nadii Sawczenko, 2016), pamiętniki i relacje osobiste (*Wagnerowiec: spowiedź byłego dowódcy tajnej armii Putina* Marata Gabidullina, 2023), dzienniki intymne (*Ostatnia wojna Putina: rozprawa filologa z Rosją* Grzegorza Przebindy, 2023).

Wśród utworów literatury okolicznościowej odnaleźć można rodzaj poezji politycznej (obywatelskiej/publicystycznej), silnie sprozaizowanej (tj. dłuższą formę wierszowaną)⁹ – *Kwestionariusz putinowski i inne medytacje w czasach postprawdy* Radosława Wiśniewskiego (2018). W obrębie prozy fabularnej na plan pierwszy

⁸ Określenie za notą wydawcy na portalu: Sklep „Gazety Polskiej”. <https://sklep.gazetapolska.pl/ksiazki/669-zgoda-rzad-i-sluzby-tuska-w-objeciach-putina-w-miekkiej-oprawie-9788397266803.html> (dostęp 1.08.2025).

⁹ Czyli „zbiór nie-wierszy”. Zob. [Trzy] 3 ulubione wiersze – Radosław Wiśniewski. Artpub kultura. 4.07.2018. <https://artpubkultura.blogspot.com/2018/07/3-ulubione-wiersze-radosaw-wisniewski.html> (dostęp 1.08.2025).

wysuwają się: powieść angielska będąca satyrą społeczno-polityczną – *Ostatnie dni Władimira P. Michaela Honiga* (2022); historia fikcyjna *Od Mongoła do Putina: dzieje zdżyczenia* Roberta Chedy (2023); powieść dla młodzieży – „cyberthriller o futurystycznym zabarwieniu” *Supersperogra: jak poskromić Putina?* Alexa Riflego [właśc. Aleksandra Strzelbickiego] (2014), a nawet komiks alternatywny *Okno Putina* artystki wizualnej Marty Bystron [pseud. Marty Nieznayu] (2014).

Z gatunków pogranicznych wymienić wypada jeszcze reportaż literacki polski (*Szalona miłość: chcę takiego jak Putin: reportaże z Rosji* Barbary Włodarczyk, 2022; *Władimir Putin: wywiad, którego nie było* Arlety Bojke, 2017) oraz amerykański ((*Na ciężkim kacu: nowa Rosja Putina i duchy przeszłości* Shauna Walkera, 2019); *Cień Kremla: Rosja Putina* Petera Bakera i Susan Glasser, 2005), zaś z gatunków synkretycznych – publicystykę literacką – eseje (*Dzieci z Putino* Any Uzelac 2004).

Kilka ujętych w korpusie bibliograficznym publikacji nie wiąże się bezpośrednio z Putinem, jednak wykazują one związek z jego osobą. Do takich zaliczają się: wydanie opisujące sylwetkę byłej małżonki Putina (*Caryce: od Katarzyny I do Ludmiły Putin* Władimira Fedorowskiego, 2002) oraz biografia Zeleńskiego (*Wołodimir Zeleński: zdumiewający bohater Ukrainy, który oparł się Putinowi i zjednoczył świat* Andrew L. Urbana i Chrisa McLeoda, 2022).

Za przykład „zwodniczego”¹⁰ tytułu (*faux amis* narratora) uznaje się tu publicystykę blogera Adama Sokołowskiego – *Reżim: doniesienia z putinowskiej Polski* (2023). Użyty w tytułowej kolokacji odantroponimiczny przymiotnik posesywny jest silnym ekspresywizmem o arbitralnie negatywnych konotacjach.

Tematyka publikacji

W parze ze zróżnicowaniem genologicznym zebranych wydawnictw książkowych idzie ich tematyczna różnorodność. Publikacje poświęcone są następującym tematom i kwestiom szczegółowym:

- kraje i regiony: Białoruś, Bliski Wschód, Czeczenia, Dagestan, Gruzja, Kaukaz Północny, Niemcy, Polska, Rosja, Syria, Ukraina, Zachód, USA,
- geopolityka,
- polityka: polityka międzynarodowa, polityka zagraniczna, polityka wewnętrzna, polityka federacyjna, polityka historyczna, polityka Rosji wobec Polski, polityka Kremla, polityka energetyczna, polityka informacyjna,
- prawo: prawo międzynarodowe,
- stosunki międzynarodowe,
- bezpieczeństwo: bezpieczeństwo informacyjne, cyberterroryzm, trolle,
- komunikacja społeczna: media, dezinformacja, propaganda,
- społeczeństwo: młodzież, pokolenie Z, świadomość społeczna,
- myśl polityczna, myśl społeczna, idee polityczne, kolektywizm,

¹⁰ Tj. tytułu publikacji nieprzedstawiającej bezpośrednio sytuacji w Rosji.

- system polityczny i forma władzy: totalitaryzm, postkomunizm, despotyzm, autorytaryzm, nacjonalizm, neofaszyzm, sowietyzm, putinizm, reżim, miasta zamknięte,
- imperiologia, imperializm, carat, dezintegracja europejska,
- marketing polityczny,
- wojna: wojna polityczna, zimna wojna, wojna hybrydowa, Wielka Wojna Ojczyźniana, ludobójstwo, inwazja, agresja, ekspansja, rosyjskie siły zbrojne, wojny Putina,
- władza: elita władzy, kult jednostki, dyktatorzy, tyrani, prezydentura, prezydentura Miedwiediewa, klasa rządząca, partie, kariera, oligarchia,
- służby specjalne i wywiadowcze: KGB, Stasi, wagnerowcy,
- opozycja polityczna: dysydenci, antykremlowska opozycja, tabu,
- sytuacja moralna,
- przestępstwa: zbrodnie i przestępstwa polityczne, korupcja polityczna, korupcja wyborcza, przemoc polityczna, represje polityczne, pranie brudnych pieniędzy, morderstwo, gwałtowna śmierć,
- dziennikarstwo śledcze,
- wielki biznes: Gazprom, gazociągi, sieć Schrödera,
- zbrodniarze: Bandera, Dzierżyński, Lenin, Łukaszenka, Putin, Stalin, Wagner,
- tyrani: Iwan Groźny, Neron,
- władcy i władczyńe: Ruryk, Fryderyk II Wielki, Katarzyna I,
- wojskowi: Milutin, Piłsudski,
- politycy: Perykles, Gorbaczow, Merkel, Trump,
- osoby wpływowe: Rasputin,
- opozycjoniści: Aleksiej Nawalny, Ilia Ponomariow, Julia Łatynina, Michaił Chodorkowski, Wiktor Szenderowicz, Sergiej Parchomienko, Sergiej Buntman, Jewgienij Rojzman
- oficerowie wywiadu: Wiktor Suworow,
- dublerzy,
- biografie: Putin, Zeleński, Ludmiła Putin,
- egerie (kochanki).

Rekonstrukcje wizerunku

Ogólne spostrzeżenia

Zarówno w tytułach publikacji polskich autorów, jak i w tytułach przekładów na język polski wydawnictw zagranicznych przeważa negatywny wizerunek Putina i Rosji. W pierwszej grupie, tworzonej przez 78 tytułów oryginalnych (bez wznowień), stanowią one 70,5%, zaś w grupie drugiej, zbierającej 59 tytułów przekładów (bez reedycji) – 93%. Na pierwszy rzut oka różnica może wydawać się znaczna, jednak podyktowana jest ona tym, że w rodzimej ofercie wydawniczej sporą część stanowią publikacje o charakterze naukowym (analizy, ekspertyzy, książki historyczne (zarysy dziejów), encyklopedie i leksykony itd.), a w rezultacie ich tytuły zachowują właściwe zdystansowanie. W obu grupach naliczono po 55 jednostkowych tytułów o wydźwię-

ku negatywnym. A zatem w zbiorze 137 publikacji oryginalnych tytuły zawierające negatywny obraz Rosji i jej przywódcy stanowią łącznie 80%.

Wizerunek neutralny ukonkretniają tytuły 21 pozycji rodzimych (np. *Rosja Putina: leksykon; Okno Putina*) i 3 tytuły przekładów (np. *Po raz pierwszy Putin; Historia Rosji: od Ruryka do Putina: ludzie, daty, wydarzenia*). Wypadałoby zaznaczyć, że tytuły monografii naukowych stanowią reprezentację światopoglądu scjentystycznego. Obraz, jaki rysują, cechuje obiektywna ocena postaci w obiektywnym opisie rzeczywistości (*Podsumowanie przemian polityczno-gospodarczych w pierwszej kadencji Władimira Putina; Wielki biznes w rosyjskiej gospodarce i polityce za rządów Putina*).

Analiza wykazała ponadto, że spośród tytułów krajowych wyłaniają się zaledwie dwa obrazy pozornie pozytywne (*Szalona miłość: chcę takiego jak Putin: reportaże z Rosji* Barbary Włodarczyk; *Miłość i władza: Rosjanie kochają Putina* Karoliny Blecharczyk) i jeden z grupy tytułów publikacji tłumaczonych (*Putin i odrodzenie Rosji* Michaela Stuermera).

Warto byłoby zatem odnieść się do wypowiedzi artykułujących pozytywny obraz rosyjskiego przywódcy.

Wizerunek pozytywny

Na stronie wydawcy w opisie publikacji *Szalona miłość: chcę takiego jak Putin* można przeczytać: „Barbara Włodarczyk dzieli się też osobistymi doświadczeniami, w tym relacją z bezpośredniego spotkania z Putinem. Z jej fascynujących, lekkich i uwodzieńskich w formie reportażu wyłania się złożony obraz rosyjskiego społeczeństwa i rosyjskiej duszy”¹¹. Niebagatelne znaczenie ma przy tym fakt, że autorka tego zbioru reportaży była wieloletnią korespondentką polskiej telewizji w Moskwie i zapewne dość dobrze poznała rosyjskie realia („dzieli się osobistymi doświadczeniami”, „relacją z bezpośredniego spotkania z Putinem”). Swym reporterskim okiem patrzy na Rosję zgoła inaczej („złożony obraz społeczeństwa”, „rosyjska dusza”) niż pozostali autorzy książek czy, jak się wydaje, przeciętny polski czytelnik. Można przypuszczać, że jest to obraz indeksykalny. Zwraca uwagę rok wydania – 2021. Książka wyszła (nakładem Wydawnictwa Literackiego w Krakowie) w okresie silnych napięć politycznych w stosunkach z Rosją, a przede wszystkim w okresie zaostrzenia jej systemu autorytarnego i wysuwanych przez nią żądań „dotyczących ograniczeń obecności i aktywności wojskowej USA i NATO na obszarze poradzieckim (zwłaszcza na Ukrainie) i w Europie Środkowej” (Menkiszak 2021, online). Książka miała dwa dodruki – w 2021 i 2022 roku.

Pozytywny obraz Putina jako stan świadomości – obraz mentalny, wytworzony w umysłach zbiorowości (rosyjskiego społeczeństwa) odzwierciedla tytuł monografii rosojznawczej *Miłość i władza: Rosjanie kochają Putina* Karoliny Blecharczyk z roku 2016 (nakładcą był Libron). We wstępie krakowska uczona podaje kondensat „boskich” cech wyobrażonych i przypisywanych rosyjskiemu przywódcy przez wiernie (p)oddany mu naród:

¹¹ <https://www.empik.com/szalona-milosc-chce-takiego-jak-putin-wlodarczyk-barbara,p1254346379,ksiazka-p> (dostęp 1.08.2025).

Książka przedstawia te kręgi społeczne, które jednoznacznie opowiadają się nie tyle za polityką Władimira Putina, ile za nim samym – widzą w nim bowiem niezastąpionego lidera, bohatera narodowego¹², czasem nawet Zbawiciela. Sam Putin jawi się tu jako swoista idea, mityczna postać, daleki car, który pokazuje się ludowi, aby dać świadectwo swojego człowieczeństwa, a czasem boskości. Od najmłodszych do najstarszych, od najbiedniejszych do najbogatszych, od artystów do motocyklistów – czytelnik poznaje nie tylko zwolenników prezydenta Rosji, ale także rosyjskie prawosławne tradycje przemieszane z pogaństwem, najnowsze modowe trendy z Petersburga, najciekawsze filmy na portalu YouTube, najdziwniejsze wiersze rodem z czasów sowieckich, najbardziej chwytliwe piosenki; dowiaduje się także, o czym marzą rosyjskie dzieci¹³.

W tytule wykorzystano antytezę – przeciwstawienie pojęć: *miłości*, łączącej ludzi (Rosjan) i przynoszącej spełnienie duszy (rosyjskiej?), nakazowi *władzy* poddającej woli przywódcy.

W sowietologicznej pracy *Putin i odrodzenie Rosji* niemieckiego profesora Michaela Stuermera, która na polski rynek wydawniczy zawitała w 2010 roku, przywódca Rosji postrzegany jest z kolei jako „gorący patriota”, o czym można przeczytać na stronie wydawnictwa:

Bywając na salonach wielkiej władzy i grubych portfeli, a jednocześnie uważając się za świetnego obserwatora i dobrego psychologa, uznał, że Putina już przejrzał: to wprawdzie były funkcjonariusz KGB, ale bynajmniej nie komunista¹⁴. Dla Stuermera sprawa przynajmniej pod tym względem jest jasna – Putin to gorący rosyjski patriota, nacjonalista, który dawno już i bez wahania odciął się od komunizmu. A przyszłość Rosji – i silnie uzależnionej od niej Europy – zależy nie od takiej czy innej ideologii, ale od demografii, religii i, przede wszystkim, ekonomii. O losach Rosji (i całego regionu) decyduje dziś – powiada Stuermer – kurs ropy i gazu, a od dywizji pancernych i łodzi podwodnych ważniejsze są meczety oraz ropo- i gazociągi¹⁵.

Unaocznia się tu zatem obraz Putina jako politycznego przywódcy, któremu na sercu leży dobro obywateli i odrodzenie kraju i przy którym Rosja się ucywilizuje, przywrócona jej zostanie niegdysiejsza chwała – wszystko to oczywiście za sprawą wielkiego wodza.

I na koniec jeszcze drobne spostrzeżenie. Dwie ostatnie książki mają przyjemne, estetyczne okładki – portrety szkicowane słowem w tytule idą w parze z korzystnymi portretami wizualnymi (twarzy) rosyjskiego przywódcy. Ikonograficzny komponent uzupełnia portret werbalny Putina.

Wizerunek negatywny

Z materii wyekscerpowanych tytułów książek wyłania się spójny, jednoznacznie negatywny obraz Putina – krwawego polityka, tyrana i (krypto)imperialisty, bandyty i zbrodniarza wojennego, megalomana i władcy absolutnego, człowieka o narcystycz-

¹² Wszystkie podkreślenia K.W.

¹³ <https://www.znak.com/pl/p/milosc-i-wladza-rosjanie-kochaja-putina-karolina-blecharczyk-72289> (dostęp 1.08.2025).

¹⁴ Wszystkie podkreślenia K.W.

¹⁵ https://dedalus.pl/historia-powszechna-2/putin=-i-odrodzenie-rosji-michael-tuermer?srsltid=AfmBOorBdw3SqhPKvR9zAYVYNsvXRee_0mA5ZlhY1UxEhyW1BtqG6TLB (dostęp 1.08.2025).

nej osobowości dyssocjalnej (psychopatycznej), niezwykle niebezpiecznego i nieobliczalnego (*Co ma Putin w głowie?*), z obsesją potęgi (*Zrozumieć putinizm: obsesja potęgi*), marzącego o zbudowaniu imperium (*Rosyjska zagwozdzka: co zrobić z urojonym imperium?*), ekstremalnego hazardzisty (*Imperialna gra: Putin, Ukraina i nowa zimna wojna*), szaleńca (*Szaleństwo i chwała: wojna polityczna pomiędzy Stanami Zjednoczonymi a Rosją: 1945–2020*).

Posiada on twardą osobowość (*Strongman u szczytu władzy: Władimir Putin i walka o Rosję; Supersperogra: jak poskromić Putina?*) i mentalność człowieka służb specjalnych, ukształtowanego przez KGB (*Korporacja zabójców: Rosja, KGB i prezydent Putin*), człowieka znikąd (*Putin: człowiek bez twarzy*), który szybko doszedł do władzy (*Ludzie Putina: jak KGB odzyskało Rosję i zwróciło się przeciwko Zachodowi*).

Przywódcę Rosji charakteryzuje głęboko spaczone myślenie, w żądy władzy jest nienasycony. Analizowane tytuły zestawiają go z Neronem (*Sobowtóry: dublerzy wielkich ludzi od Nerona do Putina*), Peryklosem (*Krótką historią Europy: od Peryklesa do Putina*), Iwanem Groźnym (*Rosyjscy tyrani: od Iwana Groźnego do Władimira Putina*), Fryderykiem II Wielkim i Katarzyną I (*Sojusznicy: od Fryderyka i Katarzyny Wielkiej do Merkel i Putina*), Leninem (*System – od Lenina do Putina: o teorii i praktyce socjalizmu*), Stalinem (*Rosyjscy szpiegowie: od Stalina do Putina; Od Stalina do Putina: media w procesie umacniania kultu jednostki; Alfabet Suworowa oraz „Od Stalina do Putina”*), Dzierżyńskim (*Od Dzierżyńskiego do Putina: służby specjalne Rosji w walce o dominację nad światem 1917–2036*), Banderą (*Bandera: ikona Putina*), Jelcynem (*Polityka federacyjna Borysa Jelcyna i Władimira Putina*), Łukaszenką (*Granica propagandy: Łukaszenka i Putin na wojnie hybrydowej z Polską*), Merkel (*...do Merkel i Putina*), a nawet z Mongołami (*Od Mongoła do Putina: dzieje zdziczenia*). Kontrastowany bywa natomiast z Gorbaczowem (*Rosja – wielkie zmyślenie: od wolności Gorbaczowa do wojny Putina*), a na przestrzeni dziejów – z Piłsudskim (*Historie politycznych tradycji: Piłsudski, Putin i inni*).

Putin twardo realizuje imperialistyczną politykę zagraniczną. To ludobójca (*Russia's war on Ukraine: geopolitics, international law and genocide*) i aktywny agresor – nielekający się scenariuszy wyobrażonych, dokonujący regularnych, zaciekłych ataków zbrojnych (*Wojny Putina: Czeczenia, Gruzja, Ukraina 2014; Wojny Putina: Czeczenia, Gruzja, Syria, Ukraina; Imperialna gra: Putin, Ukraina i nowa zimna wojna*), koncipujący „fikcję o zjednoczonym świecie rosyjskim” (*Wojna i kara: Putin, Zelenski i geneza rosyjskiej inwazji na Ukrainie*), niebezpiecznie wzmacniający potencjał militarny Rosji (*Rosyjskie siły zbrojne: od Milutina do Putina*); to przestępca podejrzany o szereg zamachów (*Tajne akta S. Smoleńsk, MH-17 i wojna Putina na Ukrainie*), w wielu wymiarach zagrażający wolnemu światu (*Nowa zimna wojna: jak Kreml zagraża Rosji i Zachodowi; Nadchodzi zima: dlaczego trzeba powstrzymać Władimira Putina i wroga wolnego świata*).

Jest mistrzem fałszywej polityki, przebiegłym strategiem i geopolitykiem, w błędny sposób uzależniającym politycznie i biznesowo Europę (*Moskiewski łącznik: sieć Schrödera i droga Niemiec ku zależności*); to wyrafinowany szantażysta (*Szpiegowie, których przyniosło ocieplenie: historia gazociągu na dnie Bałtyku i tego, jak Władimir Putin i grupa byłych agentów KGB oraz Stasi skorumpowali i zaszantażowali polityków wysokiego szczebla, w tym premierów Szwecji, Finlandii, Niemiec i Danii*), terroryzujący

cywilizowany świat – dyktujący własne warunki, bezwzględny manipulator, człowiek podstępny (*Putinowska wizja (dez)integracji europejskiej*) i nikczemny (*Rosyjska ruletka: jak Putin zhakował Amerykę i wygrał wybory za Donalda Trumpa*), dysponujący niegodziwymi narzędziami wpływu o szerokim (globalnym?) zasięgu (*Szpiedzy Putina: jak ludzie Kremla opanowują Polskę*), perfidnie rozgrywający wojnę informacyjną (*Trolle Putina: prawdziwe historie z frontów rosyjskiej wojny informacyjnej*).

Putin zagraża również własnemu krajowi i narodowi – antydemokrata i przemocowiec, (*Czas zabójców: toksyczna polityka Putina przeciw demokracji; Putinada: Rosja – kraj kierowanej demokracji*), krwawo i zawzięcie rozprawiający się z politycznymi przeciwnikami (*Krwawe pozdrowienia z Rosji: jak Władimir Putin eliminuje swoich przeciwników*), siejący terror (*Tron we krwi: sekrety polityki Kremla; Labirynt Putina: szpiedzy, morderstwa i mroczne serce nowej Rosji*), prześladowca (*W kleszczach Putina*), mający osobistych wrogów (*Nawalny: nemezis Putina?: przyszłość Rosji?; Czerwony alert: jak zostałem wrogiem numer jeden Putina; Więzień Putina; Nadia: więzień Putina; Wołodymyr Zełenski: zdumiewający bohater Ukrainy, który oparł się Putinowi i zjednoczył świat*); narzucający reżim (*My: kronika upadku; Rosyjska opozycja zbrojna wobec reżimu Putina (2022–2024)*).

To osobowość autorytarna (*Putinizm po Putinie: o „głębokich strukturach” rosyjskiego autorytaryzmu*); tyran, mający poczucie własnej wyjątkowości, stawiający się w roli monarchy sprawującego najwyższą władzę w kraju – cara (*Nowy car: wczesne lata i rządy Władimira Putina; Putin car Atlantyd: droga do wielkiej wojny*). Car, mający swoją świętę (*Wszyscy ludzie Kremla: tajne życie dworu Władimira Putina; Wataha Putina: czy Kreml to normalne miejsce władzy, czy laboratorium zła*); odtwarzający dyktaturę (*Cień Kremla: Rosja Putina; Na Kremlu wiecznie zima: Rosja za drugich rządów Putina*) i wskrzeszający dawne zależności feudalne (*Car Putin: feudalizm, korupcja i Bóg w państwie patrymonialnym*); ożywiający w narodzie niewolniczą mentalność i rozbudzający w nim wschodnie, sekciarskie (destrukcyjne) ślepe oddanie – pragnienie podporządkowania się władzy swego pana (*Miłość i władza: Rosjanie kochają Putina; Szalona miłość: chcę takiego jak Putin*). Putin tworzy nowy mit narodowy – odbudowuje mentalność Rosjan usiłujących pokonać niemożliwe do pokonania (*Głową o mur Kremla*), poddaje społeczeństwo skutecznym manipulacjom i karmi je utopijną wizję społeczną (*Kolektywizm w rosyjskiej interpretacji świata: od słowianofilskiej utopii wspólnotowości do Putinowskiej kategorii narodowości rosyjskiej*), szerzy skrajny nacjonalizm dla przywrócenia narodowi wielkości (*Matka ojczyzna wzywa! Wielka wojna ojczyźniana w edukacji i polityce historycznej putinowskiej Rosji*). Buduje państwo jako obiekt marzeń – abstrakcyjną siłę uosabianą zarówno przez siebie, jak i Stalina i Lenina (*Za Putina i za szariat: Dagestańscy muzułmanie o Rosji i państwie islamskim*), w którym panuje „szariat jako remedium na kryzys państwa” (Kaliszewska 2016: 122). Realizuje i cynicznie kontroluje w ramach długofalowej polityki Kremla system organizacyjny (*Kozacy Putina: folklor, biznes czy polityka?*).

(Przy okazji można dodać, że pierwsza żona Putina jako osoba wpływowa nazywana była carycą (*Caryce: od Katarzyny I do Ludmiły Putin*)).

Putin uosabia cały system władzy (... w putinowskim systemie władzy; *W cieniu Putina: prezydentura Dmitrija Miedwiediewa; Wszystkie pionki Putina; System Putina: dlaczego Rosjanie się na to godzą?*). Bierze kraj w pacht i sprawuje totalitarną kontrolę

(*System – od Lenina do Putina: o teorii i praktyce sowietyzmu*). Wytwarza zarazem patowładzę, w której obecne są fałsz i obłuda (...w czasach postprawdy; *Putin i spółka: historia manipulacji*), „mitomania” (*Kim jest Putin?: wielki blef generałów; Prawda o Putinie: polityczny kardioqram Rosji*). To patologiczny kłamca grający propagandą (*Granica propagandy: Łukaszenka i Putin na wojnie hybrydowej z Polską*). Przystaje na państwo skorumpowane (*Rosja Putina: bezkompromisowo o krainie korupcji, kontroli i kłamstw*), na układ mafijny i przestępczość zorganizowaną (*Mafijne państwo Putina; Mafia Putina: prawdziwa historia o praniu brudnych pieniędzy, morderstwie i ucieczce przed zemstą; Wowa, Wołodia, Władimir: tajemnice Rosji Putina; Wagnerowiec: spowiedź byłego dowódcy tajnej armii Putina*), symbiozę z oligarchią (*Bezcenna przyjaźń: kremlowskie wsparcie dla przyjaciół Putina*). Hegemonia Putina to misterna sieć powiązań.

Tworzy dzisiejsze oblicze imperium (*Imperium Putina; ...mit Trzeciego Rzymu i codzienność imperium*). A jest to imperium zła (*Imperium zła: reaktywacja; Powrót „Imperium zła”; Putin: źródła imperialnej agresji*), siedlisko diabelskich mocy (*Czy diabeł mieszka na Kremlu?: źródła zła: szatańskie plany*).

Co ważne, Putin jest autorem ustroju państwa – putinizmu (*Putinizm: powolny rozwój radykalnego reżimu prawicowego w Rosji; Putinizm po Putinie. O „głębokich strukturach” rosyjskiego autorytaryzmu; Zrozumieć putinizm: obsesja potęgi*). Putinizm traktowany jest jako hybryda faszystowskiego (*Za Putina. Mroczny portret faszystowskich ruchów młodzieżowych w Rosji*).

Dzisiejsza Rosja Putina to Rosja na rozdrożu, borykająca się z konfliktami i sytuacjami politycznymi trudnymi do uporządkowania (*Kaukaz Północny: rosyjski węzeł gordyjski*), wiedzioną ku upadkowi (*Władimir Putin – dokąd prowadzi Rosję?*) i upadająca (*Pięć kręgów imperium: długi koniec Rosji; Późny Putin: koniec rozwoju, koniec stabilności*), również moralnie (*Imperium wódki: pijana polityka od Lenina do Putina; Na ciężkim kacu: Nowa Rosja Putina i duchy przeszłości*), z beznadzieją prowincji (*Dzieci z Putino*), z sowiecką schedą (*ZATO: miasta zamknięte w Związku Radzieckim i Rosji*).

Z niską oceną Putina i Rosji wiąże się, rzecz jasna, niska ocena Rosjan. Taką prezentuje wydana przed rokiem książka *Oddział chorych na Rosję: opowieść o Rosjanach czasów putinizmu* Kuby Benedyczaka. „Rosjanie to dla Benedyczaka kokainiści na haju. Za kreskę imperialnej kokainy zgodzą się na każde szaleństwo swoich przywódców. *Oddział chorych na Rosję* to miazdząca diagnoza społeczeństwa złamanego przez putinizm”¹⁶.

„Pytać o Putina” to „pytać o Rosję” – jak celnie ujął Marian Broda (Broda 2020).

Liczba analizowanych tytułów

W poniższej tabeli zaprezentowano liczbę analizowanych tytułów książek, wydanych w Polsce w pierwszej ćwierci tego wieku, z podziałem na lata (tab. 1).

Tabela 1. Liczba tytułów książek wydanych w Polsce w latach 2000–2025

¹⁶ https://woblink.com/ebook/oddzial-chorych-na-rosje-opowiesc-o-rosjanach-czasow-putinizmu-kuba-benedyczak-352308u?srsId=AfmBOoovLJgsV0T_ad89aahcjwM2jMWsdTyWXTBFI-l7UWpTvjPa9dPGL (dostęp 1.08.2025).

Lp.	Rok wydania	Liczba tytułów	%
1.	2000	2	1,16
2.	2001	2	1,16
3.	2002	2	1,16
4.	2003	1	0,58
5.	2004	3	1,74
6.	2005	4	2,32
7.	2006	1	0,58
8.	2007	4	2,32
9.	2008	5	2,90
10.	2009	1	0,58
11.	2010	2	1,16
12.	2011	2	1,16
13.	2012	5	2,90
14.	2013	3	1,74
15.	2014	15	8,72
16.	2015	11	6,39
17.	2016	15	8,72
18.	2017	11	6,39
19.	2018	9	5,23
20.	2019	4	2,32
21.	2020	7	4,06
22.	2021	5	2,90
23.	2022	25	14,53
24.	2023	19	11,04
25.	2024	11	6,39
26.	2025	3	1,74
Razem	2000–2025	172	100

Źródło: opracowanie własne

Najwięcej wydań pojawiło się w latach 2014–2018, tj. 61 (35%), oraz 2022–2024, tj. 50 (29%). Owa dynamika wydawniczo-pisarska podyktowana jest niewątpliwie wzrostem zainteresowania sytuacją polityczną w Europie Wschodniej i militarnymi agresjami Putina (atakami zbrojnymi na Ukrainę).

Podsumowanie

Tytuły publikacji zagranicznych są o wiele bardziej dobitne od polskich, wykorzystują ostrzejsze formy wypowiedzi i bardziej ekspresyjne i wartościujące określenia i środki stylistyczne, np. *Nowa zimna wojna: jak Kreml zagraża Rosji i Zachodowi* (Lucas 2008); *Putin: człowiek bez twarzy* (Gessen 2012); *Car Putin: feudalizm, korupcja*

i Bóg w państwie patrymonialnym (Arutunyan 2013); *Mafijne państwo Putina: współczesna Rosja oczami brytyjskiego korespondenta* (Harding 2014); *Nadchodzi zima: dlaczego trzeba powstrzymać Władimira Putina i wrogów wolnego świata* (Kasparow 2016), *Szpiedzy, których przyniosło ocieplenie: historia gazociągu na dnie Bałtyku i tego, jak Władimir Putin i grupa byłych agentów KGB oraz Stasi skorumpowali i zaszantażowali polityków wysokiego szczebla, w tym premierów Szwecji, Finlandii, Niemiec i Danii* (Høvsgaard 2018), *Rosja – wielkie zmyślenie: od wolności Gorbaczowa do wojny Putina* (Ostrowski 2018), *Krwawe pozdrowienia z Rosji: jak Władimir Putin eliminuje swoich przeciwników* (Blake 2021), *Zrozumieć putinizm: obsesja potęgi* (Thom 2023).

Uzyskany profil (obraz) osoby tytułowej odtwarza kolektywną świadomość na jej temat. Choć portret przywódcy Rosji stworzony został doraźnie, w określonym odcinku czasu i w konkretnym celu, to wydaje się on trwale negatywny. Nawet, gdyby przyjąć, że obraz będzie ewoluować pod wpływem jakichś okoliczności i z biegiem lat, to z pewnością pozostanie on pejoratywny.

Wydaje się, że do dziennikarskiej przeszłości należy już rozważanie „fenomenu Putina” (*Głową o mur Kremla: nieznane lub mało znane fakty z ostatnich dni ZSRR, portret współczesnej Rosji oraz fenomen*¹⁷ Władimira Putina).

Zaprezentowane wyniki analizy mają charakter wstępny i stanowią asumpt do przeprowadzenia pogłębianych badań.

Sposób rejestracji materiału bibliograficznego

Podstawowym źródłem ekscerpcji adresów bibliograficznych były katalogi polskich bibliotek naukowych; w dużej mierze wykorzystano zintegrowany Narodowy Uniwersalny Katalog Centralny (NUKAT). Na potrzeby niniejszego opracowania (wykazu) spożytkowano również zamieszczone w tych katalogach opisy bibliograficzne oraz informacje na temat poszczególnych utworów (gatunek, forma, zawartość, tematyka). Pomocne okazały się też noty wydawnicze konkretnych publikacji.

Przedstawione w wykazie pozycje wydane zostały w Polsce, dwie opublikowane za granicą przez polskich autorów (jedna z nich wyszła nakładem wydawnictwa akademickiego Peter Lang, druga – w koedycji polsko-rumuńskiej jako przekład polskiej monografii).

W procesie konfigurowania wykazu zachowano porządek chronologiczny, co oznacza, że pozycje słownikarskie pogrupowano według roku ich wydania (por. Wojan 2023). W poszczególnych odcinkach czasowych publikacje uszeregowano alfabetycznie według nazwisk autorów lub redaktorów zgodnie z kolejnością liter alfabetu polskiego. Nazwiska współtwórców podaje się po tytule utworu. Tytuły pozycji w alfabetach innych aniżeli łańciski przytacza się w transkrypcji, stosowanej w procedurze katalogowania bibliotecznego. W miejscu opisu bibliograficznego zamieszczono nazwę wydawcy, instytucji wydawniczej lub jej oddziału. W adresie bibliograficznym uwzględniono również kolejność wydania, nazwę serii i liczbę stron. Po adresie bibliograficznym, zwykle w nawiasach kwadratowych, umieszcza się informacje dodatkowe

¹⁷ Podkr. K.W.

dotyczące zawartości publikacji, tytułu okładowego, zapisów dodatkowych na stronach przytytułowych, informacje o innym tytule pierwszego / poprzedniego wydania bądź oryginału, ewentualnie o tytule ujednoliconym oraz adnotacje informujące o przeznaczeniu lub typie publikacji dla określonego odbiorcy.

Bibliografia / References

- Bartmiński, J. (1999). *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*. W: Bartmiński, J. (Red.). *Językowy obraz świata*. „Czerwona Seria” Instytutu Filologii Polskiej UMCS, 12. Wyd. 2 popr. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej: 103–120.
- Bartmiński, J. (2006). *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Broda M. (2020). *Pytać o Putina – pytać o Rosję*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Golębiowski, J. (2021). *Umysł przestępcy. Tajniki kryminalnego profilowania psychologicznego*. Kraków: Mando [Wydawnictwo WAM].
- Grzegorzczkova, R. (1987/1999). *Pojęcie językowego obrazu świata*. W: Bartmiński, J. (Red.). *Językowy obraz świata*. „Czerwona Seria” Instytutu Filologii Polskiej UMCS, 12. Wyd. 2 popr. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej: 39–46.
- Kaliszewska, I. (2016). *Za Putina i za szarijat. Dagestańscy muzułmanie o Rosji i państwie islamskim*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kaszewski, K. (2023). Profilowanie w autoobrazowaniu mediów. Analiza porównawcza języka serwisu informacyjnego Programu Trzeciego Polskiego Radia w latach 2014–15 i 2020–21. *Rocznik Medioznawczy*, 2: 37–55.
- Menkiszak, M. (2021). *Rosyjski szantaż wobec Zachodu*. Portal: Ośrodek Studiów Wschodnich, dział: Analizy. 20.12.2021. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-12-20/rosyjski-szantaż-wobec-zachodu> (dostęp 10.08.2025).
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2020). *Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Nowak, M. (2017). Tłumacz jako autor tytułów filmów i seriali. *Białostockie Archiwum Językowe*, 17: 151–161. DOI: 10.15290/baj.2017.17.09.
- Pieprzycza, P. (2024). O możliwości zastosowania wybranych narzędzi etnolingwistyki w analizie tekstu prawnego. *Prace Językoznawcze*, 26(3): 93–108. DOI: 10.31648/pj.10350.
- Rutkiewicz-Hanczewska, M. (2013). *Genologia onimiczna. Nazwa własna w płaszczyźnie motywacyjno-komunikatywnej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Szczaus, A. (2020). Tytuły w dawnej prasie popularnonaukowej (na przykładzie „Nowych Wiadomości Ekonomicznych i Uczonych” 1758–1761). *Poznańskie Studia Polonistyczne Seria Językoznawcza*, 27(47), nr 2. DOI: 10.14746/pspsj.2020.27.2.12.
- Wojan, K. (2023). Polska i Rosja w relacjach. Tytuł jako element rekonstrukcji językowo-cywilizacyjnego obrazu świata: (bibliografia prac z lat 2011–2023). *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 323–373. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.17>.

Źródła internetowe / Internet sources

- Biblioteka Narodowa. <https://www.bn.org.pl/> (dostęp 10.07.2025).
- Narodowy Uniwersalny Katalog Centralny, NUKAT. <https://centrum.nukat.edu.pl/pl/> (dostęp 10.07.2025).
- [Trzy] 3 ulubione wiersze – Radosław Wiśniewski. *Artpub kultura*. 4.07.2018. <https://artpubkultura.blogspot.com/2018/07/3-ulubione-wiersze-radosaw-wisniewski.html> (dostęp 1.08.2025).

- https://dedalus.pl/historia-powszechna-2/putin-i-odrodzenie-rosji-michael-tuermer?srsId=AfmBOorBdw3SqhPKvR9zAYVYNsvXRee_0mA5ZlhY1UxEhyW1BtqG6TLB (dostęp 1.08.2025).
- https://woblink.com/ebook/oddzial-chorych-na-rosje-opowiesc-o-rosjanach-czasow-putinizmu-kuba-benedyczak-352308u?srsId=AfmBOoovLJgsV0T_ad89aahcjwM2jMWsdTyWXT-BFI17UWpTvJPa9dPGL (dostęp 1.08.2025).
- <https://www.empik.com/szalona-milosc-chce-takiego-jak-putin-wladarczyk-barbara.p1254346379,ksiazka-p> (dostęp 1.08.2025).
- <https://www.znak.com/pl/p/milosc-i-wladza-rosjanie-kochaja-putina-karolina-blecharczyk-72289> (dostęp 1.08.2025).

WYKAZ POLSKICH WYDAWNICTW KSIĄŻKOWYCH I POLSKICH PRZEKŁADÓW W UKŁADZIE CHRONOLOGICZNYM (LATA 2000–2025)

2000

- Pieuch, Henryk. *Kim jest Putin? Wielki blef generałów*. Seria Tajna Historia Świata. Warszawa: Agencja Wydawnicza CB Andrzej Zasieczny, 2000. Ss. 377.
- Po raz pierwszy Putin*. Rozmawiali Natalia Gieworkian, Natalia Timakowa, Andriej Kolesnikow. Przeł. Piotr Fast. Red. Jerzy Dalek. Katowice: Forum Sztuk Dom Wydawniczy, 2000. Ss. 315, s. tab. [16].

2001

- Liparteliani, Giga. *Prawda o Putinie. Polityczny kardiogram Rosji*. Przeł. Maria Kotowska. Przedm. Paweł Wieczorkiewicz. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Rytm”, 2001. Ss. 109, s. tabl. [8].
- Rok Putina = Putin's year. Obwód kaliningradzki w kontekście rozszerzenia Unii Europejskiej = The Kaliningrad Oblast in the context of EU enlargement*. Ośrodek Studiów Wschodnich. [Przeł. Jim Todd]. Seria Prace OSW, nr 2. Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich, 2001. Ss. 64.

2002

- Fedorowski, Władimir. *Caryce. Od Katarzyny I do Ludmiły Putin*. Z fr. przeł. Regina Gręda. Warszawa: Fakty – Grupa Wydawnicza Bertelsmann Media, 2002. Ss. 165, s. tabl. [8] [Tyt. oryg.: *Tsarines. Les femmes qui ont fait la Russie*].
- Wielki biznes w rosyjskiej gospodarce i polityce za rządów Putina = Big business in the Russian economy and politics under Putin's rule*. [Ewa Paszyc, Iwona Wiśniewska]. *Rosyjska energetyka w przededniu reformy = The Russian power industry shortly before reforms*. [Ewa Paszyc]. *Ukraińska metalurgia. Gospodarcze ogniwo oligarchicznego systemu władzy = Ukrainian metallurgy. The economic link in the oligarchic power system*. [Arkadiusz Sarna. Przeł. Paulina Marchewa, Jim Todd, Izabela Zygmunt]. Ośrodek Studiów Wschodnich. Seria Prace OSW = CES Studies, nr 5. Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich, 2002. Ss. 84.

2003

- Podsumowanie przemian polityczno-gospodarczych w pierwszej kadencji Władimira Putina = A summary of the politico-economic changes taking place during Vladimir Putin's first term of office*. [Jadwiga Rogoża, Iwona Wiśniewska]. *Czeczenia a Rosja. Znaczenie kwestii czeczeńskiej dla współczesnej Rosji = Chechnya and Russia. The significance of the Chechen problem for contemporary Russia*. [Maciej Falkowski. Przeł. Izabela Zygmunt, Anna Wielopolska]. Ośrodek Studiów

Wschodnich. Seria Prace OSW = CES Studies, nr 11. Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich, 2003. Ss. 83.

2004

Głowacki, Albin, Stępień-Kuczyńskiej, Alicja. (Red.). *Rosja Putina. Leksykon*. Seria Współczesna Rosja. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2004. Ss. 369.

Kaukaz Północny. Rosyjski węzeł gordyjski = North Caucasus. The Russian Gordian knot. [Maciej Falkowski]. *Putin po reelekcji = Putin after re-election*. [Jadwiga Rogoża. Przeł. Ilona Duchnowicz, Jadwiga Rogoża]. Ośrodek Studiów Wschodnich. Seria Prace OSW, nr 16. Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich, 2004. Ss. 80.

Uzelac, Ana. *Dzieci z Putino*. Sejny: Fundacja „Pogranicze”, 2004. Ss. 224.

2005

Baker, Peter, Glasser, Susan. *Cień Kremla. Rosja Putina*. Przeł. Władysław Jeżewski. Warszawa: Wydawnictwo Magnum, 2005. Ss. 478, [1] s. tabl. [8] [Tyt. ujedn.: *Kremlin rising* (pol.)].

Paszyc, Ewa, Wiśniewska, Iwona. *Gospodarka rosyjska pod rządami Putina. Czynniki wzrostu i hamulce rozwoju = The Russian Economy under Putin. Growth factors and impediments to economic development*. [Przeł. Jadwiga Rogoża et al.]. Ośrodek Studiów Wschodnich. Seria Prace OSW = CES Studies, nr 20. Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich, 2005. Ss. 58.

Politkovskaya, Anna. *Rosja Putina*. [Przeł. Tristan Korecki]. Warszawa: Studio EMKA, cop. 2005. Ss. 352, [1] [Tytuł ujednolicony: *Putinskaâ Rossiâ*].

Reitschuster, Boris. *Władimir Putin – dokąd prowadzi Rosję? Z niem. przeł. Marek Zeller*. Warszawa: Świat Książki, 2005. Ss. 327, [1], s. tabl. [16].

2006

Kaczmarek, Marcin. *Rosja na rozdrożu. Polityka zagraniczna Władimira Putina*. Warszawa: „Sprawy Polityczne”, 2006. Ss. 201, [2].

2007

Bäcker, Roman. *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2007. Ss. 332.

Kurczab-Redlich, Krystyna. *Głowa o mur Kremla*. Seria Terra Incognita. Wyd. 1. Warszawa: Wydawnictwo WAB, 2007. Ss. 491, [4].

Imperium Putina. [Red. Wojciech Konończuk]. Fundacja im. Stefana Batorego. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego, 2007. Ss. 193.

Nowak, Andrzej. *Historie politycznych tradycji. Piłsudski, Putin i inni*. Seria Arkana Historii. Kraków: Wydawnictwo Arcana, 2007. Ss. 403.

2008

Curanović, Alicja, Kardaś, Szymon, Alf, Radosław. *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej w okresie prezydentury Władimira Putina. Próba bilansu*. Instytut Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, Fundacja Studiów Międzynarodowych. Seria Żurawia Papers, z. 12. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar : Fundacja Studiów Międzynarodowych 2008. Ss. 113, [1].

Felsztynski, Jurij, Pribyłowski, Władimir. *Korporacja zabójców. Rosja, KGB i prezydent Putin*. Przeł. Cezary Murawski. Pośl. opatrzył. Włodzimierz Marciniak. Warszawa: Prószyński i S-ka, 2008. Ss. 423 [Tyt. oryg.: *The age of assassine. How Scary Are Russia's New Rulers?*].

Kacewicz, Michał. *Putin i spółka. Historia manipulacji*. Seria Pod Lupą – Newsweek Polska Warszawa: Axel Springer Polska, 2008. Ss. 152.

Lucas, Edward. *Nowa zimna wojna. Jak Kreml zagraża Rosji i Zachodowi*. Przeł. Jarosław Stawski. [Wstęp Norman Davies]. Seria Nowe Horyzonty. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 2008. Ss. 352 [Tyt. oryg.: *The new cold war*].

Stępień-Kuczyńska, Alicja, Bielen, Stanisław. (Red.). *Rosja w okresie prezydentury Władimira Putina*. Seria Współczesna Rosja. Łódź: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008. Ss. 400.

2009

Słowikowski, Michał. *Polityka federacyjna Borysa Jelcyna i Władimira Putina*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Grado, 2009. Ss. 393.

2010

LeVine, Steve. *Labirynt Putina. Szpieczy, morderstwa i mroczne serce nowej Rosji*. Przeł. Paweł Korbombel. Warszawa: Andrzej Findeisen / AMFPlus Group, 2010. Ss. 223, s. tabl. [8] [Tyt. ujednolicony: *Putin's labyrinth*].

Stuermer, Michael. *Putin i odrodzenie Rosji*. Przeł. Bartłomiej Madejski. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2010. Ss. 224, [2], s. tabl. [16].

2011

Lisiakiewicz, Rafał. *Polityka Rosji wobec Polski za prezydentury Władimira Putina (2000–2008)*. Toruń: Wydawnictwo Mado, cop. 2011. Ss. 383.

Rogoża, Jadwiga. *W cieniu Putina. Prezydentura Dmitrija Miedwediewa*. Seria Punkt Widzenia = Point of View. Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, 2011. Ss. 31, 31 [Współwyd. w kierunku przeciwnym: Rogoża, Jadwiga. *In Putin's shadow. Dmitry Medvedev's presidency*. Trans. Jadwiga Rogoża].

2012

Chodorkowski, Michaił, [oraz] Gieworkian, Natalia. *Więzień Putina*. Przeł. Agnieszka Sowińska. Biblioteka Gazety Wyborczej. Warszawa: Agora : Wydawnictwo Czarne, 2012. Ss. 429, [3].

Gessen, Masha. *Putin. Człowiek bez twarzy*. Przeł. Julia Szajkowska, Magda Witkowska. Warszawa: Prószyński i S-ka, 2012. Ss. 302 [Tyt. oryg.: *The man without a face. The unlikely rise of Vladimir Putin*].

Kurczab-Redlich, Krystyna. *Głową o mur Kremla. Nowe fakty*. Seria Terra Incognita. Wyd. 2 popr. i poszerz. Warszawa: Wydawnictwo WAB – Grupa Wydawnicza Foksal, 2012. Ss. 638, [2].

Nowak, Andrzej. *Historie politycznych tradycji. Piłsudski, Putin i inni*. Seria Arkana Historii. Wyd. 2. Kraków: Wydawnictwo Arcana, 2012. Ss. 406.

Politkovskaya, Anna. *Rosja Putina*. Przeł. Tristan Korecki. Warszawa: Studio EMKA, cop. 2012. Ss. 352, [1] [Tyt. ujedn.: *Putinskaâ Rossiâ*].

2013

Arutunyan, Anna. *Car Putin. Feudalizm, korupcja i Bóg w państwie patrymonialnym*. Przeł. Jacek Lang. Poznań : Zysk i S-ka Wydawnictwo, cop. 2013. Ss. 305, [2] [Tyt. oryg.: *The Putin mystique*].

Menkiszak, Marek. *Wielka Europa. Putinowska wizja (dez)integracji europejskiej*. Prace OSW, 46. Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, 2013. Ss. 42, [2], 41, [1] [Współwyd. w kierunku przeciwnym: Menkiszak, Marek. *Greater Europe: Putins' vision of European (dis)integration*].

Peñot, Patrick. *Rosyjscy szpiedzy. Od Stalina do Putina*. Przeł. Janina Pałęcka i Barbara Walicka. Warszawa: Muza SA, 2013. Ss. 301, [3] [Tyt. ujedn.: *Espions russes de Staline à Poutine* (pol.)].

2014

Bennetts, Marc. *Dokopać Kremlowi. Walka nowych rosyjskich dysydentów o odsunięcie Putina od władzy*. Przeł. Jan Wąsiński, Paweł Wolak. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza SA, 2014. Ss. 446, [2].

Dzieje Rosjan. Od Rusi wikingów do Rosji Putina, od caratu białego do czerwonego, mit Trzeciego Rzymu i codzienność imperium, rosyjska dusza, słowianofilia i zapadnicy, Rosjanie – Polacy – Niemcy. Do czytania dla rusofobów, rusofilów i rusoswirów. [Red. wydania Leszek Będkowski]. Pomocnik Historyczny / Polityka. Wydanie Specjalne, 2014, 11. Warszawa: „Polityka Spółdzielnia Pracy”, 2014. Ss. 179.

Harding, Luke. *Mafijne państwo Putina. Współczesna Rosja oczami brytyjskiego korespondenta*. Przeł. Witold Turopolski. Kraków: Wydawnictwo Vis-à-vis Etiuda, 2014. Ss. 341, [2] [Tyt. oryg.: *Mafia State*].

Herpen, Marcel H. van. *Wojny Putina. Czeczenia, Gruzja, Ukraina 2014*. Przeł. Magda Witkowska, Julia Szajkowska. Warszawa: Prószyński Media, 2014. Ss. 407 [Tyt. oryg.: *Putin's wars. The rise of Russia's new imperialism*].

Herpen, Marcel H. van. *Putinizm. Powolny rozwój radykalnego reżimu prawnicowego w Rosji*. Przeł. Juliusz Okuniewski. Gdańsk: Wydawnictwo Józef Częścik. Grupa Wydawnicza Harmonia, 2014. Ss. 311, [1].

[Nieznayu, Marta]. [Właśc. Marta Bystroń]. *Okno Putina*. [S.l.: s.n.], 2014. Ss. [36].

Nowak, Andrzej. *Putin. Źródła imperialnej agresji*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!, 2014. Ss. 419, [1].

Radziwinowicz, Wacław. *Soczi. Igrzyska Putina*. Seria Reporterzy Dużego Formatu / Biblioteka Gazety Wyborczej. Warszawa: Agora SA, 2014. Ss. 168.

Rifle, Alex. [Właśc. Aleksander Strzelbicki]. *Supersperogra. Jak poskromić Putina?* Rumia: Wydawnictwo AS Aleksander Strzelbicki, cop. 2014. Ss. 386.

Roxburgh, Angus. *Strongman u szczytu władzy. Władimir Putin i walka o Rosję*. [Przeł. Marcin Domagała. Konsultant wyd. pol. Stanisław Gregorowicz]. Warszawa: Olé – Grupa Wydawnicza Foksal, cop. 2014. Ss. 479, [1], s. tabl. [16] [Tyt. oryg.: *The strongman. Vladimir Putin and the struggle for Russia*].

Skrzypek, Andrzej. *Putinada. Rosja – kraj kierowanej demokracji*. [Red. Konrad Jajecznik]. Warszawa: Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych. Uniwersytet Warszawski, 2014. Ss. 247.

Suworow, Wiktor. *Alfabet Suworowa oraz „Od Stalina do Putina”*. Wywiad Piotra Zychowicza z autorem. Seria: Historia – Rebis. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 2014. Ss. 323, [1].

Suworow, Wiktor. *Alfabet Suworowa oraz „Od Stalina do Putina”*. Wywiad Piotra Zychowicza z autorem. Seria: Historia – Rebis. Wyd. 1 dodr. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 2014. Ss. 323, [1].

Święchowicz, Tadeusz. *Imperium zła. Reaktywacja*. Warszawa: Fronda, [2014]. Ss. 376, [4].

Wołk-Łaniewska, Agnieszka, Kopeć, Jakub. *W kleszczach Putina czyli Polskie kłamstwo ukraińskie*. [Warszawa]: Wydawnictwo JJK, [2014]. Ss. 212.

2015

Browder, Bill. *Czerwony alert. Jak zostałem wrogiem numer jeden Putina*. Przeł. z ang. Radosław Madejski. Czyta: Robert Jarociński. Seria Audiobook – Wydawnictwo Sonia Draga. Katowice: Wydawnictwo Sonia Draga, 2015. 1 płyta CD (15 godz. 20 min) [Dokument dźwiękowy] [Tyt. ujedn.: *Red notice* (pol.)].

- Browder, Bill. *Czerwony alert. Jak zostałem wrogiem numer jeden Putina*. Przeł. z ang. Radosław Madejski. Katowice: Wydawnictwo Sonia Draga, 2015. Ss. 429, [1], s. tabl. [8] [Tyt. ujedn.: *Red notice* (pol.)].
- Depczyński, Marek. *Rosyjskie siły zbrojne. Od Milutina do Putina*. Biblioteka Wiedzy Wojskowej. Warszawa: Bellona, cop. 2015. Ss. 417, [1].
- Dzieje Rosjan. Od Rusi wikingów do Rosji Putina*. [Red. Leszek Będkowski]. Biblioteka „Polityki”. Warszawa: Polityka, [2015]. Ss. 179.
- Eltchaninoff, Michel. *Co ma Putin w głowie?* Przeł. Andrzej Bilik. Warszawa: Wydawnictwo Studio EMKA, cop. 2015. Ss. 162, [1].
- Kurczab-Redlich, Krystyna. *Głową o mur Kremla. Nieznane lub mało znane fakty z ostatnich dni ZSRR, portret współczesnej Rosji oraz fenomen Władimira Putina*. Seria Poruszyć Świat. Wyd. 3. Warszawa: Grupa Wydawnicza Foksal Sp. z o. o., 2015. Ss. 542.
- Lucas, Edward. *Nowa zimna wojna. Rosja Putina. Zagrożenie dla Zachodu*. Przeł. Robert Bartoń, Maciej Szymański. Warszawa: Kurhaus Publishing Kurhaus Media, 2015. Ss. 271 [Tyt. oryg.: *The new cold war*].
- Politkovskaya, Anna. *Rosja Putina*. Przeł. Tristan Korecki. Warszawa: Studio EMKA, cop. 2015. Ss. 352, [1] [Tytuł ujednolicony: *Putinskaâ Rossiâ*].
- Podany Putin. Koniec rozwoju, koniec stabilności*. Tekst przygotowany w Zespole Rosyjskim OSW pod red. Marka Menkiszaka. Seria Punkt Widzenia = Point of View / Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, nr 55. Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, 2015. Ss. 35, [1], 36, [1] [Współwyd.: *Late Putin. The end of growth, the end of stability*. Text prepared by the Russian Department of OSW under the direction of Marek Menkiszak. Translation OSW].
- Roth, Jürgen. *Tajne akta S. Smoleńsk, MH-17 i wojna Putina na Ukrainie*. Przeł. z niem. Ewa Stefańska. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2015. Ss. 319, [1].
- Schrad, Mark Lawrence. *Imperium wódki. Pijana polityka od Lenina do Putina*. Przeł. Aleksandra Czwojdrak. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2015. Ss. 325, [2] [Tyt. oryg.: *Vodka Politics. Alcohol, autocracy, and the secret history of the Russian State*].

2016

- Blecharczyk, Karolina. *Miłość i władza. Rosjanie kochają Putina*. Kraków: Wydawnictwo Libron – Filip Lohner, cop. 2016. Ss. 259.
- Curanović, Alicja, Kardaś, Szymon. *Prezydent on-line. Wizerunek głowy państwa w odbiorze społecznym w przestrzeni poradzieckiej. Kазus Rosji na tle wybranych państw WNP*. Warszawa: Wydawnictwo Rambler, cop. 2016. Ss. 261, [3].
- Doroszczuk, Justyna. *Kolektywizm w rosyjskiej interpretacji świata. Od słowianofilskiej utopii wspólnotowości do Putinowskiej kategorii narodowości rosyjskiej*. Szczecin: Naukowe Wydawnictwo IVG, 2016. Ss. 212.
- Felsztynski, Jurij, Pribyłowski, Władimir. *Korporacja zabójców. Rosja, KGB i prezydent Putin*. Przeł. Cezary Murawski. Posł. opatrzył. Włodzimierz Marciniak. Wyd. 2. Warszawa: Fronda, cop., 2016. Ss. 496 [Tyt. oryg.: *The age of assassine. How Scary Are Russia's New Rulers?*].
- Kaliszewska, Iwona. *Za Putina i za szarijat. Dagestańscy muzułmanie o Rosji i państwie islamskim*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2016. Ss. 218.
- Kasparow, Garri. *Nadchodzi zima. Dlaczego trzeba powstrzymać Władimira Putina i wrogów wolnego świata*. Współpraca Mig Greengard. Przeł. Michał Romanek. Kraków: Insignis, 2016. Ss. 397 [Tyt. oryg.: *Winter is coming. Why Vladimir Putin and the enemies of the free world must be stopped*].
- Kurczab-Redlich, Krystyna. *Wowa, Wołodia, Władimir. Tajemnice Rosji Putina*. Warszawa: Wydawnictwo WAB – Grupa Wydawnicza Foksal, 2016. Ss. 780, [4].

- Kurczab-Redlich, Krystyna. *Wowa, Wołodia, Władimir. Tajemnice Rosji Putina*. Stowarzyszenie Pomocy Osobom Niepełnosprawnym Larix im. Henryka Ruszczycy Warszawa: [wydawca nieznany], 2016. 1 karta pamięci SDHC: digital [Czyta: Robert Mazurkiewicz].
- Michalikowie, Elena i Gabriel. *Rosja, z którą można rozmawiać. [Sześć] 6 wywiadów z opozycjonistami i [dwa] 2 szkice. Ilia Ponomariow, Julia Łatynina, Michał Chodorkowski, Wiktor Szenderowicz, Sergiej Parchomienko, Sergiej Buntman, Jewgienij Rojzman*. Kraków: Vis-à-vis etiuda, 2016. Ss. 175, [1].
- Myers, Steven Lee. *Nowy car. Wczesne lata i rządy Władimira Putina*. Z jęz. ang. przeł. Maciej Potulny. Katowice: Wydawnictwo Sonia Draga, 2016. Ss. 701, [1], s. tabl. [8] [Tyt. oryg.: *The new tsar*].
- Myers, Steven Lee. *Nowy car. Wczesne lata i rządy Władimira Putina*. Z jęz. ang. przeł. Maciej Potulny. Seria Audiobook. Katowice: Wydawnictwo Sonia Draga, 2016. 2 płyty CD (24 godz. 55 min): digital, stereo [Czyta Andrzej Ferenc].
- Romanowski, Wiesław. *Bandera. Ikona Putina*. Warszawa: Wydawnictwo Demart, 2016. Ss. 254.
- Sawczenko, Nadija. *Nadia. Więzień Putina*. Przeł. Anna Żurawska, Atomium – Biuro Tłumaczeń Specjalistycznych. Warszawa: Od Deski Do Deski, cop. 2016. Ss. 356, [4] [Tyt. ujedn.: *Sil'ne imà Nadià*].
- Sawczenko, Nadija. *Nadia. Więzień Putina*. Przeł. Anna Żurawska. Czyta: Hanna Kinder-Kiss. Stowarzyszenie Pomocy Osobom Niepełnosprawnym Larix im. Henryka Ruszczycy. Warszawa: [wydawca nieznany], 2016. 1 karta pamięci SDHC [Dokument dźwiękowy] [Tyt. ujedn.: *Sil'ne imà Nadià*].
- Stempin, Arkadiusz. *Sojusznicy. Od Fryderyka i Katarzyny Wielkiej do Merkel i Putina*. Biblioteka Gazety Wyborczej. Warszawa: Agora, 2016. Ss. 517, [3].

2017

- Anisimow, Jewgienij. *Historia Rosji. Od Ruryka do Putina. Ludzie, daty, wydarzenia*. Warszawa: Inicjał Andrzej Palacz, 2017. Ss. 456, [1] [Tyt. oryg.: *Istorija Rossii. Ot Rurika do Putina*].
- Bojke, Arleta. *Władimir Putin. Wywiad, którego nie było*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2017. Ss. 269, s. tabl. [28].
- Bojke, Arleta. *Władimir Putin. Wywiad, którego nie było*. Stowarzyszenie Pomocy Osobom Niepełnosprawnym Larix. Warszawa: [wydawca nieznany], 2017. 1 karta pamięci SDHC: digital [Czyta Katarzyna Anzorge].
- Darczewska, Jolanta. *Kozacy Putina. Folklor, biznes czy polityka?* Seria Punkt Widzenia = Point of View, nr 68. Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, 2017. Ss. 62, [1], 64, [1] [Współwyd.: Darczewska, Jolanta. *Putin's Cossacks. Folklore, business or politics?* Translation Jim Todd].
- Garrels, Anne. *W kraju Putina. Życie w prawdziwej Rosji*. Przeł. Maria Moskal. Seria Mundus: Fenomeny. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2017. Ss. 334, [2].
- Kalb, Marvin. *Imperialna gra. Putin, Ukraina i nowa zimna wojna*. Przeł. Stefan Barnowski [i. e. Baranowski]. Kraków: Wydawnictwo Vis-à-vis Etiuda, 2017. Ss. 285, [2].
- Kuczyński, Grzegorz. *Tron we krwi. Sekrety polityki Kremla*. Warszawa: Wydawnictwo Czerwone i Czarne, 2017. Ss. 384.
- Lecomte, Bernard. *Od Rasputina do Putina. Tajemnice Kremla*. Przeł. Oskar Hedemann. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, cop. 2017. Ss. 386, [2] [Tyt. oryg.: *Secrets du Kremlin Tajemnice Kremla*].
- Menkiszak, Marek. *Najlepszy nieprzyjaciel Rosji. Rosyjska polityka wobec USA w epoce Putina*. Seria Punkt Widzenia = Point of View, 62. Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, 2017. Ss. 55, 55 [Współwyd. w kierunku przeciwnym: Menkiszak, Marek. *Russia's best enemy. Russian policy towards the United States in Putin's era*. Translation OSW].

- Sawczenko, Nadija. *Nadia. Więzień Putina*. Czyta: Agnieszka Dygant. Warszawa: Od Deski Do Deski, [2017]. 1 płyta CD (4 godz. 58 min) [Dokument dźwiękowy] [Tyt. ujedn.: *Siľne imã Nadiã*].
- Zygar, Michaił. *Wszyscy ludzie Kremla. Tajne życie dworu Władimira Putina*. Przeł. Agnieszka Sowińska. Warszawa: Wydawnictwo Agora, 2017. Ss. 46 [Tyt. oryg.: *Vladimir Putin's imaginary war*].

2018

- Butkiewicz, Magdalena, Łuczuk, Piotr. *Od Stalina do Putina. Media w procesie umacniania kultu jednostki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW, 2018. Ss. 163.
- Gessen, Masha. *Putin. Człowiek bez twarzy*. Przeł. Julia Szajkowska, Magda Witkowska. Warszawa: Prószyński i S-ka, 2018. Ss. 311 [Tyt. oryg.: *The man without a face. The unlikely rise of Vladimir Putin*].
- Hovsgaard, Jens. *Szpiedzy, których przyniosło ocieplenie. Afera Nord Stream. Historia gazociągu na dnie Bałtyku i tego, jak Władimir Putin i grupa byłych agentów KGB oraz Stasi skorumpowali i zaszantażowali polityków wysokiego szczebla, w tym premierów Szwecji, Finlandii, Niemiec i Danii*. Przeł. Franciszek Jaszuński. Red. Maria Myszkowska-Matusiak. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo, cop. 2018. Ss. 309, [1].
- Isikoff, Michael, Corn, David. *Rosyjska ruletka. Jak Putin zhakował Amerykę i wygrał wybory za Donalda Trumpa*. Przeł. Barbara Gadomska. Warszawa: Wydawnictwo Agora, 2018. Ss. 477, [3] [Tyt. ujedn.: *Russian roulette*].
- Ostrowski, Arkadij. *Rosja – wielkie zmyślenie. Od wolności Gorbaczowa do wojny Putina*. Przeł. Maria Zawadzka. Seria Historyczna, [31]. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2018. Ss. 398, [2] [Tyt. ujednolicony: *Invention of Russia*].
- Putin po raz czwarty. Stan i perspektywy Rosji (2018–2024)*. Zespół OSW. Autorzy raportu: Maria Domańska, Marek Menkiszak, Witold Rodkiewicz, Iwona Wiśniewska, Andrzej Wilk, Katarzyna Chawryło, Szymon Kardaś, Jan Strzelecki, Piotr Żochowski. Seria Raport Ośrodka Studiów Wschodnich. Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich im Marka Karpia, 2018. Ss. 68.
- Putin for the fourth time. The state of and prospects for Russia (2018–2024)*. OSW Team. Authors: Maria Domańska, Marek Menkiszak, Witold Rodkiewicz, Iwona Wiśniewska, Andrzej Wilk, Katarzyna Chawryło, Szymon Kardaś, Jan Strzelecki, Piotr Żochowski. Trans. James Todd. Report OSW. Warsaw: Centre for Eastern Studies, 2018. Ss. 68.
- Wiśniewska, Iwona. *Bezczenna przyjaźń. Kremlowskie wsparcie dla przyjaciół Putina*. Seria Punkt Wzroku – Ośrodek Studiów Wschodnich, nr 71. Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, 2018. Ss. 52, 52 [Współwydanie w kierunku przeciwnym: Wiśniewska, Iwona. *Priceless friendship. The Kremlin's support for Vladimir Putin's cronies*. Translation OSW].
- Wiśniewski, Radosław. *Kwestionariusz putinowski i inne medytacje w czasach postprawdy*. Biblioteka Arterii, t. 44. Łódź: Dom Literatury, 2018. Ss. 113, [9].

2019

- Braun, Grzegorz. *System – od Lenina do Putina. O teorii i praktyce sowietyzmu rozmawiają Grzegorz Braun i Rafał Otoka-Frąckiewicz*. Wyd. 1. Warszawa: Fronda, [2019]. Ss. 462, [2], s. tabl. [56].
- Domańska, Maria. *Putinizm po Putinie. O „głębokich strukturach” rosyjskiego autorytaryzmu*. Seria Prace OSW, nr 78. Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, 2019. Ss. 93, [1], 93, [1] [Współwydane w kierunku przeciwnym: Domańska, Maria. *Putinism after Putin. The deep structures of Russian authoritarianism*. Translation Ilona Duchnowic].
- Walker, Shaun. *Na ciężkim kacu. Nowa Rosja Putina i duchy przeszłości*. Przeł. Mariusz Gądek. Seria Reporterska Wydawnictwa Poznańskiego. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, cop. 2019. Ss. 444, [1] [Tyt. oryg.: *The long hangover. Putin's new Russia and the ghosts of the past*].

Walker, Shaun. *Na ciężkim kacu. Nowa Rosja Putina i duchy przeszłości*. Przeł. Mariusz Gądek. Seria Reporterska Wydawnictwa Poznańskiego. Wyd. 2. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, cop. 2019. Ss. 444, [1] [Tyt. oryg.: *The long hangover. Putin's new Russia and the ghosts of the past*].

2020

Aro, Jessikka. *Trolle Putina. Prawdziwe historie z frontów rosyjskiej wojny informacyjnej*. Przeł. Marta Laskowska. Kraków: Wydawnictwo SQN, 2020. Ss. 493, [2] [Tyt. oryg.: *Putinin trollit. Tositari-noita Venäjän infosodan rintamilta*].

Braun, Grzegorz. *System – od Lenina do Putina. O teorii i praktyce sowietyzmu rozmawiają Grzegorz Braun i Rafał Otoka-Frąckiewicz*. Wyd. 2. Warszawa: Fronda, [2020]. Ss. 462, [2], s. tabl. [56].

Braun, Grzegorz. *System – od Lenina do Putina. O teorii i praktyce sowietyzmu rozmawiają Grzegorz Braun i Rafał Otoka-Frąckiewicz*. Wyd. 3. Warszawa: Fronda, [2020]. Ss. 462, [2], s. tabl. [56].

Broda, Marian. *Pytać o Putina – pytać o Rosję*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2020. Ss. 291, [1].

Jenkins, Simon. *Krótką historią Europy. Od Peryklesa do Putina*. Przeł. Tomasz Hornowski. Wyd. 1. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 2020. Ss. 439, s. tabl. [32] [Tyt. oryg. *Short history of Europe*].

Kusa, Natalia. *Z parlamentu i ulicy do internetu. Opozycja polityczna w putinowskim systemie władzy*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa, 2020. Ss. 304.

Moskwa, Dagmara. *Matka ojczyzna wzywa! Wielka wojna ojczyźniana w edukacji i polityce historycznej putinowskiej Rosji*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk; Szczecin: Volumina, 2020. Ss. 364.

2021

Blake, Heidi. *Krwawe pozdrowienia z Rosji. Jak Władimir Putin eliminuje swoich przeciwników*. Przeł. Hanna Pustuła-Lewicka. Warszawa: Wydawnictwo WAB – Grupa Wydawnicza Foksal, 2021. Ss. 414, [2] [Tyt. oryg.: *From Russia with blood*].

Browder, Bill. *Czerwony alert. Jak zostałem wrogiem numer jeden Putina*. Z języka angielskiego przeł. Radosław Madejski. Wyd. 2. Katowice: Post Factum, 2021. Ss. 429, [1], s. tabl. [8] [Tyt. ujedn.: *Red notice* (pol.)].

Kowalik, Teresa, Słowiński, Przemysław. *Sobowtóry. Dublerzy wielkich ludzi od Nerona do Putina*. Warszawa: Fronda, 2021. Ss. 528.

Włodarczyk, Barbara. *Szalona miłość. Chcę takiego jak Putin*. Reportaże z Rosji. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2021. Ss. 311, [8].

Włodarczyk, Barbara. *Szalona miłość. Chcę takiego jak Putin*. Reportaże z Rosji. Wyd. 1, dodruk. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2021. Ss. 311, [8].

2022

Belton, Catherine. *Ludzie Putina. Jak KGB odzyskało Rosję i zwróciło się przeciwko Zachodowi*. Przeł. Przemysław Hejmej. Kraków: Wydawnictwo Sine Qua Non, 2022. Ss. 716, [3] [Tyt. oryg.: *Putin's people*].

Braun, Grzegorz, Otoka-Frąckiewicz, Rafał. *System. Od Lenina do Putina*. [Wywiad]. Czyta: Ireneusz Prochera. Audiobook – Heraclon International. [Piaseczno]: Storybox.pl; Warszawa: Fronda, cop. 2019 [właściwie 2022]. 1 płyta CD (11 godz. 42 min).

Browder, Bill. *Mafia Putina. Prawdziwa historia o praniu brudnych pieniędzy, morderstwie i ucieczce przed zemstą*. Z jęz. ang. przeł. Paweł Cichawa. Katowice: Post Factum, 2022. Ss. 350, [1], stron tablic [8].

- Dollbaum, Jan Matti, Lallouet, Morvan, Noble, Ben. *Nawalny. Nemezis Putina? Przyszłość Rosji?* Przeł. Jacek Spólny. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo, cop. 2022. Ss. 296.
- Eidman, Igor. *System Putina. Dlaczego Rosjanie się na to godzą?* Przeł. Aleksandra Donets. Warszawa: Wydawnictwo Harde, cop. 2022. Ss. 346, [6].
- Felsztinski, Jurij, Pribyłowski, Władimir. *Czas zabójców. Toksyczna polityka Putina przeciw demokracji.* Przeł. z ang. Maria Grabska-Ryńska i Maciej Grabski. Wrocław: Bukowy Las, 2022. Ss. 582, [2] [Tyt. oryg.: *The age of assassins. Putin's poisonous war against democracy in Russia*].
- Felsztinski, Jurij, Popow, Władimir. *Od Dzierżyńskiego do Putina. Służby specjalne Rosji w walce o dominację nad światem 1917–2036.* Przeł. Romuald Boguszak. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 2022. Ss. 446s. tabl. [16] [Tyt. oryg.: *Russia's urge to dominat.: From red terror to mafia state 1917–2036*].
- Fritsch, Rüdiger von. *Punkt zwrotny. Wojna Putina i jej konsekwencje.* Przeł. Anna Wziętek. Seria Sedno Literatura. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie SEDNO Spółka z o.o., 2022. Ss. 158, [2] [Tyt. oryg.: *Zeitenwende. Putins Krieg und die Folgen*].
- Gabidullin, Marat. *Wagnerowiec. Spowiedź byłego dowódcy tajnej armii Putina.* Pod kierunkiem Veroniki Dorman oraz Kseni Bolszakowej. Wstępem opatrzyły Ksenia Bolszakowa i Alexandra Jousset. Z francuskiego przeł. Agnieszka Dywan i Justyna Nowakowska. Kraków: Znak Koncept, 2022. Ss. 302, [1] [Tyt. oryg.: *Moi, Marat ex-commandant de l'armée Wagner*].
- Gessen, Masha. *Putin. Człowiek bez twarzy.* Przeł. Julia Szajkowska, Magda Witkowska. Wydanie rozszerzone. Warszawa: Prószyński Media Sp. z o.o., 2022. Ss. 311 [Tyt. oryg.: *The man without a face. The unlikely rise of Vladimir Putin*].
- Harpula, Wojciech. *Czy diabeł mieszka na Kremlu? Źródła zła. Szatańskie plany.* Warszawa: Wielka Litera, cop. 2022. Ss. 300, [1] [Książka zawiera rozmowy z uznanymi specjalistami i badaczami Rosji].
- Honig, Michael. *Ostatnie dni Władimira P.* Przeł. Monika Skowron. Kraków: Wydawnictwo Otwarte, 2022. Ss. 349, [3] [Tyt. oryg.: *The senility of Vladimir P.*].
- Jenkins, Simon. *Krótką historia Europy. Od Peryklesa do Putina.* Przeł. Tomasz Hornowski. Wyd. 1, dodruk, Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 2022. Ss. 439, s. tabl. [32] [Tyt. oryg.: *Short history of Europe*].
- Kasparow, Garri. *Nadchodzi zima. Dlaczego trzeba powstrzymać Władimira Putina i wrogów wolnego świata.* Współpraca Mig Greengard. Przeł. Michał Romanek. Kraków: Insignis, 2022. Ss. 395, [2] [Tyt. oryg.: *Winter is coming. Why Vladimir Putin and the enemies of the free world must be stopped*].
- Kuczyński, Grzegorz. *Wagnerowcy. Psy Wojny Putina.* Warszawa: Bellona, cop. 2022. Ss. 254, [1], s. tabl. [8].
- Kurczab-Redlich, Krystyna. *Wowa, Wołodia, Władimir. Tajemnice Rosji Putina.* Wyd. 2. Warszawa: Wydawnictwo WAB – Grupa Wydawnicza Foksal, 2022. Ss. 796, [4].
- Michalkiewicz, Stanisław, Kornas, Jarosław. *Kulisy wojny na Ukrainie. Między ostrzami szermierzy.* Wyd. 1. Warszawa: Capital, cop. 2022. Ss. 221, [11].
- Myers, Steven Lee. *Nowy car. Wczesne lata i rządy Władimira Putina.* Z jęz. ang. przeł. Maciej Potulny. Wyd. 2. Katowice: Post Factum, 2022. Ss. 701, [1], s. tabl. [8] [Tyt. oryg.: *The new tsar*].
- Pieczynski, Maciej. *Granica propagandy. Łukaszenka i Putin na wojnie hybrydowej z Polską.* Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2022. Ss. 234, [5].
- Politkowska, Anna. *Rosja Putina. Bezkompromisowo o krainie korupcji, kontroli i kłamstw.* Przeł. z ang. Tristan Korecki. Białystok: Mova, 2022. Ss. 372, [1] [Tyt. ujednolicony: *Putinskaâ Rossiâ*].
- Sawicz, Agnieszka, Kościński, Piotr. *Droga Putina do wojny.* Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2022. Ss. 206, [1].

- Service, Robert. *Na Kremlu wiecznie zima. Rosja za drugich rządów Putina*. Przeł. Jerzy Wołk-Łaniewski. Kraków: Znak Horyzont, 2022. Ss. 462, [1], s. tabl. [8].
- Urban Andrew L., McLeod, Chris. *Wołodimir Zelenski. Zdumiewający bohater Ukrainy, który oparł się Putinowi i zjednoczył świat*. Przedmowa Rebekah Koffler. Przeł. Paweł Gruszka. Ożarów Mazowiecki: Arti, 2022. Ss. 176, s. tabl. [32].
- Weiner, Tim. *Szałeństwo i chwała. Wojna polityczna pomiędzy Stanami Zjednoczonymi a Rosją: 1945–2020*. Przeł. Jan Szkudliński. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 2022. Ss. 352 [Tyt. oryg.: *The folly and the glory*].
- Włodarczyk, Barbara. *Szalona miłość. Chcę takiego jak Putin. Reportaże z Rosji*. Wyd. 1, dodruk. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2022. Ss. 311, [8].

2023

- Bingener, Reinhard, Wehner, Markus. *Moskiewski łącznik. Sieć Schrödera i droga Niemiec ku zależności*. Przeł. Joanna Czudec. Instytut Zachodni, Instytut Naukowo-Badawczy im. Zygmunta Wojciechowskiego. Poznań: Instytut Zachodni, 2023. Ss. 237, [1] [Tyt. oryg.: *Die Moskau-Connection. Das Schröder-Netzwerk und Deutschlands Weg in die Abhängigkeit*].
- Cheda, Robert. *Od Mongoła do Putina. Dzieje zdziczenia*. Warszawa: MetaSfora, 2023. Ss. 453.
- Chodorkowski, Michaił, Sixsmith, Martin. *Rosyjska zagwozdką. Co zrobić z urojonym imperium?* Przeł. z ang. Tomasz Szlagor. Wstęp Krystyna Kurczab-Redlich. Poznań: Publicat Wydawnictwo, cop. 2023. Ss. 393, [5].
- Gabidullin, Marat. *Wagnerowiec. Spowiedź byłego dowódcy tajnej armii Putina*. [Warszawa]: Fundacja Edukacji Nowoczesnej; [Jelenia Góra]: Moderna, [2023]. 1 płyta CD [dokument dźwiękowy].
- Garner, Ian. *Za Putina. Mroczny portret faszystowskich ruchów młodzieżowych w Rosji*. Przeł. Marcin Kowalczyk. Wyd. 1. Warszawa: Prześwity, 2023. Ss. 339, [1].
- Jurasz, Witold, Grala, Hieronim. *Wataha Putina. Czy Kreml to normalne miejsce władzy, czy laboratorium zła*. Warszawa: Wydawnictwo Czerwone i Czarne, 2023. Ss. 351.
- Kardaś, Jarosław. *Bliski Wschód w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej w okresie czwartej kadencji prezydenckiej Władimira Putina*. Seria Gra Mocarstw na Bliskim Wschodzie. Poznań: Wydawnictwo Naukowe FNCE, 2023. Ss. 160, [1].
- Kienzler, Iwona. *Rosyjscy tyrani. Od Iwana Groźnego do Władimira Putina*. Warszawa: Wydawnictwo Lira, 2023. Ss. 332, [4] [Na 1. s. okł.: „Putin i jego carscy poprzednicy...”].
- Kowal, Paweł. *Pięć kręgów imperium. Długi koniec Rosji*. Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego. Wrocław–Wojnowice: KEW, 2023. Ss. 376.
- Lachowski, Tomasz, Stępniewski, Tomasz. *Russia's war on Ukraine. Geopolitics, international law and genocide*. Prace Instytutu Europy Środkowej, No 10. Lublin: Institute of Central Europe, 2023. Ss. 76.
- Nowak, Andrzej. *Powrót „Imperium zła”. Ideologie współczesnej Rosji, ich twórcy i krytycy (1913–2023)*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2023. Ss. 517, [2].
- Plażyński, Kacper. *Wszystkie pionki Putina. Rosyjski lobbing*. Wyd. 1. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2023. Ss. 453, [1].
- Przebinda, Grzegorz. *Ostatnia wojna Putina. Rozprawa filologa z Rosją*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2023. Ss. 724, [1], s. tabl. [16].
- Radziwinowicz, Wacław. *Putin car Atlantydy. Droga do wielkiej wojny*. Warszawa: Wydawnictwo Agora, 2023. Ss. 735, [1].
- Sokołowski, Adam. *Reżim. Doniesienia z putinowskiej Polski*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy „Znak”, 2023. Ss. 380, [3].
- Stawrowski, Zbigniew. *Solidaritatea, „taraba comunistă” și puțină filozofie*. Cuvânt-înainte la ediția în limba română de Zbigniew Stawrowski. Traducere din limba polonă și note de Ioana Diaconu-Mureșan. Seria Istorie Modernă și Contemporană. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință; Kraków:

- Instytut Literatury, 2023. Ss. 204, [1] [Inny tyt. *Solidarność znaczy więź. W kręgu myśli Józefa Tischnera i Jana Pawła II*, 2010].
- Sulowski, Stanisław. (Ed.). *Security challenges at the dawn of a new international order*. Studies in Politics, Security and Society, Vol. 57. Lausanne [et al.]: Peter Lang, cop. 2023. Ss. 220, [3].
- Szabaciuk, Andrzej. (Ed.). *Belarus in the shadow of Russia's aggression against Ukraine*. Policy Papers / Instytut Europy Środkowej, No 5. Lublin: Instytut Europy Środkowej, 2023. Ss. 70.
- Thom, Françoise. *Zrozumieć putinizm. Obsesja potęgi*. Przeł. Zofia Litwinowicz-Krutnik. Wyd. 1. Warszawa: Instytut Solidarności i Męstwa im. Witolda Pileckiego, 2023. Ss. 230, [1].

2024

- Benedyczak, Kuba. *Oddział chorych na Rosję. Opowieść o Rosjanach czasów putinizmu*. Kraków: Znak Litera Nowa, 2024. Ss. 378, [2], s. tabl. [8].
- Cenckiewicz, Sławomir, Rachoń, Michał. *Zgoda. Rząd i służby Tuska w objęciach Putina*. Warszawa: Transatlantic Foundation, 2024. Ss. 751.
- Glukhovsky, Dmitry. *My. Kronika upadku*. Przeł. Paweł Podmiotko. Kraków: Insignis Media, 2024. Ss. 364.
- Kaszuba, Malina. *Mocarstwo Putina*. Siedlce: Uniwersytet w Siedlcach : Wydawnictwo Naukowe UwS, 2024. Ss. 214.
- Kurczab-Redlich, Krystyna. *Wowa, Wołodia, Władimir. Tajemnice Rosji Putina*. Wyd. 3. Warszawa: Wydawnictwo WAB – Grupa Wydawnicza Foksal, 2024. Ss. 796, [4].
- Miedwiediew, Siergiej. *Wojna „made in Russia”*. Przeł. Hanna Pustuła-Lewicka. Seria Impact. Wyd. 1. Warszawa: Wydawnictwo „Krytyki Politycznej”, 2024. Ss. 222, [2] [Tyt. oryg.: *War made in Russia*].
- Plokhyy, Serhii. *Rosja–Ukraina. Największe starcie XXI wieku*. Przeł. Arkadiusz Bugaj. Seria: Znak Historia. Kraków: Znak Horyzont, 2024. Ss. 491, [4] [Tyt. oryg.: *Russo-Ukrainian War. The return of history*, 2023].
- Rzeczkowski, Grzegorz. *Szpiedzy Putina. Jak ludzie Kremla opanowują Polskę*. Wyd. 1. Warszawa: Wydawnictwo WAB, 2024. Ss. 282, [6].
- Rzeczkowski, Grzegorz. *Szpiedzy Putina. Jak ludzie Kremla opanowują Polskę*. Wyd. 2 rozsz. Warszawa: Wydawnictwo WAB, 2024. Ss. 290, [6].
- Wasiuta, Olga. *Rosyjska opozycja wobec reżimu Putina (2022–2024)*. Prace Monograficzne – Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, nr 1240. Kraków: WN UKEN, 2024. Ss. 265.
- Zygar, Michał. *Wojna i kara. Putin, Zelenski i geneza rosyjskiej inwazji na Ukrainie*. Przeł. Jerzy Wołk-Łaniewski. Warszawa: Wydawnictwo WAB, 2024. Ss. 523, [2] [Tyt. oryg.: *War and punishment. Putin, Zelensky, and the path to Russia's invasion of Ukraine*].

2025

- Galeotti, Mark. *Wojny Putina. Czeczenia, Gruzja, Syria, Ukraina*. Przeł. Paweł Cichawa. Seria: Znak Historia. Kraków: Znak Horyzont, 2025. Ss. 443, [5], s. tabl. [16] [Tyt. oryg.: *Putin's wars. From Chechnya to Ukraine*, 2022].
- Jenkins, Simon. *Krótką historia Europy: od Peryklesa do Putina*. Przeł. Tomasz Hornowski. Wyd. 1, dodruk. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 2025.
- Lugen, Alice. *ZATO: miasta zamknięte w Związku Radzieckim i Rosji*. Seria: Poza serią. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2025. Ss. 309, [3].

Competing interests: The author declares that she has no competing interests.

III. RECENZJE, OMÓWIENIA
I POLEMIKI
REVIEWS, OVERVIEWS
AND POLEMICS

Article No. 349

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.10>

Artykuł recenzyjny / Review article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2025 SRG and M. Dąbrowska¹

Citation:

Dąbrowska, M. (2025). „Rosjo, dokądże pędzisz, daj odpowiedź!” (Aleksandr Etkind, *Rosja kontra nowoczesność*. Przeł. Andrzej Wojtasik. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2024, 199 s.). *Studia Rossica Gedanensia*, 12: 189–196. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.10>.

„ROSJO, DOKĄDŻE PĘDZISZ, DAJ ODPOWIEDŹ!”
(Aleksandr Etkind, *Rosja kontra nowoczesność*.
Przeł. Andrzej Wojtasik. Warszawa:
Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2024, 199 s.)

MAGDALENA DĄBROWSKA

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw

Wydział Lingwistyki Stosowanej / Faculty of Applied Linguistics

Instytut Filologii Rosyjskiej / Institute of Russian Philology

ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa, Polska / Krakowskie Przedmieście St. 26/28,
PL 00-927 Warsaw, Poland

Corresponding Author e-mail: m.dabrowska@uw.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4014-4725>

(nadesłano / received 1.04.2025; zaakceptowano / accepted 10.04.2025)

Abstract

„Whither, then, are you speeding, O Russia of mine? Answer me!”

The paper presents the essay titled *Russia against modernity* by Alexander Etkind (born in 1955), translated by Andrzej Wojtasik, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warsaw

¹ This is an Open-Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

2024. The essay includes an assessment of the Russian Federation (internal and foreign politics, army, economy, demography, healthcare, education, culture, environmental protection, etc.) in the context of the Russian-Ukrainian war and the key problems of the world civilization (the pandemic, climate crisis, totalitarianism).

Keywords: Russian Federation, war, Ukraine, future, economy, society, culture, environmental crisis, modernity.

Abstrakt

Artykuł zawiera omówienie eseju Aleksandra Etkinda (ur. w 1955 roku) *Rosja kontra nowoczesność* (przekł. Andrzej Wojtasik, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2024). Esaj zawiera ocenę Federacji Rosyjskiej (polityka wewnętrzna i zagraniczna, wojsko, gospodarka, demografia, opieka zdrowotna, edukacja, kultura, ochrona środowiska i in.) w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej oraz kluczowych problemów cywilizacji światowej (pandemia, kryzys klimatyczny, totalitaryzm).

Słowa kluczowe: Federacja Rosyjska, wojna, Ukraina, przyszłość, gospodarka, społeczeństwo, kultura, kryzys klimatyczny, nowoczesność.

Wydana w przekładzie polskim Andrzeja Wojtasika książka *Rosja kontra nowoczesność* (Etkind 2024a²; oryg. ang. *Russia Against Modernity*: Etkind 2023) Aleksandra Etkinda (ur. w 1955 r.) – absolwenta Wydziału Psychologii Leningradzkiego Uniwersytetu Państwowego, historyka, literaturoznawcy i kulturoznawcy, profesora Wydziału Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Środkowoeuropejskiego – nie jest opracowaniem naukowym (choć zawiera elementy aparatu naukowego: przypisy z odwołaniami bibliograficznymi oraz indeks nazwisk i pojęć). Nie może nim być, ponieważ rzuca światło na procesy i wydarzenia czasów najnowszych, jeszcze niedomknięte i przez to niepoddające się obiektywnej ocenie. *Rosja kontra nowoczesność* to obszerny esej zarysowujący stan obecny i prognozujący przyszłość Federacji Rosyjskiej.

O ile Gogolowska Rosja-trójka nie wyjaśniła, dokąd pędzi (pytanie z finału powieści *Martwe dusze* wybrzmiało w tytule niniejszej recenzji; zob. Gogol 1987: 266³), o tyle Etkind odpowiedział aż nadto dobitnie, że Federacja Rosyjska zmierza ku upadkowi, ponieważ „wojna rosyjsko-ukraińska to koniec Federacji” (Etkind 2024a: 153). Eseista wykazał też, że katastroficzny ton i teorie spiskowe wybrzmiewają w narracji elit rosyjskich oraz w twórczości pisarzy, w tym Władimira Szarowa, Władimira Sorokina i Dmitrija Bykowa, a „mistycyzujący filozof Aleksandr Dugin opisał misję Rosji słowem *katechon*, oznaczającym siłę, która powstrzymuje nadejście Antychrysta i odracza nadejście końca świata” (zob. Etkind 2024a: 102; por. o Duginie: Kaźmierczyk,

² Wydanie zostało dofinansowane ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury – państwowego funduszu celowego (zob. Etkind 2024a: [4]).

³ Fragment ten w języku angielskim (w tytule recenzji) został przytoczony w przekładzie D.J. Hogartha: <https://www.gutenberg.org/files/1081/1081-h/1081-h.htm> (dostęp 30.09.2024).

Składanowski 2023: 461–504). Między wizją klasyka rosyjskiego romantyzmu a opinią współczesnego publicysty uwidoczniła się jeszcze jedna istotna różnica: w *Martwych duszach* czytamy, że Rosji „dają [...] drogę inne narody i państwa” (Gogol 1987: 266), gdy tymczasem w eseju *Rosja kontra nowoczesność* mowa jest o tym, że inwazja Federacji Rosyjskiej na Ukrainę w nocy 24 lutego 2022 roku wywołała nie tylko „szok i dezorientację”, ale także czynny i często całkiem skuteczny opór Ukraińców, jak się okazało, „dzielnych w boju i zręcznych w dyplomacji” (por. Etkind 2024a: 133, 137).

W omawianym eseju Etkind wystąpił w roli raczej politologa niż literaturoznawcy (taka perspektywa zdominowała jego książkę o podróżopisarstwie rosyjskim i amerykańskim; zob. Etkind 2001) czy kulturoznawcy (jak miało miejsce w pracy o chłystach; zob. Etkind 1998). Znajomość wcześniejszych publikacji badacza okazuje się przydatna w trakcie lektury eseju, nie dlatego, że jego poglądy ewoluowały, ale z dwóch innych powodów: zmian zachodzących w opisywanej przez niego rzeczywistości oraz jego licznych powrotów do wątków i tematów poruszonych wcześniej. Oto trzy przykłady. W książce o rosyjskim i amerykańskim dyskursie podróżniczym, wydanej w 2001 roku przez „Nowoje Literaturnoje Obozrienije”, Etkind pisał, że „Rosja i Ameryka nigdy nie były ze sobą w stanie wojny”, co stanowiło „wyjątkowy fakt w stosunkach między wielkimi mocarstwami” (Etkind 2001: 5); w zawartym w eseju *Rosja kontra nowoczesność* komentarzu do przemówienia Władimira Putina wyemitowanego w momencie rozpoczęcia wojny z Ukrainą zauważył, że „Putin faktycznie nie wypowiadał wojny Ukrainie, lecz Stanom Zjednoczonym i ich sojusznikom” (Etkind 2024a: 150). W tym kontekście warto przypomnieć jednak, że z konfrontacją Rosji (wtedy ZSRR) z Zachodem mieliśmy do czynienia już w czasach zimnej wojny. Drugi przykład wydaje się tym bardziej godny przywołania, że polskie wydanie eseju wyszło w roku obchodów 300. rocznicy urodzin i 220. rocznicy śmierci Immanuela Kanta. Niemieckiemu filozofowi badacz poświęcił wiele uwagi w monografii o „wewnętrznej kolonizacji” Rosji, opublikowanej w 2011 roku przez Polity Press (Etkind 2011) oraz – w przekładzie rosyjskim – dwa lata później przez „Nowoje Literaturnoje Obozrienije” (Etkind 2013), a ustępy te wyrosły na swego rodzaju „wizytówkę” całej publikacji i znalazły się wśród najczęściej cytowanych i recenzowanych⁴. W eseju *Rosja kontra nowoczesność* powrócił do Kanta jako tego, który „prowadził wykłady w Królewcu w czasie pierwszej aneksji miasta przez Cesarstwo Rosyjskie, a po wycofaniu się wrogich wojsk napisał *Krytykę czystego rozumu*”, chcąc na tym przykładzie zilustrować tezę, że „okresy powojenne są intelektualnie produktywne”, bo wtedy właśnie kluczowa staje się potrzeba „odbudowania, zresetowania i ponownego zakotwiczenia wstrząśniętego wojną świata” (Etkind 2024a: 10). I wreszcie ostatni przykład: wraz z zarysem „kulturowej historii zasobów naturalnych”, które w 2024 roku doczekało się trzeciego wydania (także nakładem dwukrotnie wymienionego wyżej moskiewskiego wydawnictwa; zob. Etkind 2024b), esej *Rosja kontra nowoczesność* stał się Etkindowskim dwugłosem w sprawie paliw kopalnych jako głównego „żywiciela” państwa rosyjskiego i jednocześnie największego „truciciela” jego samego oraz całego globu (w eseju autor stwierdził, że na

⁴ Zob. streszczenie jej rozdziału dziewiątego w wydaniu anglojęzycznym (*Philosophy under Russian Rule*): <https://web.archive.org/web/20171013043149/http://gefter.ru/archive/7025> (dostęp 30.09.2024), a także recenzję Aleksieja Krugłowa (Kruglov 2013: 87–99).

rosnącą świadomość zmian klimatycznych rząd Federacji Rosyjskiej dał trzy odpowiedzi: „zaprzeczenie, oszustwo i przygotowania wojskowe”; Etkind 2024a: 25).

Rosja kontra nowoczesność składa się ze wstępu i ośmiu rozdziałów, poświęconych – poza pierwszym, zatytułowanym *Nowoczesność w antropocenie*⁵ i mającym charakter wstępnych ustaleń teoretycznych, oraz ostatnim, pomyślanym jako „projekt na przyszłość”⁶ i nazwanym *Defederalizacja Rosji* – gospodarce i polityce wewnętrznej, środowisku naturalnemu, ludności w ujęciu *makro* (społeczeństwo w całym jego zróżnicowaniu etnicznym oraz rozwarstwieniu majątkowym) oraz *mikro* (rodzina), kulturze, środkom masowego przekazu, edukacji, ochronie zdrowia i kościołowi oraz siłom zbrojnym i polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej. Struktura przypomina trochę podręcznik czy encyklopedię. Podobnie jak autorowi podręcznika dla studentów roszoznawstwa czy hasła encyklopedycznego „Federacja Rosyjska” Etkindowi przyswieca zamiar scharakteryzowania wszystkich sfer funkcjonowania państwa oraz wydobyć na światło dzienne powiązań między poszczególnymi wydarzeniami, zjawiskami i procesami, ale tytuły poszczególnych rozdziałów – może poza jednym: *Sfera publiczna* – nie brzmią jak typowe tytuły rozdziałów skryptu albo hasła w encyklopedii: *Państwo naftowe, Zarządzanie pasożytnicze, Tak zwana elita, Gender i degeneracja, Wojna Putina*. Żaden autor podręcznika czy encyklopedii nie określiłby też swojej pracy jako „opowieści, w której żyjemy”, „raczej pamfletu niż traktatu”, stworzonego „na czas wojny”, z którego „bije [...] irytacja” (Etkind 2024a: 9, 11). W podjętej próbie zdiagnozowania rosyjskiej współczesności Etkind – jakby chcąc otrząsnąć się z własnych emocji i utrzymać esej w duchu obiektywizmu i beznamietności – szeroko oparł się na koncepcjach naukowych (głównie socjologicznych) oraz posłużył się ugruntowaną w nich terminologią: pisząc, że w przetrwaniu antropocenu mógłby pomóc „nowy typ nowoczesności – refleksyjny, zrównoważony, zdecentralizowany”, powołał się na Ulricha Becka i jego wizję „społeczeństwa ryzyka” (zob. Etkind 2024a: 14, 175; por. Beck 2004)⁷, pod wpływem Jamesa Lovelocka posłużył się określeniem „gaja-nowoczesność” (zob. Etkind 2024a: 14; por. Lovelock 2003)⁸, zaś przy wyjaśnianiu państwa pasożytniczego jako „wspólnoty politycznej, która zachowuje atrybuty państwa, lecz nie spełnia jego funkcji”, wspomógł się monografią Hannah Arendt o korzeniach totalitaryzmu (zob. Etkind 2024a: 57–58; por. Arendt 2021). Wprawdzie określenia „korzenie” (rozumianego jako geneza jakiegoś zjawiska) nie sposób uznać za słowo kluczowe eseju Etkinda, napisanego przecież z myślą o współczesnej Rosji, to jednak

⁵ Antopocen odnosi się do wpływu człowieka na funkcjonowanie przyrody na Ziemi, przejawiającego się w gwałtownej urbanizacji i eksploatacji paliw kopalnych oraz w konsekwencji degradacji środowiska naturalnego (por. m.in.: Bińczyk 2018).

⁶ Określenie „projekt na przyszłość” zostało zaczerpnięte z *Podróży z Petersburga do Moskwy* oświeceniowego pisarza i myśliciela Aleksandra Radiszczewa, w której było podtytułem rozdziału *Chotilów* (zob. Radiszczew 1954: 152).

⁷ Beck nazwał ryzyko „pojęciem [...] na wskroś nowoczesnym” oraz wysunął tezę, że „przyczyna krytyki nauki i techniki oraz sceptycyzmu wobec nich nie leży w «irrationalności» krytyków, ale w tym, iż racjonalność naukowo-techniczna zawiodła wobec rosnącego ryzyka i zagrożeń cywilizacyjnych” (Beck 2002: 76, 346).

⁸ W mitologii greckiej Gaja to Ziemia-Matka. W koncepcji Lovelocka Gaja jest „superorganizmem”, stworzonym przez „całą powierzchnię ziemi wraz z żywymi istotami” (Lovelock 2003: 8).

można przyjąć, że jest ono słowem kluczowym tych jego fragmentów, które zawierają „wycieczki” w głąb dziejów, poczynając od pierwszych etapów agresywnej ekspansji terytorialnej: XVII stulecia, kiedy „Moskwa skolonizowała Ural i Syberię”, oraz wieku następnego, gdy „dokonała aneksji ziem nadbałtyckich, Krymu i części Polski, rozpoczęła też podbój Alaski” (Etkind 2024a: 155). Na dawne dzieje paradoksalnie rzuca światło przede wszystkim ostatni rozdział, zawierający zapowiedź rozpadu Rosji, chociaż na analogie między wydarzeniami bieżącymi a historycznymi można natrafić w całej książce.

Omawiany esej powstał w czasie pierwszych miesięcy inwazji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę. Parafrazując tytuł głośnej powieści Ericha Marii Remarque’a, niemieckiego weterana I wojny światowej, można powiedzieć, że „na Wschodzie bez zmian”, choć w ciągu całego tego czasu zmieniały się pozycje walczących po obu stronach, wsie i miasta przechodziły z rąk do rąk, nie tylko wojsko rosyjskie weszło w głąb Ukrainy, ale i siły zbrojne Ukrainy przekroczyły granicę Rosji w okolicach Kurska. Do tego ostatniego wydarzenia Etkind nie zdążył już odnieść się w swojej pracy. Można przypuszczać, że gdyby nawet miało miejsce ono jeszcze w trakcie pisania eseju, doczekałoby się w nim co najwyżej wzmianki. Napaść Rosji na sąsiednie państwo zainspirowała autora do sięgnięcia po pióro, posłużyła za katalizator poszukiwać intelektualnych ostatnich dziesięcioleci, ale nie stała się głównym przedmiotem jego dociekań.

Pytanie, jak nazywać wydarzenia na Wschodzie Europy, należy do podstawowych, które stawia Etkind. Oczywiście odrzucił on lansowaną przez władze Federacji Rosyjskiej nazwę „specjalna operacja wojskowa”, ale zdystansował się też do rozpowszechnionego w zachodniej Europie (w Polsce chyba jednak najmniej) określenia „rosyjska inwazja na Ukrainę”; w jego przekonaniu, mamy do czynienia z „wojną rosyjsko-ukraińską (2014–?)”, podobnie jak w odniesieniu do czasów minionych mówimy o wojnie rosyjsko-japońskiej (1904–1905) i wojnie rosyjsko-polskiej (1919–1920) (zob. Etkind 2024a: 133–134). Nie trzeba przypominać, że obie wymienione wojny Rosja przegrała, podobnie jak wojnę krymską (1853–1856), do której autor odniósł się jako do „najbliższej historycznej analogii do wojny rosyjsko-ukraińskiej z 2022 roku” (Etkind 2024a: 156). Niewiadomą pozostaje nie tylko data (i okoliczności) zakończenia obecnie toczącej się wojny, ale również to, czy – co zdarzało się wcześniej – zdoła ona podważyć „wewnętrzną strukturę imperialnego państwa rosyjskiego” (Etkind 2024a: 157). Porównując ze sobą wojny z różnych okresów historycznych, Etkind zauważa, że napadających i napadanych dzieliły dotąd czynniki „geograficzne, rasowe, ekonomiczne, kulturowe, religijne, językowe”; w czasie wojny rosyjsko-ukraińskiej różnice te nie tylko nie rzucały się w oczy (wystarczy wspomnieć, że duża część ludności Ukrainy używała w życiu codziennym języka rosyjskiego, a wzniesione w czasach ZSRR blokowiska Charkowa wyglądały tak samo jak te w Moskwie czy Omsku), ale nawet sam agresor „miał trudności z ich wskazaniem” (stąd osobliwa „kariera” litery Z, łączona przez badacza ze zjawiskiem fetyszyzacji; zob. Etkind 2024a: 142, 146–148). Musiała istnieć więc jakaś inna różnica. Etkind doszukał się jej w przynależności pokoleniowej rządzących obiema stronami: nazwał wojnę rosyjsko-ukraińską „starciami pokoleń”, „generacji siedemdziesięcioletnich przedstawicieli powojennego wyżu demograficznego a pokoleniami, które przyszły na świat później” (Etkind 2024a: 132–133). Jeśli pierwszych nazwiemy umownie „ojcami”, a drugich „dziećmi”, to przypomną się nam

Ojcowie i dzieci Iwana Turgieniewa, zawierające „modelową literacką analizę” problemu „napięć międzypokoleniowych”, powstała w czasie nieprzypadkowym, gdyż w następstwie wojny krymskiej (Etkind 2024a: 131–132).

Skoro pojawił się przykład literacki, warto pochylić się nad Edkindowską diagnozą życia intelektualnego i artystycznego w Rosji oraz ich odbiorem poza granicami. W sferach tych, w opinii badacza, dokonano się największe spustoszenie. Rozdawnictwo pieniędzy ulubionym (czyli najbardziej lojalnym) artystom, korupcja i plagiatorstwo, cenzura i brak otwartej debaty publicznej, obniżenie poziomu nauczania, deficyt autorytetów, odpływ za granicę specjalistów i chroniczna nieufność – oto katalog „chorób”, na które cierpią. Ostatnie z wymienionych zjawisk (i częściowo przedostatnie) w dotkliwy sposób dało o sobie znać podczas pandemii COVID-19, kiedy to w większości państw – jednak nie w Rosji – „eksperci medyczni stali się publicznymi symbolami nadziei i solidarności”, a stosowanie się do ich zaleceń – „jedyną drogą do ocalenia” (Etkind 2024a: 100). Pandemie – obok kryzysu klimatycznego oraz autorytaryzmu – badacz uznaje za główne wyzwania naszych czasów, z którymi w Rosji albo nie walczy się wcale, albo zachowuje wobec nich osobliwie, w rezultacie utrwalając je, a nie usuwając.

Sama Federacja Rosyjska jawi się jako zakonserwowany w swoim anachronicznym bycie kolos na glinianych nogach. Autor eseju *Rosja kontra nowoczesność* posługuje się jeszcze bardziej obrazowymi porównaniami. Rosja to imperium geriatryczne, w którym konserwacja dotychczasowego porządku odbywa się na wszystkich poziomach, od szczytów kremlowskich po babcię, pod której pieczęą pozostawia dzieci pozbawioną męskiego wsparcia matka. Rosja przypomina narkomana, który karmi się paliwami kopalnymi, a kiedy staje wobec ich braku (albo utraty czy obniżenia zysków z ich sprzedaży), wpada w furję i jest nieobliczalny, przy czym nie tylko dla bliższego (Ukraina) i dalszego (państwa, do których Ukraina eksportowała zboże) otoczenia, ale także dla samego siebie. Wojna brutalnie obnażyła wszystkie patologie Federacji Rosyjskiej, przede wszystkim jednak ukazała ją światu jako twór nienowoczesny, rodem z paleoepoki (za cel Władimira Putina eseista uznał „przywrócenie paleonowoczesności w radzieckim stylu – panowania na fundamencie ropy i stali, spowitego fabrycznym dymem, majestatu potęgi militarnej, przymusowej jedności ludu”; Etkin 2024a: 22).

Rosja funkcjonuje na zasadzie samonapędzającego się koła zagłady. Albo inaczej: zmierza ku przepaści, stacza się coraz niżej, co obrazuje okładka polskiego wydania eseju (projektu Julii Karwan-Jastrzębskiej), przedstawiająca człowieka na pochylni, skupionego na utrzymaniu ciała w pozycji stojącej. Jeśli w polskim wydaniu okładka jest czerwona (barwa ta zawsze wywołuje silne reakcje emocjonalne, tutaj jednak przede wszystkim kojarzy się z agresją i niebezpieczeństwem), to w brytyjskim – niebiesko-żółta (w nawiązaniu do flagi ukraińskiej), na której przedstawiony jest pocisk „uzbrojony” w szyby naftowe oraz ich oprządkowanie.

W *Martwych duszach* Gogol nie pytał, komu i do czego jego kraj jest potrzebny. Etkind zakończył swój esej podrozdziałem *Komu potrzebna ta Federacja?* W odpowiedzi na to pytanie warto oddać głos polskiemu publicyście Juliuszowi Ćwieluchowi, odnoszącemu się nie tylko do samej Rosji, ale także do jej oceny zaproponowanej przez Etkinda: „sam autor uwierzył w każde własne zdanie i doszedł do wniosku, że Rosja właściwie nikomu nie jest już potrzebna, więc tylko patrzeć, jak się rozpadnie; i tu

popenił chyba największy błąd intelektualny, bo zapomniał, że Rosję tworzą Rosjanie i może im jest jednak do czegoś przydatna”⁹ (Ćwieluch 2024: 112; por. recenzję brytyjskiego wydania eseju pióra Filipa Rudnika: Rudnik 2023: nlb).

Bibliografia / References

- Arendt, H. (2021). *Korzenie totalitaryzmu*. Przeł. D. Grinberg i M. Szawiel. Warszawa: Wydawnictwo Świat Książki.
- Beck, U. (2002). *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*. Przeł. S. Cieśla. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Bińczyk, E. (2018). *Epoka człowieka. Retoryka i marazm antropocenu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ćwieluch, J. (2024). Zgniła i niemila. *Polityka*, 39: 112.
- Ėtkind, A. (1998). *Hlyst. Sekty, literatura i revolúciâ*. Moskva: Novoe Literaturnoe Obozrenie [Эт-кинд, А. (1998). *Хлыст. Секты, литература и революция*. Москва: Новое Литературное Обозрение].
- Ėtkind, A. (2001). *Tolkovanie putešestvij. Rossiâ i Amerika v travelogah i intertekstah*. Moskva: Novoe Literaturnoe Obozrenie [Эткинд, А. (2001). *Толкование путешествий. Россия и Америка в травелогах и интертекстах*. Москва: Новое Литературное Обозрение].
- Ėtkind, A. (2011). *Internal Colonization. Russia's Imperial Experience*. Cambridge: Polity Press.
- Ėtkind, A. (2013). *Vnutrennââ kolonizaciâ. Imperskij opyt Rossii*. Per. V. Makarov. Moskva: Novoe Literaturnoe Obozrenie [Эткинд, А. (2013). *Внутренняя колонизация. Имперский опыт России*. Пер. В. Макаров. Москва: Новое Литературное Обозрение].
- Ėtkind, A. (2023). *Russia Against Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Ėtkind, A. (2024a). *Rosja kontra nowoczesność*. Przeł. A. Wojtasik. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Ėtkind, A. (2024b). *Priroda zla. Kul'turnaâ istoriâ prirodnyh resursov*. Izd. 3-e, isprav. i dopol. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie [Эткинд, А. (2024b). *Природа зла. Культурная история природных ресурсов*. Изд. 3-е, исправ. и допол. Москва: Новое литературное обозрение].
- Gogol, N. (1987). *Martwe dusze*. Przeł. W. Broniewski. Warszawa: Czytelnik.
- Kaźmierczyk, Z., Składanowski, M. (2023). Cywilizacja wojny. Rosja w ideologii Dugina. Rozmowa prof. Zbigniewa Kaźmierczyka z ks. prof. Marcinem Składanowskim. Zapisła Katarzyna Wojan. *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 461–505.
- Kruglov, A.N. (2013). Kant i vnutrennââ kolonizaciâ Rossii. *Kantovskij sbornik*, 4(46): 87–99 [Круглов, А.Н. (2013). Кант и внутренняя колонизация России. *Кантовский сборник*, 4(46): 87–99].
- Lovelock, J. (2003). *Gaja. Nowe spojrzenie na życie na Ziemi*. Przeł. M. Ryszkiewicz. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Radiszczew, A. (1954). *Podróż z Petersburga do Moskwy*. Przeł. S. Pollak. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Rudnik, F. (2023). *Rosja – rozwydrzony bachor dziejów. O książce „Russia Against Modernity” Aleksandra Etkinda*. „Krytyka Liberalna”, 24 października, nr 772 (42/2023). <https://kulturaliberalna.pl/2023/10/24/filip-rudnik-recenzja-aleksander-etkind-russia-against-modernity/> (dostęp 30.09.2024).

⁹ Esej został oceniony na cztery (w skali sześciopunktowej).

Źródła internetowe / Internet sources

<https://web.archive.org/web/20171013043149/http://gefter.ru/archive/7025> (dostęp 30.09.2024).

Competing interests: The author declares that she has no competing interests.

Article No. 350

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.11>

Artykuł recenzyjny / Review article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2025 SRG and M. Dąbrowska¹

Citation:

Dąbrowska, M. (2025). Literaturoznawstwo i psychologia. (Anita Całek, *Mosty zamiast barier. Literaturoznawstwo a psychologia – o relacjach i współzależnościach*. Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2024, 406 s.). *Studia Rossica Gedanensia*, 12: 197–203. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.11>.

LITERATUROZNAWSTWO I PSYCHOLOGIA

(Anita Całek, *Mosty zamiast barier*.)

Literaturoznawstwo a psychologia – o relacjach i współzależnościach.

Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2024, 406 s.)

MAGDALENA DĄBROWSKA

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw

Wydział Lingwistyki Stosowanej / Faculty of Applied Linguistics

Instytut Filologii Rosyjskiej / Institute of Russian Philology

ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa, Polska / Krakowskie Przedmieście St. 26/28,
PL 00-927 Warsaw, Poland

Corresponding Author e-mail: m.dabrowska@uw.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4014-4725>

(nadesłano / received 1.04.2025; zaakceptowano / accepted 10.04.2025)

Abstract

Literary Studies and Psychology

The paper presents the monograph titled *Bridges instead of Barriers. Literary Studies and Psychology – On Relations and Interdependencies* by Anita Całek (Księgarnia

¹ This is an Open-Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Akademicka, Krakow 2024, pp. 406). The monograph consists of the preface and four parts (*I. Relationships, II. Biography, III. Author, IV. Literature*). Anita Całek's goal is to present an area for cooperation between literary studies and psychology (theory and interpretation). Całek's research is interdisciplinary.

Keywords: literary studies, psychology, interdisciplinarity, theory, interpretation.

Abstrakt

Artykuł zawiera omówienie monografii Anity Całek *Mosty zamiast barier. Literaturoznawstwo a psychologia – o relacjach i współzależnościach* (Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2024, 406 s.). Monografia składa się ze wstępu oraz czterech części (*I. Relacje, II. Biografia, III. Twórca, IV. Literatura*). Celem pracy jest zaprezentowanie przestrzeni współdziałania literaturoznawstwa i psychologii (teoria i praktyka interpretacyjna). Badania Całek mają charakter interdyscyplinarny.

Słowa kluczowe: literaturoznawstwo, psychologia, interdyscyplinarność, teoria, interpretacja.

Co może zainteresować rusycystę w monografii polonistki (oraz z drugiego wykształcenia – psycholożki) Anity Całek *Mosty zamiast barier. Literaturoznawstwo a psychologia – o relacjach i współzależnościach*, opublikowanej w 2024 roku (przy finansowym wsparciu Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego) przez Wydawnictwo Księgarnia Akademicka? Nie znajdzie on w niej przecież ani rozpatrzenia książek Walerija Bielanina o literaturoznawstwie psychologicznym (Belânin 2006) i literaturoznawstwie psychiatrycznym (Belânin 1996), ani monografii zbiorowej o „psychologii i literaturze w dialogu o człowieku” (Borisenko, Kaprova i Dmitrienko 2016), będącej rezultatem konferencji naukowej pod takim tytułem zorganizowanej w dniach 13–14 października 2015 roku przez Instytut Psychologii Rosyjskiej Akademii Edukacji i Instytut Literacki imienia A.M. Gorkiego, ani innych prac z zakresu psychologii i literaturoznawstwa, w ostatnich dziesięcioleciach licznie oddawanych do rąk czytelników przez rosyjskich badaczy.

Po pierwsze, w *Mostach zamiast barier...* z pewnością rzucą się w oczy rusycystom próby połączenia koncepcji polifoniczności Michaiła Bachtina z psychologią tożsamości i omówienia powieści Vladimira Nabokova *Prawdziwe życie Sebastiana Knighta* (jednego z anglojęzycznych utworów tego rosyjskiego emigranta) w kontekście biografii fikcyjnej w tej jej odmianie, w której pierwszoplanowa rola w narracji należy do biografa (zob. Całek 2024: 74–77, 339–340). Autorka dokonuje przeglądu „propozycji teoretycznych sformułowanych w paradygmacie Ja polifonicznego” (Całek 2024: 77), skupiając się na dwóch: „ja dialogowym” Huberta J.M. Hermansa (zob. np. Hermans, Hermans-Jansen 2000) oraz idei „wewnętrznego zespołu” Friedemanna Schulza von Thuna (Schulz von Thun 2002). Na materiał badawczy obaj psychologowie często wybierają *Sobowtóra* Fiodora Dostojewskiego ze względu na możliwość zgłębiania pro-

blemu „wieloaspektowości Ja” (Całek 2024: 77). Nabokov był przywołany przez Całek także jako interpretator *Don Kichota* Miguela de Cervantesa (Całek 2024: 318–323).

W zaproponowanym odczytaniu Don Kichota badaczka przytacza słowa Thomasa Kuhna z książki *Struktury rewolucji naukowych* (omyłkowo nazwanej tu przez nią *Strukturą teorii naukowych*), które wydają się ważne nie tylko jako klucz do rozszyfrowania tej postaci (w kontekście niewspółmierności, definiowanym także przez Tomasa Bilczewskiego; zob. Bilczewski 2010: XXV, LVII), ale również głos w dyskusji na temat interdyscyplinarności:

Uczni pracujący w różnych światach, spoglądając z tego samego punktu w tym samym kierunku, dostrzegają coś innego. [...] Jedni i drudzy patrzą na ten sam świat, który nie ulega przecież zmianie. Ale w pewnych obszarach widzą różne rzeczy pozostające ze sobą w odmiennych stosunkach. [...] I dlatego również te dwie grupy nie mogą liczyć na osiągnięcie pełni komunikacji, dopóki jedna z nich nie przejdzie konwersji, którą nazwalibyśmy zmianą paradygmatu. Przejście od jednego do drugiego paradygmatu, właśnie z powodu ich niewspółmierności, nie może odbyć się krok po kroku, pod wpływem logiki i neutralnego doświadczenia. Jak w wypadku zmiany widzenia postaci, dokonuje się ono od razu (choć niekoniecznie w jednej chwili) – lub wcale (Kuhn 2009: 257–258; por. Całek 2024: 324–235).

Drugi powód potencjalnego zainteresowania rusycystów pracą krakowskiej uczoniej ma związek właśnie z podjętą przez nią próbą spojrzenia na literaturę z perspektywy więcej niż jednej dyscypliny. Całek zajmują „relacje i współzależności” między literaturoznawstwem a psychologią, ale innych badaczy, np. z kręgu rusycystów, mogą interesować „relacje i współzależności” nie tylko między tymi dyscyplinami, ale także między literaturoznawstwem a geografią czy socjologią. Niewielu jest dzisiaj przedstawicieli nauki o literaturze, którzy nie doświadczają z zewnątrz presji, aby nadać swoim studiom rys interdyscyplinarny (jako zgodny z duchem czasów), a kiedy już wchodzi na obcy sobie – pod względem metodologicznym czy terminologicznym – obszar, zaczynają odczuwać dyskomfort. Paradoksalność położenia badaczy polega również na tym, że zachęceni do prowadzenia badań interdyscyplinarnych są jednocześnie zobowiązani do zadeklarowania przynależności do określonej dyscypliny oraz, zwykle przy okazji ewaluacji, wylegitymowania się dorobkiem publikacyjnym w jej zakresie.

Warto przywołać w tym miejscu wnioski sformułowane przez Monikę Woźniak w artykule *Czy możliwa jest wiedza interdyscyplinarna?*, sygnalizujące jeszcze dwa wymiary tej sytuacji:

Swoisty paradoks interdyscyplinarności i wiedzy interdyscyplinarnej polega na tym, że jeżeli mamy do czynienia ze słabą integracją, nie powstaje wiedza interdyscyplinarna w sensie spójnej teorii jako dojrzałej postaci wiedzy, jeżeli natomiast dochodzi do mocnej integracji wiedzy z zakresu różnych dyscyplin [...] i dochodzi do ujednolicenia, np. terminologii czy założeń, to ostatecznie powstaje wiedza dyscyplinarna, bo powstaje nowa dyscyplina.

Pojęcie wiedzy interdyscyplinarnej zawiera w sobie dwie opozycyjne wobec siebie elementy: z jednej strony element jedności integracji (unifikacji) i stworzenia jakoś homogenicznej (spójnej) całości, a z drugiej strony element różnorodności (niehomogeniczności, heterogeniczności). Mówienie o wiedzy interdyscyplinarnej wyglądać może na pojęcie kontradiktoryczne (*contradictio in adiecto*) (Walczak 2006: 125).

Trzecia, najprostsza odpowiedź na pytanie, dlaczego warto polecić rusycystom książkę Całek, może brzmieć następująco: oni przecież także sięgają do listów pisarzy i stawiają sobie za cel odtworzenie ich psychobiografii albo zajmują się psychologią procesu twórczego oraz drogą do stworzenia arcydzieła. Te właśnie kwestie znajdują oświetlenie w omawianej pracy. Można mówić więc o uniwersalności jej przekazu, mogącego zainspirować różnych odbiorców.

Mosty zamiast barier..., złożone ze wstępu oraz czterech części zatytułowanych: *Relacje, Biografia, Twórca i Literatura*, wyrosły z wcześniejszych badań autorki, udokumentowanych nie tylko w szesnastu artykułach naukowych z lat 2011–2022 (ich wykaz zawiera *Nota bibliograficzna*; zob. Całek 2024: 363–364), ale także w monografiach *Nowa teoria listu* (Całek 2019), *Biografia naukowa: od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze* (Całek 2013) oraz *Adam Mickiewicz – Juliusz Słowacki: psychobiografia naukowa* (Całek 2012). W książce Całek zagłębiła się (w tym samym rozdziale części pierwszej, w którym omówiła „Ja” polifoniczne oraz idee Michaiła Bachtina) w dialogowość listu w świetle literaturoznawstwa i psychologii, oraz odniosła się (w części drugiej) do konstrukcji biografii i (w części trzeciej) do złożoności twórczości wybitnej i wyróżników arcydzieła.

We wstępie do monografii autorka odżegnała się od formułowania „górnołatnych deklaracji o jakże potrzebnej interdyscyplinarności”, ale wyraźnie zadeklarowała prowadzenie badań w „przestrzeni interdyscyplinarnej” i zaliczyła „interdyscyplinarność” do słów kluczowych pracy (Całek 2024: 9, 404). Mając świadomość całej odrębności literaturoznawstwa i psychologii (na mocy Rozporządzenia Ministra Edukacji i Nauki z 11 października 2022 r. klasyfikowanych do różnych dziedzin: literaturoznawstwo – do nauk humanistycznych, zaś psychologia – do nauk społecznych), za cel postawiła zbudowanie mostów między nimi, oparte na trzech założeniach:

Po pierwsze – na szkieletowym ujęciu historycznych uwarunkowań obecnej sytuacji, po drugie – na wypracowaniu wspólnych dla obu dziedzin płaszczyzn porozumienia, [...], po trzecie wreszcie – na stworzeniu realnego projektu współpracy poprzez zaprezentowanie pól badawczych, na których mogłyby się one okazać szczególnie owocna (Całek 2024: 9).

Innymi słowy, autorce książki przyświecała myśl o zintegrowaniu psychologii z literaturoznawstwem, które – gdy pojawi się taka potrzeba – powinny funkcjonować nie obok siebie, ale razem ze sobą, zapewnieniu komunikacji pomiędzy nimi oraz wytyczeniu kierunków współdziałania, przy czym, co ważne, bez uszczerbku dla którejś z tych dwóch dyscyplin.

Realizacja tego zamierzenia nie byłaby możliwa bez fundamentu w postaci psychologii egzystencjalnej, przede wszystkim ustaleń Viktora Emila Frankla (zob. np. Frankl 2017) oraz Irvina Davida Yaloma (zob. m.in. Yalom 2023), a częściowo także kulturowej teorii literatury (Całek 2024: 12). Na *Dziesięciu tezach na temat osoby Frankla* z jego książki *Lekarz i dusza...* badaczka oparła się przy prezentacji personalistycznego modelu biografii (Całek 2024: 112).

Relacje pomiędzy literaturoznawstwem a psychologią, wykraczające daleko poza zwykle kojarzoną z nimi psychoanalizę, są traktowane przez autorkę *Mostów zamiast barier...* jako pozostające w ciągłej „budowie”. Wizja relacji i współzależności między obiema dyscyplinami stopniowo – niejako na oczach samego czytelnika książki – roz-

rasta się i modyfikuje. Korekcie podlegają także wykorzystywane terminy (przykład: zamiast o „superbiografii” Całek proponuje mówić – i to aż trzykrotnie w całej monografii (!) – o „metabiografii”, uznając, że pierwszy termin nie przyjął się, a drugi lepiej oddaje istotę rzeczy; Całek, 2024: 98, 151, 341). Sugestie autorki odnoszą się wreszcie do tego, jakie treści byłyby pożądane w haśle „Biografia” w słowniku terminów literackich, oraz, co z opracowań badaczy zachodnich powinno zostać przetłumaczone na język polski (przykład: prace Howarda Gardnera) (Całek 2024: 90, 173).

Czytelników, znających przyjęte przez autorkę założenia, zupełnie nie dziwi nieobecność w *Mostach zamiast barier...* tradycyjnego – zawierającego podsumowanie, wnioski i wskazanie perspektyw badawczych – zakończenia. Autorce bliższa jest otwarta formuła, bez stawiania kroki nad „i”, co wyraźnie zaznacza ona jeszcze przed przystąpieniem do właściwego wykładu:

Brak podsumowania wyraża nadrzędną ideę tej książki, której celem jest nie formułowanie postulatów, lecz budowanie podstaw rzeczywistych relacji [...], co oznacza otwartość na powstanie różnorodnych rozwiązań, a nie gotową, jednorodną propozycję, którą można byłoby przedstawić jako obowiązującą. W tym ujęciu tytułowe „mosty zamiast barier” wyrażają gotowość testowania granic interdyscyplinarności, formułowania raczej pytań niż odpowiedzi, a także eksperymentowania bez pewności, że wszystkie pomysły konstruowania takich wspólnych pól interpretacyjnych okażą się udane (Całek 2024: 11).

Pierwsza część monografii, szczególnie bogatą pod względem faktograficznym (nazwiska badaczy, tytuły prac, wydarzenia i daty), rozpoczyna się od zarysu dziejów „trudnych związków psychologii z literaturoznawstwem”, rzucającego światło na biografie Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego jako „teksty fundacyjne polskiej biografistyki” oraz „«poligon naukowy» interdyscyplinarnych związków między psychologią a literaturą” (Całek 2024: 17), działalność Psychologicznej Szkoły Lwowskiej i tamtejszej szkoły filologicznej oraz najnowsze inicjatywy w zakresie współpracy między literaturoznawcami i psychologami; zostały wyszczególnione tutaj także różnice między obiema dyscyplinami, przejawiające się w postrzeganiu przedmiotu badania i kryteriów jego dokładności, metodologii i języku. Ciekawe rozwiązanie, wychodzące naprzeciw podstawowym potrzebom poznawczym literaturoznawców i psychologów, znalazło zastosowanie w dwóch następnych rozdziałach tej części, opartych na zabiegu lustrzanego odbicia. Rozdział drugi jest pomyślany jako „niezbędnik” wiedzy z zakresu nauki o literaturze dedykowany psychologom, a trzeci – jako „niezbędnik” psychologiczny dla literaturoznawców. Dzięki temu rozwiązaniu przedstawiciele obu dyscyplin stali się równoprawnymi odbiorcami książki, mogący bez kompleksów przystąpić do realizacji projektów interdyscyplinarnych. Oba te fragmenty monografii zostały opatrzone w schematy graficzne, obrazujące interpretację utworu literackiego w paradygmacie interdyscyplinarnym: pierwszy w ujęciu ogólnym, drugi – z punktu widzenia literaturoznawczo-psychologicznego (zob. Całek 2024: 56, 66).

Część druga, poświęcona biografii i tak też zatytułowana, składa się z czterech rozdziałów, rzucających światło na biografię jako reprezentację, personalistyczny model biografii, koncepcję „czułego” narratora oraz czasowi jako elementowi konstrukcyjnemu biografii. Warto dodać, że kategorię „czułego narratora” zaproponowała Olga To-

karczuk, a autorka *Mostów zamiast barier...* odniosła ją do problematyki biograficznej (zob. Całek 2024: 135 i nast.).

Przedmiotem rozważań w części trzeciej książki stał się twórca. Od przeglądu badań interdyscyplinarnych nad twórczością wybitną autorka przeszła do kwestii przełomów w życiu pisarzy. Rozdziały trzeci i czwarty tej części mają charakter interpretacyjny: są poświęcone *Panu Tadeuszowi* Mickiewicza (w perspektywie psychologii procesu twórczego) i *Modlitwie* Cypriana Kamila Norwida (w kontekście psychologii twórczości i doświadczenia religijnego).

Część czwarta ma w jeszcze większym stopniu niż poprzednia charakter interpretacyjny. Autorka tak dobrała w nim materiał egzemplifikacyjny, którym stały się *Widnokrąg* Wiesława Myślińskiego, *Korekty* Jonathana Franzena i *Czerwony żółw* Michaëla Dudok de Wita, *Ostatnie rozdział* Myślińskiego i *Podróże po skryptorium* Paula Austera oraz *Don Kichot* Cervantesa, aby unaocnić różne sposoby wykorzystania wiedzy psychologicznej w badaniach literaturoznawczych. Część tę zakończył rozdział rzucający światło – także w formie schematu graficznego, trzeciego w książce – na relacje między biografią a fikcją (por. Całek 2024: 345).

Zacytowane wyżej stwierdzenie Całek, że jej praca zawiera więcej pytań niż odpowiedzi, należy uznać za przejaw nadmiernej ostrożności. Wiele kwestii doczekało się w niej przecież obszernego wyjaśnienia (Psychologiczna Szkoła Lwowska a lwowska szkoła filologiczna i in.) albo włączenia w nowy kontekst (koncepcja Bachtina i in.). Rola monografii *Mosty zamiast barier...*, łączącej – jeżeli spojrzeć na nią z samej tylko perspektywy filologicznej – refleksję teoretycznoliteracką z rozważaniami historycznoliterackimi (z obszaru literatury polskiej oraz powszechnej), a przez samą Całek uznawanej za własny wkład w komparatystykę (zob. Całek 2024: 10), wydaje się trojaka. Po pierwsze, praca ta systematyzuje ujęcia teoretyczne i zasoby terminologiczne, po drugie, zawiera propozycje interpretacji wybranych utworów, po trzecie, skłania do pogłębionego namysłu nad interdyscyplinarnością jako wyzwaniem oraz szansą. W ostatnim kontekście warto dodać, że celowe wydaje się zestawienie poszczególnych propozycji badaczki z typami integracji w nauce wyszczególnionymi w wymienionym artykule Moniki Walczak (zob. Walczak 2016: 120–124) oraz z wnioskami twórców monografii *Interdyscyplinarnie o interdyscyplinarności...* (Chmielewski, Dudzikowa i Grobler 2012). Na odnotowanie zasługuje jeszcze jedna korzyść z lektury omawianej książki: zachęcając innych badaczy – niekoniecznie polonistów – do podjęcia studiów interdyscyplinarnych z zakresu nauki o literaturze oraz psychologii, autorka redukuje ich obawy przed łączeniem tego, co na pierwszy rzut oka wydaje się trudne do połączenia, pomaga ustrzec się przed wieloma nieścisłościami czy nawet błędami.

Bibliografia / References

- Belânin, V.P. (1996). *Vvedenie v psichiatričeskoe literaturovedenie*. München: Verlag Otto Sagner [Белянин, В.П. (1996). *Введение в психиатрическое литературоведение*. München: Verlag Otto Sagner].
- Belânin, V.P. (2006). *Psihologičeskoe literaturovedenie. Tekst kak otryaženie vnutrennih mirov avtora i čitatelâ*. Moskva: Genezis [Белянин, В.П. (2006). *Психологическое литературоведение. Текст как отражение внутренних миров автора и читателя*. Москва: Генезис].

- Bilczewski, T. (2010). *Wstęp. Ekonomia i polityka komparatystyki*. W: *Niewspółmierność. Perspektywy nowoczesnej komparatystyki. Antologia*. Red. T. Bilczewski. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego: IX–LVIII.
- Borisenko, N.A., Kaprova, N.L., Dmitrienko, S.F. (Red.) (2016). *Psichologiâ i literatura v dialoge o čeloveke*. Moskva: RŠBA [Борисенко, Н.А., Капрова, Н.Л., Дмитриенко, С.Ф. (Ред.). (2016). *Психология и литература в диалоге о человеке*. Москва: РШБА].
- Całek, A. (2012). *Adam Mickiewicz – Juliusz Słowacki. Psychobiografia naukowa*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Całek, A. (2013). *Biografia naukowa: od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Całek, A. (2024). *Mosty zamiast barier. Literaturoznawstwo a psychologia – o relacjach i współzależnościach*. Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka.
- Chmielewski, A., Dudzikowa, M., Grobler, A. (Red.) (2012). *Interdyscyplinarnie o interdyscyplinarności: między ideą a praktyką*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Frankl, V.E. (2017). *Lekarz i dusza. Wprowadzenie do logoterapii i analizy egzystencjalnej*. Przeł. R. Skrzypczak. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.
- Hermans Hubert, J.M., Hermans-Jansen, E. (2000). *Autonarracje. Tworzenie znaczeń w psychoterapii*. Przeł. P.K. Oleś. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Kuhn, T. (2009). *Struktura rewolucji naukowych*. Przeł. H. Ostromęcka, Warszawa: Aletheia.
- Schulz von Thun, Friedemann (2002). *Sztuka rozmawiania 3. Dialog wewnętrzny*. Przeł. P. Włodyka. Kraków: WAM.
- Walczak, M. (2006). Czy możliwa jest wiedza interdyscyplinarna? *Zagadnienia Naukoznawstwa*, 1: 113–126.
- Yalom, I.D. (2023). *Psychoterapia egzystencjalna*. Przeł. A. Tanalska-Dulęba. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.

Competing interests: The author declares that she has no competing interests.

V. ROZMOWY NAUKOWE
I WYWIADY
SCIENTIFIC DISCUSSIONS
AND INTERVIEWS

UMYSŁ WSCHODNI. „OBŁĄD ANTYPOLSKI ROSJAN”.

Rozmawiają Stefan Chwin, Zbigniew Kaźmierczyk
i Bartosz Dąbrowski²

Bartosz Dąbrowski: *Gdziekolwiek ziemia* Borowskiego³ to właściwie gnostycki tomik poetycki, czego Miłosz zdawał się nie dostrzegać, formułując swoje opinie na temat literatury rosyjskiej i polskiej.

Stefan Chwin: Równocześnie problemem był dla niego – jak on to określał – obłąd antypolski Rosjan. Nie wiedział, jak sobie z Dostojewskim poradzić w tej sprawie. Bo wedle Miłosza Dostojewski popadł właśnie w taki obłąd, co silnie wpłynęło na jego twórczość i sposób myślenia o Polsce i Polakach.

Bartosz Dąbrowski: To jest właśnie ten rodzaj resentymentu rosyjskiego, o który pytałem na początku naszej rozmowy. Zasadnicza większość przedstawicieli kultury rosyjskiej przywoływana przez Miłosza to po prostu wrogowie projektów kulturowych, które są w najgłębszym stopniu związane z tożsamością Zachodu.

¹ This is an Open-Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

² Zapis fragmentu debaty naukowej odbytej w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Gdańskiego w dniu 22 listopada 2023 roku. Część pierwsza zatytułowana *Siła Rosji? Miłosz w rozmowie Stefana Chwina i Zbigniewa Kaźmierczyka przez Bartosza Dąbrowskiego moderowanej* została opublikowana w tomie 10 „*Studia Rossica Gedanensia*” (2023), s. 433–460.

³ T. Borowski. *Gdziekolwiek ziemia... Cykl poetycki*. Warszawa: [s.n.], 1942.

Stefan Chwin: Miłosz źle oceniał także książkę Kucharzewskiego o Rosji⁴.

Bartosz Dąbrowski: To prawda.

Stefan Chwin: Ona była w Polsce szeroko czytana. Pamiętam, że kiedy wyszła w podziemiu, masa młodych ludzi czytała Kucharzewskiego w głębokim przekonaniu, że ta książka rysuje prawdziwy obraz bezwzględnej Rosji, że biały carat i czerwony to właściwie to samo, i tak dalej. Miłosz uważał, że tezy Kucharzewskiego są zasadniczo nieprzyjemne Rosji i że są przeprowadzone zbyt logicznie, zbyt łatwo. Sam był zdania, że stałym elementem tożsamości Rosji jest imperialna miłość własna narodu rosyjskiego, stawianie go na pierwszym miejscu ponad prawdę, rosyjskie zapatrzenie się w siebie.

Zbigniew Kaźmierczyk: Miłosz, nie używając tego terminu, w ten sposób charakteryzował rosyjski szowinizm.

Stefan Chwin: On generalnie w taki sposób charakteryzował ducha Rosji.

Zbigniew Kaźmierczyk: Czyli konsekwentnie w sposób ambiwalentny patrzył na Dostojewskiego. To jest u niego jakaś stała perspektywa. Może Brodski był wyjęty spod tej ambiwalencji.

Bartosz Dąbrowski: Myślę, że też Lew Szestow był takim wyjątkiem.

Zbigniew Kaźmierczyk: I chyba Lew Szestow, tak.

Bartosz Dąbrowski: Bo to jednak rosyjski Żyd, co miało dla samego Szestowa zasadnicze znaczenie i warunkowało jego myślenie. Szestow nie mógł uderzać w nacjonalistyczny, szowinistyczny bęben. Był myślicielem religijnym bardzo głęboko osadzonym w kontekście filozofii i poszukiwań religijnych Srebrnego Wieku rosyjskiego. Ale siłą rzeczy w jego myśli nie można dostrzec elementów imperialnych, bo był po prostu obywatelem drugiej kategorii i miał nawet problem z tym, żeby przebywać w Petersburgu ze względu na carski zakaz przebywania i zamieszkiwania w nim Żydów. W myśli Szestowa paradoksalnie nie znajdziemy tych rosyjskich odruchów imperialnych, kolektywnych, a nawet apokaliptycznych. To bodaj najbardziej indywidualistyczny myśliciel rosyjski, którego – jak się zdaje – Miłosz starał się przetrwać.

Stefan Chwin: Czasami mnie zastanawiało w rozmyślaniach Miłosza na temat filozofów rosyjskich końca wieku XIX – początku XX to, że on wskazywał na podobieństwo między Szestowem i Simone Weil.

Bartosz Dąbrowski: Tak! Tak!

Stefan Chwin: Bardzo to ciekawe, że on odnajdywał jakieś punkty styeczne kultury rosyjskiej i kultury zachodniej w obrazie szalonej filozofującej kobiety – antynowoczesnej,

⁴ J. Kucharzewski. *Od białego caratu do czerwonego*. T. 1–7. Warszawa: Kasa im. J. Mianowskiego Instytutu Popierania Nauki, 1923–1935. Przekład polski skrótu angielskojęzycznego wydania: *Od białego do czerwonego caratu*. Z przedmową Oskara Haleckiego. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1958 (wyd. 2 – 1986; wyd. 3 – 1989).

samotnej, zdziwaczalej Francuzki Simone Weil. To były zresztą określenia pozytywne u Miłosza. Ciekawe, że on Rosję, tę Rosję *bogoiścieli*, przeciwstawiał – wspominaliśmy już o tym – egzystencjalistycznej Francji Sartre’a i Alberta Camusa. To właśnie przeciwko Sartre’owi wyciągał Szestowa i Weil, jakby sobie preparował filozoficzny młot z nich obojga, Sołowjowa, Bierdiajewa i tak dalej, żeby walić w Sartre’a, którego darzył niechęcią do końca życia. Można powiedzieć, że Sartre był czarną bestią Miłosza, do której on powracał wielokrotnie. Zresztą Beckett też.

Zbigniew Kaźmierczyk: Sartre’a rad by widzieć jako jednego z bohaterów *Biesów* Dostojewskiego. Tak inteligencję zachodnią, w analogii do bohaterów tej powieści, przedstawiał w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku Aleksander Solżenicyn. Gdy spotkał się z falą krytyki, Miłosz stanął w jego obronie. Becketta Miłosz cenił za dramatyczny obraz „dotkliwości wydziedziczenia”⁵ metafizycznego na Zachodzie. Za ukazanie pustki humanizmu laickiego.

Stefan Chwin: No, ale budował właśnie ze „swoich” metafizyczno-prawosławnych Rosjan wehikuł uderzenia w zachodnią kulturę... ściślej: w zdesakralizowaną kulturę egzystencjalizmu francuskiego, której nie cierpiał. Właśnie nieortodoksyjna, filozofująca Rosja była mu do tego potrzebna. Myślę, że takie nastawienie było też refleksem jego niechęci do samej demokracji liberalnej, do której on zawsze miał krytyczny dystans, a do której rosyjscy filozofowie z przełomu XIX i XX wieku także mieli wiele pretensji.

Zbigniew Kaźmierczyk: Jego stanowisko wobec Solżenicyna też o tym świadczy.

Stefan Chwin: Miłosz miał prawdziwy uraz Zachodu i ten uraz Zachodu współbrzmiał z tym, co on wyczytywał u swoich filozofujących Rosjan. W tym punkcie on był bardzo podobny do nich. I ten uraz opisał bardzo szczegółowo w *Widzeniach nad Zatoką San Francisco*, a także w swoich listach pisanych z Ameryki do przyjaciół i znajomych w Polsce, które później zostały wydane w zbiorze pod tytułem *Zaraz po wojnie*. On w tych listach opowiadał o zderzeniu czołowym z Zachodem, które mu się przydarzyło podczas pobytu w Ameryce. Że po wojnie wszedł w układ z komunistami, poszedł na współpracę z nimi nie tylko dlatego, że Duch Dziejów był po ich stronie, ale też po to, żeby jako komunistyczny urzędnik znaleźć się na Zachodzie i być tam dłużej, zachowując kontakt z zachodnią kulturą, który uważał za życiodajny. Tymczasem, kiedy tam przyjechał, szybko nastąpiła po prostu katastrofa. W pewnym momencie odkrył... że wpadł z deszczu pod rynną – bo uciekał z pustyni kultury sowieckiej, tworzącej się na terenie Polski i krajów demokracji ludowej jako jednolita kultura masowa, która budziła w nim przerażenie – tak była zideologizowana, prymitywna i tak dalej. Po przyjeździe do Ameryki nagle odkrył, że prymitywna amerykańska kultura masowa jest jeszcze gorsza od zideologizowanej prymitywnej kultury sowieckiej Rosji! Tak?

Zbigniew Kaźmierczyk: Nie wiem, czy jeszcze gorsza.

Stefan Chwin: Jeszcze gorsza dlatego, że w tej zideologizowanej, prymitywnej sowieckiej Rosji zachowały się jednak w jego pojęciu jeszcze jakieś śladowe ziarna *bogoiścielstwa*.

⁵ Cz. Miłosz. *Ziemia Ulro*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1982, s. 248.

Bo wcześniej one były obecne w kulturze Rosji przedrewolucyjnej i może teraz – jak uważał – w Rosji porewolucyjnej, nadal może trwają w utajeniu czy uśpieniu. Podobnie o tym myślał Bierdiajew, który chciał wierzyć, że ukrytym podglebiem kultury sowieckiej pozostaje wciąż niewidoczna na powierzchni, podskórnie nurtująca bogoiskatielska tradycja, która może z czasem – jak to formułował rosyjski myśliciel – nawet jakoś wpłynąć na mentalność funkcjonariuszy systemu komunistycznego. A Ameryka, którą zaczął poznawać, polegała na tym, że wszystkie *bogoiskatielstwa* wyparowały z niej po prostu bez śladu! Amerykanie – relacjonował w swoich listach – mają tylko telewizor, kulturę masową, komiksy, pieniądze, wyjazdy, prymitywną kulturę czasu wolnego i tak dalej. Więc jego doświadczenie Ameryki mogło prowadzić do takiego sposobu myślenia o Rosji, który doszedł do głosu w jego wykładach berkeleyowskich. Bo eseje, które tutaj analizujemy, z wyjątkiem tych przedwojennych, to są eseje berkeleyowskie. One są przepojone duchem jego doświadczeń naukowo-edukacyjnych na uniwersytecie w Berkeley to znaczy mają wyraźny związek z tym, że on pracował tam na sławistyce, która faktycznie była rusycystyką – był więc rusycystą, nie żadnym polonistą czy sławistą – i w atmosferze tamtejszej rusycystyki odnalazł coś, co w paradoksalny sposób było mu bliskie. Jakąś wschodnioeuropejską swojskość przeciwstawną wobec tych strasznych rzeczy, które obserwował na ulicach Los Angeles – te pochody w sześćdziesiątym ósmym roku potwornego LGBT, bunt studentów, którzy przychodzą na zajęcia i zachowują się w okropny sposób, jak by byli żywą zapowiedzią prawdziwego końca Zachodu, bo mocno przypominali nihilistycznych studentów rosyjskich, na których narzekał Dostojewski.

Zbigniew Kaźmierczyk: Więc nawet mogło mu się podobać to, co mówi Solżenicyn o Zachodzie. Że właściwie na Zachodzie mamy jakąś replikę dawnej sytuacji rosyjskiej i to co się dzieje na Zachodzie, daje się oglądać przez pryzmat powieści *Biesy*. Na Zachodzie pojawiły się umysły zbieszone, biesowate...

Stefan Chwin: On dokładnie tak widział swoich studentów!

Zbigniew Kaźmierczyk: ...jak to opisał Dostojewski, bo *Biesy* nie są powieścią historyczną, lecz współczesną. Tak mówił Solżenicyn...

Stefan Chwin: Miłosz myślał podobnie.

Zbigniew Kaźmierczyk: ...oczywiście zarzucając Zachodowi ateizację i uwięźdemokracji. Według Solżenicyna Zachód cierpi na kryzys demokracji, bo właśnie pozbawiony jest hierarchii wartości i tak dalej, tapla się w nudzie egzystencjalnej i umysłowej nicości. Miłosz podpisywał jakieś listy w obronie Solżenicyna na Zachodzie. To oczywiście współbrzmie z tym, co mówił pan profesor. I współbrzmie też z przedkładaniem Szestowa nad Simone Weil. Bo Simone Weil w jakimś momencie dokonywała – można powiedzieć – reinterpretacji swego manicheizmu. Ona dokonywała monoteizacji manicheizmu, w końcu dochodząc do wniosku, że Zły Bóg, który jest władcą świata, istnieje z woli wyższego Boga – Dobrego Boga. Bóg oddał we władzę Złemu Bogu domenę świata. Ale to znaczy, że jest hierarchia Bogów. Nie ich równość względem siebie co do odwieczności, suwerenności i mocy. Wyżej jest Bóg Starego Testamentu, który w wyniku może jakieś katastrofy ontycznej oddaje nad światem władzę złemu Bogu. A to jest hierarchia. Natomiast u Szestowa

nie ma hierarchii. U Szestowa jest radykalne twierdzenie, że świat jest domeną Złego, jest zoną udzielnego Zła. Nie ma żadnej relacji między tym rozpanoszoną, autonomicznym, suwerennym, odwiecznym, przedustawnym Złem – Zasadą Zła. Nie ma żadnej podległości wobec Zasady Dobra. To myślenie jest właściwie jerozolimskie, a nie ateńskie – mówił Miłosz – i to było mu bliskie.

Z tym, że on nie był do końca konsekwentny, bo na przykład w *Nieobjętej ziemi*, w tych późniejszych wierszach, i nawet w *Traktacie teologicznym*, pojawiają się takie sformułowania, że jak się zastanawiać na tym okropnym złem świata, to można by je zrozumieć pod jednym warunkiem, jeśli przyjąć, że Bóg wydzierżawił go udzielnemu Złu – Złemu Bogu, Zasadzie Zła. Bóg dzierżawca! To jest jednak wpadnięcie w koleiny myśli teologicznej Simone Weil. Czyli jest taki okres, kiedy on wielbi Szestowa przeciw Weil, bo Szestow jest radykalnie przeciw Konieczności ziemskich praw. Miłosz w ostatnich dekadach życia konsekwentnie krytykował światopoglądy oparte na paradygmacie koniecznościowym. Co i rusz się to powtarza i w sojuszu jest oczywiście Szestow. To więc jest ambiwalencja przeciwhęglowska Miłosza, ale zarazem pod koniec łąduje na tym samym stanowisku co Simone Weil. Pan profesor wspominał o liście, jaki odczytano na pogrzebie Miłosza do papieża Jana Pawła II.

Bartosz Dąbrowski: Mam wrażenie, że i wątek Szestowa, i Weil wymaga szczegółowego zbadania, które, być może, będzie bardzo dobrze korespondowało z tym, co mówisz. W kontekście Simone Weil warto wspomnieć o stałym oddziaływaniu myśli greckiej, to jest greckiej ontologii, estetyki i greckiego ideału klasycznego piękna, ale oczywiście też obecnego w jej pismach zachwyty nad archaiczną Grecją presokratyków. Widać to zwłaszcza w słynnym eseju *Iliada, czyli poemat siły*, który powstał w czterdziestym roku, tuż po klęsce Francji, w którym Weil patrzy na świat z perspektywy dominacji przemocy politycznej i siły jako takiej. To też jest bardzo greckie, przynajmniej bliskie interpretacji kultury greckiej zawartej we wczesnych pismach Nietzschego. Mam wrażenie, że Szestow był zdecydowanie bardziej zachodnim myślicielem niż Bierdiajew. Przykłady, które się pojawiają w jego tekstach, to przecież filologiczne egzegezy i szczegółowe analizy Kierkegaarda, Nietzschego, a także Pascala. Szestow bardzo wyraźnie akcentował w nich wątek sporu z Koniecznością. Ten spór z prawami konieczności przyjmuje zresztą bardzo ciekawą formę. Jest to spór, który opiera się na paradoksie wiary rozumianym w duchu podobnym do Kierkegaarda. W tym miejscu jego rozważań pojawia się także kategoria absurdu bardzo bliska późniejszym egzystencjalistom. Tak jak u Kierkegaarda pojawia się postawa, którą można ująć w desperackiej postawie: muszę uwierzyć w Boga, bo to jest po prostu absurdalne i sprzeczne z prawami konieczności. Dlatego tym bardziej muszę dokonać tego skoku w krainę absurdu, żeby znieść w ogóle oddziaływanie tych wszystkich sprzeczności – na przykład zła tego świata i obecności Boga, jak również deterministyczne prawa konieczności, które ograniczają wolność. To właśnie Hiob Kierkegaarda, który Bogu przyklaskuje, pomimo tego, że ten zmiażdżył jego życie. Ale Hiob u Szestowa chwali Boga w takim egzystencjalistycznym duchu, bo jest On po prostu gwarantem absurdu i możliwością objawienia się cudu, tj. wydarzenia, w którym wbrew logice i konieczności dwa plus dwa nie równa się cztery. Dlatego właśnie musi wierzyć *contra naturam, spem spero* – wbrew

naturze, rozumowi i nadziei. Wydaje mi się, że jest to rozumowanie bardzo zachodnie i protestanckie – jakbym ciągle czytał Kierkegaarda w pismach Szestowa.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale u Szestowa – wpadnę w słowo, na pewno będziesz miał tu ciekawe uwagi – jednak jest starcie Dostojewskiego i Nietzschego. Jest ta jego słynna praca *Dostojewski i Nietzsche*⁶ i tu jednak zdecydowane opowiadanie się po stronie Dostojewskiego. Dochodzi do wykazania absurdu myślenia ateistycznego Nietzschego, któremu podoba się Raskolnikow. Raskolnikow spełnia warunki czy postulaty antropologii nietzscheańskiej – jest właśnie nadczłowiekiem. Umie wyswobodzić się z tradycyjnych norm moralnych, etycznych ograniczeń, obyczajowości, rodzimej kultury.

Bartosz Dąbrowski: Zgadzam się. Szestow odrzuca Nietzschego za jego pochwałę konieczności (za kategorię *amor fati* i figurę Wiecznego Powrotu), a w zamian przyjmuje punkt widzenia Dostojewskiego, bo ten uosabia niezgodę na taki świat, dopuszcza zarówno absurdalność, jak i możliwość cudu, a także zdolność do przemiany pod wpływem łaski – na przykład Raskolnikowa. Wydaje mi się, że to ważny wątek myśli Szestowa, dla którego Kierkegaard pozostaje najważniejszym punktem odniesienia. Jeżeli zatem mam w coś uwierzyć, to w to uwierzę dlatego, że jest absurdalne i zupełnie niemożliwe, i że jest to rodzaj egzystencjalnego heroizmu, w którym jestem w stanie wierzyć pomimo tych wszystkich sprzeczności. Doświadczenie Boga nadal destabilizuje podmiot. Jednak akt wiary polega na akceptacji traumatycznego charakteru tej relacji. Aby przybliżyć paradoks tej sytuacji, Søren Kierkegaard posługuje się metaforą egzystencjalnego skoku, tj. przemiany, która wiąże się ze świadomą afirmacją pozadyskursywnego wymiaru tego doświadczenia.

Zbigniew Kaźmierczyk: Pan profesor powiedział coś, co także mnie inspiruje – tego tak nie widziałem wyraźnie – że Dostojewski może być u Miłosza takim taranem na kulturę zachodnią.

Stefan Chwin: Argumentem dodatkowym.

Zbigniew Kaźmierczyk: To by wyjaśniało, dlaczego persewerującym motywem w wypowiedziach Miłosza jest *Legenda o Wielkim Inkwizytorze*. Ona może być interpretowana jako opowieść o anomii Zachodu. Opowieść o tym, że to już nie jest kultura ceniąca autonomię myśli, otwartość umysłową, indywidualność człowieka, który wie, jakich wartości pragnie i jak ich bronić. To jest już kultura heteronomiczna, czyli odgórna i kolektywna. W niej ludzie nasiąkają jak gąbka różnymi zewnętrznymi wartościami, niepomni, jakimi wartościami są wolność kreacyjna, autonomia umysłowa w przeciwieństwie do anomii. Miłosz ma tu bardzo pokrewne zdanie do Bierdiajewa. Uważa, że człowiek twórczy, zdolny do myślenia – nawet w tym eseju o Bielińskim mówi, że ludzie powołani są do samodzielnego myślenia – a więc do myślenia autonomicznego, do pracy wyobraźni inspirowanej pamięcią, do samodzielności – jest najważniejszy. To jest jakiś jego ideał. A o czym jest *Legenda o Wielkim Inkwizytorze*? To jest profetyczna alegoria masowej utraty wolności. Utraty, którą Miłosz konstatował w Ameryce i na Zachodzie Europy. Za co ludzie skłonni są oddawać swoją wolność? Z Miłoszowej krytyki konsumeryzmu wynika, że po prostu

⁶ L. Szestow. *Dostojewski i Nietzsche. Filozofia tragedii*. Przeł. i wstępem poprzedził C. Wodziński, Warszawa: Czytelnik, 1987.

za pełen talerz. Jeszcze na studiach oglądałem film Marco Ferreriego pod tytułem *Wielkie żarcie*. Niesamowity film o arystokratkach, mieszczańach, ale chyba z patrycjatu miejskiego, o bardzo bogatych ludziach, którzy zamykają się w willi, otwierają książkę kucharską i się zażerają na śmierć. Sprowadzają jakieś ogromne półcie świń...

Stefan Chwin: Chciałbym się chociaż raz znaleźć w takiej sytuacji, jak bohaterowie tego filmu [*śmiech*]. Pamiętam to, w PRL-u ten film był pokazywany jako przykład „zgniłego Zachodu”, a ludzie przelykali ślinę patrząc na te potrawy, które tam były na stole, o których w socjalistycznej Polsce mogli tylko pomarzyć.

Zbigniew Kaźmierczyk: Teraz, być może, byłby łatwiej zrozumiały ten film *Wielkie żarcie*.

Stefan Chwin: No, może...

Bartosz Dąbrowski: To zresztą niesamowicie współgra z tezami współczesnej rosyjskiej propagandy politycznej, putinowskiej, że ten zachód jest zgniły, pozbawiony wartości. Ciągłość tej propagandy jest zupełnie niebywała.

Stefan Chwin: Przyglądając się tym wszystkim rzeczom, o których mówimy, mam wrażenie, że to wszystko jest dzisiaj w Rosji odbudowywane świadomie. Kult Dostojewskiego jest w tej chwili kultem państwowym. Sam Putin osobiście otwierał Muzeum Dostojewskiego. Nie wiem, czy to jest praktyka powszechna na świecie, że prezydenci wielkich mocarstw otwierają jakieś muzea poświęcone twórczości jakiegoś pisarza. No, ale tutaj to właśnie występuje. Ale powróćmy do samego Miłosza. Myślę, że warto wziąć pod uwagę jeszcze jeden moment w jego esejach o Rosji, a mianowicie kwestię – jak jego sposób myślenia o Rosji, o państwie rosyjskim, mentalności Rosjan, literaturze rosyjskiej, kulturze rosyjskiej łączył się z jego stosunkiem do seksu, tak jak ta kwestia wygląda w jego twórczości. Mam na myśli związki światopoglądu ze sferą refleksji nad doświadczeniem intymnym. Uważam, że w tej refleksji moment manichejski był bardzo silny, co mogło Miłosza zbliżać do sposobu odczuwania tych spraw przez wielkich myślicieli i pisarzy rosyjskich, szczególnie Dostojewskiego. Otóż seks był w myśli antropologicznej Miłosza silnie naznaczony skazą ziemskości, i to tej niedobrej, brudnej ziemskości. Widać to między innymi w tym, jaki jest w jego twórczości obraz kobiety. Warto przyjrzeć się jego doświadczeniu rosyjskości przez pryzmat tej najgłębiej osobistej problematyki.

Bartosz Dąbrowski: To jest bardzo ciekawy problem, przede wszystkim także z tego powodu, że w kulturze rosyjskiej mamy do czynienia z głęboką ambiwalencją postawy wobec seksualności, co widać również w refleksji myślicieli Srebrnego Wieku, o których rozmawiamy w kontekście Miłosza. W ich pismach seks jest traktowany z bardzo dużą ostrożnością, bo z jednej strony jest w nich wyraźny moment fobiczny i gnostycki, a z drugiej strony, jak weźmiemy na przykład takiego Dymitra Mereżkowskiego czy Wiaczesława Iwanowa, to mamy w ich tekstach wyraźne nawiązania do tego nurtu teologii rosyjskiej, która akcentuje możliwość swoistego przebóstwienia ciała. Co z kolei wyrażało się w takich heretyckich koncepcjach kultury rosyjskiej – tej wysokiej i tej ludowej – przebóstwienia ciała poprzez seksualność.

Stefan Chwin: Właśnie to między innymi miałem na myśli.

Bartosz Dąbrowski: To chyba wpływ teologii Grzegorza Palamasa, która mówi o tym, że Duch Święty może oddziaływać w ciele i może je zmieniać za pośrednictwem Bożych energii. To oczywiście rzecz znana – nie tylko dla elity Petersburga i Moskwy.

Stefan Chwin: Ale warto też przypomnieć sprawę skopców, która niezmiennie interesowała Dostojewskiego i nie tylko jego zresztą w tamtym czasie.

Bartosz Dąbrowski: Tak! Chłystowie! Właśnie o tym pomyślałem!

Stefan Chwin: W ogóle trudno mówić o Dostojewskim bez tej sprawy, do której on się odnosił bezpośrednio. Skopcy byli dla niego problemem filozoficzno-antropologicznym. I jego stosunek do skopców był, w moim przekonaniu, głęboko ambiwalentny. To nie było tylko proste potępienie obyczajowego ekstremizmu, prowadzącego do motywowanych religijnie samookaleczeń.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak.

Stefan Chwin: Postać Stawrogina z *Biesów* dobrze ilustruje ambiwalentny stosunek Dostojewskiego do skopców. A teraz pytanie: jak to się ma do Miłosza?

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale jeśli pan profesor pyta o kobiety i seks na marginesie *Legendy o Wielkim Inkwizytorze*, to bardzo ciekawe. *Legenda...* co mówi na ten temat? Ta *Legenda* przecież jest podszyta dualizmem gnostyckim. Świat jest wielką machiną, machiną okrutnej natury. Żeby się utrzymać przy życiu, trzeba stawiać czoła okrutnej maszynie. Nie wszyscy są zdolni do wzięcia na siebie, na swe barki odpowiedzialności za utrzymanie życia na ziemi. Są jednostki lepiej powołane do tego zadania niż Chrystus, który odmawia zamiany kamieni w chleb, nie chce poddać próbie miłość oraz imienia Ojca swego na daremno i nie chce pokłonić się Księżu Tego Świata w zamian za doczesną władzę. Ciekawe jest w *Ewangelii* gnostycko-manichejskie założenie, że władza nad widzialnością należy do Księcia Tego Świata. Te jednostki czują się powołane do organizacji życia ziemskiego, do kierowania frontem zmagania z naturą, do bycia jednostkami przywódczymi, osobistościami wiodącymi. Są święcie przekonane, że lud będzie miał z nich korzyść. Pozbędzie się jednostkowego ciężaru wolności w walce o byt. I ryzyka przegranej w tej walce, bo wezmą je na siebie powołani. Nie będzie musiał znosić dyskomfortu wolności, cierpień, które się z wolnością wiążą, z wyborami, przed jakimi stawia człowieka wolność. Będzie miał życie konsumpcyjne na wystarczającym poziomie. Będzie mógł się najadać do syta i kopulować, i się rozmnażać. Ale takie ujęcie jest właściwie ujęciem, którym Miłosz gardził jako młody człowiek. Mówił w *Rodzinnej Europie*, że nie mógł się po prostu pogodzić z życiem jako narodzinami, kopulacją i śmiercią. W wierszu *Wcielenie* dał wyraz swemu wstrętowi do fizjologicznego obrazu kopulacji – zgiętych kolan kobiety rzucających cienie na ścianie, głowy odchylonej do tyłu, która „jeszcze ślini”. Dał obraz fizjologiczny aktu seksualnego jako – by tak powiedzieć – roboty popędów, które biorą ludzi na warsztat demiurga. To jest jakaś mechanika, to jest jakiś przymus, to jest niepowstrzymane. Pomyślałem, o tym wierszu, gdy pan profesor spytał o obraz kobiety w *Dolinie Issy*. Postać Magdaleny jest w powieści uwodzicielska, to jest właściwie *femme fatale*. Magdalena jest kobietą fatalną dla księdza, dwuznaczną postacią, uosobieniem sił chtonicznych – można by chyba nawet tak powiedzieć. W *Widzeniach nad Zatoką San Francisco* jest utrzymane w duchu *Legen-*

dy o Wielkim Inkwizytorze opowiadanie o seksualności. Miłosz mówi, że konsumeryzm jest zaśloną natury człowieka Zachodu. Dzięki niej może on nie patrzeć i nie dostrzegać prawa śmierci. To znaczy tego, że płynie czas, że się starzejemy i słabniemy. Za sprawą rytuałów konsumpcjonizmu może egzorcyzmować chorobę, starość i śmierć. Wypędzić z pola widzenia objawy podlegania czasowi, geriatrię poddać mitowi młodości sportowej i sportu jako młodości do grobowej deski. Suplementami diety i specyfikami medycznymi podtrzymywać potencję seksualną. Zarazem ten człowiek ma świadomość, że jest mimo woli mocy, którą przekształcił w siłę nabywczą swych pieniędzy, na równi pochyłej ku katastrofie. Stąd wniosek Miłosza o niechęci człowieka Zachodu do natury. Twierdzenie, że nigdzie nie wytwarza się tak silna zjadłość neomanichejska przeciw naturze jak w religii konsumeryzmu, bo człowiek nie może jednak uniknąć prawdy o związku Erosa z Tanatosem, o słabnięciu swej popędowości; o tym, że jest częścią natury darwinowskiej na osi linearnie płynącego czasu. Nie chce o tym wiedzieć. Woli iluzję kultury masowej, która zajmuje miejsce ideologii z ich wierzeniami i bogami. No właśnie człowiek Zachodu opisany przez Miłosza zachowuje się tak, jak to przewidział, że może się zachowywać Dostojewski w *Legendzie o Wielkim Inkwizytorze*.

Stefan Chwin: No, tak, tylko sądzę, że powiązanie myśli Miłosza z myślą rosyjskich filozofów i pisarzy w domenie refleksji nad seksualnością było takie oto, że jednak obraz kobiety u niego był ambiwalentny podobnie jak u nich. To znaczy, że jest cała linia refleksji Miłosza nad kobietą, która wychodzi poza perspektywę gnostyckiego urazu. Myślę tutaj o jego wierszach zrodzonych na przykład z romansu z Jeanne Hersch, w których on mówił o kobiecie jako swojej ważnej nauczycielce życia. W końcu dał jednemu ze swoich wierszy bardzo mocny tytuł: *Czego się nauczyłem od Jeanne Hersch?* To jest, jak sądzę, już wyjście poza perspektywę demiurgiczno-darwinowską. Kobieta pojawia się jako ziemskie wcielenie Sofii – mądrości. Zresztą on w wywiadach mówił sporo o tym, że właśnie bardzo go pociągały kobiety-intelektualistki, które zresztą traktował bardzo poważnie, czasem nawet poważniej niż mężczyźni. Pociągały go bardzo te kobiety, które mają moment sofijny w swojej silnie zintelektualizowanej osobowości. Warto też przypomnieć jego podziw dla poetki Świrszczyńskiej, której osobie i twórczości poświęcił całą książkę. To jest zupełnie inny obraz kobiety niż ten zrodzony z gnostyckiego urazu. Czy u Dostojewskiego odnajdujemy podobną podwójność obrazu kobiety? Myślę, że tego nie ma u Dostojewskiego. Czy pojawia się u niego kobieta jako uosobienie *Sofii*, mądrości, górująca walorami duchowymi nad choćby starcem Zosimą?

Zbigniew Kaźmierczyk: No chyba że w *Zbrodni i karze*.

Stefan Chwin: Myśli pan, że Sonia jest wcieleniem gnostyckiej Sofii?

Zbigniew Kaźmierczyk: Sonia, tak.

Stefan Chwin: Ale to jest wyłącznie mądrość religijno-moralna, która niewiele ma jednak wspólnego choćby z duchowym profilem Jeanne Hersch jako kobiety fascynującej Miłosza.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak, to jest mądrość religijna, mądrość dziewczyny, która czyta Raskolnikowowi przypowieść o wskrzeszeniu Łazarza...

Stefan Chwin: ...czyli mądrość cnót ewangelicznych.

Zbigniew Kaźmierczyk: ...i domaga się, żeby Raskolnikow poszedł na plac miasta, uklęknął..., raczej padł na kolana i przyznał się do popełnienia zbrodni.

Stefan Chwin: Ale ona jest przede wszystkim nauczycielką prawosławnej moralności.

Zbigniew Kaźmierczyk: No i mądrości może. Bo pozwoli się temu filozoficznemu mordercy przemienić.

Stefan Chwin: No tak, ale przemienić się w sensie moralnym, a nie w sensie osiągnięcia jakichś nowych możliwości poznawczych, które Miłosz odkrywał w swoim intelektualnym związku z Jeanne Hersch.

Zbigniew Kaźmierczyk: Raskolnikow przemienia się na zesłaniu, wśród ludzi, czyli w sensie społecznym także.

Stefan Chwin: Ona chce nauczyć Raskolnikowa poczucia winy, którego on jako „wyzwolony” z prawosławia Rosjanin, zarażony miazmatami Zachodu, w sobie nie czuje, mimo że popełnia drastyczną zbrodnię. O to chodzi. Błąd jego polega na tym, że on pod wpływem zachodniej myśli utracił religijną wrażliwość moralną. Zapomniał, co to właściwie jest grzech. I ona uczy go religijnej świadomości grzechu, w tym sensie możemy tu mówić o edukacji ewangelicznej i to zdecydowanie antyzachodniej. W przypadku związku z Jeanne Hersch Miłosz nie ma mowy o jakiejś edukacji ewangelicznej. Podobnie Miłosz traktował Simone Weil – też jako swoją nauczycielkę, ale w obu tych postaciach nie dopatrywał się jakichś egzystencjalnych powtórzeń Soni Dostojewskiego jako nosicielki ważnej dla niego prawdy religijnej. Weil nie była dla niego nauczycielką prawdy ewangelicznej, lecz raczej kobiecym mistagogiem gnostycznym.

Bartosz Dąbrowski: Ale to też może być sokratejska Diotyma.

Stefan Chwin: W pewnym sensie oczywiście. I to jest obraz kobiety, który w moim przekonaniu daleko odbiega od obrazu kobiet u Dostojewskiego. Oczywiście przypominam sobie wspaniałe obrazy kobiet w powieściach rosyjskiego pisarza, który wyznawał prawdziwy kult kobiety, ale jak myślę, przede wszystkim kult kobiety rosyjskiej, rozumianej nawet wprost – jako święte uosobienie Rosji. Mam na myśli choćby Sonię jako uosobienie prawdziwej w jego pojęciu rosyjskiej duszy prawosławnej, a w nieco innym wymiarze Gruźnię z *Braci Karamazow*.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale i podatna na nihilizm Apolinaria Susłowa go pasjonowała.

Stefan Chwin: Być może Miłosz podejmował jakieś elementy obrazu kobiety rosyjskiej z powieści Dostojewskiego. Ale nie widzę tego w jego wierszach. Na przykład to, co on napisał o „po-powieściowym” życiu Justyny z *Nad Niemnem* Orzeszkowej. To jest wiersz rosyjski w tym sensie, że Miłosz w nim rysuje alternatywną biografię Justyny, która przeżywa doświadczenie rosyjskie i my, czytelnicy, możemy obserwować, co się z nią dzieje pod wpływem tego doświadczenia. Mamy więc hipotetyczną biografię Polki, która zostaje przemocą wepchnięta w świat rosyjski i trafia na Syberię. I Miłosz jest przerażony tym, co

mogłoby się stać z tą kobietą, gdyby tak potoczyłyby się jej losy. Że to syberyjsko-rosyjskie doświadczenie nie byłoby wzbogacające. Raczej wręcz przeciwnie.

W pylnym śniegu widzisz sanie, konwój sań,
Słyszysz krzyki żołnierzy, lament kobiet.
I wiesz, przeczuwasz, jak wygląda koniec
Jednej ziemskiej ojczyzny. Już nigdy echo
Pieśni na Niemnie śpiewanej, lotów jaskółek,
Nigdy owocobrania w zaściankowych sadach.
Zatrząskują się, jedna po drugiej, sztaby wagonów.
Uwożą ciebie dawnym szlakiem w kraj mordu i mroku⁷.

Finałem wiersza jest obraz starej Justyny wiezionej właściwie do Rosji na śmierć. Ale czy inne kobiety, np. te z *Doliny Issy* Miłosza, są wzięte z Dostojewskiego?

Bartosz Dąbrowski: Chyba nie. Wydaje mi się, że nie – ze względu także na niebywałą poziom psychologicznej komplikacji, jaki buduje Dostojewski. Miłosz nie konstruuje aż tak złożonych psychologicznych portretów kobiecych. Myślę tu oczywiście o kobietach szalonych Dostojewskiego, a nie o ich odkupieńczych personach, bardziej zatem o Anastazji Filipowni i tych postaciach, które zachowują się impulsywnie w sposób zupełnie niezrozumiały.

Stefan Chwin: No, jest ta wspaniała baba z *Braci Karamazow*, Gruszeńka, wokół której kręci się wszystko [*śmiech*] czyli grzech główny starego Karamazowa, który ma bzika na punkcie tej rosyjskiej kobiety, która w ujęciu Dostojewskiego wygląda na uosobieniem Rosji – tej najprawdziwszej. Urodziwe, wspaniałe ciało kobiety pojawia się powieściowym świecie jako kwintesencja wspaniałego bujnego piękna Rosji. Dostojewski jako autor *Braci Karamazow* nie może oderwać oczu od tej wspaniałej kobiety, która jest jednak źródłem wszystkich nieszczęść. Tak została wymyślona ta historia [*śmiech*]. Gdyby nie było opętania Karamazowa Gruszeńką, to przecież wszystko by się rozwinęło inaczej. Dość daleko jesteśmy od gnostycznej surowości, której bardzo wiele w obrazie Soni jako „świętej prostytutki” o złotym sercu.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak. Ale Miłosz jednak ma bardzo solenne podejście do kobiet, gdy myśli o matce, gdy myśli o babciach.

Stefan Chwin: To prawda.

Zbigniew Kaźmierczyk: W *Dolinie Issy* ta babcia Michalina i ta druga babcia, która jest uosobieniem kultury, Dilbinowa, to są takie hipostazy – on zachowuje je w swojej pamięci, gdy opuszcza rodzinne Ginie.

Stefan Chwin: I w tym punkcie jest całkowicie wolny od wpływu rosyjskiego. Takie mam wrażenie z naszej rozmowy w tej chwili.

⁷ Miłosz Cz. (2018). *Rozbieranie Justyny* (z tomu *Na brzegu rzeki*, 1994). W: idem. *Wiersze wszystkie*. Red. A. Szulczyńska. Wyd. 3 uzup. Kraków: Wydawnictwo Znak, s. 1100–1103.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak jest. Natomiast rzadko temat seksualności jest u niego przedstawiany w sposób jednoznacznie pozytywny... Gdy mówi o seksualności w wierszach z pierwszego pobytu w Ameryce, to o jakichś wątpliwych rajach seksualnych, które tworzą sobie młodzi zbuntowani czy zbiesieni Amerykanie.

Stefan Chwin: No, ale on napisał także wiersz o tym, jak sobie siedzi na lotnisku w Minneapolis i snuje marzenia w stylu porno.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ma fantazje porno...

Stefan Chwin: I jeszcze jest dumny z siebie, bo jest już starcem kompletnym, a jednak mówi: No, jeszcze we mnie to gra. Ale myślę, że bardziej chodziło w tym wierszu o jego własną potencję niż o sam obraz kobiet.

Bartosz Dąbrowski: Miłosz był żartobliwie dumny, że jedno z ówczesnych badań lekarskich wykazało wysoki poziom testosteronu.

Zbigniew Kaźmierczyk: Może, mówiąc o Ameryce, wiedział, o czym mówi. Bo chyba najśłynniejszą sceną jego krytyki hedonizmu konsumpcyjnego w wersji amerykańskiej jest ta, kiedy on w *Widzeniach nad Zatoką San Francisco* siedzi z jakimś kozikiem i coś sobie skrobie, może obiera owoc, a w pobliżu na jego oczach odbywa jakaś parada kolorowa z fallusem na kilka pięter. To jest właściwie emblematyczny obraz Zachodu Miłosza, co może wyjaśniać, dlaczego on był...

Stefan Chwin: ...tak mocno dotknięty manichejskim urazem.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak! Tak! To może wyjaśniać, dlaczego u niego tak mało rzeczywiście jest pozytywnych obrazów miłości erotycznej.

Bartosz Dąbrowski: Jest kilka wierszy z *Nieobjętej ziemi*, gdzie można dostrzec „niefobiczne” obrazy doświadczenia cielesnego. Uderza jednak skłonność do łączenia reprodukcji, seksualności i erotyzmu. Miłosz traktuje je często jako jedność.

Stefan Chwin: Bardzo jest mało w jego poezji obrazów szczęśliwej miłości cielesnej.

Zbigniew Kaźmierczyk: W *Bramach arsenału* Miłosz przedstawił kobietę, która gdzieś tam parkiem przemierza aleje, goni za nią jakiś mężczyzna z łukiem napiętym na cięciwie i potem następuje scena jej szczytowania, potem natychmiast mamy poród. I kogo rodzi ta kobieta? Dziecko z bielmem na oczach, które łbem po schodach toczy, i jest trupem. To jest bardzo urazowy manichejski obraz prokreacji.

Stefan Chwin: To powraca też w wierszu *Walca*. Tam jest historia podobna do tej, o której mówimy. Bo z tego, co pan mówi, wynika, że *Bramy arsenału* są właściwie zapowiedzią *Walca*, który jest późniejszy, bo pochodzi z tomu *Ocalenie*. W tym wierszu najpierw pojawia się zachwyt nad urodą pięknej młodej kobiety, która w miłosnym upojeniu tańczy na balu z jakimś mężczyzną, jakby nie zdając sobie zupełnie sprawy, że tańcząc przygotowuje się do aktu prokreacji. W jakimś momencie narrator – nazwijmy go – narrator symboliczny, mówi do tej kobiety: „A teraz ci powiem, co wyniknie z twojego prokreacyjnego

uniesienia”. I opisuje los dziecka, które ona urodzi, jako przyszłego więźnia obozu koncentracyjnego Auschwitz czy syberyjskiego łagru. Pamiętacie to?

Zbigniew Kaźmierczyk: To poczęte dziecko jako dorosłego na lodowych polach zagłady daje jej widzieć syn poeta. „Ty, piękna, nie wiedząc kołyszysz się z nim”⁸

Stefan Chwin: To jest wyraźnie manichejski wiersz.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak, bo urodzić, to znaczy skazać na katusze ziemskiego życia, podłożyć dziecko pod walec historii, ryzykując jego los.

Stefan Chwin: Myślę, że interpretacja miejsca samego fenomenu historycznego Auschwitz czy miejsca fenomenu sowieckiego łagru w zamkniętym kole ludzkiego istnienia jest tutaj manichejska. Uważam, że to łączy Miłosza z Dostojewskim.

Zbigniew Kaźmierczyk: Nędza prokreacji? Mnie się ta przyszła opresja kojarzy z polami śmierci Sybiru.

Stefan Chwin: Mnie także. Ale myślę, że tu w grę wchodzi także refleksja bardziej uniwersalna o samej zasadności wszelkiej prokreacji.

Zbigniew Kaźmierczyk: Problematyczność urodzin w ogóle. W końcu wiersza następuje konstatacja niepodlegania mocom prokreacyjnym kobiety wolnej podług woli własnej. Częściej jednak popędowość wywołuje u Miłosza zagadnienie samowoli jej realizacji.

Stefan Chwin: Jeśli mówię o związkach tego sposobu myślenia Miłosza z Dostojewskim, to mam na myśli postać Stawrogina, która powstała w wyobraźni rosyjskiego pisarza m.in. pod wpływem jego rozmyślań nad paradoksem seksualnego rozpętania i seksualnej ascezy u skopców i chłystów. Chodzi o całą sprawę romansu Stawrogina z Lizą, tak jak został on pokazany w *Biesach*. Tam jest miłość cielesna pokazana w okropny sposób, a sam Stawrogin łączy w sobie lód z ogniem, seksualną rozwiązłość z obsesyjnym dążeniem do skrajnej cielesnej ascezy, co czyni go w oczach Dostojewskiego tragicznym ludzkim potworem. W postaci Stawrogina Dostojewski skupił straszliwe sprzeczności duszy rosyjskiej skłonnej – jak uważał – do radykalnych skrajności, których najbardziej ekstremalnym przykładem były dla niego skrajności światopoglądu i sposobu życia rosyjskich sekciarzy.

Zbigniew Kaźmierczyk: W *Notatkach z podziemia* jest taka scena, która też mogła przemawiać do Miłosza. Jest Liza, którą uwodzi bohater, i po nocy spędzonej z prostytutką daje jej pięć rubli i ją odstawia. Ale co jej opowiada? Żeby ją uwieść, jakby zmrozić i uzależnić, żeby struchlała i się poddała jego wpływowi, opowiada, że był na pogrzebie prostytutki, za której płótnem – nie była nawet w trumnie – szło kilka osób, grabarz, ksiądz i ktoś tam jeszcze. Została wrzucona do jamy gliniastej, w której jeszcze była woda. To jest pogrzeb manichejski z całym wstrętem do gliny ludzkiego ciała, które się miesza z materią, tą gliną, w grobie, który jest glinianką, w którą jest wpakowana ta prostytutka. O co mu chodzi? Aby powiedzieć Lizie: „Zobacz, twoje życie też będzie takie, jeżeli zostaniesz dalej prostytutką.

⁸ Cz. Miłosz. *Walc*. W: idem. *Wiersze wszystkie*. Red. A. Szulczyńska. Wyd. 3 uzup. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2018, s. 201.

Daję ci ofertę na zmianę twego życia”. Uwodzi ją przecież, aby odstawić. Podreperować nędzę samopoczucia podbojem sercowym. To jest rzeczywiście łączenie porywów miłosnych z nędzą istnienia. Zobacz, jaki jest twój los, los kobiety – ledwo dziewczynka, już prostytutka, już w gliniance.

Bartosz Dąbrowski: Ta abiekcja ma źródło w tradycji judaistycznej i chrześcijańskiej.

Stefan Chwin: Myślę, że u Miłosza to wygląda tak: on jednak w znacznie większym stopniu ujmuje doświadczenie seksualności w kategoriach filozoficznych, a nie jako pisarz, który obrazuje sceny erotyczne. On miał awersję do scen erotycznych. W całej jego poezji to widać. Wcale nie mało jest scen erotycznych, ale to są migawkowe ujęcia. Na przykład wiersz o damach dworu z różową pręgą od gorsetu odcisniętą na kobiecym brzuchu. Taki właśnie szczegół przyciąga jego uwagę, co nadaje obrazowi charakter fantazmatu masochistycznego. Z jednej strony kobieta jawi się w tym wierszu jako cielesny obiekt seksualnej fascynacji mężczyzny, z drugiej jako cielesny obiekt, który zniewala, dominuje nad nim – w sensie seksualnym. Bo mężczyzna podlega kusicielskiej sile tego zmysłowego obrazu. Miłosz opisuje to w ten sposób. Zresztą to jest bardzo uprzedmiotawiający opis. Kobieta i różowa pręga odcisnięta na skórze jej brzucha, która staje się widoczna w chwili, gdy mężczyzna ulegając seksualnemu pożądaniu zdejmuje z niej suknię...

Zbigniew Kaźmierczyk: Bardzo silny obraz uprzedmiotowienia kobiety jest też w *Górach Parnasu*, gdzie ten młody Karel ma poczucie nudy, związane ze specyficznym odczuwaniem czasu. Ten czas go jakby zabija, niszczy, trawi, dręczy pustką. Na co on postanawia się zakochać. Miłość ma być takim remedium, ma wypełnić tę pustkę, tę nędzę istnienia zanurzonego w jałowym czasie. Ale – jak sam mówi – to jest eksperyment, który się nie powiodł...

Bartosz Dąbrowski: To prawda. Jest coś takiego. Ten wiersz, o którym mówił wcześniej pan profesor, jest ekfrazą obrazu Carpaccia [*Dwie weneckie damy*], na którym wenecka kurtyzana witką drażni pawia. Tam jest wyraźne przełożenie elementu ekscytacji na problem niewystarczalności poetyckiego słowa.

Gdybym ja mógł weneckie kurtyzany

Opisać, jak w podwórzu witką drażnią pawia⁹

Stefan Chwin: Z pewnością pojawia się w tym wierszu sprawa dojmującej niewystarczalności słów koniecznych dla oddania zmysłowej konkretności świata, dużo piękniej niż w poezji jawiącej się w malarstwie, szczególnie na obrazie Carpaccia, na czym zawsze Miłoszowi zależało, ale w tym wierszu pobrzmiewa też męska skarga na przemożną siłę oddziaływania seksualnego kobiety, skarga na uwodzącą skuteczność „drażnienia” męskiej seksualności, przed którą mężczyzna nie jest w stanie się obronić. Nie chodzi tu zatem jedynie o obraz Carpaccia, bo sama wizja kobiet drażniących pawia jako fantazmat o wyraźnym seksualnym podtekście wiedzie nas do modernizmu, który – jak pamiętamy z *Traktatu poetyckiego* – był uważany przez Miłosza za prawdziwy początek naszego czasu. Jeśli zaś mówimy o związkach Miłosza z Dostojewskim, to możemy powiedzieć, że on na kobieco-

⁹ Cz. Miłosz. *Nic więcej*. W: idem. *Wiersze*. T. 2, Kraków: Wydawnictwo Znak, 2002, s. 274.

-męskie relacje przedstawione w powieściach rosyjskiego pisarza mógł patrzeć przez pryzmat modernistycznej filozofii płci czy seksu, wzmocnionej egzystencjalnym pesymizmem Schopenhauera, który był mu bliski.

Bartosz Dąbrowski: Tak! Tak!

Stefan Chwin: Uważam, że w przypadku Miłosza można mówić o jakiejś blokadzie wewnętrznej, która go w tych sprawach ograniczała. Chociaż warto też pamiętać, że on napisał bardzo ekstatyczny wiersz o seksualnym zbliżeniu z kobietą, z którą był w latach osiemdziesiątych.

Bartosz Dąbrowski: Tak! To jest piękny wiersz *Annalena*.

Lubiłem twoją aksamitną yoni, Annalena, długie podróże
w delcie twoich nóg¹⁰.

Stefan Chwin: W swoich podsumowujących, starczych wierszach on bardzo oddalał się od swoich manichejskich urazów, kiedy na przykład łączył zmysłową rozkosz konsumowania truskawkowego dżemu z „ciemną słodyczą kobiecego ciała”¹¹. Nawiasem mówiąc, nie wiem, czy wszystkie kobiety byłyby zachwycone takim określeniem na swój temat, czy chciałyby być odbierane w taki sposób [śmiech].

Zbigniew Kaźmierczyk: Dlatego dosyć podejrzliwie patrzę na utwór *Orfeusz i Eurydyka*. Bo tam można się było spodziewać jakiegoś pełniejszego obrazu kobiety.

Stefan Chwin: Miałem poważne wątpliwości odnośnie tego wiersza.

Bartosz Dąbrowski: Czy chcecie, panowie, jeszcze powrócić do wątków rosyjskich w odniesieniu do konkretnych doświadczeń Miłosza. Wcześniej pan profesor anonsował złożoność relacji pomiędzy Miłoszem i Brodskim. Ty, Zbyszek, z kolei mówiłeś o ambiwalentnej relacji pomiędzy Miłoszem a Sołżenicynem. Pewne postaci literatury rosyjskiej są dla Miłosza szczególnie ważne i do pewnego stopnia z nimi wchodzi w dialog. Takie postaci, jak Mandelsztam, Achmatowa, Pasternak, Brodski, Andriej Siniawski to inteligencja dysydencka. Czy macie panowie takie przekonanie, że spotkania z nimi były również istotne? Czy problematyzowały jego stosunek do Rosji, czy wprost przeciwnie – jakby sposób postrzegania Rosji i rosyjskości modelował relacje Miłosza z nimi, na przykład z Brodskim czy z Achmatową? Czy Miłosz był otwarty na przejawy czegoś, co by wychodziło poza percepcyjne ramy jego postrzegania Rosjan?

Zbigniew Kaźmierczyk: Jeśli mógłbym ci odpowiedzieć wprost, to powiedziałbym tak: napisał już w bardzo późnym okresie wiersz *Trwoga-sen*. Moim zdaniem to jest wiersz, oddający stosunek Miłosza do Rosji, przez całe życie naznaczony powagą, świadczącą o tym, że on tak Rosję postrzegał jak w tym wierszu, to znaczy jako przestrzeń innego swego losu; rozpamiętuje tę scenę na dworcu w Orszy, gdzie pociąg odchodził, on mógł być zo-

¹⁰ Cz. Miłosz. *Annalena*. W: idem. *Wiersze*. T. 4. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2004, s. 22.

¹¹ Cz. Miłosz. *Wyznanie*. W: idem. *Wiersze*. T. 4. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2004, s. 154. „Panie Boże, lubiłem dżem truskawkowy / I ciemną słodycz kobiecego ciała”.

stać, kwestia sekund, nawet może nie minut, a wariant innego losu musiałby się spełniać. Przewiduje, że byłby to los okrutny i być może jego czaszka, wśród wielu innych, pobieliła by dno morza na Północy. Obraz Rosji to jest przede wszystkim obraz imperium niepowstrzymanego; imperium, o którym mówili romantycy, jako tym, które musi dokonywać ekspansji, bo inaczej grozi mu implozja – stąd też ta mrówcza Armia Czerwona, przesuwanie granic. Właściwie jest to obraz imperium niszczycielskiego i to słowo jest dla mnie kluczowe. Miłosz dostrzega sedno cywilizacji rosyjskiej w niszczycielstwie; w tym, że to jest cywilizacja unicestwiająca podbite kultury, niszczycielska wobec pokonanych, podszyta jakąś panfobią, wstrętem do świata w ogóle, a to znaczy też – do poszczególnych sąsiadów. Miłosz zgodziłby się z Wiktorem Jerofiejewem, który w *Encyklopedii duszy rosyjskiej* mówi, że Rosjanie są „samojedami”¹², że w kulturze rosyjskiej jest bardzo silny gen autodestrukcji. Mickiewicz mówił krwiopijstwa, wampiryzmu. W prelekcjach paryskich przedstawił carat jako ustrój wcielonego wampiryzmu. To zagadnienie jest także w centrum myślenia Miłosza – te kohorty, które idą na Zachód i w *Zdobyciu władzy*, jak jakieś mrówki, na inne mrówki narodów, i te, które idą w wierszu *Trwoga-sen*, to są po prostu kohorty tej samej cywilizacji, której rdzeniem jest panfobia, i która musi dokonywać ekspansji, aby właśnie nie nastąpiła implozja, aby się nie zapadła, aby nie uległa zatracie. To jest myślenie kierunkowe Miłosza. Dlatego on szuka sojuszników w rosjoznawstwie – jak Dostojewski, Bierdiajew, którzy mu wyjaśniają religijne podłożem panfobii rosyjskiej. A to znaczy wschodnio-chrześcijańskie nacechowanie prawosławia, nasycenie prawosławia ideami i wierzeniami gnostycko-manichejskimi, które są po prostu wrogie światu, które pokazują świat jako wstrętny, jako padół udzielnego zła, zonę okrutnego losu, nędzy, rozpacz i łez, gdzie właściwie trzeba panować nad zapędami złego, które są zawsze zapędami życia. W kulturze nasyconej manicheizmem wszelka chęć do życia jest podejrzana, bo to są chęci, chętki właśnie motywowane biologią, popędowością, a to znaczy czymś złym i czymś grzesznym. I to jest w tej kulturze kluczowe. Miłosz nie powołuje się w swoich analizach na prace na przykład na Jurija Łotmana i Borysa Uspieńskiego, którzy napisali artykuł *Model dualny w dynamice kultury rosyjskiej*¹³, w którym twierdzą, że najfatalniej na całe dzieje Rosji, poczynając od chrztu w 988 roku, wpłynęła radykalność, skrajność tej kultury, taki absolutyzm – jeżeli chrzest, to oczywiście z całkowitym przetrąceniem wszystkich bogów pogańskich, z wleczeniem tamtego Światowida do Dniepru na jakichś powozach. Oni rozpatrują to pod kątem rewolucji październikowej – jeśli rewolucja bolszewicka, to z ukatrupieniem starej Rosji. Moim zdaniem Miłosza też to najbardziej absorbuje. Z przesłanek gnostycko-manichejskich i prawosławia nasyconego nimi, i sekciarstwa życia religijnego rosyjskiego wywodzi niszczycielstwo epok burzących z udziałem Rosji. Aleksander Wat mówił, że dowiedział się na Łubiance od orientalisty Dunajewskiego, że przed rewolucją na sto siedemdziesiąt milionów Rosjan trzydzieści milionów było sekciarzami. Z tych przesłanek wynika spazmatyczne niszczycielstwo Rosjan. To jest, by tak powiedzieć, Miłosza wiodące zagadnienie w myśleniu o Rosji. Oczywiście nie generalizuje, nie ogłada

¹² W. Jerofiejew. *Encyklopedia duszy rosyjskiej. Romans z encyklopedią*. Przeł. A. de Lazari. Warszawa: Czytelnik, 2004, s. 171.

¹³ Ju. Łotman, B. Uspenski. *Rola modeli dualnych w dynamice kultury rosyjskiej (do końca XVIII wieku)*. W: *Semiotyka dziejów Rosji*. Wybór, przekł. B. Żyłko. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1993, s. 17–61.

tak wszystkich Rosjan. Odwrotnie – ma poczucie różnicy i sojuszu z wieloma. Nawet gdy nie podzielali jego stanowiska. Brodski pewnie czuł, miał taką intuicję, że rozmowa z Miłoszem musiałaby być rozmową właśnie o Rosji jako cywilizacji panfobicznej. Trudna dla Brodskiego. Trudna dla tego, który całościowo kochał kulturę rosyjską.

Bartosz Dąbrowski: Nie znam za bardzo tego aspektu relacji pomiędzy Miłoszem i Brodskim. Irena Grudzińska-Gross mówi o polu magnetycznym. Być może to jest trafna metafora, pokazuje trwanie w napięciu.

Zbigniew Kaźmierczyk: Powinowactwo dusz poetyckich – może być tym polem.

Bartosz Dąbrowski: Tak, owszem.

Zbigniew Kaźmierczyk: Jeżeli pan profesor zauważył, to nawet z Trzebińskim miał Miłosz poczucie powinowactwa, można mieć zupełnie inny pogląd geopolityczny, historiozoficzny, a równocześnie mieć poczucie pokrewieństwa.

Stefan Chwin: Dodałbym bardzo istotną kwestię opinii Miłosza na temat tego, w jaki sposób Polacy widzą Rosję i w jaki sposób on sam prowadził z nimi spór na temat Rosji, ściślej: na temat właściwego rozumienia Rosji. W osobnym eseju *Rosja* Miłosz wyraził opinię, że archetypem postawy Polaków wobec Rosji jest III część *Dziadów*. Poemat Mickiewicza uważał za kwintesencję polskiej postawy wobec Rosji i był przekonany o historycznej trwałości tej postawy – co jeszcze, jego zdaniem, znalazło potwierdzenie m.in. w powieści Josepha Conrada z roku 1911 *W oczach Zachodu*¹⁴. No i on polemizował z tym obrazem Rosji, obecnym w politycznej wyobraźni Polaków, którzy – jak uważał – tworzyli sobie obraz fałszywy. To jest ciekawe, jak bardzo on się bronił przed polskim obrazem Rosji. Po pierwsze, na płaszczyźnie lingwistycznej, o której już wspominaliśmy. Polskiemu lekceważeniu dla języka rosyjskiego przeciwstawiał swoje przekonanie podszyte zazdrością – o rosyjskiej mowie jako prawdziwym języku mocy, która to moc kryła się wedle niego nawet w samej rosyjskiej fonetyce, w brzmieniu i sposobie wymawiania głosek i wyrazów, w melodii zdań. W tym aspekcie on uważał język rosyjski – brzmiący jak cerkiewny dzwon – za bardziej udany od języka polskiego, szczególnie w poezji. Ale oprócz tego on mówił jeszcze jedno: „Przemawia do mnie to, co czytałem o sektach wschodniego chrześcijaństwa w pewnym sensie dla mnie bliskich ze względu na wschodnią częśćkę we mnie”¹⁵. To ważne określenie: „wschodnia częśćka we mnie” – tak jakby przyznawał się do tego, że jakiś element rosyjskości w nim siedzi, ale ten element nie łączy się z mainstreamem kultury rosyjskiej, tylko właśnie z tymi alternatywnymi, pobocznymi, nieortodoksyjnymi ruchami chrześcijańskimi, które co jakiś czas pojawiały się w Rosji, a nawet nią wstrząsały. I to właśnie było dla niego tą „wschodnią częśćką”, którą on jakoś akceptował w sobie, co z pewnością bardzo daleko odbiegało od mickiewiczowskiego archetypu Rosji imperialnej z III części *Dziadów*, który wrył się głęboko w pamięć Polaków.

Zbigniew Kaźmierczyk: To prawda.

¹⁴ Pierwsze wydanie polskie pt. *Prowokator* (przeł. F. Nossig, Lwów: Ludowe Towarzystwo Wydawnicze, 1920).

¹⁵ Cz. Miłosz. *Rosja*. W: idem. *Rodzinną Europą*. Warszawa: Czytelnik, 1998, s. 177–178.

Stefan Chwin: I równocześnie to wyraźnie współgrało z jego *Ziemią Ulro*. Bo przecież właśnie w *Ziemi Ulro* Miłosz poszukiwał nieortodoksyjnych idei chrześcijaństwa i budował z nich światopogląd własny, wbrew ogólnym nastawieniom w Polsce. Wschód był dla niego atrakcyjny dlatego, że ta druga Rosja – ukryta, niejawna, sekciarska – miała w sobie nieortodoksyjny impuls religijny, który go fascynował.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak, impuls sekciarstwa wschodniego.

Stefan Chwin: Czuł, że taka Rosja jest mu bliska.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak jest! Tu czuł pokrewieństwo, ale dzięki temu, że jest krewnym, mógł uświadamiać sobie więcej. O krewnych zdolni jesteśmy wiedzieć więcej. Ta „częstka wschodnia” – co to jest takiego? Co to znaczy: czytałem o sektach wschodniego chrześcijaństwa? No, to znaczy m.in., że on mógł czytać książkę Bogumiła Jasinowskiego *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja*, gdzie są bardzo dobrze opisane w ujęciu historycznym i ideowym sekty rosyjskie, a przede wszystkim skopcy i chłystowie¹⁶. Co to znaczy: skopcy? Mówi Jasinowski o obrzędzie kastracji jako centralnym akcie ich liturgii. Centralnym punktem obrzędowości skopców jest kastracja mężczyzn...

Stefan Chwin: Wytrzebiecie.

Zbigniew Kaźmierczyk: ...która oznacza wyjęcie żądła szatana – nie będziesz już dysponował żądłem szatana, to znaczy: nie będziesz grzeszył, nie będziesz czynił rzeczy diabelskich, będziesz wolny od ziemskiej cielesności, mamy zatem skrajny dualizm antyświatowy – wyraz skrajnej urazowości wobec ciała i materii.

Stefan Chwin: U Orygenesusa było to samo.

Zbigniew Kaźmierczyk: A inna sekta, o której pisze Jasinowski, to są chłystowie. Ale właściwie mianownik jest wspólny. Wydawało się, że są przeciwieństwem skopców, bo w centrum wierzeniowości chłystów jest orgia. Spotykają się starzy, młodzi, kobiety, mężczyźni przede wszystkim, ale właśnie różnych grup społecznych – dajmy na to – w jakiejś stodole, punktem centralnym jest zgaszenie światła i orgia. A w jakim celu orgia? No, orgia poprzedzona jakimiś poniżającymi zaklęciami ciała, właśnie zdegradowana, zdeprecjonowana, pełna takiego splugawienia energii erotycznych niszczycielskich. Wspólnym mianownikiem byłby uraz do ciała, wstręt wobec ciała. Dualizm silny, radykalny dualizm, ale – można powiedzieć – głęboki, bo osadzony na podłożu dualizmu teologicznego, czyli na podłożu wstrętu wobec materii i ciała jako diabelskich. Ten dualizm według Jasinowskiego i Zdziechowskiego, którzy ewidentnie wpłynęli na Miłosza, stanowi konstrukcję psychofizyczną Rosjan; jakieś przeszło niezniszczalne struktury psychofizycznej Rosjan, na którym opiera się potem wszystko, bo opiera się cały światopogląd, opiera się całe widzenie nieba, ziemi, człowieka i końca świata. Stosunek do seksualności jest wypadkowa skrajnego dualizmu antyświatowego jako algorytmu wizji świata i człowieka.

¹⁶ B. Jasinowski. *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja: na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych wschodu i zachodu*. Wilno: Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej; Towarzystwo Wydawnicze „Pogoń”, 1933.

Stefan Chwin: Z tego by wynikało, że to byłby zwornik, który pozwala przypuszczać, że w tym punkcie Miłosz jakoś rozpoznawał swoje duchowe pokrewieństwo.

Zbigniew Kaźmierczyk: Czuł się krewnym sekciarzy rosyjskich. Zresztą sekty są nasycone ideami gnostyczkimi, idącymi nawet od Orygenesesa, ale i manichejskimi, przecież wkra-
cza manicheizm wraz z chrztem na Ruś. Słowiański manicheizm, czyli bogomilizm niosą z bułgarskiej Ochrydy przybywający z naczyniami liturgicznymi gorliwi kapłani. Są wy-
kształceni. Niektórzy są manichejczykami i wraz z oficjalnym prawosławiem zaszczipiają bogomilizm, który jest przejętym od armeńskich paulicjan słowiańskim manicheizmem. On się szerzy w Rosji i syci prawosławie, ale przede wszystkim szerzy się w sektach. Andriej Bielyj napisał powieść *Srebrny gołąb*¹⁷ na kanwie sekciarstwa chłystów. To jest właściwie opowieść o chłystach w realiach rosyjskich wsi; o tym, jak bardzo wierzenia te były chwytli-
we, jak łatwo się szerzyły i były absorbowane. Powieść dowodzi tego, że ludowi rosyjskie-
mu było bliżej do sekciarstwa niż oficjalnego prawosławia.

Stefan Chwin: Dodałbym jeszcze do naszej rozmowy o Miłoszu i polskiej postawie wobec Rosji jeszcze jedno. Ten jego światopoglądowy „akces” do skopców – tak to ujmę w uprosz-
czeniu – był w twórczości Miłosza wyraźnie skierowany przeciwko dominacji narodowo-
-katolickiego nurtu w kulturze polskiej. Bo *Ziemia Ulro* miała taki właśnie polemiczny
adres. Znowu podkreślę, że stosunek Miłosza do Rosji był uwarunkowany jego postawą
wobec rozmaitych zacieśnień kultury polskiej, które go mocno uwierały.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale tu jest ambiwalencja oczywiście, bo on właśnie, odnajdując
pokrewieństwo ze skopcami, skopcem być nie chciał. Tak?

Stefan Chwin: Ma pan rację.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak jak po wciągnięciu w heglizm przez Krońskiego, heglistą być
nie chciał.

Stefan Chwin: Z pewnością.

Zbigniew Kaźmierczyk: Manichejczykiem też być nie chciał.

Stefan Chwin: No, tak. Nic dziwnego, że siebie określał jak „sekretnego zjadacza trucizn
manichejskich”

Zbigniew Kaźmierczyk: Mając temperament manichejski, manichejczykiem być nie
chciał. Ale to nie było stabilne w jego osobowości. Mówił, że rozwijał się na zasadzie: prze-
zwyciężyć, zachowując.

Stefan Chwin: Był osobowością – jeśli byśmy się posłużyli określeniem Marii Janion –
transgresyjną.

Zbigniew Kaźmierczyk: Transgresyjną i dynamiczną dzięki sprzecznościom. Maria Ja-
nion mówiłaby może o roli antynomii w dynamice światopoglądu Miłosza.

¹⁷ A. Biely. *Srebrny gołąb. Opowieść w siedmiu rozdziałach*. Przeł. i posłowiem opatrzył S. Pollak.
Warszawa: Czytelnik, 1987.

Stefan Chwin: Przypomnę, bo sporo osób już zapomniało, co oznacza „transgresja”. Nie chodzi o proste przekroczenie granic. Transgresja polega na tym, że jesteśmy sobą w pewnym miejscu, ale dokonujemy wyjścia z tego miejsca w inną realność po to, żeby wrócić znowu do samych siebie – już jako przemienieni, ale nadal ci sami. W tym sensie transgresja nie jest absolutnym odrzuceniem swojej tożsamości, tylko poszerzeniem duszy o nowy wymiar doświadczenia, co zresztą nie zawsze się udaje.

Zbigniew Kaźmierczyk: Jest nieraz nazywana dezintegracją pozytywną.

Stefan Chwin: No, tak. Stosunek Miłosza do Rosji i kultury rosyjskiej był w jakimś stopniu refleksem tego, jakim był jego stosunek do kultury polskiej, która nie we wszystkim mu odpowiadała. Swoje opinie o Rosji formułował czasem tak, jakby chciał „uderzyć” w polskie przyzwyczajenia i fobie.

Zbigniew Kaźmierczyk: Oczywiście.

Stefan Chwin: Kultura polska jawiła mu się jako zdominowana przez katolicko-narodową ortodoksję, a więc niezdolna do prowadzenia głębokich poszukiwań filozoficzno-teologicznych, które mogłyby wpłynąć na zmianę jej tradycyjnego oblicza. W tym sensie dawna kultura rosyjska górowała w jego pojęciu na kulturą polską, bo potrafiła wychodzić poza własne granice, jak to na przykład miało miejsce w twórczości wielkich myślicieli rosyjskich Srebrnego Wieku. Miłosz myślicieli o podobnej skali co na przykład Bierdiajew w Polsce nie odnajdywał, może poza Zdziechowskim, którego bardzo szanował i któremu poświęcił nawet osobny esej, podkreślając w nim, jak to nowocześni, postępowi studenci z uniwersytetu wileńskiego niesprawiedliwie lekceważyli go jako myśliciela i – jak Miłosz uważał – wielkiego znawcę Rosji. Wiele razy o tym mówił, że polska kultura religijna ma tę słabość, że u nas nie mogą powstać żadne wielkie prace teologiczne, które by miały skalę ogólnoeuropejską czy światową, bo w ogóle Polacy nie mają zmysłu do teologii. Co to znaczy: zmysłu do teologii? Nie potrafią snuć teologicznych koncepcji, które Kościół uznaje za hereetyczne, bo nie są w stanie odnaleźć w sobie odwagi teologiczno-moralnej, potrzebnej do budowania nowych wizji! [*śmiech*]. Miłosz by pewnie z zainteresowaniem śledził koncepcyjną aktywność i teologiczną inwencję dzisiejszego Kościoła synodalnego w Niemczech, która mocno niepokoi papieża Franciszka I.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak. Franciszek żałuje, że Kościół niemiecki oddala się od powszechnego.

Stefan Chwin: Ale dla Miłosza cenne było właśnie – jak on to określał – „wędrowanie po obrzeżach herezji”. Uważam to za piękne i bardzo merytoryczne określenie jego sposobu myślenia, ponieważ on nie dążył do tworzenia alternatywnych religii, jak to robili choćby romantyczni poeci i myśliciele, tylko wprowadzał nieortodoksyjną korektę do ortodoksji. I sam właściwie do końca życia uważał się za praktykującego katolika, w wielu punktach trzymając się nauk Kościoła rzymskiego. W *Traktacie teologicznym* powiedział bardzo wyraźnie, że finałem wszelkich jego niepokojów jest – a może raczej: pragnie by była – Matka Boska Fatimska. I w tym punkcie jego wszelkie wątpliwości rozwiewały się. Natomiast transgresja prorosyjska, która daje się wyczuć w jego światopoglądzie, może raczej powiedzmy: transgresja prowschodnia, bo on mówił o swojej „częstce wschodniej”,

a nie jakimś gremialnym akcesie do wszystkiego, co rosyjskie, sprawiała, że bliscy mu byli ci Rosjanie, którzy też – tak jak on – wędrowali po obrzeżach herezji. W tym sensie było mu znacznie bliżej do Rosji heretyckiej niż do Rosji oficjalnego prawosławia.

Zbigniew Kaźmierczyk: Bo „częstka wschodnia” – jak uważał – jest „częstką mojej tożsamości”. I bez tej „częstki wschodniej” nie mogę odnajdywać samego siebie. Tymczasem okazało się, że właśnie kultura rosyjska daje mu szansę odnajdywania siebie we własnej tożsamości wyznaniowej.

Stefan Chwin: Co tłumaczyłoby w pewnym stopniu przyczyny zderzenia Miłosza z Herbertem, który nie był w żadnym wypadku skłonny do rozpoznawania w sobie jakiejś „częstki wschodniej”? Broń Boże! Tu różnice między nimi były zasadnicze. Żadnej „częstki wschodniej” we mnie nie ma! Herbert – inaczej niż Miłosz – dążył do radykalnego oczyszczenia swojej śródziemnomorskiej duszy z jakichkolwiek wpływów i oddziaływań rosyjskich, mocno trzymając się wyobrażenia Polski jako przedmurza prawdziwej Europy. Takiej bez żadnych wschodnich dopływów.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale sprawiedliwie powiedzmy, że Herbert jednak ubolewał bardzo nad pogromem katarów i albigensów, którego dopuścili się europejscy katolicy w ramach wyprawy krzyżowej. Katarów miał za twórców odrębnej religii stanowiącej zrab osobnej cywilizacji. Pozostających pod wpływem tej religii trubadurów przedstawił wśród twórców renesansu prowansalskiego. W zbiorze esejów *Barbarzyńca w ogrodzie* opisał katarów jako sukcesorów bogomilizmu.

Stefan Chwin: To prawda.

Zbigniew Kaźmierczyk: Dał obraz bezwzględnej inwazji – krucjaty Franków na czele międzynarodowego rycerstwa idącego w górę Rodanu – i palenia katarów na stosach w Montségur i innych centrach ich religii, z uwagą relacjonując przebieg ich zagłady trwającej przez dwadzieścia jeden lat XII i XIII wieku.

Stefan Chwin: Ale to wcale nie znaczy, że on podzielał ich pogląd na świat.

Zbigniew Kaźmierczyk: A nie ma tam jakiejś aprobaty dla ich etyki? dla etyki katarskiej? w tym esaju?

Stefan Chwin: Myślę, że nie ma.

Bartosz Dąbrowski: Mam wrażenie, że chodziło raczej o samo zmiżdżenie polityczne.

Stefan Chwin: Tak. O zmiżdżenie ofiar przez straszną maszynę wojen krzyżowych...

Zbigniew Kaźmierczyk: Wydaje mi się, że tam jednak jest jakaś aprobata dla etyki katarów.

Bartosz Dąbrowski: Prawdopodobnie.

Zbigniew Kaźmierczyk: I wolność. I godność.

Bartosz Dąbrowski: Zwłaszcza wolność.

Zbigniew Kaźmierczyk: I wierność, oczywiście. Zawsze u Herberta jest wierność. Wierność zasadom religijnym. Dlatego podziwiał bezkompromisowość etyczną katarów.

Stefan Chwin: No, może. Ale myślę, że to jednak nie dotyczyło aprobaty dla samej treści ich gnostyckiego światopoglądu, który był w paru punktach podobny do światopoglądu skopców... Herbert zupełnie nie zajmował się na przykład ich dość mocno kontrowersyjną etyką seksualną. On trzymał się mitu Polski jako przedmurza cywilizacji zachodniej, ale nie wiem, czy do tej cywilizacji, której chciał bronić, zaliczał ekstremizmy gnostyczne albigensów. Trubadurzy – tak. Ale gnostyczna idea samobójstwa poprzez samozagłodzenie? Jemu bardziej chodziło o pielęgnowanie idei Europy śródziemnomorskiej jako otwartej i tolerancyjnej, choć mocno zagrożonej ze strony autorytarnych struktur Kościoła średnio-wiecznego, którą to ideę traktował jako geopolityczną przeciwwagę wobec wpływów rosyjskich, idących do Polski ze wschodu.

Zbigniew Kaźmierczyk: Śródziemnomorskiej.

Bartosz Dąbrowski: Bardzo to galicyjskie.

Stefan Chwin: Tu pan ma rację. Z pewnością jego stosunek do albigensów nie był prosty. Ale może to wynikało z jego agnostycyzmu religijnego. Bo uważam, że duża przynajmniej jego część twórczości była naznaczona silnym agnostycyzmem. A sam konflikt między Miłoszem i Herbertem miał u swoich podstaw także ten element, że Herbert, spierając się z Miłoszem, mógł w nim dostrzec niedobrą „częstkę rosyjską”, co go mogło wyprowadzać z równowagi. Nie wiem, czy pamiętacie, czego dotyczył spór, do którego doszło w mieszkaniu Carpenterów? Że on powiedział o tym...

Zbigniew Kaźmierczyk: ...że Polska mogłaby być siedemnastą republiką.

Stefan Chwin: ...że przekłete udręki Polski, szarpiącej się od czasów rozbiorów z Rosją, mogłyby się skończyć, gdyby Polska została wreszcie wchłonięta przez Rosję, stając się jej częścią. I to już było dla Herberta za wiele...

Zbigniew Kaźmierczyk: Chociaż to było niby żartem, tak trochę luźno powiedziane przez Miłosza.

Stefan Chwin: Myślę, że Miłosz mógł to powiedzieć w jakiejś chwili gwałtownego rozgoryczenia kompletną bezskutecznością polskich wysiłków wybicia się na niepodległość, które to wysiłki uparcie – i wobec Miłosza demonstracyjnie! – pochwałal właśnie Herbert. Że po prostu w jakiejś chwili przyszło mu do głowy, że ta biedna Polska, szarpiąca się od dwustu lat z Rosją, na niepodległość nie będzie w stanie wybić się nigdy, więc może już lepiej, by ona złała się z Rosją w jedno, niż gdyby miała wiecznie krwawić w walce, która i tak nie da żadnego rezultatu oprócz milionów kolejnych ofiar.

Zbigniew Kaźmierczyk: No, to nie dziwię się reakcji Herberta. Wkurzył się.

Stefan Chwin: No, ja też mu się nie dziwię. Uważam, że w pewnych momentach z Miłosza wychodziła zdecydowana niechęć do wszelkich romantyzmów niepodległościowych jako kompletnie nieskutecznych i niepotrzebnie krwawych. Jego zachowanie wobec Herberta tłumaczyłbym miłoszowską filozofią siły, to znaczy skrytym przekonaniem, że jednak jest coś żałosnego w sytuacji wiecznie bitej i poniżanej słabości, nawet jeśli ma ona rację i uparcie walczy o swoje. Że ze słabym, który uparcie walczy o wolność, można się z pewnością szlachetnie identyfikować, ale w jakimś momencie pojawia się gorzkie lekceważenie wobec słabego, zupełnie bezsilnego, który i tak niczego nie osiągnie, choćby nawet stanął na głowie. A Rosja jest niekwestionowaną potęgą, co widać – że przypomnę opinię Miłosza – nawet w samym brzmieniu języka Rosjan! Z jednej więc strony jest jakiś patos w tym, że ktoś słaby uparcie walczy z silnym. Z drugiej jednak strony taka walka jest groteskowo śmieszna, bo słaby jest skazany na nieuchronną klęskę, więc jego opór jest kompletnie bezcelowy. I w tym sensie krwawa groteska polskiego losu mogłaby się skończyć, gdybyśmy my, Polacy, po prostu wreszcie stali się Rosjanami!

Zbigniew Kaźmierczyk: Chyba aż tak daleko nie idzie Miłosz.

Stefan Chwin: Myślę, że on to wypowiedział prowokacyjnie wobec Herberta, by dość obraźliwie wyrazić swoje lekceważenie dla jego absurdalnej – jak uważał – idei walki do końca, nawet jeśli jest to walka skazana na nieuchronną klęskę. Zresztą nie było to odebrane od rzeczywistego światopoglądu Herberta, który nie jeden raz dumnie wyznawał, że lubi stawać po stronie spraw, ludzi i narodów przegranych. Wystarczy sobie przypomnieć choćby *Przesłanie Pana Cogito*. Albigensami też się przejął przecież właśnie dlatego, że byli skazani na nieuchronną przegraną, ale – co mu imponowało – stawiali się do końca przezwajającej sile wojsk Inkwizycji, które ścierały ich z powierzchni ziemi.

Bartosz Dąbrowski: Gdybyśmy zostali wchłonięci przez Rosję, nasz język nabrałby innego tonu, a myśl teologiczna głębi. A jednocześnie stracilibyśmy wolność i przestalibyśmy być częścią cywilizacji zachodniej.

Stefan Chwin: No, ale wie pan, pewnie by odpowiedział Miłosz, już byśmy się nie miotali jak ta zakrwawiona ryba na stalowym haczyku. Ja myślę, że on to wszystko powiedział pod wpływem chwilowego impulsu, bo później już nigdy takich rzeczy nie powtórzył.

Zbigniew Kaźmierczyk: Przerazało go bycie poddanym Rosji. Przecież to by mogło oznaczać jego czaszkę na dnie Morza Białego wśród innych czaszek tam, na dnie oceanu...

Stefan Chwin: Ma pan rację. Powtórzę: to mogła być chwilowa prowokacja historiozoficzna, wynikająca choćby z tego, że podczas rozmowy u Carpenterów Herbert wychwalał Armię Krajową i nieszczerne Powstanie Warszawskie, które Miłosz zawsze uważał za akcję w najwyższym stopniu nieodpowiedzialną. Te herbertowskie hymny na cześć przegrywających niepodległościowców mogły go rozdrażnić.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale, panie profesorze, inaczej rozumiałbym tę siłę. Tę siłę rozumiałbym jako siłę tożsamości. Silna tożsamość potrzebuje ujawnienia podświadomych treści życia psychicznego.

Stefan Chwin: Nie wiem, co to znaczy silna tożsamość.

Zbigniew Kaźmierczyk: Głębokie rozumienie siebie, głębokie rozpoznawanie siebie – także własnych awersji, uprzedzeń, może demonizmu ogniskującego się przeciw polskiemu losowi jako losowi narodu słabego i przegranego. Głębokie rozumienie swych pretensji do świata z powodu danych egzystencjalnych i historycznych. Egzystencjalne to było dla Miłosza dość, a jeszcze historyczne – to było za dużo. Prowokując Herberta rozpoznał się w jestestwie swoim jako temperament manichejski nieskłonny do potęgowania bólu istnienia poprzez partycypację w bólu wspólnoty polskiej, pozbawionej podstawy terytorialnej i państwowej oraz skazanej na los zesłańczy.

Stefan Chwin: To mi raczej wygląda na słabą tożsamość.

Zbigniew Kaźmierczyk: No, słabą. Właśnie! Ale faktyczna... powiedzmy: biegunowa. Jest taki termin. Człowiek potrzebuje rozumieć, chce wiedzieć, że biegunowość określa jego poczucie narodowe. I jakie mogą być przesłanki biegunowości? Jeżeli rozumiem przesłanki mej biegunowości, to jestem słabszy czy mocniejszy?

Stefan Chwin: No, nie wiem. Bardzo to abstrakcyjne.

Zbigniew Kaźmierczyk: A w ogóle wydobywam z głębi i lokuję swą biegunowość w polu świadomości.

Stefan Chwin: Osobowość biegunowa to nie jest osobowość skuteczna w działaniu – takie mam wrażenie.

Bartosz Dąbrowski: Brzozowski pisał hymny pochwalne na temat siły jako odtrutki dla polskiej kultury i literatury. Polskiej prozie przeciwstawiał prozę Brytyjczyków. Anglosasi to była dla niego prawdziwa siła, prawdziwa siła kolonialna. Przecież Brzozowski w tekstach pisanych już u schyłku życia generalnie zajmował się angielską prozą imperialną. Na przykład Lamba...

Stefan Chwin: Ale rosyjskimi pisarzami też się fascynował mocno. Tak jak i Miłosz, który tak się przejął Brzozowskim, że nawet o nim napisał osobną książkę *Człowiek wśród skorpionów*. Czuł, że ma z nim wiele wspólnego. I jeszcze dokuczał Polakom na tym tle, prawda? Ja myślę, że Miłosz w swoim pisaniu trochę powtarzał postawę Brzozowskiego wobec Polaków i Rosji. Dokuczał im i w powieści *Sam wśród ludzi*¹⁸, i w powieści *Płomienie*¹⁹. Wy, Polacy, nie bardzo się orientujecie w tym, jak ważne w sensie nie tylko politycznym, lecz i intelektualnym, duchowym, dzieją się w Rosji rzeczy. Myśl rosyjska jest głęboka, ma wymiar ogólnowiatowy, a wy nie chcecie się tym zająć głębiej. Macie w głowie irracjonalno-stereotypową wizję oporu przed wszystkim, co rosyjskie, a tu trzeba otworzyć swoją polską duszę na osmotyczne oddziaływanie książek wielkich pisarzy rosyjskich, którzy potrafili pisać o sprawach najważniejszych... Osmotyczne wpływy są dobre. Nie należy ich

¹⁸ S. Brzozowski. *Sam wśród ludzi*. Lwów: Księgarnia Polska B. Połonieckiego; Warszawa: E. Wende i Ska (T. HIŻ i A. Turkuł), 1911.

¹⁹ S. Brzozowski. *Płomienie: z papierów po Michale Kaniowskim*. T. 1–2. Lwów: nakł. Księgarni Polskiej Bernarda Połonieckiego, 1908.

uniknąć. Powinniście rozpoznać w sobie „częstkę wschodnią”. Nic dziwnego, że po czymś takim część Polaków wzięła go za rosyjskiego agenta [śmiech].

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak, tak.

Stefan Chwin: I pomyśleć, że on coś takiego mówił polskim endekom! [śmiech]. Wie pan, mocna tożsamość to jest tożsamość endecka. Żadna tam biegunowa.

Zbigniew Kaźmierczyk: Mocna tożsamość Miłosza była oparta na zasadzie *coincidentia oppositorum*...

Stefan Chwin: Jak idzie ulicą tłum narodowców z chorągwiami i krzyczy: Duma, duma narodowa! – to ja wiem, że oni mają mocną tożsamość.

Zbigniew Kaźmierczyk: Nie, nie. Dla Miłosza mocna tożsamość to była *coincidentia oppositorum*; osobowość, która łączy, spaja sprzeczności.

Stefan Chwin: No, może. Nie wiem. Tylko do czego mu jest...

Zbigniew Kaźmierczyk: I Rosja jest mu potrzebna, i Dostojewski, i Bierdiajew. Kapitałny portret gnostycko-manichejski. On był pewnie nawet świadom, jak on kapitałnie sportretował siebie samego właśnie jako ten umysł wschodni – można by powiedzieć – sekciarski, dualisty antyświatowego. Właśnie ta Rosja była mu do tego potrzebna, żeby integrować jego osobowość sprzeczną. Mocna integracja to jest jednak moc. Moim zdaniem Miłosz jest niesłychanie ciekawym autorem słowiańskim. Można go będzie traktować jako taki słup milowy w procesie samorozpoznawania się Polaków jako Słowian spokrewnionych z Rosjanami, jako Słowian w ogóle. Ale to znaczy też pokrewieństwo ze Słowiańszczyzną wschodnią, bo generalnie przecież ta irańska etnogeneza Słowian – którą analizuję, interesuję się nią i przedstawiam nieraz – głosi, że my, jako Słowianie – i Rosjanie, i Słowianie wschodni i południowi – jesteśmy z jednego pnia. Są dowody na pokrewieństwo Słowian z Iranami, z ludami irańskimi.

Stefan Chwin: Panie profesorze, ma pan na myśli pisowców?

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale w czym?

Stefan Chwin: W tej charakterystyce ducha polskiego, którą pan teraz daje.

Zbigniew Kaźmierczyk: No nie. To jest otwartość na Wschód. Pokrewieństwo wschodnie. Moim zdaniem właśnie Polacy nie mają tego poczucia pokrewieństwa wschodniego.

Bartosz Dąbrowski: Nie, nie mają. Chcę powiedzieć, że ja nie odnajduję w swojej historii rodzinnej takiego pokrewieństwa ze Słowianami.

Zbigniew Kaźmierczyk: Wschodnimi?

Bartosz Dąbrowski: Absolutnie. Jeden pradziadek – Polak, inny – Kaszub, kolejny – silnie ziemczony, prababka być może Żydówka itd. I teraz ja mam być wschodnim Słowianinem? [śmiech] Mam wrażenie, że to pokrewieństwo słowiańskie bardzo silnie może funk-

cjonować w obszarze byłego zaboru rosyjskiego. I to jest przypadek Miłosza. To znaczy on odnajduje w sobie „częstkę wschodnią”. I to jest naturalne. Ale ze świecą tego szukać w zaborze galicyjskim. Herbert był klasycznym dzieckiem gimnazjum austriackiego, galicyjskiego. Dla niego mit śródziemnomorski, Grecy – to była w ogóle kolebka naszej kultury i tak dalej. Tymczasem Miłosz w ogóle o Grekach milczał.

Stefan Chwin: To prawda.

Bartosz Dąbrowski: Jeśli są u niego Grecy, to późni, hellenistyczni, Bizantyjscy. Ale ci hellenistyczni Grecy są, po pierwsze, w jakiejś apokalipsie społeczno-politycznej, a po drugie, są tak niesamowicie mieszanymi ze Wschodem, gdyż tam już wchodzi chrześcijaństwo.

Zbigniew Kaźmierczyk: Grecja mogła Miłosza interesować przez wpływ na Rosję...

Bartosz Dąbrowski: Oczywiście.

Zbigniew Kaźmierczyk: ...bo Miłosz twarzą jest zwrócony ku Wschodowi. Natomiast Polacy – masz rację – nie wiedzą, że są Słowianami. A jeśli nawet wykształceni Polacy czegoś tam się domyślają, że może jesteśmy Słowianami, to w ogóle nie wiedzą, co to znaczy; co to może znaczyć, że jesteśmy Słowianami?

Bartosz Dąbrowski: Ale właśnie – co to znaczy?

Zbigniew Kaźmierczyk: No właśnie to wszystko, co powiedzieliśmy dzisiaj o Miłoszu to – moim zdaniem – powiedzieliśmy też o tożsamości słowiańskiej. Co to znaczy być Słowianinem? To właśnie mieć „częstkę wschodnią”. A co to znaczy mieć „częstkę wschodnią”? To mieć predylekcję do inwersji teologicznej; do tego, że nam przychodzi do głowy czasami, że świat jest w zarządzie jakiegoś złego demiurga, złego boga. To jest predylekcja wschodnia. To jest „częstka wschodnia” – mniemanie o straszliwej grzeszności ciała, upadłej cielesności, marności materii i tak dalej. To się świetnie zahacza. Gdy myślisz źle o swoim cielesnym uwikłanym w prawa materii, to oczywiście dla ciemności i jednoznaczności obrazu świata potrzebny jest ci zły władca, zły stwórca i demiurg, który tymi stosunkami włada. To jest „częstka wschodnia”.

Bartosz Dąbrowski: Nie mam poczucia, że Mickiewicz w *Panu Tadeuszu* źle myśli o swoim cielesnym i o materii.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale w *Panu Tadeuszu* jest scena, kiedy Gerwazy rozmawia z Protazym, i jest mowa o Unii Polskiej i Litwy jako ślubie. Gerwazy mówi: Bóg dał ten ślub, a diabeł go chce zerwać. A konkluzja jest taka: „Bóg swoje, czart swoje!”²⁰. I wniosek taki: Bóg i czart są równorzędni. Nie ma sytuacji: Bóg zdecydował i żadna siła nic na to począć nie może. Bóg swoje i diabeł swoje. To jest bardzo wschodnie [*śmiech*]. To jest orientalny dualizm teologiczny.

Bartosz Dąbrowski: To jest bardzo ciekawe, co mówisz. Ale jednak przez to, że jesteśmy częścią cywilizacji łacińskiej – chociażby przez oddziaływanie łaciny i katolicyzmu – to już

²⁰ „wszak to jak małżonków dwoje! / Bóg złączył, a czart dzieli”.

stawia nas z perspektywy Rosjan, na pozycji bardzo głębokich oponentów, wręcz – można powiedzieć – zdrajców tej Słowiańszczyzny.

Stefan Chwin: No, Rosja tak o nas wiele razy myślała i myśli nadal.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale perspektywa etnogenetyczna pozwala widzieć jedność i zobaczyć na przykład *Wielką Improwizację* Mickiewicza jako wielki wybuch inwersji teologicznej – właśnie jako objawienie się Czarnego Boga Słowian, osobnej Zasady. Boga jako Cara, czyli szatana politycznego.

Stefan Chwin: To wcale nie musi być bóg Słowian.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale u Słowian jest ten dualizm Białego i Czarnego Boga, odnotowany przez Helmolda, gdy on u Słowian połabskich był.

Bartosz Dąbrowski: Mickiewicz napisał *Improwizację* już po podróży do Rosji, gdzie – jeśli wierzyć Rafałowi Blühtowi – zanurzył się w te wszystkie protestancko-prawosławne heterodoksje.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak, oczywiście. Jego ciągnęło w tę stronę. A na przykład interpretacja *Dziadów* – jaka jest? No, że on po tym wybuchu, pod wpływem egzorcyzmów księdza Piotra stał się chrześcijaninem i w Rosji jest już takim pokornym pielgrzymem.

Bartosz Dąbrowski: Ale to jest nieprawda.

Zbigniew Kaźmierczyk: Nieprawda.

Zbigniew Kaźmierczyk: Rosja dalej... Treść tej *Wielkiej Improwizacji* pozostała w głowie Konrada, dalej jest gotów widzieć świat we władzy Złego. Owszem, ograniczył jego zasięg. Teraz Bóg Car panuje nad Rosją. Już nie nad całym światem, o co miał pretensje Konrad, ale przecież *Ustęp* jest opisem-obrazem Rosji jako zony udzielnego zła. Tam nie ma żadnych warunków psychomachii, jakiegoś dobra, które mogłoby być biegunem dla zła. Ten sługa, który zamarzył na placu Katarzyny II? Oficer poszedł grać w karty, kazał mu pilnować futra, a ten nawet nie ośmielił się okryć przy trzydziestostopniowym mrozie! To on ma być tym przeciwieństwem zła?

Stefan Chwin: Dla Mickiewicza to był przykład mentalności rosyjskiej jako mentalności niewolniczej.

Bartosz Dąbrowski: Oczywiście. Tylko że Mickiewicz, podobnie jak Miłosz, pozostawał w strefie kulturowych wpływów rosyjskich. U Norwida nie znajdziemy tego rodzaju myślenia.

Zbigniew Kaźmierczyk: Mickiewicz jest antyrosyjski, ale zradza też – by tak powiedzieć – w tej perspektywie teologicznej, tych skłonności, pokus do inwersji teologicznej – jest umysłem rosyjskim; zradza to wschodnią inklinację do widzenia nad światem władzy Czarnego Boga, Złego Boga, demiurga. [Po chwili] I oczywiście musiał temu nadać formę ekscesu. Bo właściwie *Wielka Improwizacja* jest ekscesem. Nagromadził diabłów, żeby to oni podpowiadali Konradowi to, co mówi. Zdawał sobie sprawę z obrazoburczości całego

tego wystąpienia. Stworzył ramę psychomachii średniowiecznej. A wszystkie te wysiłki pieczołowite czemu służą? Żeby ten Konrad mógł wykrzyknąć: „Jesteś Carem!”. „Boże! Jesteś Carem!”. Co to jest? To jest tożsamość z umysłowością rosyjską – z tym Bierdiajewem, który chętnie w okresie Odrodzenia Religijnego rozmawia z sekciarzami; z tym Dostojewskim, którego ciągnął manicheizm i właściwie wizja natury jako diabelskiego wodewilu. Przecież o tym mówi w *Biesach*. W Bazylei co się wydarzyło? Oglądał z Anną obrazy malarstwa w muzeum. Nagle zobaczył obraz! Z Chrystusem. Nietypowy kształt, dwa metry dwa centymetry ma ten obraz długości, trzydzieści trzy centymetry wysokości. *Chrystus w grobie* Holbeina. Tak go poraziło, tak go wsadziło w siebie, że poprosił o krzesło, żeby ten obraz z krzesła oglądać w odpowiednim zbliżeniu na odpowiedniej wysokości. Jak wiadomo, wprowadził go jako ekfrazę do powieści. Hipolit Terentiew, chory na gruźlicę dziewiętnastolatek, który walczy o zdrowie, chce żyć, uratować się, ale pod wpływem tego obrazu zaprzestaje walki. I właściwie podejmuje decyzję samobójczą, to znaczy: pozwala, żeby go choroba zabiła. Ale dlaczego pod wpływem tego obrazu? Jak przedstawił Dostojewski ten obraz w powieści? Po prostu: Syn Człowieczy jest tutaj zmaltretowany przez Naturę. Nawet moc Syna Człowieczego nie poradzi potędze Natury!

Stefan Chwin: Podobnie jak starzec Zosima, który po swojej śmierci...

Bartosz Dąbrowski: ...który się rozkłada...

Stefan Chwin: ...którego ciało się rozkłada w smrodzie zgnilizny wbrew tym wszystkim, którzy czekają na cud – zapach fiołków w śmiertelnej celi, który by potwierdził, że zmarły umarł w aurze świętości jako całkowicie wyzwolony z podlegania ohydnej, powszechnej konieczności praw natury... To jest seria powtórzeń tego samego obrazu ludzkiego ciała całkowicie pochłanianego przez Naturę, które powracają w *Braciach Karamazow*.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak jest!

Stefan Chwin: Te inspiracje oczywiście tutaj występowały. Ale też mam wrażenie, że myślenie manichejskie może mieć charakter uniwersalny, nie tylko słowiańsko-irański. I ono nie musi wcale wywodzić się tylko z Bliskiego Wschodu. Ono może się też pojawić na przykład w myśli oświeceniowej – jako czarny odprysk deizmu. Zaczyna się od deizmu, a potem następują oskarżenia Boga o obojętność. Bo fundamentem wizji deistycznej Boga jest założenie, że Bóg jest po prostu obojętny na losy Ziemi i człowieka. Stworzył świat, ale pozostawił go samemu sobie. Nic go ten świat nie obchodzi. A jeśli jest obojętny, to jest zły. Dalsza konsekwencja wtajemniczenia deistycznego może być właśnie taka. Zresztą argument deistyczny pojawia się w *Wielkiej Improwizacji* otwarcie, ponieważ Konrad w jakiejś chwili grozi Bogu – Jeśli się nie odezwiesz, powiem, że jesteś bezlitosnym, zimnym, pozbawionym uczuć zegarmistrzem świata. Metafora Stwórcy jako zegarmistrza jest metaforą deistyczną, która przyszła do nas z Francji. I Mickiewicz wyraźnie tutaj uderza o oświeceniowe imaginarium. Podobnie zresztą jak to czynił Blake w swojej poezji i w rycinach, przedstawiając Boga jako geometrę, inżyniera, konstruktora, co sam brytyjski poeta uważał za wizję przerażającą. Wyobrażenie Boga jako despotycznego władcy ziemi, złego boga, Cara, rządzącego naturą i historią, pojawiało się także u Byrona w jego gnostycznym dramacie *Manfred*, doskonale znanym Mickiewiczowi.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ryszard Przybylski, który miał dobre poczucie Wschodu, w książce *Słowo i milczenie bohatera Polaków*²¹ mówi, że jest manicheizm u Mickiewicza nie wiadomo skąd; że są takie fale nawrotów manicheizmu i tak dalej. Natomiast mnie się wydaje, że właśnie można mówić o organicznym i nieorganicznym manicheizmie. Słowianom jest właściwy manicheizm organiczny ze względu na zaratusztriańskie nasycenie mitologii Słowian. Ona oczywiście przepadła, nie ma jej, nie mamy jej mitów, ale w ludowości przetrwała. Mircea Eliade w książce *Od Zalmoksisa do Czyngis-chana*²² udokumentował ponad sto opowieści o stworzeniu świata przez Boga i Diabła na terenie całej Słowiańszczyzny! A profesor Jerzy Bartmiński, który w ubiegłym roku zmarł²³, opisał w 1984 roku spotkanie ze staruszką gdzieś na Lubelszczyźnie w okolicach Biłogoraja i odnotował tę opowieść – bo podszedł do jakiejś babiny i zapytał jak świat powstał? I ona mu zaczęła opowiadać o tym, że Bóg płynął w łodzi, napotkał Diabła. Diabeł zaproponował stworzenie świata, zanurkował po piach, stworzył ląd na tym oceanie. Diabeł chciał zepchnąć Boga, a ląd się powiększał. Bóg był zmęczony, poszedł na górę, Diabeł na dół. Bo to kosmogonia dualistyczna, z radykalnego dualizmu, na terenie całej Słowiańszczyzny zachowana. Więc na tej podstawie, moim zdaniem, można mówić o organicznym manicheizmie na terenie Słowiańszczyzny. I w związku z tym rodzi się wniosek o pokrewieństwie umysłu Mickiewicza i ludu słowiańskiego, którego medium jest Konrad wykrzykujący to: „Bóg Carem!”. Zarazem o pokrewieństwie z tym Hipolitem Terentiewem, dla którego natura jawi się diabelskim wodewilem. Jakże pokrewny jest umysł Antoniego Malczewskiego, autora *Marii*, i na przykład Michała Lermontowa, twórcy *Demona*.

Bartosz Dąbrowski: Ale Byron nie był Słowianinem, a...

Zbigniew Kaźmierczyk: U Byrona występuje nieorganiczny manicheizm.

Bartosz Dąbrowski: Aha! [śmiech]. Rozumiem. No, tak...

Zbigniew Kaźmierczyk: Przygotowany byłem na ten argument. [śmiech]

Bartosz Dąbrowski: Jasne! Ja tylko mam poczucie, że to jest fascynujące w ogóle rozpatrywanie w perspektywie aż tak długiego trwania pewnych procesów o charakterze cywilizacyjno-społecznym. Mam też poczucie, że jednak to, co się wydarzało w międzyczasie, trochę narusza taki deterministyczny charakter tej głębokiej infrastruktury kulturowej.

Stefan Chwin: No, to jest pytanie: czy Miłosza można wpisać w ten ciąg do końca?

Zbigniew Kaźmierczyk: No, jak najbardziej! To jest kapitalny, najwyraźniejszy we współczesnym XX wieku przykład właśnie umysłu wschodniego, który zarazem z tą swoją wschodniością się zмага i ją przetwarza; potrafi uczynić składnikiem tożsamości. Są Rosjanie Słowianami wschodnimi. A co Konwicki powiedział? Gdy Polak sobie wypije, to zaczyna ruskie piosenki śpiewać. Tak?

²¹ R. Przybylski. *Słowo i milczenie bohatera Polaków. Studium o „Dziadach”*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 1993.

²² M. Eliade. *Od Zalmoksisa do Czyngis-chana*. Przeł. i przedmową opatrzył K. Kocjan. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002.

²³ J. Bartmiński zmarł w 2022 roku [przyp. red.].

Bartosz Dąbrowski: Ależ nie! Nie na Pomorzu, nie na Śląsku.

Zbigniew Kaźmierczyk: [ze śmiechem] A pan profesor? Śpiewał rosyjskie piosenki?

Stefan Chwin: Nigdy.

Zbigniew Kaźmierczyk: A ja lubię. W wojsku, gdy byłem, śpiewałem sobie *Piechotę* Okudźawy. *Prastitie piechotie, szto tak nierozumna bywajet ona...* Wysockiego... *Konie...* Niekoniecznie w towarzystwie kolegów z piechoty „pod wpływem”, ale...

Bartosz Dąbrowski: Zbyszk, ale w dawnym zaborze pruskim gra się w skata i śpiewa coś innego. Pełna zgoda, gdy mówisz o Miłoszu, ale to jest już taka ekstrapolacja określonego doświadczenia geograficznego, regionalnego, tożsamościowego, że nie wszyscy są w stanie wzbudzić w sobie jakikolwiek cień identyfikacji z tezą o determinującym, głębokim charakterze doświadczeń z Kresów i Kongresówki.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale ona pozwala przynajmniej odświeżyć trochę literaturoznawstwo...

Bartosz Dąbrowski: Na to zgoda.

Zbigniew Kaźmierczyk: ...i w końcu znaleźć pokrewieństwa, podobieństwa.

Bartosz Dąbrowski: Oczywiście.

Zbigniew Kaźmierczyk: Bo my szukamy antagonizmów, tak? Ale, gdy weźmiesz do ręki takiego *Lesława Zmorskiego*, tam dopiero zobaczysz manicheizm!

Stefan Chwin: Ale to jest kopia Byrona na granicy plagiatu z *Manfreda*.

Zbigniew Kaźmierczyk: Owszem, *Lesław* jest inspirowany *Kainem* Byrona, ale antyświatowy dualizm zbuntowanego metafizycznie *Lesława* nasycony jest kolorytem lokalnym, słowiańską demonologią ludową.

Bartosz Dąbrowski: Musiałbyś, Zbyszk, pojechać na Kaszuby. [śmiech]. I tam rzeczywiście w demonologii kaszubskiej znalazłbyś bardzo dużo inspiracji gnostycznych.

Zbigniew Kaźmierczyk: Rzeczywiście. Te motywy nadają specyfikę twórczości Aleksandra Majkowskiego.

Bartosz Dąbrowski: Smętki...

Stefan Chwin: To jest bardzo ciekawe, co pan mówi, ale oczywiście można tutaj dyskutować czy upierać się, czy poszukiwać pytań dalszych, na przykład skupionych wobec kwestii tak podstawowej jak zagadnienie „Miłosz wobec katolicyzmu”, o której dotąd w naszej rozmowie nawet nie wspomnieliśmy. I teraz pytanie: czy to, o czym my mówimy w tej chwili, było zdeterminowane głównie przez rosyjsko-wschodnie wpływy, oddziałujące jawnie i skrycie na Miłosza, czy też należy szukać źródeł antyświatowych urazów autora *Trzech zim* w jego wtajemniczeniu w myśl katolicką? Bo przecież w kulturze europejskiej była także gnoza chrześcijańska, z którą Kościół miał prawdziwe problemy, gdyż ona się

ciągle odradzała i nadal odradza. Cała struktura myśli katolickiej była i jest stale zagrożona herezją gnostyczną, o czym wie każdy ksiądz. Katolicyzm bowiem jest i nie jest dualistyczny. Kościół wyraźnie mówi, że dobry Bóg zwycięży czyli nie istnieją dwie równorzędne zasady – Dobro i Zło – jak uważali manichejczycy, tylko jedna zasada wyższa ontologicznie góruje nad drugą niższą. Ale grzech acedii polega między innymi na tym, że człowiek zaczyna wątpić w możliwość swojego zbawienia, ponieważ wierzy, że świat jest całkowicie we władzy szatana. Bóg jest odległy, ukryty, właściwie go nie ma, a nad ziemią swobodnie i całkowicie panuje Książę Ciemności. Każde dziecko katolickie ma tego rodzaju teologiczne kłopoty, nawet jeśli nie ulega jakimkolwiek wpływom wschodnim. Opowieści Miłosza o dzieciństwie o tym świadczą dobitnie. *Dolina Issy* to jest opowieść o tym, jak katolickie dziecko zderza się z okropnością natury stworzonej. I jakie w jego duszy rodzą się pod wpływem tego zderzenia kłopoty teologiczne. Przede wszystkim podejrzenie, że Bóg może nie być dobry, to znaczy może nie być Bogiem Miłości. A takie podejrzenie ma już barwę herezji gnostycznej. Teologia św. Augustyna, która jest fundamentem rzymskiego katolicyzmu, ukształtowała się w polemice z manichejczykami i ślady tej polemiki ciągle w niej tkwią. Teologia ta była w części potępiana przez Kościół katolicki, szczególnie ta późna, kiedy on zaczął się zastanawiać nad takimi kwestiami jak predestynacja. Można powiedzieć, że cały światopogląd Kościoła katolickiego został uformowany w fundamentalnym sporze z manicheizmem z III wieku, kiedy właśnie na scenę wchodzi świeżo nawrócony Augustyn. Pisz zresztą *De Genesi contra Manichaeos*²⁴.

Zbigniew Kaźmierczyk: *Adversus haereses* Ireneusza z Lyonu²⁵ ogłosił w 328 roku.

Stefan Chwin: Można powiedzieć, że fundament Kościoła katolickiego jest ta opozycja wobec...

Zbigniew Kaźmierczyk: ...głębia i siła teologii katolickiej tkwi w oporze... w walce z manicheizmem.

Stefan Chwin: Ale z drugiej strony to wcale nie jest takie proste, ponieważ są ślady myśli manichejskiej u świętego Augustyna do końca.

Bartosz Dąbrowski: Czy w *Państwie Bożym*²⁶ też?

Stefan Chwin: O! W *Państwie Bożym* jest idea bardzo ostra, która mówi o podziale na zbawionych i potępionych, co współgra wyraźnie teologią moralną rozmaitych odłamów manicheizmu. W tym sensie jakieś ziarno manichejskie przetrwało w katolicyzmie.

²⁴ Przekład polski: Św. Augustyn. *Pisma egzegetyczne przeciw Manichejczykom*. Tł. J. Sulowski. Wstęp i oprac. W. Myszor. Tł. przygot. do dr. S. Kalinkowski [et al.]. Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, t. 25. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1980.

²⁵ Przekłady polskie: Św. Ireneusz z Lyonu. *Adversus haereses*. Przekł. ks. J. Brylowski. Źródła Wiary. Pelplin: Bernardinum, 2018; Ireneusz z Lyonu i gnostycy. *Zdemaskowanie i odparcie fałszywej gnozy*. Tłumaczenie: *Adversus haereses. Księga I i II*. Tłumaczył i przypisami opatrzył W. Myszor. Studia Antiquitatis Christianae – Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Series Nova, t. 17. Wydanie studyjne. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2016.

²⁶ Przekład polski: Św. Augustyn. *Państwo Boże = De civitate Dei*. 1, Wstęp, Ks. 1–7. Z łaciny przetłumaczył i objaśnienia napisał W. Kubicki. Pisma Ojców Kościoła w Polskim Tłumaczeniu, t. 11. Poznań: Jan Jachowski, 1930 (wyd. 2: Kęty: Antyk, 1998, wstęp: J. Salij).

Zbigniew Kaźmierczyk: Bo w manicheizmie jest podział: pneumatycy, psychicy, somatycy. I to jest na zasadzie jakby predestynacji, tak?

Stefan Chwin: Ale to jest potem przełożone na kategorie katolickie w rodzaju – są ci, którzy mają skłonność do grzechów cielesnych, i ci, którzy mają skłonność do ruchu ku górze. Są ci duchowi i są ci cielesni. To jest ze świętego Augustyna. Gdyby przeprowadzić dalej, to by można było interpretować taki podział jako echo jego wtajemniczeń manichejskich. No ale to są wszystko hipotezy.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak! Ale to by mogło być przesłanką wniosku pesymistycznego. To by mogło znaczyć, że po prostu ten pneumocentryzm i Bierdiajewa, i Miłosza to jest po prostu ekstrapolacja. Czyli po prostu – by tak powiedzieć – indywidualne chciejstwo tych myślicieli.

Stefan Chwin: No, ale na fundamencie chrześcijańskim oni się poruszają.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ilu może być pneumatyków?

Stefan Chwin: Oczywiście mniejszość.

Zbigniew Kaźmierczyk: No, właśnie.

Stefan Chwin: Jasne, że musi być ich mało. Augustyn uważał, że Państwo Boże może się składać tylko z nielicznych. Większość pójdzie na zatracenie.

Bartosz Dąbrowski: Jest też jednak Wcielenie. Jeśli jesteśmy już w tym porządku teologicznym, to kategoria Wcielenia w katolicyzmie – mam wrażenie – nieortodoksyjnym katolicyzmie ona niemalże neutralizuje ten gnostycki zastrzyk. Zresztą mam też takie poczucie, że bardzo ważnym myślicielem dla Miłosza i dla prawosławia był Orygenes. Orygenes wielokrotnie pojawia się w tekstach, w wierszach, tych nawet najbardziej znanych – *Na pożegnanie mojej żony Janiny*.

Stefan Chwin: Można odnaleźć rys manichejski ortodoksji katolickiej w obrazie Szatana, który jest związany z podstawowym, dość brutalnym pytaniem: Dlaczego Bóg nie unicestwił Szatana od razu w chwili jego buntu, tylko pozwala mu istnieć? Dlaczego – to w chrześcijaństwie, w katolicyzmie dogmat – szatan, Zły Duch, jest nieśmiertelny? W tym sensie jako istota nieśmiertelna szatan byłby Bogu równy... co nas znowu prowadzi w stronę skrytego katolickiego dualizmu...

Bartosz Dąbrowski: Tak, on jest bardzo potrzebny.

Stefan Chwin: Tak jak w gnostycyzmie, okazuje się, że właściwie istnieją dwaj bogowie. Oczywiście Kościół nakazuje wierzyć, że Szatan został stworzony przez Boga prawdziwego, w tym sensie nie jest równorzędnym bogiem, tak jak u manichejczyków, gdzie Dobry i Zły Bóg są bytami osobnymi i wiecznymi w swojej odrębności. Ale konsekwencja dla wierzącego katolika jest taka sama: obaj są bytami identycznymi i równorzędnymi w swojej nieśmiertelności – Bóg jest nieśmiertelny i Szatan jest nieśmiertelny! Pytanie brzmi: czy po końcu czasu Bóg zabije Szatana, czy też Szatan będzie istniał nadal? To jest trudne pytanie dla katolików. Kończy się świat, następuje przeniesienie zbawionych do Nieba. Jest Niebo,

w którym ludzie się radują. Jest Piekło, w którym ludzie cierpią. I co? Piekło będzie istnieć w nieskończoność? Równolegle do nieskończonego istniejącego Nieba? Dwie równoległe nieskończoności, równie wieczne? Jedna dobra, druga zła? No, chyba tak! To znaczy, że Szatan jako duch nieśmiertelny będzie istniał wiecznie? Mamy zatem manicheizm czysty? I to na dodatek zgodny z katolickimi dogmatami?

Zbigniew Kaźmierczyk: Mamy! Tak samo jak w postaci księdza Chomskiego z *Trzech zim*, właściwie takiego – można powiedzieć – katolika manichejskiego. To ksiądz, który... Być może tu tkwi tajemnica światopoglądowych opcji młodego gimnazjalisty Miłosza. Bo to jest ksiądz pełen urazów wobec cielesności. Ma silne poczucie grzeszności ciała, pokrewne manicheizmowi.

Stefan Chwin: Młody Miłosz miał niedobre doświadczenia ze swoim katechetą, przepełnionym obsesją kuszenia, ciągłej obecności Szatana, poczuciem, że świat jest miejscem walki między tymi dwiema wrogimi sobie zasadami, i to jeszcze takiej walki, która właściwie wciąż pozostaje nierozstrzygnięta – nie wiadomo, co będzie... [*śmiech*].

Zbigniew Kaźmierczyk: [*ze śmiechem*] I wszędzie zapach siarki piekielnej!

Bartosz Dąbrowski: Ale to wszystko jest absolutnie niezbędne, tak powiedziałby klasyczny, ortodoksyjny teolog. To znaczy: diabeł w ekonomii zbawienia jest konieczny dla osiągnięcia naszej dojrzałości, naszej wolności. Jeżeli by go nie było, nie byłoby możliwości odejścia od Boga, nie byłoby możliwości wolności. Piekło zaś musi istnieć, bo inaczej nie możemy stać się wolni i dorośli. Piekło jest konsekwencją naszych decyzji, które podejmujemy jako byty wolne, przypominające w tej wolności osobowego Boga. Widać to także na przykładzie teologicznego rozumienia momentu śmierci. Chwila śmierci wygląda w ten sposób, że albo zmierzamy w stronę Światłości, i ona się staje coraz cudowniejsza, wspańalsza, a my czujemy coraz większy ból, że z tym czymś cudownym nie jesteśmy, i to jest ból czyśćcowy, jakby powiedzieliby teolodzy; albo z drugiej strony w chwili śmierci rozpoznajemy w sobie, że lecimy jednak w stronę Ciemności – oddalamy się od Światła i ten postęp ciemności, pograżania się w rozpacz, też jest nieskończenie geometryczny. Ale jeżeli traktujemy siebie – jak powiedziałby teolog – poważnie jako byty obdarzone wolnością i autonomicznością decyzji, musimy na taką możliwość przystać i zachować Piekło...

Zbigniew Kaźmierczyk: ...albo Niebo.

Bartosz Dąbrowski: I Niebo. Tak, musimy zachować... Przepraszam, dodam tylko, że ja się nie utożsamiam się z tym modelowym, wyimaginowanym teologiem.

Zbigniew Kaźmierczyk: To rozumiemy. Ale właśnie w prawosławiu nie ma czyśćca.

Bartosz Dąbrowski: Tak? Nie wiedziałem.

Zbigniew Kaźmierczyk: Jest Niebo albo Piekło. Według Łotmana i Uspienskiego²⁷ ta dychotomiczna struktura zaświatów wyjaśnia skrajność mentalności wschodniej, mentalny

²⁷ Ju. Łotman, B. Uspienski. *Rola modeli dualnych w dynamice kultury rosyjskiej (do końca XVIII wieku)*. W: *Semiotyka dziejów Rosji*. Wybór i przekł. B. Żyłko. Człowiek i Jego Cywilizacja. Łódź: Wy-

dualizm przesądza o radykalnym charakterze Rosjan. Jest jego surowa powaga. Religia prawosławna mówi ci: idziesz albo do Piekła, albo do Nieba. *Tertium non datur*. Żadnych *Bo-skich Komedii* piekła, czyśćca i raju. Żadnych wymysłów Dantejskich. Jesteś albo ze światem przeciw Bogu, albo z Bogiem, ale to wymaga pogardy dla marności tego świata. W katolicyzmie idea czyśćca zapewnia umiar wymagań moralnych warunkujących zbawienie. Nie musisz być świętym, nie potrzebujesz ascezy jako warunku *sine qua non* zbawienia, czyli wstrzeźliwości wobec dóbr doczesnych. Nie jest warunkiem twojego zbawienia odwrót od doczesności i marnych spraw świata tego. Bynajmniej! Masz się zaangażować na niwie pomnażania dobra doczesnego, wnieść wkład w dzieło czynienia ludziom ziemi poddanej, masz łączyć pracę i modlitwę i dzięki pomnażaniu talentów gromadzić zasługi pod kątem zbawienia duszy i ciała. Żyć pod kątem wieczności to w katolicyzmie, dopuszczającym zbawienie grzesznych, stale uczestniczyć w ekonomii osobistego dobra i zła, to stale bilansować ich wydzielanie z siebie na korzyść przewagi dobra. Nie załamywać się złem osobistym ani doświadczanym, nie opuszczać rąk, lecz stale zaczynać na nowo zmagania cnoty i występku o własną duszę. Katolicki czyściec to nie prawosławny absolutyzm dobra tak nieziemski, że prowadzi do rozłamu intencji i praktyki życia codziennego. Ten rozłam jest nieuchronny w związku z niebotycznością wymagań na miarę świętości. Niechybnie rodzi fatalizm w proporcji do niebotyczności pojmowania dobra, to znaczy przekonanie, że zło jest immanentne, jest od życia nieodłączne, nieuchronne, a wręcz konieczne. Prawosławne jest przekonanie, że żyjąc czynimy zło i mało tego: jeżeli nie poszliśmy do monasteru, czyniąc zło dopiero żyjemy! Ta inwersja jest powszechna w modelu dychotomicznym nieba i piekła. Dychotomia piekła i nieba nieuchronnie wiedzie do uznania konieczności zła w praktyce życia ziemskiego, bo jest życiem w popędowym, czyli grzesznym ciełe na postronkach brudnej, czyli także grzesznej materii. W katolicyzmie Boże Narodzenie, czyli Wcielenie łagodzi albo niweluje dualizm ducha i ciała – niezwalczony w sobie przez św. Augustyna jako postaci emblematycznej. Ale Wcielenie w prawosławiu tego dualizmu nie neutralizuje. Czy przez brak czyśćca? Tak, zgadzam się z tezą Łotmana i Uspińskiego. Wymowne jest to, że Boże Narodzenie jest bardziej świętowane na Zachodzie niż na Wschodzie, bo Rosja świętuje Wielkanoc jako najważniejsze święto. Mówi ono Rosjanom to, z czym oni chętnie się zgadzają i chętnie przyjmują, bo już wiedzą na podstawie życiowego doświadczenia i światoodczuwania, że ziemia jest miejscem odmowy życia czystego, na miarę ideałów i poczucia dobra. Jest widownią sromotnych klęsk intencji ludzkich od dzieciństwa do starości. Jest padołem diabelskiego rozłamu marzeń i rzeczywistości – tak też ten dualizm można nazwać. Jest on przyczyną życiowej Golgoty, ale prawosławie pozostaje wobec tego dualizmu bezbronne. Nie jest nawet świadome fatalnych skutków radykalizmu opozycji binarnej nieba i piekła. Nie zdaje sobie sprawy z doświadczania traumy nieuchronności rozłamu słowa i czynu. Rozumiemy więc, że w prawosławiu, jeżeli świętować, to Wielkanoc, Zmartwychwstanie, bo na tym świecie po ludzku żyć się nie daje. Ale co to jest za święto? To jest święto opuszczenia świata.

Bartosz Dąbrowski: A nie przyjścia na świat i wcielenia, jak katolickie Boże Narodzenie.

Zapisała Katarzyna Wojan

Bibliografia / References

Utwory Czesława Miłosza

- Miłosz, Cz. (1962). *Człowiek wśród skorpionów. Studium o Stanisławie Brzozowskim*. Biblioteka „Kultury”, t. 77. Paryż: Instytut Literacki.
- Miłosz, Cz. (1969). *Widzenia nad Zatoką San Francisco*. Biblioteka „Kultury”, t. 177. Paryż: Instytut Literacki.
- Miłosz, Cz. (1982). *Ziemia Ulro*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Miłosz, Cz. (1989). *Dolina Issy*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Miłosz Cz. (1998). *Zaraz po wojnie. Korespondencja z pisarzami 1945–1950*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Miłosz, Cz. (2002). *Nic więcej*. W: idem. *Wiersze*. T. 2. Kraków: Wydawnictwo Znak, s. 274.
- Miłosz, Cz. (2004). *Annalena*. W: idem. *Wiersze*. T. 4. Kraków: Wydawnictwo Znak, s. 22–23.
- Miłosz, Cz. (2004). *Wyznanie*. W: idem. *Wiersze*. T. 4. Kraków: Wydawnictwo Znak, s. 154.
- Miłosz, Cz. (2018). *Bramy Arsenalu* (z tomu *Trzy zimy*, 1936). W: idem. *Wiersze wszystkie*. Red. A. Szulczyńska. Wyd. 3 uzup. Kraków: Wydawnictwo Znak, s. 66–68.
- Miłosz, Cz. (2018). *Czego nauczyłem się od Jeanne Hersch?* (z tomu *To*, 2000). W: idem. *Wiersze wszystkie*. Red. A. Szulczyńska. Wyd. 3 uzup. Kraków: Wydawnictwo Znak, s. 1201–1202.
- Miłosz, Cz. (2018). *Na pożegnanie mojej żony Janiny* (z tomu *Kroniki*, 1987). W: idem. *Wiersze wszystkie*. Red. A. Szulczyńska. Wyd. 3 uzup. Kraków: Wydawnictwo Znak, s. 939.
- Miłosz, Cz. (2018). *Rozbieranie Justyny* (z tomu *Na brzegu rzeki*, 1994). W: idem. *Wiersze wszystkie*. Red. A. Szulczyńska. Wyd. 3 uzup. Kraków: Wydawnictwo Znak, s. 1100–1103.
- Miłosz, Cz. (2018). *Traktat moralny* (z tomu *Światło dzienne*, 1953). W: idem. *Wiersze wszystkie*. Red. A. Szulczyńska. Wyd. 3 uzup. Kraków: Wydawnictwo Znak, s. 336–350.
- Miłosz, Cz. (2018). *Traktat teologiczny* (z tomu *Długa przestrzeń*, 2002). W: idem. *Wiersze wszystkie*. Red. A. Szulczyńska. Wyd. 3 uzup. Kraków: Wydawnictwo Znak, s. 1281–1299.
- Miłosz, Cz. (2018). *Trwoga-sen (1918)* (z tomu *Kroniki*, 1987). W: idem. *Wiersze wszystkie*. Red. A. Szulczyńska. Wyd. 3 uzup. Kraków: Wydawnictwo Znak, s. 969–971.
- Miłosz, Cz. (2018). *Trzy zimy*. W: idem. *Wiersze wszystkie*. Red. A. Szulczyńska. Wyd. 3 uzup. Kraków: Wydawnictwo Znak, s. 58–104.
- Miłosz, Cz. (2018). *Walc* (z tomu *Ocalenie*, 1945). W: idem. *Wiersze wszystkie*. Red. A. Szulczyńska. Wyd. 3 uzup. Kraków: Wydawnictwo Znak, s. 201–203.

Utwory literackie innych pisarzy

- Borowski, T. (1942). *Gdziekolwiek ziemia... Cykl poetycki*. Warszawa: [s.n.].
- Bieły, A. (1987). *Srebrny gołąb. Opowieść w siedmiu rozdziałach*. Przeł. i posłowiem opatrzył S. Pollak. Warszawa: Czytelnik.
- Brzozowski, S. (1908). *Płomienie. Z papierów po Michale Kaniowskim*. T. 1–2. Lwów: nakł. Księgarni Polskiej Bernarda Połonieckiego.
- Brzozowski, S. (1911). *Sam wśród ludzi*. Lwów: Księgarnia Polska B. Połonieckiego; Warszawa: E. Wende i Ska (T. HIŻ i A. Turkuł).
- Byron, G.G. (1835). *Manfred. Poema dramatyczne lorda Byrona*. Przekł. E.S. Bojanowski. Wrocław: Wilhelm Bogumił Korn.
- Conrad, J. (1920). *Prowokator*. Przeł. F. Nossig. Lwów: nakładem Ludowego Towarzystwa Wydawniczego.
- Conrad, J. (1925). *W oczach Zachodu*. Przeł. H.J. Pajzderska. Warszawa: nakładem E. Wende i S-ka i Towarzystwa Wydawniczego „Ignis”.

- Dostojewski, F. (1927). *Legenda o Wielkim Inkwizytorze*. Przeł. Bejot. Częstochowa: [s.n.].
- Dostojewski, T. (1928). *Biesy*. Przeł. T. Zagórski. [S.l.]: Towarzystwo Wydawnicze „Rój”.
- Dostojewski, T. (1928). *Bracia Karamazow*. Przeł. A. Wat. Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze „Rój”.
- Dostojewski, F. (1992). *Notatki z podziemia; Gracz*. [Przeł. z ros.: G. Karski, W. Broniewski]. Z Dzieł Fiodora Dostojewskiego, t. 1. Warszawa: Puls.
- Herbert, Z. (1962). *Barbarzyńca w ogrodzie*. Warszawa: Czytelnik.
- Herbert, Z. (2008). *Przesłanie Pana Cogito*. W: idem. *Wiersze zebrane*. Oprac. R. Krynicki. Kraków: Wydawnictwo a5, s. 439–440.
- Mickiewicz, A. (1998). *Dziady*. Seria Adam Mickiewicz Dzieła poetyckie, t. 3. Warszawa: Czytelnik.
- Orzeszkowa, E. (1888). *Nad Niemnem. Powieść w trzech tomach*. Warszawa: nakładem Gebethnera i Wolffa.

Eseistyka

- Eliade, M. (2002). *Od Zalmoksisia do Czyngis-chana*. Przeł. i przedmową opatrzył K. Kocjan. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Weil, S. (1997). *Iliada, czyli poemat o sile*. Przeł. A. Olędzka-Frybesowa. *Res Publica Nowa*, 6(105): 56–66.
- Weil, S. (2004). *Iliada, czyli poemat siły*. W: idem. *Dzieła*. Przeł. M. Frankiewicz. Poznań: Brama – Książnica Włoczęgów i Uczonych.

Pisma ojców Kościoła

- Św. Augustyn. (1930). *Państwo Boże = De civitate Dei*. 1, Wstęp, Ks. 1–7. Z łaciny przetłumaczył i objaśnienia napisał W. Kubicki. *Pisma Ojców Kościoła w Polskim Tłumaczeniu*, t. 11. Poznań: Jan Jachowski.
- Św. Augustyn. (1980). *Pisma egzegetyczne przeciw Manichejczykom*. Tł. J. Sulowski. Wstęp i oprac. W. Myszor. Tł. przygot. do dr. S. Kalinkowski [et al.]. *Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy*, t. 25. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Św. Augustyn. (1998). *Państwo Boże = De civitate Dei*. 1, Wstęp, Ks. 1–7. Wstęp J. Salij. Wyd. 2. Kęty: Antyk.
- Św. Ireneusz z Lyonu. (2018). *Adversus haereses*. Przekł. ks. J. Brylowski. Źródła Wiary. Pelplin: Bernardinum.
- [Św.] Ireneusz z Lyonu i gnostycy. (2016). *Zdemaskowanie i odparcie fałszywej gnozy. Tłumaczenie: Adversus haereses. Księga I i II*. Tł. i przypisami opatrzył W. Myszor. *Studia Antiquitatis Christianae – Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Series Nova*, t. 17. Wydanie studyjne. Katowice: Księgarnia św. Jacka.

Opracowania i studia

- Jasinowski, B. (1933). *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja: na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych wschodu i zachodu*. Wilno: Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej; Towarzystwo Wydawnicze „Pogoń”.
- Jerofiejew, W. (2004). *Encyklopedia duszy rosyjskiej. Romans z encyklopedią*. Przeł. A. de Lazari. Warszawa: Czytelnik.
- Kucharzewski, J. (1923–1935). *Od białego caratu do czerwonego*. T. 1–7. Warszawa: Kasa im. J. Mianowskiego Instytutu Popierania Nauki.
- Kucharzewski, J. (1958). *Od białego do czerwonego caratu*. Z przedmową O. Haleckiego. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas” [wyd. 2 – 1986; wyd. 3 – 1989].

- Łotman, Ju., Uspenski, B. (1993). *Rola modeli dualnych w dynamice kultury rosyjskiej (do końca XVIII wieku)*. W: *Semiotyka dziejów Rosji*. Wybór, przekł. B. Żyłko. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, s. 17–61.
- Przybylski, R. (1993). *Słowo i milczenie bohatera Polaków. Studium o „Dziadach”*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Szestow, L. (1987). *Dostojewski i Nietzsche. Filozofia tragedii*. Przel. i wstępem poprzedził C. Wodziński, Warszawa: Czytelnik.
- Uspenski, B. (1993). *Dualistyczny charakter średniowiecznej kultury rosyjskiej (na przykładzie „Wyprawy za trzy morza” Afanasija Nikitina)*. W: *Semiotyka dziejów Rosji*. Wybór i przekł. B. Żyłko. Człowiek i Jego Cywilizacja. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, s. 78–82.

*STEFAN CHWIN

**ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK

***BARTOSZ DĄBROWSKI

Uniwersytet Gdański / University of Gdańsk
Wydział Filologiczny / Faculty of Languages
Instytut Filologii Polskiej / Institute of Polish Language and Literature
Zakład Historii Literatury Polskiej / Polish Literary History Division
ul. Wita Stwosza 55, 80-308 Gdańsk, Polska / Wita Stwosza St. 55, 80-308 Gdańsk, Poland

*Corresponding Author e-mail: stefan.chwin@ug.edu.pl

**Corresponding Author e-mail: zbigniew.kazmierczyk@ug.edu.pl

***Corresponding Author e-mail: bartosz.dabrowski@ug.edu.pl

*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1201-1762>

**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7716-3911>

***ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7999-5458>

KATARZYNA WOJAN

Uniwersytet Gdański / University of Gdańsk
Wydział Filologiczny / Faculty of Languages
Instytut Skandynawistyki i Fennistyki / Institute of Scandinavian and Finnish Studies
ul. Wita Stwosza 51, 80-308 Gdańsk, Polska / Wita Stwosza St. 51, 80-308 Gdańsk, Poland
Corresponding Author e-mail: katarzyna.wojan@ug.edu.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0368-727X>

(nadesłano / received 25.10.2025; zaakceptowano / accepted 29.10.2025)

Competing interests: The authors declare that they have no conflict of interests.

VI. KRONIKA
CHRONICLE

SPRAWOZDANIA NAUKOWE
SCIENTIFIC REPORTS

Article No. 352

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.13>

Sprawozdanie naukowe / Scientific report

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2025 SRG and J. Kalkowska¹

Citation:

Kalkowska, J. (2025). Sprawozdanie z wykładu dr. Siarheia Padsasonnego *Dostojewski czytany dzisiaj* (Uniwersytet Gdański, Wydział Filologiczny, Gdańsk, 27 listopada 2024 r.). *Studia Rossica Gedanensia*, 12: 249–254. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.13>

SPRAWOZDANIE Z WYKŁADU
DR. SIARHEIA PADSASONNEGO
DOSTOJEWSKI CZYTANY DZISIAJ
(Uniwersytet Gdański, Wydział Filologiczny, Gdańsk, 27 listopada 2024 r.)

JULIA KALKOWSKA

Uniwersytet Gdański / University of Gdańsk

Wydział Filologiczny / Faculty of Languages

Instytut Filologii Polskiej / Institute of Polish Language and Literature
ul. Wita Stwosza 55, 80-308 Gdańsk, Polska / Wita Stwosza St. 55, 80-308 Gdańsk, Poland

Corresponding Author e-mail: j.kalkowska.235@studms.ug.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8680-3706>

(nadesłano / received 6.06.2025; zaakceptowano / accepted 7.06.2025)

¹ This is an Open-Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstract²

A report on the lecture by Dr Siarhei Padsasonny *Dostoevsky Read Today* (University of Gdańsk, Faculty of Philology, Gdańsk, November 27, 2024)

This text constitutes a report on the public lecture *Dostoevsky read today* delivered by Dr. Siarhei Padsasonny on November 27, 2024, at the Faculty of Philology of the University of Gdańsk. The lecture was organized by the Gdańsk Branch of the Adam Mickiewicz Literary Society. The event was accompanied by the scholarly promotion of the book titled *Современный польский Достоевский: рецепция писателя в ежедневнике „Gazeta Wyborcza” (1989–2019)* [*The Contemporary Polish Dostoevsky: The Reception of the Writer in the “Gazeta Wyborcza” daily (1989–2019)*] (Warsaw 2024).

Keywords: Dostoevsky, reception of Dostoevsky, critical interpretation of Dostoevsky, Polish humanistic reflection, Polish literary studies.

Abstrakt

Niniejszy tekst stanowi sprawozdanie z wykładu otwartego *Dostojewski czytany dzisiaj* dr. Siarheia Padsasonnego, który odbył się 27 listopada 2024 roku na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Gdańskiego. Wykład został zorganizowany przez Oddział Gdański Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza. Wydarzeniu towarzyszyła promocja naukowa książki *Современный польский Достоевский: рецепция писателя в ежедневнике „Gazeta Wyborcza” (1989–2019)* [Współczesny polski Dostojewski: recepcja pisarza w dzienniku „Gazeta Wyborcza” (1989–2019)] (Warszawa 2024).

Słowa kluczowe: Dostojewski, recepcja Dostojewskiego, krytyczna interpretacja Dostojewskiego, polska refleksja humanistyczna, literaturoznawstwo polskie.

W dniu 27 listopada 2024 roku na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Gdańskiego odbył się wykład otwarty zatytułowany *Dostojewski czytany dzisiaj*, który wygłosił dr Siarhei Padsasonny, literaturoznawca z Uniwersytetu Warszawskiego³. Stroną zapraszającą był Oddział Gdański Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza. Uroczystego otwarcia wydarzenia dokonali profesorowie: dr hab. Zbigniew Kaźmierczyk, przewodniczący Oddziału Towarzystwa, oraz dr hab. Katarzyna Wojan, redaktor naczelna rocznika „*Studia Rossica Gedanensia*”. Sylwetkę naukową gościa przedstawiła prof. Wojan⁴.

² Abstrakty oraz słowa kluczowe – red. [tekst – K.W.; tłum. – L.S.].

³ Jak czytamy na stronie Wydziału, „Temat zainteresował licznie przybyłych studentów oraz licealistów z klasy humanistycznej Uniwersyteckiego Liceum Ogólnokształcącego w Gdańsku” (Malcer 2024).

⁴ Krótki biogram zob. Wojan 2024, <https://ug.edu.pl/news/pl/event/7763/wyklad-dr-siarheja-padsasonnego-dostojewski-czytany-dzisiaj> (dostęp 1.06.2025) oraz w tegorocznym numerze czasopisma w dziale: *O Autorach* [przyp. red. – K.W.].

Podczas wykładu zaprezentowana została najnowsza monografia dr. Padsasonnego – *Современный польский Достоевский: рецепция писателя в ежедневнике „Газета Wyborcza” (1989–2019)* [Współczesny polski Dostojewski: recepcja pisarza w dzienniku „Gazeta Wyborcza” (1989–2019)]. Jej celem jest ukazanie Fiodora Dostojewskiego jako pisarza ponadczasowego, którego książki równie dobrze odzwierciedlają sytuację dziewiętnastowieczną, jak i współczesną, ale jednocześnie postaci wykorzystywanej politycznie i niosącej za sobą wiele kontrowersji. Dlatego przewodnim, a zarazem otwierającym wykład, było pytanie natury szekspirowskiej: czytać czy nie czytać? Dr Padsasonny odpowiedział na nie twierdząco: czytać, mając na uwadze wiele ważnych aspektów podczas lektury. Autor monografii zalecał spojrzenie na Dostojewskiego jako pisarza z kręgu kultury światowej, a nie tylko rosyjskiej. Jego zdaniem, bez Dostojewskiego nie narodziłyby się w znanej nam postaci na przykład: francuski egzystencjalizm, dzieła Thomasa Manna czy polskich noblistów. Literaci XX i XXI wieku czytają go, inspirują się nim i często odnoszą się do niego w swoich dziełach. Jest on obecny w wielu kulturach, w sumie należy do kultury światowej.

Dr Padsasonny wskazywał również, że pewien opór związany z dzisiejszym odbiorem Dostojewskiego wynika z mitologizacji „wielkiej kultury rosyjskiej”, która często doprowadza do bezkrytycznej recepcji jego dzieł, ale również wykorzystywania ich przez różne strony polityczne, zwłaszcza w celach propagandowych. Powołując się na słowa Swiatłany Aleksijewicz, która w jednym z wywiadów wyznała, że szanuje Czechowa i Dostojewskiego i nie wolno oddawać tych autorów Putinowi, podkreślił, że należy ich czytać i rozumieć, by oprzeć się manipulacjom władzy rosyjskiej, która racjonalizuje poglądy Dostojewskiego i podporządkowuje je ideologicznej perswazji, a nawet brutalnej agitacji. Dlatego właśnie dr Padsasonny zdecydował się przygotować swoją monografię w języku rosyjskim – by dotarła do ludzi poddawanych propagandzie. Zwrócił on również uwagę na publicystykę Dostojewskiego, która daje podstawę stawiania rosyjskiemu pisarzowi zarzutów mizoginii, imperializmu, antysemityzmu, bycia „polakożercą”. Wyjaśnił, na czym polegała wizja słowiańskiego świata według Dostojewskiego. Zaznaczył, że choć poglądy rosyjskiego pisarza w kilku kwestiach są niedopuszczalne, to do literatury należy podchodzić z naukowym chłodem i krytycyzmem. Zresztą w twórczości Dostojewskiego istotne są wystąpienia w roli proroka, profetyczne diagnozy na podstawie dziewiętnastowiecznych realiów, w których my dzisiaj możemy dostrzec zapowiedź zbrodni stalinowskich i putinowskich.

Prezentując swoją monografię dr Padsasonny przedstawił problematykę czytania Dostojewskiego na innym podłożu – translatoryki oraz medium, przez które poznajemy pisarza. Zaznaczył, że w Polsce jest wielu badaczy twórczości rosyjskiego pisarza – m.in. Andrzej Walicki, Henryk Paprocki, Zbigniew Żakiewicz, a w młodszych pokoleniach – Marcin Borowski. Istnieje też wiele polskich przekładów z Dostojewskiego. Dr Padsasonny wyróżnił tłumaczenia Aleksandra Watta, Adama Pomorskiego, Cezarego Wodzińskiego i Barbary Beaupré. Wykładowca podkreślił, że nawet najwierniejsze tłumaczenie nie będzie tym dziełem Dostojewskiego, które możemy poznać w języku rosyjskim. Podobny problem naświetlony został w polu adaptacyjnym dzieł. Dr Padsasonny wymienił wiele mediów, dzięki którym można zapoznać się z Dostojewskim, np. teatr, komiks, muzyka czy różnego rodzaju animacje i adaptacje filmowe. Tu jednak pojawia się następujący dylemat: na ile ukazany utwór odzwierciedla powieść

rosyjskiego pisarza, a na ile została mu narzucona interpretacja i konwencja autora adaptacji?

W trakcie wykładu została również podjęta problematyka humanizmu oraz głównych tematów Dostojewskiego. Pochylono się nad antropocentryzmem, metafizyką i człowieczeństwem, które rosyjski autor uważał za nadwartości i które najgłośniejszym wybrzmiewają w jego dziełach. Można w nich odnaleźć filozofię personalizmu, czyli pogląd o autonomiczności jednostki oraz odpowiedzialności, którą ona na siebie nakłada w związku z wyborami i decyzjami egzystencjalnymi. Taką konwencję sam Dostojewski wcielił w swoich utworach, nie udzielając gotowych odpowiedzi na dylematy moralne i życiowe. Pisarz stawia jedynie pytania otwarte i z nimi pozostawia czytelnika.

Po skończonym wykładzie dr Padsasonny uroczyście wręczył prof. Zbigniewowi Kaźmierczukowi autorski egzemplarz swojej książki przeznaczony dla Biblioteki Humanistycznej Uniwersytetu Gdańskiego.

Po tej części nastąpiła seria rozmaitych pytań do gościa.

Bibliografia / References

- Malcer, A. (2024). „Dostojewski czytany dzisiaj” – wykład dr. Siarheia Padsasonnego <https://fil.ug.edu.pl/news/115738/dostojewski-czytany-dzisiaj-wyklad-dr-siarheja-padsasonnego> (dostęp 1.06.2025).
- Padsasonny, S. (2024). *Современный польский Достоевский: рецепция писателя в ежедневнике „Gazeta Wyborcza” (1989–2019)*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- [Wojan K.]. (2024). Wykład dr. Siarheia Padsasonnego „Dostojewski czytany dzisiaj”. <https://ug.edu.pl/news/pl/event/7763/wyklad-dr-siarheja-padsasonnego-dostojewski-czytany-dzisiaj> (dostęp 1.06.2025).

Competing interests: The author declares that she has no competing interests.

Fot. Zbyszek Dymarski

Fot. Katarzyna Wojan

Fot. Katarzyna Wojan

Article No. 353

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.14>

Sprawozdanie naukowe / Scientific report

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2025 SRG and M. Urbańska-Bożek¹

Citation:

Urbańska-Bożek, M. (2025). *Ukraina – Rosja: wojna światów w ujęciu kulturowym i filozoficznym*. Cykl wykładów zorganizowany przez Pomorskie Towarzystwo Filozoficzno-Teologiczne oraz rocznik „Studia Rossica Gedanensia” w ramach Gdańskich Wykładów Filozoficznych (15 maja – 17 czerwca 2025 roku, Gdańsk, PAN Biblioteka Gdańska, ul. Wałowa 24). *Studia Rossica Gedanensia*, 12: 255–274.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.14>

**UKRAINA-ROSJA: WOJNA ŚWIATÓW
W UJĘCIU KULTUROWYM I FILOZOFICZNYM
CYKL WYKŁADÓW ZORGANIZOWANY PRZEZ
POMORSKIE TOWARZYSTWO FILOZOFICZNO-TEOLOGICZNE
ORAZ ROCZNIK „STUDIA ROSSICA GEDANENSIA”
W RAMACH GDAŃSKICH WYKŁADÓW FILOZOFICZNYCH
(15 maja – 17 czerwca 2025 r., Gdańsk, PAN Biblioteka Gdańska, ul. Wałowa 24)**

MARIA URBAŃSKA-BOŻEK

Sopocka Akademia Nauk Stosowanych

Corresponding Author e-mail: murbanska-bozek@swps.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0016-602X>

(*nadesłano / received 3.09.2025; zaakceptowano / accepted 4.09.2025*)

¹ This is an Open-Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstract²

Ukraine – Russia: The war of worlds in a cultural and philosophical perspective. A lecture series organized by the Pomorskie Towarzystwo Filozoficzno-Teologiczne [The Pomeranian Philosophical and Theological Society] and the „*Studia Rossica Gedanensia*” Journal of the University of Gdańsk as part of the Gdańsk Philosophical Lectures (May 15 - June 17, 2025, Gdańsk, Polish Academy of Science, Gdańsk Library, ul. Wałowa 24)

The article presents a report on the lecture series titled *Ukraine–Russia: The War of Worlds in a Cultural and Philosophical Perspective*, organized by the Pomeranian Philosophical and Theological Society and the editorial board of the *Studia Rossica Gedanensia* journal in Gdańsk, in May and June 2025. The project included four lectures: *Dostoevsky in the Context of Russia’s War with Ukraine* (Siarhei Padsasonny), *The Recent History of Russia in the Light of the Tartu School of Cultural Semiotics and the Ukrainian Question* (Bogusław Żyłko), *Ukraine of Polish Romantics and Taras Shevchenko – Cultural Similarities and Differences* (Zbigniew Kaźmierczyk), and *Between the Metaphysics of War and Political Utility: Propaganda and the Rhetoric of Patriarch Kirill* (Marcin Składanowski).

Keywords: Russia, Ukraine, Russian invasion of Ukraine, civilizational war, metaphysics of war, origins of aggression, Fyodor Dostoevsky, Taras Shevchenko, Polish romantics, Seweryn Goszczyński, Antoni Malczewski, Adam Mickiewicz, Tartu School of Semiotics, Yuri Lotman, recent history of Russia, Russian Orthodox Church, Patriarch Kirill, rhetoric of Kirill.

Abstrakt

Artykuł zawiera relację z cyklu wykładów *Ukraina–Rosja: wojna światów w ujęciu kulturowym i filozoficznym*, zorganizowanego przez Pomorskie Towarzystwo Filozoficzno-Teologiczne oraz redakcję rocznika „*Studia Rossica Gedanensia*” w Gdańsku w maju i czerwcu 2025 roku. Projekt obejmował cztery wykłady: *Dostojewski w kontekście wojny Rosji z Ukrainą* (Siarhei Padsasonny), *Najnowsze dzieje Rosji w świetle tartuskiej semiotyki kultury a kwestia ukraińska* (Bogusław Żyłko), *Ukraina romantyków polskich i Tarasa Szewczenki – podobieństwa i różnice kulturowe* (Zbigniew Kaźmierczyk), *Pomiędzy metafizyką wojny a polityczną użytecznością. Propaganda i retoryka patriarchy Cyryla* (Marcin Składanowski).

Słowa kluczowe: Rosja, Ukraina, inwazja Rosji na Ukrainę, wojna cywilizacyjna, metafizyka wojny, geneza agresji, Fiodor Dostojewski, Taras Szewczenko, polscy romantycy, Seweryn Goszczyński, Antoni Malczewski, Adam Mickiewicz, tartuska szkoła

² Abstrakty oraz słowa kluczowe – red. [tekst – K.W.; tłum. – L.S.].

semiotyki, Jurij Łotman, najnowsze dzieje Rosji, Rosyjska Cerkiew Prawosławna, patriarcha Cyryl, retoryka Cyryla.

Cykl *Ukraina-Rosja: wojna światów w ujęciu kulturowym i filozoficznym* to kolejny blok wykładowy zorganizowany w gościnnych murach Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk w ramach Gdańskich Wykładów Filozoficznych przez Pomorskie Towarzystwo Filozoficzno-Teologiczne. Inicjatorami i opiekunami merytorycznymi tego cyklu byli prof. Zbigniew Kaźmierczyk oraz prof. Katarzyna Wojan. Organizację wykładów zapewnił dr inż. Zbyszek Dymarski. Tym razem myśl przewodnia nawiązywała do najazdu Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 roku. Zaproszeni wykładowcy podjęli wysiłek wyjaśnienia kulturowych przesłanek ustrojowej odmienności Ukrainy i Rosji oraz próbę ukazania genezy agresji Rosji na Ukrainę, jak i przedstawienie jej nie jako konfliktu lokalnego, lecz starcia cywilizacyjnego, którego stawką jest panowanie na terenie Słowiańszczyzny jednego z antagonistycznych modeli ustrojowych: despotyzmu wojennego lub demokracji.

Dostojewski w kontekście wojny Rosji z Ukrainą

Jako pierwszy z wykładem *Dostojewski w kontekście wojny Rosji z Ukrainą* wystąpił dr Sierhiej Padsasonny z Uniwersytetu Warszawskiego. Dr Padsasonny jest nie tylko filologiem, ale też dziennikarzem (zawodowo związanym ze stacją Biełsat TV). Naukowo zajmuje się historią literatury rosyjskiej, jej kontekstami kulturowymi, kwestiami mentalności rosyjskiej, rosyjską myślą filozoficzno-religijną, a także problematyką przekładu literackiego. Jest ekspertem twórczości Fiodora Dostojewskiego.

Padsasonny rozpoczął swój wykład konstatacją, że w propagandzie nie liczy się naukowiec, literat, lecz przeciętny odbiorca kultury, który śledząc media społecznościowe nie odczytuje podsuwanych mu informacji jako historycznej nieprawdy. Putinowska propaganda wspiera i opiera się na tezie: „prawosławie, samodzierżawie (samowładztwo), ludowość”, popularnej w latach trzydziestych XIX wieku i głoszonej przez Siergieja Uwarowa po upadku powstania dekabrystów 1825 roku, ministra oświaty Rosji mikołajewskiej. Idea ta cementuje jedność władzy, Cerkwi i społeczeństwa. Obecnie Kreml w swoich przekazach medialnych narzuca i udobitnia tę jedność.

Aleksandr Dugin, filozof, publicysta i główny ideolog rosyjskiego neoimperializmu³, przed niespełna trzydziestoma laty opublikował artykuł o Dostojewskim zatytułowany *Imię moje – Topór (Dostojewski i metafizyka Petersburga)* (Dugin 1997), w którym oznajmił, że powieść *Zbrodnia i kara* jest kodem kulturowym i zapisem dziejowego powołania Rosji. Zgodnie z propagandą putinowską wylicza trzy rosyjskie stolice: Kijów jako stolicę etniczną, Moskwę jako stolicę nowego państwa prawosław-

³ Na temat duginowskiej myśli społeczno-politycznej zob. monografie M. Składanowskiego: *Cywilizacja rosyjska według Aleksandra Dugina. Studia historiozoficzno-antropologiczne* (2019), *Bezpieczeństwo narodowe Rosji w neoeurazjyzmie Aleksandra Dugina na tle współczesnej rosyjskiej debaty politycznej i akademickiej* (2022) oraz *Russia's National Security in Aleksandr Dugin's Neo-Eurasianism: A Sacred Fortress* (2023).

nego oraz Petersburg jako stolicę stworzoną sztucznie. Według rosyjskiego propagandy pierwsza z nich to stolica etosu, druga – ideologii, a trzecia – literatury.

Zdaniem Padsasonnego Dugin, mówiąc o narodzie rosyjskim, który ma w sobie Boga, powtarza tezy Dostojewskiego o Rosjanach jako narodzie wybranym. „Nawet nasze Zbrodnie stoją nieporównywalnie wyżej od naszej dobroci” – pisał rosyjski ideolog, negując tym samym piąte przykazanie Dekalogu „Nie zabijaj!”. Przykazanie to, jak argumentował prelegent, ma w duginizmie taką samą moc normatywną jak zakaz „nie palić”. Zbrodnia popełniona przez Raskolnikowa jest traktowana jako akt miłości na drodze do nowego życia, a Petersburg – miasto zbrodni – nazywa Dugin „miejscem miłości”. Lichwiarka staje się symbolem Zachodu, którą Raskolnikow skutecznie eliminuje za pomocą siekiery. W kontekście wojny Rosji przeciwko Ukrainie słowa te wybrzmiewają jak zagrożenie nie tylko dla Ukrainy, ale całego Zachodu. Jeśli założyć, że Putin jest pod wpływem Dugina, to taki scenariusz, w opinii Padsasonnego, jest możliwy. Bowiem właśnie za pomocą „siekiery” przywódca Rosji zamierza obezwładnić Ukrainę, a następnie inne państwa. Istotą jest odrodzenie imperium ZSRR, którego upadek Putin ma za największą katastrofę geopolityczną XX wieku. Dugin również dostrzega fatalne skutki upadku ZSRR, jednak forma związku republik radzieckich nie zachwyca go ani pod względem struktury, ani ideologii.

W ocenie Padsasonnego rosyjski ideolog trafia do Rosjan – przytacza liczne argumenty na poparcie głoszonych przez siebie tez, zna świetnie historię, swobodnie posługuje się aparatem pojęciowym nauk humanistycznych. Dyskusja z nim jest trudna i wymagająca. W jednym z wywiadów Dugin wyraził opinię, że jest w stanie darować ówczesnym elitom rządzącym upadek Związku Radzieckiego, ale nie wybaczy tego, że komuniści nie zawalczyli o ustanowiony przez siebie porządek. Zdaniem Dugina, swoich wartości należy bronić do ostatniej kropli krwi. Tu zahaczamy o ideologię terrorystyczne podobne do tych, jakie prezentował Siergiej Nieczajew, pierwowzór postaci radykałów w *Biesach*. Jak wiadomo, w powieści tej Dostojewski obnażył prawdziwe, zbrodnicze oblicze komunizmu i podobnych utopijnych ideologii.

Kolejną ideą głoszoną przez Dostojewskiego i wykorzystaną w propagandzie Dugina jest pansławizm. Uwypukla ją *Dziennik pisarza*. Padsasonny zwrócił uwagę na rok 1876, który dokumentuje mocny przekaz nacjonalistyczny i szowinistyczny autora *Zbrodni i kary*. Czytamy w zapiskach z tego roku o narodzie rosyjskim, który ma w sobie Boga, oraz o charakterystycznym dla Słowian mesjanizmie. Autor *Dziennika pisarza* przedstawia Rosję jako matkę, która nie zawłaszcza, lecz przyciąga swe dzieci. Dzieci nie rozumieją, że matka chce ich dobra; płaczą. Zrozumienie nadejdzie z czasem. Owe tezy, podparte autorytetem Dostojewskiego, stanowią fundament propagandy putinowskiej, rozpowszechnianej w przestrzeni publicznej. Dominuje w niej narracja o narodzie wybranym. Padsasonny wyjaśnia paradoks Dostojewskiego: pisarza polifonicznego, a jednocześnie w dzienniku jednostronnego, nacjonalistycznego, zamkniętego na różnorodność kulturową i dialog, co jest dobrze widoczne także w jego publicystyce. W opinii Padsasonnego Dostojewski mógł być pod wpływem dziewiętnastowiecznej propagandy carskiej Rosji. Świadczy o tym wyznanie na temat czerpania przez niego wątków powieściowych z gazet, a te były przecież głównym nośnikiem ówczesnej propagandy.

Interesujące jest również spojrzenie Dostojewskiego na obrzeża Imperium Rosyjskiego, czyli na kraje znajdujące się na zewnętrznych rubieżach carskiej Rosji, w tym Polski. Poglądy na tę kwestię zawarł zarówno w *Dzienniku pisarza*, jak również w *Listach*. Są one tożsame z obowiązującą ówczesnie doktryną kolonializmu i imperializmu. Obrzeża Rosji były i są traktowane jak integralna część imperium, dlatego aksjomaty geopolityczne Dostojewskiego są nadal żywe w propagandzie rosyjskiej i wpisują się w oficjalną narrację promującą postkolonializm i imperializm.

Według Padsasonnego obecna sytuacja geopolityczna zasadnie przywodzi na myśl wydarzenia wojny krymskiej z lat 1853–1856, która zakończyła się klęską Rosji. W 2022 roku, po rozpoczęciu inwazji przeciwko Ukrainie, prawda historyczna bywała podważana. Na przykład Ludmiła Saraskina, wybitna znawczyni twórczości Dostojewskiego, w artykule opublikowanym w 2023 roku (*„Nado skazat’ pravdu”: F.M. Dostoevskij i ego sovremenniki v spore ob itogah Krymskoj kampanii*) domaga się ujawnienia prawdy o Dostojewskim i jego myśli na temat rezultatów ówczesnej kampanii krymskiej (Saraskina 2023). Twierdzi ona, że Rosja toczyła bój o wartości, o *sacrum*, walcząc z całą Europą. Ten sam przekaz można odnaleźć w dzisiejszej propagandzie rosyjskiej. Rosja walczy w obronie świętości, o zachowanie *sacrum*, o wartości prawosławia. Zdaniem Saraskinej, wojna krymska stała się bodźcem do rozważań Dostojewskiego na temat miejsca Rosji w Europie i na świecie. Rosyjska badaczka przedstawia pisarza jako człowieka, który ma siebie za patriotę wielkiego imperium, zaś wojnę krymską rozważa w kategoriach egzystencjalnego wyzwania dla Rosji. W trakcie trwania ofensywy krymskiej Dostojewski przebywał na wygnaniu w Semipałatyńsku. Tam w latach 1854–1856 spłodził trzy wiersze, w których złożył caratowi uniżone pokłony. Do tej liryki krytycznie odniósł się Konstanty Moczulski ze względu na jej cerkiewno-monarchistyczny realizm. W *Dzienniku pisarza*, w kwietniu 1886 roku, Dostojewski zawarł zdanie o rosyjskiej „miłości chrześcijańskiej do wroga”, czyli do jeńców wojennych. Podobną apologetykę odnajdujemy w listach do Apollona Majkowa (1821–1897), w których wzywa on do moralnego wyzwolenia Słowian pod rosyjskim przewodem. Z kolei Saraskina w swoim artykule pisze wręcz o nieuzasadnionej i „fantastycznej nienawiści do Rosji” ze strony upadłej moralnie, ateistycznej Europy.

Według Padsasonnego, wojnę sakralizował również Nikołaj Danilewski (1822–1885), główny teoretyk panslawizmu, pod którego wpływem pozostawał Dostojewski – książkę Danilewskiego *Rosja a Europa* (Danilevskij 1871) określił on jako „przyszły podręcznik dla wszystkich Rosjan”. Do poglądów Danilewskiego i hasła wojny ojczyźnianej odwołuje się również współczesna propaganda rosyjska.

Dostojewski widział w przegranej wojnie krymskiej siłę, a nie słabość Rosji. Komentując z kolei wojnę rosyjsko-turecką (1877–1878) w marcu 1877 roku nawołuje do podbicia Konstantynopola i przeniesienia doń rosyjskiej stolicy. Dostojewski pod koniec życia samą ideę wojny zaczął usprawiedliwiać, upatrując w niej spoiwo narodowe i sposób osiągnięcia celów politycznych, do których zaliczał realizację idei rosyjskiej. Jeśli bowiem wojna miałaby służyć rosyjskiej racji stanu i w tym sensie uratować Rosję, to należy uznać ją za usprawiedliwioną.

Kończąc swój wywód Padsasonny stawia pytanie, czy w związku z niezaprzeczną wielkością Dostojewskiego jako pisarza i bezspornością jego talentu pisarskiego można odwoływać się do hasła *cancel culture* (kultury unieważnienia). Czy stosować wobec

niego formę kulturowego, pozaprawnego wykluczenia z życia społecznego, np. usuwając z przestrzeni publicznej miejsca upamiętniające wydarzenia z życia pisarza, a nawet wykreślając z repertuarów teatralnych oparte na jego prozie spektakle? Zdaniem Padsasonnego, są to działania fasadowe, ukierunkowane na emocje, i w obecnej sytuacji zrozumiałe. Jednak przesłaniają to, co stanowi realne zagrożenie ze strony Rosji.

Padsasonny zastanawia się, czy nie należałoby wynieść kulturę poza dyskurs ideologiczny i czy ocenianie dzieł kultury nie spowoduje odwrotnego skutku do zakładanego. Władza rosyjska przemycza mimo wszystko do przestrzeni publicznej owe „unieważnione” dzieła kultury, ale już niejako przemodelowane i dostosowane do potrzeb propagandowych.

Warszawski badacz postuluje zachowanie balansu między ostracyzmem kulturalnym a obiektywnym, wyważonym i zdroworozsądkowym podejściem do treści przekazu będącego próbą narzucenia obcej, reżimowej narracji dziełom kultury; przekazu, który w jakiejś mierze wpisuje się w aktualną sytuację polityczną. Należy podkreślać to, co jest wartością uniwersalną w przekazie kulturowym, a odrzucać tezy deformujące dzieła sztuki i wspierające ideologię.

Najnowsze dzieje Rosji w świetle tartuskiej semiotyki kultury a kwestia ukraińska

Drugi odczyt z cyklu nosił tytuł *Najnowsze dzieje Rosji w świetle tartuskiej semiotyki kultury a kwestia ukraińska*. Wygłosił go prof. dr hab. Bogusław Żyłko – wybitny semiotyk kultury, znawca literaturoznawczych i językoznawczych doktryn estetycznych, historyk i teoretyk idei, zajmujący się problematyką komunikacji międzykulturowej, a także sztuką i kulturą przekładu.

Żyłko w pierwszej części wykładu skierował uwagę słuchaczy na historię szkoły tartusko-moskiewskiej, skupiającej w latach 1960–1990 uczonych z różnych stron Związku Radzieckiego. Profesor uważa, iż zasadnym jest nazywanie jej „szkołą tartuską”, ponieważ powstała ona przy znaczącym udziale pracowników Uniwersytetu Tartuskiego, wywodzących się z Katedry Literatury Rosyjskiej kierowanej przez Jurija Łotmana. Przez szkołę przewinęło się blisko sto osób, m.in. Borys Uspieński, Władimir Toporow, Wiaczesław Iwanow, Andriej Zalizniak, Michaił Bachtin, Piotr Bogatyrjew, Dmitrij Lichaczow, Aleksandr Piatigorski. Szkoła tartuska nie wypracowała ani doktryny, ani jednolitej metodologii czy metajęzyka. Uważano powszechnie, że była ona chaotyczna bądź też hermetyczna. Wrażenie chaosu pogłębiał specyficzny „żargon tartuski”, który charakteryzował wypowiedzi uczonych z tego kręgu.

Jak stwierdził Żyłko, w początkowej fazie badań Łotman pojmował tekst kultury jako manifestację języka, by w kolejnym kroku rozumieć go jako generujący własny język. Sztuka, która wyrasta z konkretnego języka naturalnego, zyskuje specyficzne znaczenie dzięki szczególnemu stosunkowi autora do języka. W tekście artystycznym język naturalny staje się językiem nadrzędnym i ostatecznie wtórnym systemem modelującym. Odczytanie takiego tekstu z poziomu słownikowych odpowiedników słów zniekształciłoby tekst. Dla Łotmana oznaczało to, że słowa mające na poziomie języka różne denotaty mogą na poziomie tekstu posiadać wspólny denotat.

Przy opisie kultury wyróżnia się dwa sposoby jej odbioru, a mianowicie ukazując korelację składnika logicznego i mitologicznego w procesie percepcji. „Ponieważ odbiór otaczającego świata jest nieodłączny od pamięci odbierającego, to w strukturze wszelkiego tekstu przejawia się także orientacja tego tekstu na określony typ pamięci” (Łotman i Uspienski 1998: 63–65). To, co logiczne i mitologiczne (statyczny i dynamiczny model języka) – streszczał Żyłko główne idee myśli badaczy szkoły tartuskiej – składają się na informację / przekaz pierwotny i wtórny. Te dwa bieguny tworzą pole napięcia, w którym rozwija się integralna złożona całość – kultura. Można także zakładać bliskość kultury i świadomości ludzkiej. Łotman nazywa kulturę ponadindywidualnym intelektem, rekompensującym braki świadomości indywidualnej.

W opinii Łotmana, „Następnym krokiem jest zestawienie funkcjonalnie i strukturalnie bliskich «przedmiotów intelektualnych»: naturalna świadomość człowieka jako całość, synteza dwóch półkul mózgowych; tekst jako współistnienie co najmniej dwóch (językowych) systemów – prymarnego i wtórnego, logicznego i mitologicznego, dyskretnego i niedyskretnego; kultury jako kolektywnego intelektu” (Łotman 1985: 13–15).

Pod koniec życia Łotman wprowadził do rozważań kwestie historiograficzne. W książce *Kultura i eksplozja* zanotował, że „procesy dynamiczne w kulturze powstają na zasadzie [...] ruchu wahadła [oscylującego] między stanem wybuchu i stanem organizacji, przejawiającej się w zachodzących stopniowo procesach. [...] Zarówno stopniowe, jak i wybuchowe procesy w synchronicznie funkcjonującej kulturze spełniają ważne funkcje: jedne gwarantują nowatorstwo, inne – ciągłość” (Łotman 1999; cyt. za: Torop 2015: 84). Wybuch i ciągłość opisują dynamikę różnych typów kultury.

Kultury mogą mieć charakter „ternarny” lub „binarny”. Pierwszy charakteryzuje kulturę Zachodu, drugi – kulturę Rosji. Ta pierwsza kultura, jak twierdził Łotman, zachowuje ciągłość, potrafi wpleść i zsynchronizować nowe, gwałtowne wybuchy w jednej sferze z innymi okrzepłymi już sferami, ma walor kontynuacji, która zapewnia płynny rozwój. Z kolei kultury binarne niszczą wszystko wokół siebie: „System ternarny pragnie dostosować ideał do rzeczywistości, natomiast binarny – wcielić w życie niedający się urzeczywistnić ideał” (Łotman 1999; cyt. za: Torop 2015: 84). Konkluzja wyводу Łotmana jest następująca: jeśli Rosja nie zdoła zbliżyć się do europejskiego sposobu rozwoju kultury poprzez zastosowanie systemu ternarnego, to sytuacja okaże się dla niej katastrofalna. (Przykładem działania modelu dualnego w dziejach Rosji jest inwersja oficjalnego obrazu Ukrainy: bratniego narodu słowiańskiego w naród banderowców i faszystów).

Zdaniem Żyłki kwestia Ukrainy jest dla Rosji szczególna. W Rosji często powtarza się stwierdzenie Zbigniewa Brzezińskiego: „Bez Ukrainy Rosja przestaje być imperium eurazjatyckim” (zob. Brzeziński 1998: 49). Nikołaj Trubeckoj – językoznawca, twórca współczesnej fonologii i czołowy przedstawiciel strukturalizmu, współzałożyciel Praskiego Koła Lingwistycznego, a zarazem teoretyk międzywojennego eurazjanizmu – opublikował w 1927 roku w wydanym w Paryżu tomie „*Evrazijskij sovremennik*” artykuł *W sprawie kwestii ukraińskiej (K ukraińskiej probleme)*, w którym dobitnie wyraził pogląd, że Ukraina powinna pozostać we wspólnocie z Rosją, aczkolwiek z własną, „ukraińską redakcją kultury rosyjskiej” (Trubeckoj 1927).

Rosja i kultura rosyjska charakteryzują się mentalnym uwikłaniem w skrajności, na co wskazują Łotman i Uspienski w artykule *Rola modeli dualnych w dynamice kultury rosyjskiej (do końca XVIII w.)* (Łotman i Uspienski 1993). Podają w nim opis chrztu Rosji, który sprowadzony został do makabrycznego niszczenia bóstw pogańskich, rozbijania pamiątek po nich, wdeptywania ich wizerunków w błoto i muł. Mowa jest również o skrajnościach w kontekście wybuchających co pewien czas na przestrzeni wieków buntów chłopskich, „raskołach” czy zwalczaniu staroobrzędowców, słowem: niszczeniu starego obrządku. W jego miejsce wchodził nowy porządek wraz z nową koncepcją wiary, a więc to, co stare, należało unicestwić. Impet Rosji Piotrowej napełniał poddanych zgrozą, na przykład staroobrzędowcy sami zaczęli popełniać samobójstwa poprzez masowe zakopywanie się w ziemi czy samospalenia. Ujawniający się w dziejach Rosji model dualny wyjaśnia także wydarzenia wykraczające poza wiek XVIII. Badacze tartuscy ze względów cenzuralnych nie odnieśli go do rewolucji rosyjskich w roku 1905 i 1917. Omówione przez nich wydarzenia ukazują jednak działanie modelu, który się odsonił w krwawej rewolucji bolszewickiej, która zamordowała starą Rosję carsko-prawosławną. Dla Łotmana dzieje Rosji są przykładem zadziałania modelu dualnego – dynamiki kultury rosyjskiej, czyli wprowadzania nowego poprzez doszczętne niszczenie starego. Istnienie tej dynamiki tłumaczy brakiem czyśca w teologii prawosławnej. Binarizm albo niebo, albo piekło implikuje skrajany radykalizm moralny. W odniesieniu do zachowań ludzkich oznacza on status upadłego grzesznika albo świętego, w odniesieniu do władzy; władzę Bożą albo Antychrysta. Autorzy artykułu twierdzą, że są to religijne przyczyny zaistnienia owej skrajności rosyjskiego myślenia. Jesteś świętym albo grzesznym, idziesz do nieba albo do piekła. Ukraina po II wojnie światowej była w Rosji wielbiona – z miłości do Ukrainy i w podziękowaniu za przelaną na wojnie krew Chruszczow obdarował Ukrainę Krymem. Obecnie zaś do opisu Ukraińców w Rosji putinowskiej używa się nazistowskiego języka.

Ukraina romantyków polskich i Tarasa Szewczenki – podobieństwa i różnice kulturowe

Trzeci wykład z cyklu wygłosił dr hab. Zbigniew Kaźmierczyk, prof. UG, który zatytułował *Ukraina romantyków polskich i Tarasa Szewczenki – podobieństwa i różnice kulturowe*. Prof. Kaźmierczyk jest historykiem literatury polskiej, autorem książek m.in. o Miłoszu, autorem prac rosjoznawczych.

W części wprowadzającej uczony usytuował szkołę ukraińską w ramach romantyzmu. Stwierdził, że obraz Ukrainy w literaturze polskich romantyków maluje się w kontekście ludoznawczego nachylenia całej epoki. W zmaganiu z klasycyzmem romantyzm poszukiwał kultur egzotycznych, takich jak Orient. Romantycy interesowali się kulturami pogańskimi, mitologiami Północy i wierzeniami Słowian, a także przechowującą je ludowością. Poszukiwali języka ekspresji doświadczeń osobistych i treści życia psychicznego niedających się wypowiedzieć w języku klasycyzmu, salonowym i kulturalnym. W myśleniu o człowieku – jak Jean Paul Friedrich Richter – posługiwali się m.in. metaforą księżycy. Uważali, że dotychczasowa kultura i literatura ukazywała jasną stronę człowieka. Bardziej zainteresowani byli jego ciemną, którą uważali za

istotniejszą w procesie rozwoju osobowości. Byli przekonani, że wymagał on dotarcia do głębokich intencji i motywów działań człowieka. Romantycy fascynowali się odsłanianiem właśnie tej ciemnej strony, która drzemie w podświadomości.

Ludowość była traktowana przez romantyków jako sposobność wglądu w samych siebie, a zatem nie chodziło tylko o język, lecz o samopoznanie, samowiedzę. Romantycy rozbijali paradygmat klasyczny dwutorowo: poprzez samopoznanie oraz język i możliwość artykulacji doświadczenia wewnętrznego. Uwaga ta dotyczy szczególnie twórców ukraińskich w obrębie polskiego romantyzmu. Do tego nurtu Kaźmierczyk zalicza takie postaci, jak Antoni Malczewski (1793–1826), Seweryn Goszczyński (1801–1876), Józef Bohdan Zaleski (1802–1886), Michał Grabowski (1804–1863) Tomasz August Olizarowski (1811–1879) i in.

Malczewski urodził się 3 czerwca 1793 roku najprawdopodobniej w Warszawie, ale wychował jako sierota się na Wołyniu kończąc słynne Gimnazjum Wołyńskie w Krzemieńcu. Przekroczył granice do Księstwa Warszawskiego i wstąpił do Szkoły Aplikacyjnej Artylerii i Inżynierów i został podporucznikiem Korpusu Inżynierów. Był żołnierzem, jednak kontuzja nie pozwoliła mu na udział w kampanii napoleońskiej. W pojedynku o honor Karoliny Chodkiewiczowej z Aleksandrem Błędowskim oddał dwa niecelne strzały w zamian inkasując od wspaniałomyślnego przyjaciela – ku przestrodze – strzał w kostkę. Niewyleczony otarł ranę podczas jazdy konnej o słup przy bramie i może dzięki temu ocalał życie. Przeżył oblężenie przez Rosjan Modlina i po jego kapitulacji wrócił na Wołyń, ale przybywał do Warszawy. 1 maja rozpoczął służbę w sztabie Kwaternistrzostwa Polowego, ale złożył dymisję z wojska i wyszedł do cywila 28 grudnia 1815 – najwyraźniej zdegradowany perspektywami kariery w wojsku pod dowództwem ks. Konstantego, brata cara Aleksandra I. Udał się z Franciszką z Załuskich księżną Lubomirską w podróż po Europie, którą przemierzał z poematami Byrona w rękach. We Francji zainteresował się naukami Fryderyka Mesmera (1734–1815), który twierdził, że człowiek może posiadać tajemnicze siły fluidu znajdującego się w jego ciele i wpływać na innych tak leczniczo. Malczewski naukę tę przeniósł do Warszawy i zaraził nią Zofię Rucińską na tyle silnie, że ona uzależniła się od niego, a on chyba od niej. Mesmeryzm zainspirował jego pojmowanie zła. Najwyraźniej uznał – widzimy to w powieści poetyckiej *Maria* – że zło, podobnie jak fluidy, jest przekazywane przez człowieka człowiekowi. Ze względu na charakter tak rozumianego zła kontakty międzyludzkie mogą nie pozostawać bez konsekwencji, mogą nie mieć niewinnego charakteru i – jak podkreślał Kaźmierczyk – nie zawsze można się przed złem obronić. Malczewski napisał powieść poetycką *Maria*, w której w licznych scenach wyjaśniał swoje stanowisko, między innymi w obrazie magnaterii polskiej w pałacu wojewody, który wystawia kosztowną ucztę (na sobie tylko wiadomy poczet zaplanowanego morderstwa synowej Marii), mającą onieśmielić przybyłych gości wystawnością, uniżyć ich, uświadomić im ich małość, brak znaczenia i wpływów, a zarazem pokazać dominację wielkiego pana. Scena ta jest – jak określił ją Kaźmierczyk – eksplozją megalomanii, pychy, megalopsychiczności magnata polskiego, który nie chce i nie może wyrazić zgody na megalomanię syna pragnącego poślubić Marię, pannę niższego stanu. Ojciec Wacława planuje morderstwo Marii, jego żony i już je świętuje. Na skutek intryg i manipulacji wywabia syna i ojca Marii z zamieszkiwanego

przez nich chutoru pod zaszczytnym pretekstem udziału w pogranicznej walce z Tatarami.

Malczewski, przedstawiając sylwetki ludzi emanujących zło, dobiera odpowiednią poetykę – gra światłem i ciemnościami nocy. Wojewoda ukazwany jest o zmroku, w mrocznych krużgankach gotyckiego zamku, w miejscach ocienionych. Przestrzeń ta dopełniona zostaje odgłosami nocnych ptaków, ukazując w ten sposób bliski związek zła i śmierci. Sam Wojewoda jest moralnym trupem. Zły to ktoś porażony moralnie, ktoś zarażony śmiercią. Dla Malczewskiego zło nie przybiera jedynie wymiaru fizycznego, to jest śmierci fizycznej, lecz wiąże się z moralnym obumarciem za życia, z duchową śmiercią za życia. Zdaniem Kaźmierczyka, mesmeryzm posłużył Malczewskiemu inspirując jego rozmyślenia aksjologiczne i konstytuując jego filozofię zła. Nad światem Malczewskiego nie rozpościera swych opiekuńczych skrzydeł instancja nadrzędna, nie ma żadnego Boga. Maria, choć trzyma na kolanach *Ewangelię*, to – według Kaźmierczyka – jej religijność jest projekcyjna. W stepie – świecie – kosmosie nie odnajduje korelatu dla transcendentnej tęsknoty. Zgodnie z ludową wizją świata Bóg Malczewskiego jest obcy widzialnemu uniwersum, jest od niego w a-kosmiczną przestrzeń oddalony, to gminny *Deus otiosus*. O istnieniu nieznanego ziemi Boga może świadczyć tęsknota do Boga.

Kontynuując opis tego przygnębiającego obrazu Kaźmierczyk określił pejzaż rozległego, bezkresnego stepu jako nostalgiczny czy też wywołujący nostalgię u czytelnika. To step wschodni – przestrzeń umierania i śmierci, rycerskiego pobojuwiska po bitwie; cmentarzysko. Tu nieustannie wieje rozpraszający substancje wiatr, niszczący wytwory rąk ludzkich oraz groby. Roślinność, choć bujna, jest inwazyjna, wszystko porasta. Natura została pokazana przez Malczewskiego jako siła niszcząca. Życie pojawia się tylko po to, aby zmierzać ku śmierci.

Maria jest dziełem integralnego pesymizmu – stwierdza Kaźmierczyk. Groby na stepie nie są symbolem zwycięstwa nad naturą czy trwałości dzieł umysłu i rąk ludzkich. Kaźmierczyk stawia pytania: do jakiego stopnia umysł Malczewskiego jest słowiański? Czy jest to umysł chrześcijanina? Jest to wizja świata w totalnej mocy Złego – odpowiada gdański literaturoznawca. Na to wskazuje figura Pacholęcia, dziecka, które ma czarne blizny śmierci, ponieważ zaznało kiedyś zła, wędruje teraz po świecie i głosi, że jest smutne, bo „zjadło gorzkie świata kołacz”, a jak się zaśmieje, to na „smutną nutę, a gdy się raduje, to zarazem jakby płacze”. Jest to dziecko niosące rozpacz, zarazem jest ono metaforą zasady świata i kosmosu. Dziecko to jest dzieckiem natury, nad którym nie ma instancji opatrnościowej. Malczewski jest daleki od providencjalizmu – idei głoszącej, że świat toczy się zgodnie z planem Bożym, że Bóg przewidział w swoim zamyśle również zło. Pesymizm antropologiczny wołyńskiego romantyka ujawnia się również w kreacji Wacława, który podejmuje decyzję o ojcostwie. To buntownik, bohater bajroniczny. Na zło, jakie go dotyka, potrafi odpowiedzieć tylko zemstą. Wacław nie jest bohaterem zdolnym do tego, by rozpoznać swoją mroczną stronę i dokonać samooczyszczenia. Jest albo szlachetnym rycerzem, nieskalanym jak święci, albo upadłym grzesznikiem. W zgodzie z modelem dualnym kultury Wschodu jest między skrajnymi biegunami nieba lub piekła.

Reasumując tę część wykładu, Kaźmierczyk postawił tezę, że przez zwrot Malczewskiego ku kozackiej i ukraińskiej ludowości aktywizowały się „reliktywne pokłady

świadomości” romantyka i doszły do głosu archaiczne treści jego życia wewnętrznego. Doczekała się wyrazu jego wschodnia obsesja śmierci, stanowiąca dla niego zasadę świata.

Kaźmierczyk nawiązał do rozprawy *Dwie kultury* Władysława Jabłonowskiego, w której autor wskazuje na wschodni defekt straceńczej odwagi i centralizowania uwagi na śmierci (Jabłonowski 1913). Zdaniem Jabłonowskiego, w kulturze zachodniej, której przykładem jest *Boska Komedia* Dantego, mamy do czynienia ze świadomością śmierci, ale myślenie zachodnioeuropejskie równoważy jej potęgę kultem życia. Człowiek Wschodu, idąc do monastynu, czyni to po to, aby odwrócić się od świata w przekonaniu, że ten, kto jest ze światem, ten jest przeciw Bogu. Tenże dualizm w kulturze Wschodu podkreślał również Łotman. Kaźmierczyk zauważył, że kultura polska nie jest wolna od tego dualizmu, czego dowodem jest właśnie *Maria* Malczewskiego. Dzieło to jest przykładem emanacji podświadomych reliktowych treści świadomości słowiańskiej właśnie z uwagi na ten dualizm. A zatem jest wschodni w mniemaniu, że świat jest pogrążony w złu, że zasadą świata jest zło.

Dalej Kaźmierczyk odniósł się do twórczości innego romantyka zafascynowanego wschodnią kulturą, a mianowicie do Seweryna Goszczyńskiego, autora poematu *Zamek kaniowski*. Jego fabuła uwikłana jest w historię Ukrainy; to mroczna i podszyta zgrozą opowieść. Ryszard Przybylski dla opisanja Ukrainy w dziele Goszczyńskiego użył w tytule swojego artykułu sformułowania: „Świat jako maszyna piekielna” (Przybylski 1970). Trudno zakwestionować trafność tego tytułu – stwierdził Kaźmierczyk. Goszczyński, wychowany na Ukrainie w Humaniu, doskonale znający folklor ukraiński, odmalowuje przed czytelnikiem noc „spadających gwiazd”, czyli meteorów, które lud ukraiński nazywa latawcami, co oznacza: diabłami. Jest to wizja ludowej demonologii niedościgła w niesamowitości. Cały kosmos jawi się w niej jako system penitencjarny pod kontrolą diabłów. Nocą do niższego świata przylatują diabły. Tym symbolicznym deszczem meteorów Goszczyński zapowiada diabelski zasiew. Zdaniem gdańskiego badacza romantyzmu, trudno o bardziej demoniczną kosmogonię. Obrazując naddnieprzańską naturę Goszczyński wybiera jesienną noc; wyobraźni czytelnika podsuwa sceny ze skrzypiącą szubienicą, na której powiesił się diabeł, trzcinowiska wokół ponurego zamku nad Dnieprem, wycie wilków, przeszywające grozą skomlenie rozrywanego przez nie zwierzęcia. Fabuła poematu osadzona została na posłubieniu ukraińskiej dziewczyny przez polskiego szlachcica, który zagroził śmiercią jej brata. Dziewczyna ostatecznie traci zmysły, morduje swego męża i staje oszalała przed lustrem. Patrzy na siebie jak na obcą sobie postać. Motyw sobowtóra przydaje się Goszczyńskiemu w celu ekspresji nieuświadomionego zła w człowieku, ujawnienia sił, których pocziwa dziewczyna nawet w sobie nie podejrzewała. Ale na tym polega specyfika tej wschodniej ziemi, że wywołuje erupcje zła w człowieku, które determinują jego czyny. Nababa – ukochany dziewczyny – w poczuciu krzywdy i chęci zemsty przyłącza się do koliszczyzny. Dochodzi do napadu na zamek, wymordowania jego mieszkańców i ostatecznie wysadzenia jego murów przez podpalenie składu prochu. W trakcie tłumienia koliszczyzny Nababa zostaje wbity na pal i umiera w straszliwych mękach. Wszyscy bohaterowie *Zamku kaniowskiego*, powodując się namiętnością zemsty i nienawiści, kończą tragicznie. Świat jest „piekielną machiną”, ponieważ piekielną machiną jest człowiek, a nie tylko kosmos i natura, przesiąknięte prawem

wzajemnego pożerania się istnień. Tak jak diabły panują w kosmosie, tak nad człowiekiem dominuje wewnętrzne, opętane namiętnościami „ja”. Człowiek w powieści Goszczyńskiego nie ma nad sobą żadnej instancji wspomagającej go w dobru. Tu nie zwycięża się zła dobrem.

Utwór Goszczyńskiego, zdaniem Kaźmierczyka, jest kolejnym przykładem emanacji reliktovej podświadomości prasłowiańskiej poety traktującego ludowość ukraińską jako sposobność wglądu w samego siebie. Wspomniane poczucie dualizmu wyraźnie obecne w ludowości odnajduje on pośród reliktowych treści psychicznych swego umysłu. Światoodczuciu ludu i poety odpowiada prasłowiańskie przekonanie o stworzeniu świata przez Boga i Diabła. W religijności prasłowiańskiej nie odnajdziemy Boga transcendentnego, omnipotentnego. Rumuński religioznawca, Mircea Eliade, potwierdził obecność mitu o stworzeniu świata przez Boga i Diabła na terenie całej Prasłowiańszczyzny. To, według Kaźmierczyka, argument na rzecz twierdzenia, że w świecie kultury wschodniej antyświatowy dualizm jest światopoglądową matrycą. Dlatego dominują poglądy, że światem rządzi zło, że jest on przedustawnie zły, nie zależy od kreacji Bożej, jest w pełni autonomiczny.

Podobne obrazowanie świata – jak argumentował Kaźmierczyk – zawiera w sobie *Wielka Improwizacja* Adama Mickiewicza. Bohater jego dramatu ogłasza Boga carem, czyli politycznym szatanem, wyładowuje swoje reliktowe energie, owe podświadome treści życia religijnego w obrazie świata we władzy szatana. Na scenę musi wkroczyć ostatecznie ksiądz Piotr z egzorcyzmami, aby przywrócić bohatera Polaków do życia w zgodzie z zasadami religii chrześcijańskiej. Czy jednak przywrócony chrześcijaństwu Konrad w rzeczywistości dystansuje się od treści „ciemnej teofanii” wykrzyczanych w kosmos? – stawia pytanie Kaźmierczyk za Przybylskim.

W obrazie Rosji, jaki znajdujemy po egzorcyzmach w *Dziadach* Mickiewicza, nie ma miejsca na walkę dobra ze złem, nie ma tam żadnej postaci, instancji, która umożliwiałaby taką walkę. Najbardziej prześlągnięta jest dobrem – zauważa gdański badacz – postać sługi, któremu oficer, w czasie gdy będzie grał w karty, nakazuje pilnować kozucha na błoniach carycy Katarzyny II. W nocy przychodzi siarczysty mróz, lecz ten nie śmie założyć ciepłego okrycia i uratować się od śmierci. To dlatego Mickiewicz pisze o „heroizmie niewoli”: to heroizm sługi oddanemu panu, jest heroizmem Rosjanina do szpiku kości zniewolonego. Czy potop w *Dziadach* mógłby być karzącym znakiem Boga za carat i samodzierżawie? – powątpiewa Kaźmierczyk. W jego wyniku cierpią niewinni mieszkańcy Petersburga. Potop nie dotyka cara. Ponadto Mickiewicz obrazuje potop demonicznie, jako zmieszanie się elementów powietrza, wody, błota i ziemi. Żywioły te są agresywne, są przeciwko sobie aktywne jak materia manichejczyków *hyle*, jakby chciały się nawzajem pożreć. Materia jako czynna, żywa, demoniczna jak przystało na świat we władzy złego demiurga, jak przystało na jego władzę w zonie udzielonego zła. *Wielka Improwizacja* i dzieła szkoły ukraińskiej w polskim romantyzmie są niezwykłymi zapisami reliktovej podświadomości, prasłowiańskiej niepamięci zbiorowej, która właśnie przedarła się na powierzchnię świadomości Malczewskiego, Goszczyńskiego i Mickiewicza. Prasłowiańskim wątkiem w mickiewiczowskim patrzeniu na Rosję jest dualizm teologiczny. Jest on reliktową kanwą słowiańskiej inklinacji do widzenia świata jako padołu zła.

„Historia na Ukrainie kołem się toczy i jest to koło bratobójczej rzezi” – Kaźmierczyk przytacza słowa Marii Janion z jej tekstu *Cierni i róża Ukrainy* (Janion 1989). Swój artykuł badaczka kończy stwierdzeniem, że po uśmierzeniu koliszczyzny przez Polaków panuje na Ukrainie pokój, ale jest on taki, jak zawsze, co oznacza, że po nim nastąpią kolejne rzezie. Ta konkluzja w kwestii relacji polsko-ukraińskich mówi o obciążeniu ich fatum. Czy fatum to – pyta autor wykładu – nie jest skazą serc ludzkich tak ukraińskich, jak i polskich? Taki pogląd był również – co z całą mocą podkreślił Kaźmierczyk – głównym przesłaniem utworu Seweryna Goszczyńskiego. Jego nadzieja zawiera się w prawdzie wyzwania, jakim jest przezwyciężenie słowiańskiego fatalizmu.

W kolejnej odsłonie wystąpienia Kaźmierczyk skupił się na *Śnie srebrnym Salomei* Juliusza Słowackiego. Dramat nawiązuje do wydarzeń koliszczyzny i można go zaliczyć do obrazów makabry naturalistycznej. Słowacki wydarzenia historycznej koliszczyzny wprzęga w myślenie mistyczne, czyli palingenetyczne, w system genezyjski. Bóg jest tym, który dopuścił do tego makabrycznego wydarzenia. Słowacki nawiązuje do Boga mistycznego, który karze za „zleniwienie ducha”. Tak ojciec Salomei, jak i ona sama myślą tylko o bogactwie, skupiają się na materialnej stronie życia. Gdy Chrystus puka do drzwi ojca Salomei i wzywa go, aby ten przystąpił do konfederacji barskiej, ten ignoruje to wezwanie. Chce swe życie prywatne obgryzać jak pies kość na stronie, z dala od zgiełku historii. Jest zamknięty na nadprzyrodzone znaki, nie widzi ich, nie słyszy i nie czyta. Owo „zleniwienie ducha” jest stanem jego zwyrodnienia. Każdy, kto w nie popada, w świecie Słowackiego mistycznego doświadcza docisku Boga, spada na niego plagi, klęski, nieszczęścia, a nawet śmierć. W mistycyzmie Słowackiego nie ma postępu ducha bez cierpienia i klęsk. Ból i cierpienia mają swój sens. Są one siłą pociągową postępu i rozwoju. W rezultacie, wraz z bólem bohaterów, rodzi się ukraiński naród oraz ukraińska świadomość. Ciekawe jest to – jak zauważył Kaźmierczyk – że Słowacki próbuje pokazać w swoim dramacie sposób myślenia drugiej strony konfliktu. Myślenie autora *Śnu srebrnego Salomei* wyzwolone jest z jakiegokolwiek polonocentryzmu. Dzięki temu empatycznemu wejrzeniu Słowacki ukazuje historię polifonicznie, wielowarstwowo i wielostronnie.

Ostatnią część wykładu Kaźmierczyk poświęcił osobie Tarasa Szewczenki (1814–1861), którego twórczość na tle szkoły ukraińskiej w obrębie polskiego romantyzmu prezentuje się interesująco. Kaźmierczyk stoi na stanowisku, że w pisarstwie Szewczenki obecny jest teologiczny dualizm, który odnajdujemy u Malczewskiego, Goszczyńskiego czy Mickiewicza. Szewczenko postrzega świat jako piekło. Jeśli Bóg jest obecny, to jest to *Deus otiosus*. To wizja charakterystyczna dla reliktywnej podświadomości prasłowiańskiej. Gdy pisze on o konflikcie Rzeczypospolitej i Rosji, wówczas pokazuje świat we władzy złego Boga, potęgę i dominację Rosji jako skutek panowania nad światem owego złego Boga. Gdy Szewczenko wspomina własne idylliczne dzieciństwo, to przywołuje obraz Boga Starego Testamentu – jako Boga stwórcy i dawcy życia oraz świata rajskiego ogrodu, stworzonego dla szczęśliwości ludzkiej. Gdy mówi o losie Ukrainy, to prawie zawsze ciąży ku prasłowiańskiemu dualizmowi. Potrafi pisać o Bogu na pograniczu tych dwóch wizji, ale przez przeważającą część jego twórczości myśl historyczna osadzona jest na podłożu antyświatowego dualizmu i ciąży ku ciemnym teofaniom. Bóg Szewczenki częściej nie jest Bogiem opatrznosciowym – jest raczej majestatyczny jak góry, patrzy z oddali, jest nieomnipotentny i pozbawiony wła-

dzy nad ziemią, choć sam świat, podobnie jak u Mickiewicza, nie jest jednoznacznie zły. Wizja świata ukraińskiego wieszczka bywa wschodnia i zachodnia.

Pomiędzy metafizyką wojny a polityczną użytecznością. Propaganda i retoryka patriarchy Cyryla

Czwarty wykład zatytułowany *Pomiędzy metafizyką wojny a polityczną użytecznością. Propaganda i retoryka patriarchy Cyryla* wygłosił ks. prof. dr hab. Marcin Składanowski z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pała II. Profesor zajmuje się zagadnieniami z obszaru nauk o bezpieczeństwie: rosyjską ideologią, aksjologią i polityką bezpieczeństwa. Dodatkowo interesują go kwestie oscylujące wokół problematyki związanej z neokonserwatyzmem i neoimperializmem rosyjskim, kulturowymi, społecznymi i ideologicznymi aspektami bezpieczeństwa międzynarodowego czy też związane z relacjami rosyjsko-chińskimi w aspekcie ideologicznym i w perspektywie bezpieczeństwa międzynarodowego.

Na początku Składanowski zaprezentował kontekst polityczny i ideologiczny działalności patriarchy Cyryla w związku z wojną prowadzoną przez Rosję przeciwko Ukrainie i konfrontacją Rosji z Zachodem.

Rosja przed wszystkim kreuje swój wizerunek zewnętrzny, prezentując go na Zachodzie, ponieważ w samej Rosji nie jest on istotny, z tej racji – jak podkreślił Składanowski – że Putin zniszczył w Rosji mechanizmy społeczeństwa obywatelskiego. Dla reżimu nie jest istotne to, co obywatele sądzą o władzy. Putina interesuje wykreowanie wizerunku jedynie na użytek zewnętrzny.

Jeszcze przed wojną Aleksandr Dugin, jeden z czołowych ideologów rosyjskich, był popularny na Zachodzie. Postrzegano go jako myśliciela politycznego, z kolei w Rosji traktowany był jako postać wręcz komiczna; z politycznego punktu widzenia był osobą marginalną. Dugin, prezentując Rosję na Zachodzie, kreował ją jako państwo broniące tradycyjnych wartości chrześcijańskich, wolności religii. Propagował wizerunek Rosji jako państwa sprzeciwiającego się zachodniej globalizacji, zmianom obyczajowym na Zachodzie. Owa kreacja nie miała jednak wiele wspólnego z tym, czym Rosja była w rzeczywistości, a narracja Dugina zyskała swoich odbiorców głównie w środowiskach konserwatywnych Europy Zachodniej, niezających społeczno-politycznych realiów Rosji.

W warunkach wojny Putin próbuje tworzyć wizerunek Rosji nie tyle broniącej tradycji chrześcijańskiej, co jedynego kraju zdolnego przeciwstawić się Zachodowi nie tylko w wymiarze militarnym, ale też kulturowym. Wojna z Ukrainą nie jest wojną z tym jednym państwem, ale z Zachodem – z agresją militarną NATO, ekonomiczną Unii Europejskiej, kulturą USA i Europy, z ekspansją globalizacji i stylów życia.

Składanowski stawia pytanie: czy Putin kieruje się religijnością w polityce? Jego zdaniem, odpowiedź jest problematyczna, ponieważ nikt nie zna rzeczywistych poglądów Putina. Prawdziwe fakty z jego życia są nieznane, a on sam zmieniał wielokrotnie narracje na temat swojego życia. Według Składanowskiego pewne jest tylko to, że jego życie nie odpowiada nauczaniu rosyjskiej Cerkwi. Używa jej do konkretnych celów. Putin traktuje Rosyjską Cerkiew Prawosławną jako narzędzie. Jednak czy

rosyjska Cerkiew daje się traktować jako narzędzie? – pyta Składanowski. Daje natychmiastową odpowiedź: jest to kwestia złożona i niejednoznaczna. Otóż Cerkiew, wspierając Putina, pragnie utrzymać pewną autonomię. Cerkiew wspiera kreowaną przez Putina historiozofię i jego argumentację wojenną. W jednym ze swoich artykułów opublikowanych w końcu czerwca 2021 roku, który uważany jest za początek ideologicznego przygotowania do wojny, Putin pisze o historycznej jedności Rosjan i Ukraińców; utożsamia Rosję z Rusią. Tę retorykę o jedności obu narodów powtarza Cerkiew. Jednak Cerkiew nie jest tak radykalna, jak Putin, i tak stanowcza, jak on. Wspiera go raczej symbolicznie – twierdzi Składanowski. Cerkiew wspiera ponadto Putina w propagowaniu obrazu tzw. Świętej Rusi, czyli Rosji, Białorusi i Ukrainy jako jednego organizmu, którego polityczne centrum miałyby stanowić Rosja. I choć użyteczność Cerkwi na Zachodzie zmalała, to w samej Rosji wzrosła.

W Rosji kwestie aksjologiczne zostały wpisane do dokumentów strategicznych dotyczących bezpieczeństwa, a to może powodować, że przyczyną przyszłych działań zbrojnych Federacji Rosyjskiej będzie nie tylko zagrożenie integralności terytorialnej, lecz również inwazja treści obyczajowych, etycznych. To, co w innych krajach Europy Zachodniej stało się przedmiotem dyskusji, w Rosji – mowa tu o problematyce etyczno-obyczajowej – jest przedmiotem bezpieczeństwa narodowego. Każdy, kto głosi światopogląd odmienny od ogólnie przyjętego w Rosji, stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego, a państwo jest upoważnione do tego, aby z tego rodzaju zagrożeniami walczyć wszelkimi dostępnymi środkami. W świetle aktualnych dokumentów rosyjskich w obronie wartości zdefiniowanych jako narodowe, związanych ze światopoglądem „ruskiego miru”, Rosja czuje się upoważniona do prowadzenia wojny.

Kompletna lista duchowo-moralnych wartości znajduje się w strategii bezpieczeństwa narodowego Rosji, a należą do nich: ochrona życia ludzkiego, praw człowieka i wolności, rodziny, twórczej pracy, służby ojczyźnie, norm moralnych i etycznych, humanizmu, miłosierdzia, sprawiedliwości, wzajemnej pomocy, kolektywizmu, historycznej jedności narodów Rosji i ciągłości historycznej Rosji.

W dokumencie *Koncepcja polityki humanitarnej* z dnia 5 września 2022 roku wspomina się również o roli Cerkwi. Zawarto w nim punkt, który mówi, że Rosyjska Cerkiew Prawosławna podejmuje rolę promowania Rosji w świecie jako państwa broniącego tradycyjnych wartości. Z kolei w dokumencie *Postawy polityki państwowej na temat ochrony i umacniania tradycyjnych rosyjskich wartości duchowo-moralnych* zapisano, że Cerkiew ma za zadanie promowanie właściwego wizerunku Rosji. Ostatni dokument zatytułowany *Najnowsza koncepcja polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej* z 2023 roku mówi o odrębności Rosji, a zadaniem państwa rosyjskiego jest obrona Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej przed dyskryminacją poza granicami Rosji.

Styl rządzenia Cerkwią rosyjską przez Aleksego II (poprzednika Cyryla) był inny od tego, jaki prezentuje obecny patriarcha. Jest to widoczne w relacjach z państwem. W wojnie rosyjsko-gruzińskiej w 2008 roku obie Cerkwie (rosyjska i gruzińska) opowiadały się za pokojem, pragnąc pogodzić zwaśnione strony. Aleksey II nie uważał za swój obowiązek jako zwierzchnika Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej wspieranie polityki państwa.

W końcowej części wykładu Składanowski wyliczył zagadnienia poruszane przez patriarchę Cyryla w swojej retoryce.

Po pierwsze: jedność Ukrainy i Rosji. Cyryl uważa, że jedności tej zagraża strona zewnętrzna, obce siły i sama Ukraina, która ulega Zachodowi. Winną za ten stan rzeczy obarcza wrogów ludu ruskiego, czyli narodów rosyjskiego i ukraińskiego. I, jak Putin zawłaszczając historię, twierdzi, że jedynym spadkobiercą Rusi Kijowskiej („dawnej Rusi” – jak się wyraził) jest Moskwa, tak Cyryl odwołuje się do jedności wiary. Tym też Ruś różni się od Zachodu, że jednoczy ją jedna prawosławna wiara – ruska wiara. Cyryl ponadto podkreśla duchową jedność obu nacji.

Po wtóre, Cyryl odwołuje się do zewnętrznego wroga, którym jest Zachód będący przykładem moralnego upadku. Zachód winien jest wojny z powodu narzucania przez niego antychrześcijańskich wartości, liberalizmu i konsumpcjonizmu.

Po trzecie, patriarcha sakralizuje wojnę między Rosją a Ukrainą, nazywając ją „świętą wojną”, jednakże doszło do tego dopiero w 2024 roku po podpisaniu przez Cyryla dokumentu soboru ludowego.

Po czwarte, zwierzchnik Kościoła prawosławnego ukazuje Rosję jako państwo, które zawsze walczy we własnej obronie.

Składanowski stwierdził, iż Cyryl wyraźnie wspiera państwo rosyjskie w wojnie przeciwko Ukrainie i dlatego 40% z wszystkich oficjalnych dokumentów podpisanych przez patriarchę moskiewskiego zawiera w sobie odniesienia do wojny bezpośrednie lub pośrednie. Cyryl stara się zachować autonomię swej argumentacji, odwołuje się do Biblii i historii, a nawet jeśli jego retoryka pokrywa się z tą wysuwaną przez propagandę państwową, to używa dla jej wsparcia racji religijnych, bazujących na jedności prawosławia i odrębności prawosławnego stylu życia.

W podsumowaniu wykładu Składanowski stwierdził, że nie ma bezpośrednich dowodów na to, że Cerkiew prawosławna jest zależna od państwa, a dokumenty patriarchatu moskiewskiego powstają pod jego presją. Ta presja jest zbędna, gdyż Cyryl uważa, że jego rolą jest być przywódcą religijnym, ale przywódcą w konkretnym państwie. Tym samym popełnia herezję filetyzmu, stając się kościołem narodowym. Jest to opinia wyznawców prawosławia na Zachodzie. Sam fakt, że Rosyjska Cerkiew Prawosławna z własnej inicjatywy wspiera propagandę państwową, jest niepokojący, ponieważ to oznacza, że „po Putinie” nic się nie zmieni, że to nie Rosja jest wytworem Putina, ale Putin wytworem Rosji – podobnie jak Cyryl jest dziełem Cerkwi Rosyjskiej.

Bibliografia / References⁴

- Brzeziński, Z. (1998). *Wielka szachownica. Główne cele polityki amerykańskiej*. Przeł. T. Wyżyński. Warszawa: Świat Książki.
- Danilevskij, N.Ā. (1871). *Rossia i Evropa: vzgläd na kul'turnyâ i političeskâ otnošení slavânska-go mira k germano-romanskomu*. S.-Peterburg: izdanie Товарищества „Общественнаâ pol'za” [Данилевский, Н.Я. (1871). *Россия и Европа: взгляд на культурныя и политическия отношения славянскаго мира к германо-романскому*. С.-Петербург: издание Товарищества «Общественная польза»].

⁴ Uzupełnienie bibliografii – red. [K.W.].

- Dugin, A.G. (1997). *Imâ moe – Topor. (Dostoevskij i metafizika Peterburga)*. V: Dugin. A.G. *Tampliery Proletariata*. Moskva: Arktogeâ. [Дугин А.Г. (1997). *Имя мое – Топор (Достоевский и метафизика Петербурга)*. В: Дугин А.Г. *Тамплиеры Пролетариата*. Москва: Арктогея.
- Jabłonowski, W. (1913). *Dwie kultury. Studya historyczne i literackie*. Warszawa: Księgarnia E. Wende.
- Janion, M. (1989). Cierń i róża Ukrainy. *Znak*, 9: 25–51.
- Łotman, J. (1985). Mózg – tekst – kultura – sztuczny intelekt. Przeł. B. Żyłko. *Przekazy i Opinie*, 1–2: 13–15.
- Łotman, J., Uspienski, B. (1993). *Rola modeli dualnych w dynamice kultury rosyjskiej (do końca XVIII w.)*. W: Żyłko, B. (Red.). *Semiotyka dziejów Rosji*. Wybór i przekład B. Żyłko. Łódź; Wydawnictwo Łódzkie: 17–61.
- Łotman, J., Uspienski, B. (1998). *Mit – imię – kultura*. W: Uspienski, B. *Historia i semiotyka*. Przeł. i przedmową opatrzył B. Żyłko. Gdańsk: Słowo/obraz terytoria, s. 63–65.
- Łotman, J. (1999). *Kultura i eksplozja*. Przeł. i słowem wstępnym opatrzył B. Żyłko. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Przybylski, S. (1970). *Świat jako maszyna piekielna (O „Zamku kaniowskim” Goszczyńskiego)*. W: Głowiński, M. (Red.). *Studia z teorii i historii poezji. Seria 2*. Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich: 129–149.
- Saraskina L. (2023). „Nado skazat’ pravdu”: F.M. Dostoevskij i ego sovremenniki v spore ob itogah Krymskoj kampanii. *Dostoevsky and World Culture. Philological Journal*, 1 (21): 96–140. DOI: <https://doi.org/10.22455/2619-0311-2023-1-96-140> [Сараскина, Л. (2023). «Надо сказать правду»: Ф.М. Достоевский и его современники в споре об итогах Крымской кампании. *Достоевский и мировая культура. Филологический журнал = Dostoevsky and World Culture. Philological Journal*, 1 (21): 96–140. DOI: <https://doi.org/10.22455/2619-0311-2023-1-96-140>].
- Składanowski, M. (2019). *Cywilizacja rosyjska według Aleksandra Dugina. Studia historiozoficzno-antropologiczne*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.
- Składanowski, M. (2022). *Bezpieczeństwo narodowe Rosji w neoeurazjatyzmie Aleksandra Dugina na tle współczesnej rosyjskiej debaty politycznej i akademickiej*. Warszawa: Difin.
- Składanowski, M. (2023). *Russia’s National Security in Aleksandr Dugin’s Neo-Eurasianism. A Sacred Fortress*. London – New York: Lexington Books.
- Torop, P. (2015). Szkoła tartuska jako szkoła. Przeł. B. Żyłko. *ER(R)GO. Teoria–Literatura–Kultura*, 2(31): 73–85.
- Trubeckoj, N.S. (1927). *K ukrajskoj probleme*. V: *Ewrazijskij sovremennik*. T. 5. Paris: Impr. de Navarre: 165–184. [Трубецкой, Н.С. (1827). *К украинской проблеме*. В: *Евразийский современник*. Т. 5. Париж: Impr. de Navarre 165–184.

Competing interests: The author declares that she has no competing interests.

Cykl wykładowy

**UKRAINA - ROSJA: WOJNA ŚWIATÓW
W UJĘCIU KULTUROWYM I FILOZOFICZNYM**

Pomorskie Towarzystwo Filozoficzno-Teologiczne
Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska
Rocznik „Studia Rossica Gedanensia” UG
zapraszają na wykłady:

czwartek, 15.05.2025 — dr Siarhei Padsasonny — *Dostojewski w kontekście wojny Rosji z Ukrainą*

czwartek, 29.05.2025 — prof. Bogusław Żyłko — *Najnowsze dzieje Rosji w świetle tartuskiej semiotyki kultury a kwestia ukraińska*

wtorek, 10.06.2025 — prof. Zbigniew Kaźmierczyk — *Ukraina romantyków polskich i Tarasa Szewczenki – podobieństwa i różnice kulturowe*

wtorek, 17.06.2025 — prof. Marcin Składanowski — *Pomiędzy metafizyką wojny a polityczną użytecznością. Propaganda i retoryka patriarchy Cyryla*

Biblioteka Gdańska PAN, ul. Wałowa 24
godz. 17:20

ptft
BIBLIOTEKA GDAŃSKA
P.A.N.

 www.ptft.pl

Plakat o cyklu wykładów

Dr Sierhei Padsasonny i dr hab. Katarzyna Wojan, prof. UG
Fot. Zbyszek Dymarski.

Prof. Zbigniew Kaźmierczyk
Fot. Katarzyna Wojan.

Ks. prof. Marcin Składanowski
Fot. Katarzyna Wojan.

Od lewej prof. Bogusław Żyłko, dr hab. Katarzyna Wojan, ks. prof. Marcin Składanowski, prof. Zbigniew Kaźmierczyk
Fot. Zbyszek Dymarski.

Article No. 354

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.15>

Sprawozdanie naukowe / Scientific report

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Copyright © 2025 SRG and Z. Kaźmierczyk¹

Citation:

Kaźmierczyk, Z. (2025). XVII Międzynarodowy Kongres Sławistów w Paryżu (Centre Malesherbes de Sorbonne Université, Paryż, 25–30 sierpnia 2025). *Studia Rossica Gedanensia*, 12: 275–280.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2025.12.15>

XVII MIĘDZYNARODOWY KONGRES SŁAWISTÓW W PARYŻU

(Centre Malesherbes de Sorbonne Université, Paryż,
25–30 sierpnia 2025)

ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK

Uniwersytet Gdański / University of Gdańsk

Wydział Filologiczny / Faculty of Languages

Instytut Filologii Polskiej / Institute of Polish Language and Literature

Zakład Historii Literatury Polskiej / Polish Literary History Division

ul. Wita Stwosza 55, 80-308 Gdańsk, Polska / Wita Stwosza St. 55, 80-308 Gdańsk, Poland

Corresponding Author e-mail: zbigniew.kazmierczyk@ug.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7716-3911>

(nadesłano / received 3.09.2025; zaakceptowano / accepted 4.09.2025)

¹ This is an Open-Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstract

XVIIth International Congress of Slavists (the Centre Malesherbes of Sorbonne Université, Paris, August 25–30, 2025)

The article is a scholarly report on the 17th International (Extraordinary) Congress of Slavists, held in Paris at the Centre Malesherbes of the Faculty of Humanities at Sorbonne University (Université Paris-Sorbonne) from August 25 to August 30, 2025.

Keywords: XVIIth International Congress of Slavists in Paris, Slavic studies, history of science, Polish Slavists.

Abstrakt

Artykuł jest sprawozdaniem naukowym z XVII Międzynarodowego (ekstraordynaryjnego) Kongresu Naukowego Sławistów, zorganizowanego w Paryżu w Centre Malesherbes na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Paryskiego (Sorbonne Université) w dniach 25–30 sierpnia 2025 roku.

Słowa kluczowe: XVIIth International Congress of Slavists in Paris, sławistyka, historia nauki, polscy sławiści.

XVII Międzynarodowy Kongres Sławistów, planowany pierwotnie w roku 2023, ze względu na napad Rosji na Ukrainę odbył się w trybie ekstraordynaryjnym w Paryżu (Sorbona Université, 25–30 sierpnia 2025 r.)². Był to kongres nadzwyczajny także ze względu na przeniesienie w przestrzeni, gdyż nigdy dotąd nie odbywał się na Zachodzie. Na Sorbonę przybyło ponad 800 sławistów z 40 krajów leżących w Europie, Azji i Ameryce Północnej. Organizatorem był Międzynarodowy Komitet Sławistów, który wraz z 36 komisjami odbył posiedzenie wyborcze, w wyniku którego nowym przewodniczącym został Václav Čermák z Instytutu Słowianoznawstwa Akademii Naukowej Republiki Czeskiej.

Pierwszy kongres odbył się w roku 1929 w Pradze i nie zawsze co pięć lat – jak założył Komitet – gościł w kolejnych miastach. Należały do nich kolejno m.in. Moskwa, Sofia, Warszawa, Zagrzeb, Kijów, Bratysława, Kraków, Lublin, Mińsk, Belgrad. W tym roku przyjazd odmówiła delegacja Ukrainy ze względu na zaproszenie do Paryża delegacji rosyjskiej. Na otwarciu Kongresu, na scenie uniwersyteckiej auli (Grand amphithéâtre), która nie pomieściła wszystkich delegatów, rozwinięta została flaga Ukrainy z napisem *We stay with Ukraine*. Część panelową utworzył pochodzący z Gruzji, obecnie na emigracji w Anglii, Boris Akunin – skazany w Rosji Putina w procesie politycznym na czternaście lat kolonii karnej, ale te gesty organizatorów nie przesłoniły zgrzytu upolitycznienia XVII Międzynarodowego (ekstraordynaryjnego) Kongresu Sławistów przez francuską gościnność wobec wschodnioeuropejskich delegatów

² Strona XVII MKS w Paryżu: ICS 2025 Paris. <https://mks-paris.sciencesconf.org/>.

Prof. Katarzyna Wojan – przewodniczenie obradom
Archiwum prywatne

Prof. Zbigniew Kaźmierczyk w Instytucie Bibliotecznej Polskiej w Paryżu
Archiwum prywatne

Uniwersytecka aula (Grand amphithéâtre).
Archiwum prywatne

Centre Malesherbes of Sorbonne Université
Archiwum prywatne

Prof. Katarzyna Wojan w Instytucie Literackim Kultury w Maisons-Laffitte
Archiwum prywatne

rosyjskich. Musieli oni jednak wysłuchać w wystąpieniu Akunina uwag o średnio-wiecznych tradycjach rosyjskiego jedynowładztwa i o niezmienności rosyjskiego despotyzmu, uformowanego w procesie kolonizacji wewnętrznej i dlatego zmuszonego do ekspansjonizmu zewnętrznego w celu zapobiegania lokalnym buntom i w dążeniu do scalania potęgi państwa wymaganej wobec sąsiadów traktowanych łakomie jako obszary wojennego ekspansjonizmu.

Polska Akademia Nauk (Instytut Sławistyki) wydelegowała na Kongres uczonych z kilku uczelni – m.in. z Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Uniwersytetu Gdańskiego, Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. W programie³ Kongresu znalazło się sześćdziesiąt sekcji literaturoznawczych, językoznawczych i kulturoznawczych, sześć okrągłych stołów, dziesiątki posterów. Osobną platformę spotkań stanowiły posiedzenia rozmaitych komisji sławistycznych zgłoszonych na Kongres. W programie znalazło się zwiedzanie przydatnych badaczom ośrodków kultury i nauki. Oprócz wyprawy do francuskiej Biblioteki Narodowej – Biblioteki François-Mitterranda delegaci spotkali się z propozycją zwiedzenia Instytutu – Biblioteki Polskiej⁴, mieszczącej w swoich murach Muzeum Adama Mickiewicza, Salon Chopina i Muzeum Bolesława Biegusa.

Z uniwersytetu Gdańskiego na Kongres wydelegowani zostali dr hab. Katarzyna Wojan, która przewodniczyła sekcji „Szkoly sławistyki i ich wkład w językoznawstwo,

³ Program Kongresu: https://mks-paris.sciencesconf.org/data/pages/programme_22_11.pdf.

⁴ Instytut Biblioteka Polska w Paryżu: <https://ibpp.eu/>.

literaturoznawstwo, folklor & Sławistyka w XX wieku: nurty, sprzeczności, konflikty, debaty i dziedzictwo” i wygłosiła referat *Bibliografie słowników jako narzędzie do analitycznego opisu dziejów słownictwa polskiego z językami słowiańskimi w centrum*, oraz dr hab. Zbigniew Kaźmierczyk, który przedstawił temat *Irański dualizm w historii Mickiewicza okresu paryskiego*. Referaty te zostały wybrane przez komitety redakcyjne PAN do przedkonferencyjnej publikacji *Z polskich studiów slawistycznych. Seria 14. Prace na XVII (ekstraordynaryjny) Międzynarodowy Kongres Sławistów w Paryżu w roku 2025. Cz. 1. Literaturoznawstwo i kulturoznawstwo oraz Cz. 2. Językoznawstwo* pod redakcją naukową Ryszarda Grzesika, Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej, Doroty Krystyny Rembiszewskiej⁵. Tomy te były dostępne na światowej wystawie publikacji narodowych slawistik zdumiewającej różnorodnością i żywotnością tematów słowianoznawczych.

Atmosferę dominującą w panelach, sekcjach i w rozmowach kuluarowych najtrafniej oddaje – w związku z odwieczną zaborczością Rosji – tytuł znakomitej pracy niemieckiego uczonego Eduarda Mühlego *Słowianie. Rzeczywistość i fikcja wspólnoty* (2020).

Bibliografia / References

- Grzesik, R., Rembiszewska, D.K. (Red.). (2025). *Z polskich studiów slawistycznych. T. 14: Prace na XVII (ekstraordynaryjny) Międzynarodowy Kongres Sławistów w Paryżu w roku 2025. Cz. 1. Literaturoznawstwo i kulturoznawstwo*. Warszawa: Polska Akademia Nauk – Komitet Słowianoznawstwa : Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk. DOI: <https://doi.org/10.11649/978-83-66369-67-2>.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S., Rembiszewska, D.K (Red.). (2025). *Z polskich studiów slawistycznych. T. 14: Prace na XVII (ekstraordynaryjny) Międzynarodowy Kongres Sławistów w Paryżu w roku 2025. Cz. 2. Językoznawstwo*. Warszawa: Polska Akademia Nauk – Komitet Słowianoznawstwa : Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk. DOI: <https://doi.org/10.11649/978-83-66369-67-2>.
- Mühle, E. (2020). *Słowianie. Rzeczywistość i fikcja wspólnoty. VI–XV wiek*. Tłum. J. Janicka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Programme. XVIIe Congrès International (Extraordinaire) des Slavistes*. Centre Malesherbes, Sorbonne Université, 108 boulevard Malesherbes 75017 Paris. 2025. https://mks-paris.sciencesconf.org/data/pages/programme_22_11.pdf (dostęp 3.09.2025).

Źródła internetowe

- ICS 2025 Paris. <https://mks-paris.sciencesconf.org/> (dostęp 3.09.2025).
- Instytut Biblioteka Polska w Paryżu. <https://ibpp.eu/> (dostęp 3.09.2025).

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

⁵ Dostęp do publikacji jest otwarty: <https://ispan.waw.pl/ireteslaw/handle/20.500.12528/2006>.

O AUTORACH

STEFAN CHWIN

Profesor zwyczajny, emerytowany pracownik Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Gdańskiego. Historyk literatury, badacz polskiej i europejskiej kultury XIX i XX wieku, powieściopisarz, eseista, krytyk literacki. W latach 80. XX wieku członek zespołu redakcyjnego serii „Transgresje”. Do jego najważniejszych publikacji krytycznych i literaturoznawczych należą: *Bez autorytetu* (wspólnie ze Stanisławem Rośkiem, 1981), *Romantyczna przestrzeń wyobraźni* (1988), *Literatura i zdrada* (1993), *Samobójstwo jako doświadczenie wyobraźni* (2010), *Samobójstwo i „grzech istnienia”* (2012), *Miłosz. Interpretacje i świadectwa* (2012), *Miłosz. Gdańsk i okolice. Relacje. Dokumenty. Głosy* (red.) (2013), *Oddać życie za Polskę. Samobójstwo altruistyczne w kulturze polskiej XIX wieku* (2021), *Wolność pisana po Jalcie* (2022). *Mój Gdańsk* (2024). Wydał *Konrada Wallenroda* Adama Mickiewicza we własnym opracowaniu w Bibliotece Narodowej (1990). Napisał autobiograficzny esej *Krótką historią pewnego żartu* (1991), powieści: *Hanemann* (1995), *Esther* (1999) i *Złoty pelikan* (2003), zbiór „historii alternatywnych” *Wspólna kąpiel* (wspólnie z Krystyną Lars, 2001), a także *Żona prezydenta* (2005), *Dolina Radości* (2006), *Panna Ferbelin* (2011), *Opowiadania dla Krystyny* (2018), *Srebrzysko* (2019). Jest autorem powieści fantastycznych *Ludzie-skorpiony* (1984) oraz *Człowiek-Litera* (1989). Opublikował prozę autobiograficzną *Kartki z dziennika* (2004), *Dziennik dla dorosłych* (2008), *Dziennik życia we dwoje* (2024). W Niemczech wydał wykłady wygłoszone na Uniwersytecie Drezdeńskim *Statten des Erinnerns. Gedächtnisbilder aus Mitteleuropa. Dresdner Poetikvorlesungen* (2005) oraz *Ein Deutsches Tagebuch* – wybór tekstów z *Kartek z dziennika* i *Dziennika dla dorosłych* (książka znalazła się na liście dziesięciu najlepszych książek roku 2015 tygodnika „Die Zeit”). W 2025 roku ukaze się zbiór esejów literaturoznawczych *Gombrowicz i „dusza polska”*, *Piratki* (powieść) z ilustracjami autora oraz *Dziennik pisany w Gdańsku*.

Przez kilka lat był członkiem jury Nagrody Nike. Książki, artykuły, opowiadania i eseje Stefana Chwina były publikowane w Niemczech, Austrii, Anglii, Francji, Rosji, Szwecji, Danii, Szwajcarii, Rumunii, Słowenii, Japonii, Izraelu, Włoszech, Hiszpanii, Meksyku, Ukrainie, Węgrzech, Litwie, w krajach Ameryki Środkowej i Południowej oraz w USA. Jest laureatem m.in. Nagrody Fundacji Kościelskich w Genewie, nagrody Paszport „Polityki”, Nagrody Fundacji Ericha Brosta, Nagrody Polskiego PEN Clubu, Nagrody Literackiej Gdyni, Nagrody Głównej im. Andreasa Gryphiusa, Nagrody

Indywidualnej Ministra Edukacji za wybitne osiągnięcia naukowe, nagrody Splendor Gedanensis, Nagrody Marszałka Województwa Pomorskiego za całokształt twórczości, Nagrody Naukowej Miasta Gdańska im. Jana Heweliusza, Nagrody im. Samuela Bogumiła Lindego. Otrzymał Złoty Krzyż Zasługi oraz Złoty Medal Gloria Artis.

PIOTR CZERWIŃSKI

Profesor, doktor habilitowany; zatrudniony w Instytucie Językoznawstwa Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Jego zainteresowania naukowe obejmują: leksykologię, semazjologię, etymologię, słowotwórstwo, semantykę; mentalność i świadomość językową, kategorie semantyczne i pojęciowe, struktury i formy w ujęciu etnologicznym, lingwopsychologicznym, lingwokulturowym i porównawczym. Najważniejsze publikacje: *Семантический язык фольклорной традиции* (1989), *Фольклор и этимология. Лингвоконцептологические основы этносемантики* (2010), *Негативно оценочные лексемы языка советской действительности. Обозначение лиц* (2011), *Формы личных имен русского речевого употребления. Обиходно-нейтральные образования и некоторые их производные* (2012), *Язык советской действительности. Семантика позитива в обозначении лиц* (2012), *Патетизмы советского официоза в аспекте модулятивной семантики* (2014), *Формы и виды бега русской ментальной действительности* (2014), *Русский речевой узус* (2018), *Семантика многолюдства русского языкового сознания* (2019), *Знак и значение. Семантика предсказаний в знаменях, повериях и приметах* (2020), *Зазеркалье. Предметный мир примет и поверий. (Свадебный цикл)* (2020).

MAGDALENA DĄBROWSKA

Rusycystka i komparatystka, doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa. Lektor języka polskiego jako obcego. Długoletnia dyrektor Instytutu Rusycystyki i kierownik Zakładu Historii Literatury Rosyjskiej Uniwersytetu Warszawskiego; w latach 2018–2021 kierownik Katedry Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego. Historyk literatury rosyjskiej, badacz Oświecenia i Romantyzmu, rosyjsko-zachodnioeuropejskich (w szczególności rosyjsko-polskich) związków literackich, kulturalnych i naukowych oraz dziejów czasopiśmiennictwa literackiego XVIII–XIX wieku. Badaczka spuścizny literackiej i historiograficznej Nikołaja Karamzina. Autorka monografii na temat sentymentalizmu rosyjskiego oraz redaktor i współredaktor licznych monografii wieloautorskich, m.in. *Nikołaj Karamzin i jego czasy* (współred. P. Głuszkowski, 2017), *Adam Mickiewicz i Rosjanie* (współred. P. Głuszkowski, Z. Kaźmierczyk, 2020). Autorka ponad stu siedemdziesięciu publikacji naukowych w języku polskim, rosyjskim i angielskim, poświęconych w większości zapomnianym i słabo rozpoznanym zjawiskom, wydarzeniom, twórcom oraz dziełom. W latach 2016–2020 członek Rady Bibliotecznej Uniwersytetu Warszawskiego. Od 2021 roku członek Zespołu Rectorskiego ds. ekologii i kryzysu klimatycznego na Uniwersytecie Warszawskim.

BARTOSZ DĄBROWSKI

Doktor, adiunkt w Zakładzie Historii Literatury Polskiej Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Gdańskiego. Zajmuje się zagadnieniami postpamięci i międzypokoleniowego dziedziczenia traumy w polskiej prozie najnowszej. Od wielu lat interesuje się relacjami twórczości Czesława Miłosza i Emanuela Swedenborga. Przygotowuje do druku monografię *Widma postpamięci. Polska proza postmemorialna*. Jest autorem książek: *Mit dionizyjski Karola Szymanowskiego* (2001), *Szymanowski. Muzyka jako autobiografia* (2010) i współredaktorem tomów: *O Gdańsku literackim 1945–2015. Archeologie miejsca, palimpsesty historii* (2018), *Obecność Conrada. Artykuły z konferencji Joseph Conrad. Konteksty, spotkania i nawiązania międzykulturowe, 23–24 października 2017 r. Gdańsk* (2020). Jest członkiem redakcji „Jednak Książki”, współpracuje z czasopismem „Narracje o Zagładzie”. Laureat Nagrody im. Jana Józefa Lipskiego (2000) oraz Nagrody Prezesa Rady Ministrów (2006), stypendysta Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej (2006–2007).

JULIA KALKOWSKA

Studentka trzeciego roku filologii polskiej studiów licencjackich Uniwersytetu Gdańskiego. Jej zainteresowania naukowe to: gotycyzm, wampiryzm i ludowość w literaturze, literatura niefikcyjna (w szczególności tematyka gender studies i animal studies), twórczość Anny Mostowskiej i Brunona Schulza.

ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK

Doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa, profesor uczelni; zatrudniony w Zakładzie Historii Literatury w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Gdańskiego. Autor blisko dwustu publikacji, w tym monografii: *Dzieło demiurga. Zapis gnostyckiego doświadczenia egzystencji we wczesnej poezji Czesława Miłosza* (2011), *Słowiańska psychomachia Mickiewicza* (2012); redaktor i współredaktor tomów zbiorowych: *Religijność Czesława Miłosza* (2020), *Adam Mickiewicz i Rosjanie* (2020), współredaktor numeru tematycznego *Rosyjski renesans religijny: źródła – polemiki – konteksty* półrocznika „Karto-Teka Gdańska” (2020), a także monograficznych wydań specjalnych „Gazety Uniwersyteckiej”, m.in. *Świat Miłosza* (2021), *Semper fidelis – Herbert gdański* (2024). Obecnie w druku jest monografia *Biohistoriozofia manichejska Czesława Miłosza*. Przygotowuje książkę *Rosja Miłosza – w biohistoriozofii manichejskiej*. Publikuje w periodykach polskich i za granicą (m.in. w przekładzie angielskim, litewskim, rosyjskim i ukraińskim). Ostatnio ogłosił artykuł *The Model of a Non-Totalitarian Society in Czesław Miłosz's Biohistory* w „The Polish Review” (2025) – wydaniu specjalnym *Czesław Miłosz, Our Contemporary*.

Żołtyciel i kierownik naukowo-badawczej Pracowni Literatury Etnogenetycznej. Ukazał gnostycko-manichejski wymiar egzystencji w twórczości Miłosza. Wypracowany do tego wymiaru język dostępu stosuje do ujęcia słowiańskiej specyfiki literatury polskiej. W języku tym tworzy kanon dzieł etnogenetycznej historii literatury od Mickiewicza do Miłosza i Tokarczuk. Prezes Oddziału Gdańskiego Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza (od 2016) oraz członek Zarządu Głównego TLiAM (od 2016), b. wiceprezes Pomorskiego Towarzystwa Filozoficzno-Teologicz-

nego (2014–2021). Członek kolegiów redakcyjnych zagranicznych czasopism i serii wydawniczych, m.in. „Київські полоністичні студії / Polish Studies of Kyiv” (Kijów, Ukraina), „Обрії друкарства / Printing Horizon” (Kijów, Ukraina), rady naukowej “Revista Amazonia Investiga” (Florenca, Kolumbia). Zastępca redaktora naczelnego rocznika „Studia Rossica Gedanensia”.

Wygłaszał wykłady na Uniwersytecie Wiedeńskim, w Stacji Naukowej PAN w Wiedniu, Stacji Naukowej PAN w Rzymie, Narodowej Akademii Nauk Białorusi w Mińsku, Ośrodku Badań nad Twórczością Czesława Miłosza Uniwersytetu Jagiellońskiego i in.

SERGIUSZ LEONCZYK

Doktor habilitowany, historyk; absolwent Chakaskiego Uniwersytetu Państwowego im. N.F. Katanowa; obecnie profesor Instytutu Historii Wydziału Nauk Humanistycznych Uniwersytetu w Siedlcach. Zainteresowania badawcze: historia diaspory polskiej w Rosji XIX–XX w., polscy badacze Syberii i Dalekiego Wschodu XIX–XX w., losy Polaków na Syberii, zesłańcy polscy, migracje chłopów polskich na Syberię, polityka przesiedleńcza Rosji. Autor i współautor ponad 100 artykułów oraz kilku monografii poświęconych diasporze polskiej na Syberii i w Rosji: *Mniejszość polska w Federacji Rosyjskiej: uwarunkowania, stan aktualny i perspektywy* (2021), *Syberyjskie peregrynacje w poszukiwaniu zaginionej tożsamości* (współaut.: B. Włodarczyk Bolesław i D. Niedźwiecka, 2019), *Cmentarze polskie na Uralu i Syberii* (2018), *Polskie osadnictwo wiejskie na Syberii w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku* (2017); redaktor tomów zbiorowych, m.in. *Polacy na Syberii od XIX do XXI wieku* (2019). Ostatnia jego książka: *Parafia i cmentarz w Kornicy w latach 1854–1914* (współaut.: M. Czerwieniec-Ivasyk i A. Kłós, 2024). Autor haseł encyklopedycznych (biogramów) do *Słownika inteligencji polskiej w ZSRS 1945–1991*.

Działacz mniejszości polskiej w Federacji Rosyjskiej; b. prezes Kulturalno-Narodowej Organizacji Społecznej „Polonia” Republiki Chakasji (1994–2012); przewodniczący komisji naukowej Federalnej Polskiej Narodowo-Kulturalnej Autonomii „Kongres Polaków w Rosji”. Współzałożyciel i redaktor opiniotwórczego polonijnego kwartalnika „Rodacy” (FR), portalu „Rodacy Na Syberii”.

ANASTASIIJA MAKAROVA / АНАСТАСИЯ МАКАРОВА

Doktorantka w Katedrze Sławistyki Instytutu Języków i Kultur Regionu Bałtyckiego na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Wileńskiego (Litwa). Przygotowuje rozprawę doktorską *Литературный текст как медиатизированный феномен* pod kierunkiem doc. dr Anastasii Belovodskiej. Interesuje się problematyką medialinguistyki i socjologii literatury. Autorka artykułu *Книжный видеоконтент: к вопросу о мультимодальности медиатизированного литературного поля* („Slavica Vilnensia”, 2024).

GRZEGORZ OJCEWICZ

Doktor habilitowany nauk humanistycznych, b. profesor uczelniany Akademii Policji (Wyższej Szkoły Policji) w Szczynie i Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego

w Olsztynie. Filolog śledczy, znawca życia i twórczości Iwana Bunina, Sergiusza Jesienina, św. Matki Marii z Paryża (Skobcowej), Gieorgija Efrona, Tatiany Goriczewej i Mariny Cwietajewej. Literaturoznawca, badacz XX-wiecznej emigracji rosyjskiej. Przekładoznawca i tłumacz. Autor ponad pięciuset publikacji. Pomysłodawca i współautor nowatorskich opracowań m.in.: *Zabójstwo Sergiusza Jesienina* (2009), *Zabójstwo wielkiego mistrza Wernera von Orseln* (2015), *Nie tylko brodnickie tajemnice Anny Wazówny* (2018). W latach 2019–2021 opublikował we własnym tłumaczeniu trzy tomy *Dzienników* Gieorgija Efrona, syna wielkiej poetki rosyjskiej Mariny Cwietajewej, a wiosną 2022 – tegoż *68 listów z piekła sowieckiego raju*. Jesienią 2021 roku ukazał się autorski tom *Wstęp do filologii śledczej. Wybór tekstów z lat 2008–2020*, a pod koniec 2022 – autoryzowany przekład *Świętych zwierząt* rosyjskiej ekoteolożki i ekofilozofki Tatiany Goriczewej. Na początku 2023 roku na rynku wydawniczym pojawiły się dwie kolejne autoryzowane tłumaczenia jej książek: *Córki Hioba. Chrześcijaństwo a feminizm i Prawosławie a postmodernizm*, a wiosną 2023 – po raz pierwszy w Polsce – *Pośmiertne pouczenia i proroctwa* św. Nila z Athos po polsku, a jesienią – opracowanie *Rhododendron na Alasce* zawierające przekłady utworów literackich Gieorgija Efrona z lat 1941–1944. Z początkiem 2024 opublikował we własnym przekładzie i opracowaniu naukowym korespondencję Mariny Cwietajewej z Nikołajem Gronskim z lat 1928–1933 w tomie *Kiedy umrzemy, przemówimy MILCZAĆ*. W 2025 wydał razem z Dominiką Agatą Myślak monografię *Z Kresów po kresy. Rzecz o Stanisławie Żenczykowskim – szczycieńskim inspektorze szkolnym w latach 1945–1948*.

SIARHEI PADSASONNY

Doktor nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa; adiunkt w Zakładzie Badań nad Komunikacją Literacką w Instytucie Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego. Filolog, historyk literatury rosyjskiej, kontekstów kulturowych literatury rosyjskiej, zagadnień mentalności rosyjskiej, rosyjskiej myśli filozoficzno-religijnej, przekładu literackiego. Znanca twórczości Fiodora Dostojewskiego. Autor ponad pięćdziesięciu publikacji naukowych w Polsce, Rosji, Bułgarii, na Białorusi. W jego dorobku naukowym znajdują się monografie: *Грех по Достоевскому* (2007), *Современный польский Достоевский: рецепция писателя в ежедневнике «Газета Выборча»* (1989–2019) (2024).

Wygłaszał wykłady gościnne w Instytucie Filozofii Narodowej Akademii Nauk Białorusi w Mińsku, na Uniwersytecie Gdańskim (na zaproszenie Oddziału Gdańskiego Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza) oraz w Pomorskim Towarzystwie Filozoficzno-Teologicznym (PAN Biblioteka Gdańska). Członek towarzystw naukowych: International Dostoevsky Society, North American Dostoevsky Society.

B. redaktor naczelny Działu Informacji Telewizji Bielsat (TVP S.A.). Dziennikarz, twórca ponad tysiąca reportaży o tematyce politycznej, społecznej, kulturowej. Prezenter programów informacyjnych. Przeprowadził setki wywiadów ze znanymi politykami, naukowcami, ekspertami. Pracował jako reporter na Białorusi, w Niemczech, Polsce, Rosji, Ukrainie, Szwecji, Belgii, Grecji, Watykanie, USA, Kanadzie, Izraelu, Iraku.

MARCIN SKŁADANOWSKI

Profesor doktor habilitowany nauk teologicznych; doktor nauk społecznych w dyscyplinie nauki o bezpieczeństwie; profesor w Katedrze Systemów Politycznych i Komunikowania Międzynarodowego w Instytucie Nauk o Polityce i Administracji na Wydziale Nauk Społecznych KUL. Główne obszary badań: 1) rosyjska ideologia, aksjologia i polityka bezpieczeństwa; 2) neokonserwatyzm i neoimperializm rosyjski; 3) kulturowe, społeczne i ideologiczne aspekty bezpieczeństwa międzynarodowego; 4) relacje rosyjsko-chińskie w aspekcie ideologicznym i w perspektywie bezpieczeństwa międzynarodowego; 5) relacje państwo-Kościół w dziejach Rusi i Rosji. Autor i współautor ponad stu pięćdziesięciu publikacji, w tym czternastu monografii, m.in. *Cywilizacja rosyjska według Aleksandra Dugina. Studia historiozoficzno-antropologiczne* (2019), „*Aby świat uwierzył*”. *Wybrane aspekty ekumenicznej teologii politycznej* (2019), *Bezpieczeństwo narodowe Rosji w neoeurazjyzmie Aleksandra Dugina na tle współczesnej rosyjskiej debaty politycznej i akademickiej* (2022), *Russia's National Security in Aleksandr Dugin's Neo-Eurasianism: A Sacred Fortress* (2023), *Christian Economic Heterodoxy: The Protestant Critique of Capitalism* (2024); współautor/redaktor dziesięciu książek, przekładów naukowych, licznych artykułów i recenzji. Kierownik projektów badawczych, m.in. „Recepcja i transformacja antropologii chrześcijańskiej w myśli Aleksandra G. Dugina”, „Aksjologia bezpieczeństwa narodowego Rosji (2000–2021)”. Członek stowarzyszeń naukowych: Association for the Study of Nationalities, BASES – British Association for Slavonic and East European Studies, International Public Policy Association, International Political Science Association, Midwestern Political Science Association oraz Stowarzyszenia Ruch Wspólnot Obronnych; członek rady naukowej czasopism: „Religious Dialogue and Cooperation” (Skopje, Macedonia Północna) i „Przegląd Nauk o Obronności”.

OLGA SMOLNYTSKA

Doktor nauk humanistycznych w zakresie filozofii; pisarka, tłumaczka, dziennikarka, krytyk literacki. Absolwentka Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Tarasa Szewczenki (Ukraina). Badaczka Muzeum Literatury Maksyma Ryłskiego w Kijowie (Київський літературно-меморіальний музей Максима Рильського). Współpracuje naukowo z Uniwersytetem w Lozannie w Szwajcarii (z Sekcją Języków i Cywilizacji Słowiańskich i Południowoazjatyckich (SLAS) Wydziału Sztuki). Stypendystka programu “Scholars at Risk” realizowanego w Krakowie przez Uniwersytet Jagielloński i Instytut Kultury Willa Decjusza (2022–2023). Zajmuje się przekładoznawstwem, literaturą porównawczą, historią sztuki. Autorka ponad trzystu prac naukowych (opublikowanych w Ukrainie, USA, Austrii, Kanadzie, Polsce, Gruzji), w tym monografii naukowej *Філософсько-методологічні засади літературознавчих досліджень в Київському університеті кінця XIX – початку XX ст* (2013); antologii poetyckich, m.in. *Ангел ночі, Відшукаю мінливу комету* (obie 2009), *Знак місяця* (2010), *Чорний метелик* (2010), *Мандрівник* (2011), *З нових віршів. Залізо і скло (іспанські наспіви)* (2011). Jej utwory literackie były tłumaczone na język hiszpański, portugalski, niemiecki i angielski. Tłumaczka dzieł Johna Milтона, Rudyarda Kiplinga, Johna Steinbecka, Williama Faulknera, Kurta Vonneguta i in., literatury średniowiecz-

nej z różnych języków, współczesnej literatury anglojęzycznej oraz polskiej. Laureatka wielu międzynarodowych oraz ukraińskich nagród i konkursów translatorskich i literackich, m.in. Nagrody Translatorskiej im. Ołeha Mykytenki – nagrody miesięcznika „Vsesvit” w roku 2022, Stypendium im. Andrieja Szeptyckiego (2021). Członek Związku Pisarzy Ukrainy, Międzynarodowej Rady Muzeów (ICOM), Ukrainian Kipling Society, Stowarzyszenia Tłumaczy Literatury. Ostatnio przełożyła na ukraiński *Raj utracony* = *Втрачений рай* Milтона (2024).

MARIA URBĄSKA-BOŻEK

Doktor nauk humanistycznych w zakresie filozofii (Wydział Filozofii KUL); współpracuje jako dydaktyk z Sopotką Akademią Nauk Stosowanych oraz Wyższą Szkołą Zdrowia w Gdańsku. Autorka wstępów, artykułów naukowych i popularnonaukowych drukowanych w polskich periodykach filozoficznych, literackich oraz pracach zbiorowych. Redaktor naukowy i współredaktor dziewięciu monografii książkowych, tłumaczeń, wspomnień i numerów tematycznych z zakresu filozofii i teologii. Ważniejsze opracowania: *Na drodze (nie)wiedzy: pisma humanistyczne Adama Synowieckiego* (wspólnie z Z. Dymarskim, 2025); redakcje naukowe: *Biblia pisarzy. Cz. 1, Stary Testament. T. 2: Do Ziemi Obiecanej. W Ziemi Obiecanej* (oprac. ks. M. Starowieyski, 2025), *Biblia pisarzy. Cz. 1: Stary Testament. T. 4: Psalterz pisarzy* (oprac. ks. M. Starowieyski, 2024), *Duchowość dominikańska wobec wyzwań współczesności* (wspólnie z E. Mikiciuk, 2021), *Kierkegaard, czyli Mowy na piątkowym zebraniu dla wspólnie pogrzebanych. Pamięci Profesora Edwarda Kasperskiego* (wspólnie z J.A. Prokopskim, 2019), *Sørena Kierkegarda Bojaźń i drżenie. Dialektyczna liryka pióra Johanna de Silentio* (2018) i *Pisma późne* (2016), *Polifoniczny świat Kierkegarda. Księga honorowa dedykowana profesorowi Karolowi Toeplitzowi* (wspólnie z E. Kasperskim, 2014), *Aktualność Sørena Kierkegarda w filozofii, teologii, literaturze. W 200. rocznicę urodzin* (wspólnie z ks. M. Hintzem, 2013); numer tematyczny „Karto-Teki Gdańskiej” *Rosyjski renesans religijny. Źródła – polemiki – konteksty* (wspólnie z Z. Kaźmierczakiem, 2020).

W latach 2013–2015 wiceprezes Pomorskiego Towarzystwa Filozoficzno-Teologicznego. Członek redakcji „Gdańskiego Rocznika Ewangelickiego”. Współzałożycielka i redaktor naczelna półrocznika naukowego „Karto-Teka Gdańska” w latach 2017–2025.

KATARZYNA WOJAN

Językoznawca, fennistka i rusycystka, leksykograf, bibliograf, doktor habilitowany nauk humanistycznych, profesor uczelni; pracuje w Instytucie Skandynawistyki i Fennistyki na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Gdańskiego; założycielka i kierowniczka badawczej Pracowni Leksykograficzno-Bibliograficznej oraz Pracowni Języka Fińskiego na Wydziale Filologicznym UG. Autorka i współautorka ponad 280 prac z zakresu językoznawstwa słowiańskiego, ugrofińskiego, porównawczego, akustyki mowy, historii leksykografii, biobibliografistyki i bibliografistyki, przekładoznawstwa, a także recepcji twórczości polskich pisarzy za granicą. Autorka i współautorka 23 książek, w tym monografii m.in. *Wstęp do badań wieloznaczności leksemów w ujęciu kontra-*

stywnym (2010), *Przypadkowe i nieprzypadkowe wędrówki leksemów* (2010), *Rosyjskie leksemy homonimiczne w teorii językoznawczej i praktyce leksykograficznej* (2011), *Język fiński w teorii i praktyce* (2016), *Z dziejów leksykografii polsko-rosyjskiej. Tom 1: Słowniki lingwistyczne (bibliografia za lata 1700–2015)* (2016), *Tom 2: Słowniki terminologiczne (bibliografia za lata 1803–2017)* (2020); *Polska fennistyka. Bibliografia do robku. Wybór z lat 1824–2021* (2021); *Polska leksykografia autorska* (2024). Opracowała edycję tekstów źródłowych Zbigniewa Żakiewicza *W czasie zatrzymane. T. 1: Wybór szkiców literackich z lat 1977–2008* (2017); współredagowała monografię *Religijność Czesława Miłosza* (red. nauk. Z. Kaźmierczyk, 2020). Redaktor i współredaktor naukowy monograficznych wydań specjalnych „Gazety Uniwersyteckiej”, m.in. *Zbigniew Żakiewicz. In memoriam* (2018), *Adama Mickiewicza jubileusz i rocznica* (2018), *Świat Miłosza* (2021), *Semper fidelis – Herbert gdański* (2024).

Członek Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza – Oddziału Gdańskiego (skarbnik) oraz Sądu Koleżeńskiego przy Zarządzie Głównym TLiAM, Krakowskiego Towarzystwa Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej „Tertium”; członek kolegiów redakcyjnych czasopism, m.in. „Българска русистика (Bułgaria)”, „Studia Scandinavica”, „Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика межкультурная коммуникация” (Rosja) oraz rad naukowych, m.in. „Progress: Journal of Young Researchers”, „Acta-Polono Ruthenica”.

Wygłaszała wykłady na Uniwersytecie Wiedeńskim, Stacji Naukowej PAN w Rzymie, Narodowej Akademii Nauk Białorusi, Uniwersytecie Wrocławskim.

Opracowanie i redakcja: Katarzyna Wojan